Skrifter från juridiska institutionen
vid Umeå universitet

Nr 49

UMEÅ UNIVERSITET

Tillägnad mina mor-
och farföräldrars slit

UMEÅ UNIVERSITET

Konstruktioner av den sexuella familjen

Styrning av föräldrablivande i rättslig reglering av assisterad befruktning och juridiskt föräldraskap

ELIN JONSSON

Juridiska institutionen

Umeå 2023

Constructions of the Sexual Family

The Regulation of Becoming a Parent under Swedish Statutory Law on Assisted Reproduction and Parental Status

This doctoral thesis deals with the Swedish legal regulation of becoming a parent. It covers the regulation of legal parental status and of health care-provided assisted reproduction. The family law and medical law that in these regards can have an impact on individuals' potential to become parents have both undergone many changes in the last decades. The aim of the thesis is to make visible how becoming a parent is regulated on a formalized level, and how the regulation of parenthood has been constructed on a discursive level. The thesis's critical approach thus includes understanding law as an arena for power exercised through legal provisions as well as knowledge production.

In the first of the main chapters the current Swedish legislation on insemination, in-vitro fertilization, establishing legal parenthood, recognition of foreign decisions, and national and international adoption is described and analyzed. This is followed by chapters that deal with constructions of ideals, expectations, and other understandings of law and potential parents respectively. This serves the purpose, among others, of illuminating the interplay between diverse legal sources and areas of law. In preparatory works that record lawmakers' reasoning on the regulation, assumptions that the thesis identifies involve the law's consistency and at the same time inclusivity. These legal traits have proved to be contradictory, not least when uniform regulations shall apply to a plurality of family forms.

In both the formalized- and discursive-level analyses, two parents that are a different-sex, cisgender couple with biological children conceived through sexual reproduction are observed to function as the natural or self-evident default. Drawing on the concept of the sexual family model, the thesis demonstrates ways in which the contours of that model are still operating within Swedish law. It concludes further that the coercive and discursive effects of the law can be said to altogether regulate reproduction towards family formation that mainly corresponds to the sexual family model.

© Författaren 2023

This work is protected by the Swedish Copyright Legislation (Act 1960:729)

ISSN: 1404-9198

ISBN: 978-91-7855-871-1

ISBN för elektronisk version: 978-91-7855-872-8

Elektronisk version tillgänglig på http://umu.diva-portal.org/

Omslag: Maria Lindhgren

Tryck: Cityprint i Norr AB

Umeå, Sverige 2023

Förord

Först och främst vill jag rikta det varmaste och största av tack till mina handledare Lena Wennberg och Monica Burman. Ni har alltid uppmuntrat, utmanat och bekräftat och detta hade inte blivit en bok utan er. Nu får vi också hitta andra anledningar att ses och fika!

Tack till Sara Edenheim, biträdande handledare under de första åren, för insiktsfulla inspel och samtal om bland annat rättens självförståelse. De närläsare jag fått ha vid mitt- och slutseminariet; Titti Mattsson, Sari Kouvo och Maria Carbin, har bidragit till projektet genom värdefulla synpunkter. Stort tack till er för det och för givande samtal.

Ett stort tack också till Görel Granström, Therese Enarsson, Hillevi Fransson och Örjan Edström för era kommentarer på texten i olika skeden.

Jag ska också rikta ett tack till J.C. Kempes Minnes Stipendiefond som bidragit med resemedel och till Emil Heijnes stiftelse som bidragit med medel till tryckning av boken.

Doktorandgruppen på Juridiska institutionen, ni har under den senaste delen av forskarutbildningen varit ett avslappnat och välkomnande sammanhang och en konstant källa till stöttande tillrop. Evigt tack!

Givetvis har även alla andra kollegor från denna och de två tidigare arbetsplatser jag hunnit med under doktorandtiden som inspirerat och peppat varit ovärderliga, jag hoppas ni vet vilka ni är och känner hur uppskattade ni har varit.

Likaså blir ni vänner, som jag ser fram emot att ha mer tid tillsammans med, lite för många att räkna upp. Ett jättetack för att ni finns där och har stått ut med mig även när jag på grund av jobbet inte har synts till så ofta!

Slutligen skickar jag ett stort tack till er - Inger, Christer och Lotta, som jag alltid känner mig välkommen tillbaka till.

Umeå, mars 2023

Innehållsförteckning

FÖRORD 3

INNEHÅLLSFÖRTECKNING 5

FÖRKORTNINGAR 9

1 INLEDNING 11

1.1 Introduktion 11
1.2 Syfte och frågeställningar 15
1.3 Forskningskontext 17
1.3.1 Positionering på fältet – genus, makt och föräldraskap i rätten 17
1.3.2 Forskning om föräldrablivande inom andra discipliner 20
1.3.3 Ett kunskapsbidrag till föräldrablivande i rätten 22

2 TEORI OCH TILLVÄGAGÅNGSÄTT 25

2.1 En socialkonstruktionistisk förståelse av rätten 25
2.1.1 Diskurs, kunskap och makt 25
2.1.2 Närmare om förståelser av rätten 28
2.2 Diskursiv och tvingande makt i rätten 30
2.3 Regleringen av föräldrablivande som biopolitik 33
2.4 Uppdelningar i offentligt och privat 34
2.5 Begreppen föräldraskap och föräldrablivande 36
2.6 Analysbegrepp 40
2.6.1 Den sexuella familjen 40
2.6.2 Normalisering 43
2.7 Material och tillvägagångssätt 44
2.7.1 Material 44
2.7.2 Tillvägagångssätt 48

3 HISTORISK BAKGRUND 53

3.1 Svensk reproduktions- och familjepolitik 54
3.1.1 Familje- och reproduktionspolitikens vagga 54
3.1.2 Föräldrablivande genom adoption 57
3.1.3 Nygamla vägar till föräldrablivande 59
3.1.4 Icke-heterosexuella familjer blir politik 61

3.2 Lagstiftning under 1900-talet 63
3.2.1 Lagstiftning om assisterad befruktning 63
3.2.2 Fastställande av faderskapet när ett barn föds 65
3.2.3 Adoption av barn 67

4 RÄTTENS REGLERING AV FÖRÄLDRABLIVANDE 71
4.1 Folkrättslig och EU-rättslig kontext 72
4.2 Ett tvärrättsligt område 79
4.3 Assisterad befruktning 80
4.3.1 Allmänna bestämmelser om insemination och IVF 81
4.3.2 Bedömningskriterier och lämplighetsutredning 84
4.3.3 Närmare bestämmelser om donation 87
4.4 Fastställande av föräldraskap 89
4.4.1 Former av föräldraskap 90
4.4.2 Vägar till fastställande av juridiskt föräldraskap 92
4.4.3 Socialnämndens utredning 98
4.4.4 Reglering vid utländska förhållanden 101
4.5 Adoption 104
4.5.1 Föräldrabalkens allmänna bestämmelser 105
4.5.2 Nationell adoption 108
4.5.3 Internationell adoption 112
4.6 En händelserik period för föräldrablivande i rätten 117
4.7 Rättslig reglering och styrning av föräldrablivande 121
4.7.1 Den sexuella familjens konturer i lagstiftningen 121
4.7.2 Regleringens styrning av föräldrablivande 127

5 KONSTRUKTIONER AV RÄTTENS EGENSKAPER OCH STYRNING 131
5.1 Den rättsliga styrningen som given och nödvändig 131
5.1.1 Självklar reglering av föräldrablivande 131
5.1.2 Kontroll som alternativ till kaos 136
5.1.3 Kunskap om föräldrablivande 141
5.2 Rätten som enhetlig och konsekvent 144
5.2.1 Idealet om en enhetlig rätt 144
5.2.2 Förväntningar på enhetlighet och konsekvens 146
5.3 En möjliggörande och neutral reglering 151
5.3.1 Rätten som skyddande och möjliggörande 151
5.3.2 En inkluderande och neutral reglering 155
5.3.3 Normaliserad styrning utanför den sexuella familjen 159
5.4 Normalisering av rättens funktion och egenskaper 161

6 KONSTRUKTIONER AV IDEALA FÖRÄLDRABLIVANDEN 165
6.1 Flera tvåsamhetsideal 165
6.2 Sexuella relationer som ideal plats för föräldraskap 175
6.3 Biologi och konstruktioner av naturlighet 182
6.4 Betydelser av kön 193
6.5 Heterosexualitet som utgångspunkt 201
6.6 Dimorfiskt ideal 210
6.7 Den sexuella familjemodellens normalisering 216

7 SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE ANALYS 219
7.1 Sammanfattning av resultaten 219
7.2 Övergripande analys och diskussion 221
7.2.1 Ömsesidiga konstruktioner av rätten och av ideala föräldrablivanden 221
7.2.2 Maktens former i föräldrablivandets reglering 223
7.2.3 Styrning mot den sexuella familjen 227
7.3 Slutord och framåtblick 231

8 KÄLLFÖRTECKNING 237

Förkortningar

Barnkonventionen	Förenta nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter
Ds	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
f.	och följande sida
FB	Föräldrabalken (1949:381)
ff.	och följande sidor
HD	Högsta domstolen
HFD	Högsta förvaltningsdomstolen
HSLF-FS	Gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m.
IVF	Befruktning utanför kroppen el. in vitro-fertilisering
LAIS	Lagen (2018:1289) om adoption i internationella situationer
LGI	Lagen (2006:351) om genetisk integritet
LIA	Lagen (1997:192) om internationell adoptionsförmedling
MFoF	Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
OSL	Offentlighets- och sekretesslagen
Prop.	Regeringens proposition till riksdagen
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SKR	Sveriges kommuner och regioner
Smer	Statens medicinsk-etiska råd
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOSFS	Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Introduktion

Hur ett föräldraskap uppkommer kan låta som en relativt okomplicerad fråga. Samtidigt är både betydelsen av ordet förälder och vilka som kan bli och vara föräldrar mångfacetterade frågor. I uppkomsten av och utövandet av föräldraskap finns betydelsefulla aspekter som är oberoende av juridiska ramar. Denna avhandling är inriktad på den rättsliga regleringen av föräldrablivande och vad som i anslutning till den konstrueras i rätten, med utgångspunkt i den medicinska rättens och familjerätten. Genom att den lagstiftning som omfattas reglerar olika vägar till såväl juridiskt föräldraskap som möjligheter till hjälp från det offentligas sida att försöka bli biologisk respektive genetisk förälder, innefattas föräldrablivande i båda dessa bemärkelser. Eftersom alla i någon bemärkelse har haft föräldrar, har bestämmelser om reproduktion och familj konsekvenser i de flestas liv. Samtidigt verkar det i många sammanhang tas för givet hur juridiska familjeband uppkommer och vem som kan anses vara förälder.

Flera av dagens bestämmelser om föräldrablivande har sitt ursprung i en drygt sekelgammal reform som syftade till att ge barn födda utom äktenskap en drägligare tillvaro, i första hand genom två föräldrar som skulle ta ansvar för dem.[1] Sedan dess har inte minst nya tekniker för assisterad befruktning[2] och DNA-tester inneburit nya förutsättningar både för att bli förälder och för fastställande av juridiskt föräldraskap. Under 1900-talet kunde inte två personer med samma juridiska könstillhörighet tillskrivas gemensamt föräldraskap, samkönade par eller ensamstående erbjudas assisterad befruktning inom hälso- och sjukvården och för gemensam adoption krävdes äktenskap. Även detta har förändrats och dessutom på bara ett par decennier. De formella förutsättningarna för föräldrablivande genom adoption och assisterad befruktning är numera till stora delar lika utifrån kön och samlevnadsform, och det finns bestämmelser som uttryckligen omfattar

[1] Singer (2000) 62 ff. och s. 126 f. och Lindgren (2006) s. 72 ff.

[2] Assisterad befruktning inkluderar här IVF och insemination. Se vidare under avsnitt 3.1 och 4.3.

föräldraskap efter ändring av juridisk könstillhörighet. För assisterad befruktning krävs inte längre något biologiskt band mellan barnet och en tilltänkt förälder. Den svenska lagstiftning som rör föräldrablivande har alltså genomgått stora och betydelsefulla förändringar under 1900- och 2000-talen. En svårknäckt nöt utifrån de gällande bestämmelserna utgörs av regleringen av föräldraskapet för barn tillkomna genom surrogatarrangemang verkat vara. Vad gäller både det och andra bestämmelser om föräldrablivande kan en rad lagändringar vara att vänta de kommande åren.[3]

Föräldraskap som rättslig status och olika vägar till föräldrablivande har över tid fått alltmer uppmärksamhet, och samtidigt som det alltid varit många som levt utanför det kärnfamiljsideal som sedan något sekel tillbaka varit dominerande har de senaste decenniernas förändringar präglats av att i högre utsträckning uppmärksamma självvalda avsteg från den traditionella kärnfamiljen.[4] Det har också uppmärksammats hur ändrad juridisk könstillhörighet påverkat möjligheterna till föräldrablivande i svensk rätt.[5] Forskning om familjer utanför en traditionell definition av kärnfamilj har bidragit till att uppmärksamma att det även handlar om andra aspekter än uppdelningen i olikkönade respektive samkönade föräldrapar.[6] Trots detta och det förra seklets relativt stora demografiska förändringar har kärnfamiljsmodellen beskrivits som fortsatt normerande i rätten då lagstiftningen på många rättsområden utgår från traditionella par- och familjekonstellationer.[7]

Lagstiftningens erkännande av en ny föräldrakonstellation eller väg till att bli förälder får relativt stort utrymme när detta sker. I syfte att studera andra aspekter av rätten är en utgångspunkt att det är fruktbart att gå bortom frågor om inkludering av fler grupper i rättsliga möjligheter till föräldraskap eller att värdera enskilda lagändringar. När ljuset riktas mot vad som kan konstrueras och styras genom rätten, finns förståelser av rätten som inkluderande och konsekvent bland de fenomen som i sig blir intressanta.

[3] SOU 2022:38 och Dir. 2021:95. Se även de förslag i SOU 2021:56 som inte inkluderades i prop. 2021/22:188.

[4] T.ex. Singer (2000) s. 24 f., Jonsson Malm (2011) s. 56. och Dahl & Björklund (2020) s. 7 f.

[5] T.ex. Bremer (2017) och Gunnarsson Payne & Erbenius (2018). Inom rättsvetenskapen har begränsad forskning om försvårande av transpersoners föräldrablivande i svensk rätt bedrivits, se dock Alaattinoğlu (2019, 2021) och Jonsson & Mägi (2021).

[6] Bäck-Wiklund (2012) s. 39 ff. och Zetterqvist Nelson (2007).

[7] Leviner (2016), Jonsson Malm (2011) s. 299 f., Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 23 ff. och Mägi & Zimmerman (2015) s. 319 f.

Huruvida en parrelation är sexuell till sin karaktär eller inte har avgörande betydelse i en rad situationer, inte minst genom att ett kriterierum för samboskap är att det är den typ av parförhållande vari det ”normalt sett ingår sexuellt samliv”.[8] Att en parrelation till skillnad från en rad andra nära relationer på dessa sätt kan få särskilda konsekvenser, kommer trots det relativt sällan till explicit uttryck i samband med lagstiftning. Ett skäl till det som framstår som troligt är just att det ofta är på ett indirekt sätt som sexuella aspekter av en relation får betydelse och att gränserna mellan parrelationer och andra typer av relationer förväntas vara tydliga.

En relations karaktär kan ha stor betydelse bland annat genom hur möjligheterna till försörjningsstöd och bodelning påverkas av om två personer bedöms bo ihop som vänner eller ha en sexuell parrelation.[9] På området för föräldrablivande blir lagstiftningens krav på en parrelation tydligt i en omskriven tingsrättsdom där en adoption prövades. Frågan var möjligheten för en man att adoptera ett barn som han var social förälder till. Till barnets halvsyskon var han och barnets mor båda juridiska såväl som biologiska föräldrar. Deras föräldraskap byggde på en vänskapsrelation och de var varken gifta eller sambor. Trots att domstolen såväl som socialnämnden ansåg att det skulle vara till barnets bästa att ha dem båda som föräldrar och ingen annan förälder fanns med i bilden, ansåg sig domstolen inte kunna godkänna adoptionen eftersom föräldrarna inte uppfyllde villkoret gällande formen av relation. Domstolens beslut kritiserades bland annat med hänvisning till att barnets bästa borde kunna prioriteras framför att föräldrar ska ha en kärleksrelation, i synnerhet då många familjer ombildas när föräldrar flyttar isär.[10]

I en av avhandlingens huvuddelar beskrivs lagstiftningen och de föreskrifter och liknande som kompletterar den, vilket också benämns rättens formaliserade

[8] Prop. 2002/03:80 s. 27 f. och 44 och prop. 1986/87:1 s. 252. Parförhållande ersatte den tidigare formuleringen att bo tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden. Se även 1 § Sambolagen (2003:376) och NJA 2022 s. 645.

[9] Gällande en parrelations inverkan på bistånd enligt Socialtjänstlagen se SoL 4:1, RÅ 1995 ref. 48 och Kammarrätten i Göteborg, 2021-04-22, mål nr. 7200-20. Vad gäller bodelning för sambor se Sambolagen 8 §, RH 2005:28 och RH 1989:56.

[10] Södertörns Tingsrätt, dom 2014-05-09, mål nr. Ä 7793-13. Vid denna tid krävdes äktenskap, eftersom de inte heller var sambor skulle villkoren dock inte heller med dagens lagstiftning vara uppfyllda. https://www.dagensjuridik.se/nyheter/eftersom-paret-inte-har-sex (besökt 2023-02-03).

nivå. Lagstiftning om föräldrablivande finns på flera olika rättsområden.[11] Dessutom tillämpas den ytterst av både domstolar och av anställda inom hälso- och sjukvården respektive kommunerna när personers lämplighet för föräldraskap ska bedömas eller vid fastställande av genetiskt föräldraskap.

Den kritiska ansatsen handlar om att makt i rätten sätts i fokus. Med makt avses dels den tvingande makt som lagstiftningen ofta innebär, dels den makt som ligger i att språkliga konstruktioner på olika håll i rätten upprätthåller ideal och förväntningar.[12] Med detta som utgångspunkt har rättslig reglering olika typer av konsekvenser. Samtidigt som styrning av föräldrablivande i vid bemärkelse inte sker endast genom rätten, är likväl de enda som kan åberopa nationella och internationella bestämmelser rörande föräldraskap de som rättsligt erkänns som föräldrar. Vidare anses konstruktioner som på detta sätt rör reproduktion och familj få effekter på förståelserna av sexualitet, juridiska släktskap och nära relationer även bortom lagstiftningens tillämpningsområde. Den rättsvetenskapliga analysen tar utgångspunkt i att rätten utövar en komplex makt och i att det inte är givet hur föräldrablivande eller de bestämmelser som omger det utformas och ges innehåll. Centralt är därigenom att rätten behandlas som konstruerad och konstruerande, framförallt utifrån hur ideal och andra förståelser genomkorsar rätten. De rättsliga reglernas konsekvenser i kombination med hur föräldrablivande är och förväntas vara organiserat i ett samhälle ses som betydelsefullt för människors utformning av sina liv, vilket är ett skäl till att flera nivåer av makt i rätten innefattas i det område som undersöks.

Hur det som till stor del betraktas som privat utformade relationer och identiteter kan anses vara föremål för direkt och indirekt påverkan hänger således samman med hur de aktuella rättsreglerna anses medföra en styrning av hur människor begripliggör och organiserar sina liv och sina familjerelationer. Lagstiftningen såväl som motiveringar och närmare anvisningar rörande tillämpningen av

[11] Med rättsområde avses i avhandlingen i regel den etablerade betydelsen, såsom familjerätt, medicinsk rätt eller svensk internationell privat- och processrätt. Det sistnämnda anses här kunna räknas till familjerätt till de delar som rör föräldrablivande och som därför behandlas här. Föräldraskapsrätten, till vilken de regler som materialet är avgränsat kan hänföras till menar jag också det kan definieras som ett rättsområde, det avses emellertid av tydlighetsskäl inte här.

[12] Att det mot bakgrund av hur rätten i likhet med mycket annat utgår från en viss förståelse av verkligheten, samt påverkar hur människor agerar och uppfattar sina möjligheter i livet, förutsätts kunskap och medvetenhet om mer än de relevanta rättskällorna för att synliggöra rättens kontext lyfts fram av bl.a. Svensson (2013) s. 279 f.

den kan ses som uttryck för, och ett upprätthållande av, vad som behandlas som önskvärt eller normalt. Det hänger i sin tur samman med att diskurser rörande föräldrablivande och dess rättsliga reglering betraktas som kunskapsproduktion som får konsekvenser för förståelserna av dem.

1.2 Syfte och frågeställningar

Avhandlingen behandlar styrning och konstruktioner av föräldrablivande i rätten. Kunskapsintresset är därigenom riktat både mot rätten i sig, i egenskap av en inflytelserik och handlingsdirigerande diskurs, och rätten såsom bärare av diskurser rörande såväl rätten i sig som föräldrablivande.

Syftet är att beskriva och analysera hur föräldrablivande styrs och konstrueras i svensk rätt avseende möjligheterna att använda assisterad befruktning respektive att bli juridisk förälder. De tre frågeställningar som följer är riktade mot två olika analysnivåer.

De *frågeställningar* som används för att uppfylla syftet är:

Hur styrs föräldrablivande på rättens formaliserade nivå?

Hur konstrueras rätten och dess styrning på diskursiv nivå i rätten?

Hur konstrueras föräldrablivande på diskursiv nivå i rätten?

Med användningen av begreppet föräldrablivande avses att tydliggöra att syftet är avgränsat till uppkomsten av föräldraskap. Det innebär att vad som händer därefter inklusive rättens reglering av föräldraskapets utövande – vilket i många sammanhang inbegrips i begreppet föräldraskap – därigenom ligger utanför syftet. I och med att det är den rättslig regleringen av olika möjligheter till juridiskt föräldraskap och till assisterad befruktning som syftet tar sikte på, ligger även andra former av föräldraskap i huvudsak utanför dess avgränsning. Det innefattar familjehems-

föräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare som har föräldrafunktioner, samt könscellsdonatorers genetiska föräldraskap.[13]

En teoretisk utgångspunkt som varit viktig för syftet är att rätten har en särskild och inflytelserik ställning samtidigt som den utgör en del i den sociala konstruktionen av det samhälle den reglerar. Mot bakgrund av dessa former av makt, behandlas som berörts det rättsliga materialet på två olika sätt. Vad gäller hur föräldrablivande styrs tas utgångspunkt i lagstiftningen, medan rätten i en vidare bemärkelse än de rättsliga bestämmelserna avses i de två följande frågeställningarna.

Den första frågeställningen riktar sig mot den rättsliga regleringen av föräldrablivande och behandlas i kapitel 4. Där studeras den formaliserade rättens nivå utifrån de bestämmelser som påverkar möjligheterna till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption. Det görs genom en beskrivning samt en kritisk analys av lagstiftningen och rättens styrning. Den form av makt som studeras i denna del utgörs av den tvingande makt som lagstiftningen och i synnerhet bindande regler kan innebära. Det avser att rättsliga regler påverkar hur människor handlar, vilka möjligheter som ges samt vad som i detta uppfattas som önskvärt eller möjligt.

Den andra frågeställningen är riktad mot konstruktioner av rätten och behandlas i kapitel 5. I kapitlet identifieras och analyseras hur förståelser av rättens styrning av föräldrablivande konstrueras genom diskurser i materialet. Den tredje frågeställningen är riktad mot konstruktioner av föräldrablivande och behandlas i kapitel 6. I kapitlet identifieras och analyseras med hjälp av den sexuella familje-modellen hur förståelser som rör föräldrablivanden konstrueras diskursivt.[14]

Den form av makt som är i fokus utgörs således av diskursiv makt, då analysen synliggör hur språkliga formuleringar i rätten reproducerar ideal, utgångs-punkter och andra förståelser av föräldrablivande och dess rättsliga reglering. I den delen analyseras rättsliga resonemang och formuleringar i förarbeten[15] och visst annat rättsligt material. Materialet som analyseras i denna del är avgränsat till tidsperioden från år 2001 till år 2021.

[13] Bestämmelser som påverkar möjligheter till biologiskt och genetiskt men ligger utanför denna avgränsning finns vidare i abortlagen och steriliseringslagen, där skillnaden inbegriper att konsekvenser för möjligt föräldrablivande vid dessa lagars tillämpning i regel grundas på frivilliga eller medicinska skäl.

[14] Gällande begreppet den sexuella familjen se avsnitt 2.5.1.

[15] Statliga offentliga utredningar (SOU) och propositioner. Se vidare avsnitt 2.6.1.

Med blicken riktad mot rättslig styrning och de förståelser som konstrueras och normaliseras i samband med lagstiftningen handlar detta därmed i olika bemärkelser om vad rätten gör, snarare än att utgöra en uttömmande utredning av gällande rätt. Den beskrivande genomgången av samtida lagstiftning ligger även till grund för de kritiska analyser som följer.

Härnäst ska forskningskontexten och tidigare besläktad forskning behandlas. Därefter behandlas i kapitel 2 teoretiska utgångspunkter, begrepp, material och tillvägagångssätt. I kapitel 3 presenteras den historiska bakgrunden till dagens lagstiftning om föräldrablivande. De tre kapitel, 4–6, som följer därefter behandlar vardera frågeställning. Kapitel 7 innehåller en sammanfattning av resultat, en övergripande analys som skär genom frågeställningarna samt en avslutande och framåtblickande diskussion.

1.3 Forskningskontext

I detta avsnitt presenteras översiktligt den kontext och angränsande forskning som varit relevant i utformningen och genomförandet av avhandlingsprojektet, samt på vilka sätt denna studie kan bidra till kunskap om föräldrablivande i rätten.

Även om fokus ligger på den svenska rätten har forskning såväl utanför Sverige som utanför rättsvetenskapen varit betydelsefull. Projektet har till stor del bedrivits inom ett nordiskt genusrättsvetenskapligt forskningssammanhang och kontextualiseringen tar avstamp i detta fält.

1.3.1 Positionering på fältet – genus, makt och föräldraskap i rätten

Genusrättsvetenskaplig forskning har bidragit till att fler frågor, metoder och kunskapsobjekt numera ses som möjliga inom rättsvetenskapen. Samtidigt definieras kunskapsfältet inte främst utifrån dessa utan ett kunskapsfält kan, såsom Svensson har beskrivit, definieras som en process och utifrån kunskapsintresse snarare än utifrån ett kunskapsinnehåll.[16] Det utgör främst en forskningstradition av studier av rätten med fokus på olika samband mellan kön och rätt. Genusrättsvetenskapen har i likhet med genusvetenskapen sin bakgrund i såväl emancipatorisk politik som i

[16] Svensson (2011) s. 438.

teorier där genus analyseras,[17] och frågor om makt har sedan länge utgjort en av dess grundpelare.[18] Forskningsfältet i Sverige utvecklades under 1970-talet med Stang Dahl som var med och grundade ämnet kvinnorätt på juridiska fakulteten i Oslo som en av de främsta inspirationskällorna. Forskningen beskrivs vid denna tidpunkt ha varit inriktad till stor del på att lyfta fram hur rätten var formad i sammanhang med enbart mäns inflytande och på att belysa kvinnors materiella levnadsvillkor i förhållande till rättsreglerna.[19]

Under 1980-talet ökade den internationella feministiska rättsvetenskapens inflytande som tillsammans med influenser från poststrukturalismen och socialkonstruktionismen fick stor betydelse. Numera har allt fler forskare också inom svensk rättsvetenskap studerat hur föreställningar om kön och sexualitet är socialt konstruerade och hur de reproduceras i rätten. De varierade förståelserna av rätten som skrivits fram de senaste decennierna har i sin tur haft betydande inflytande på teori- och metodutvecklingen inom nordisk rättsvetenskap generellt.[20]

Kön och sexualitet i rätten har analyserats med poststrukturalistiska metoder av en rad forskare, i många fall i relation till våld. Perspektivet på rätten som språklig konstruktion knuten till makt har inom straffrätten använts inte minst av Andersson, Burman och Wegerstad.[21] Wegerstads forskning har, genom att analysera hur vissa handlingar i regleringen av sexuella ofredanden betraktas som sexuella medan andra handlingar inte gör det, också utgjort viktig inspiration i fråga om att analyser hur sexualitet konstrueras i rätten.[22] En inspirationskälla är också hur Pylkkänen anlagt kritiska perspektiv på äktenskapslagstiftning och på hur den rättsliga regleringen av nära relationer utgår från sexualitet snarare än omsorg.[23] Vad gäller hur föräldraskap och kön konstrueras i rätten, utgörs ett tidigt bidrag av Nordborgs forskning där frågor om det offentligas makt avseende föräldrablivande, tillgången till assisterad befruktning och relationen mellan lagstiftningen och organiseringen av sexualitet

[17] Berglund (1997) s. 158 f., Gunnarsson, Svensson, Käll & Svedberg (2018) s. 23 ff. och 69 ff. och Davies (2002) s. 199.

[18] T.ex. Fineman (2013) s. xiv ff. och Svensson (2018) s. 277 ff.

[19] Stang Dahl (1985), Berglund (1997) s. 168 ff. och Gunnarsson, Svensson, Käll & Svedberg (2018) s. 23 ff.

[20] Gunnarsson, Svensson, Käll & Svedberg (2018) s. 27 ff. och 23 ff., och Berglund (1997) s. 166 f.

[21] T.ex. Andersson (2004, 2010), Burman (2007, 2011) och Wegerstad (2015). Diskursiva konstruktioner bör Lundström (1999) anses vara den första i svensk rättsvetenskap som analyserade.

[22] Wegerstad (2015) och Andersson & Wegerstad (2016).

[23] Pylkkänen (2011) Pylkkänen (2007).

återkommer.[24] Normalitet i form av föräldraskapet som tvåsamt behandlas i Wennbergs forskning.[25] För att behandla rätten som en del i olika sorters maktutövningsmönster har forskning av bland andra Brännströms och Hörnqvists forskning också varit betydelsefull.[26]

Den forskning om svensk lagstiftning om föräldrablivande och föräldraskap som avhandlingen bygger vidare på utgörs till betydande del av Singers forskning om rättens reglering av föräldraskapets fastställande, adoption och assisterad befruktning samt analyser av föräldrarättens historia.[27] I fråga om det samtida familje- och medicinrättsliga fältet ska även Stolls och Garlands forskning tas upp. Stoll har studerat och jämfört rättslig reglering av föräldraskap efter surrogatarrangemang, däribland den svenska och även med fokus på hur den skyddar barns och föräldrars intressen.[28] Garland har utifrån den rättsliga regleringen av medicinska ingrepp på barn som diagnostiserats med intersexualism visat hur kategoriseringen av människor i två kön ges företräde framför barnets rätt till bland annat hälsa och självbestämmande. Han har även problematiserat innebörden av kön i föräldrabalkens regler om föräldraskap och behovet av kritiska rättsteoretiska perspektiv i familjerätten.[29] Hur kärnfamiljsideal alltjämt är påtagliga i familjerättens samtidigt som allt fler former för familjebildning möjliggjorts i rätten har även behandlats av Leviner, och Sörgjerd har belyst hur föräldrablivande ibland kan uppfattas som en rättighet.[30]

När blicken lyfts mot forskning bortom Sveriges gränser finns Friðriksdóttir, Semanda och Moring bland de som anlagt kritiska perspektiv på rättens reglering genom att studera heteronormativa modeller och icke-heterosexuella familjer i lagstiftning om familj.[31] Relevant i förhållande till att analysera rätten som styrning av föräldrablivande är också Sørlie som bland annat studerat relationen mellan kön

[24] Nordborg (1995). Se även Nordborg (1986, 1991).

[25] Wennberg (2008, 2011).

[26] Brännström (2009, 2010) och Hörnqvist (2012). I relation till denna aspekt har även forskning från andra länder, t.ex. Smart (1989), Rose & Valverde (1998) och Rosenbeck (2014) haft betydelse.

[27] Singer (2000) t.ex. s. 38 f., Singer (2002) och Singer (2021.). Begreppet *föräldrarätt* har i stället för *föräldraskapsrätt* använts av bland andra Singer, jag ser dem som i regel synonyma och använder såsom i samtida förarbeten det sistnämnda.

[28] Stoll (2013) t.ex. s. 32 f. Se även Stoll (2015b).

[29] Garland (2016) och Garland (2017) s. 130 ff.

[30] Leviner (2016) och Sörgjerd (2012).

[31] Friðriksdóttir (2014, 2015), Semanda (2016, 2017) och Moring (2013).

och rättslig styrningsmentalitet avseende reglering av transpersoners reproduktion.[32] På de angloamerikanska forskningsfälten queer legal studies och feminist legal studies har främst Finemans forskning varit betydelsefull både för inriktningen på och utformningen av analysen. Dels knutet till hur hon analyserat hur den sexuella relationen ofta är dominerande i de förståelser av familj som kommer till uttryck i policys och lagar, dels detta i kombination med att ifrågasätta antaganden om rätten såsom neutral eller opartisk inom traditionell rättsvetenskap.[33] McCandless och Sheldon har på ett sätt som varit en inspiration till min användning av den sexuella familjemodellen använt sig av denna modell för att identifiera ideal och antaganden som rör assisterad befruktning i engelsk rätt. I McCandless forskning kombineras liksom här familjerätt och medicinsk rätt.[34]

1.3.2 Forskning om föräldrablivande inom andra discipliner

Förutom sin betydande roll i att lansera genusbegreppet i Sverige, har Hirdman i sin forskning bland annat behandlat det offentligas styrning av familj och reproduktion. Hon har givit en historisk beskrivning av hur staten med stöd i folkhemspolitiken och den framväxande välfärdspolitiken alltmer kom att styra människors vardagsliv.[35] Styrning är också en betydelsefull del i Lindgrens forskning om adoption i Sverige, som här varit viktig i förhållande till den rättsliga regleringen under 1900-talet och för att kontextualisera adoptionsområdet. Hon har studerat adoption som ett samhälleligt och historiskt fenomen och belyser hur adoptionsregleringen kan ses som en plats för social ingenjörskonst.[36] Adoption har studerats tillsammans med assisterad befruktning av Jonsson Malm med syfte att med ett historiskt perspektiv synliggöra normer kring tillhörighet och ursprung relaterade till familj, släktskap, nation och välfärdsstat. I synnerhet har hur Jonsson Malm använder begreppen normalisering och styrning när hon analyserar

[32] Sørlie (2017). Se även Alaattinoğlu (2019, 2021) som i likhet med Sørlie (2014) skrivit om steriliseringar av transpersoner.

[33] T.ex. Fineman (1995) och Fineman (2013). Det internationella queer- och genusrättsvetenskapliga fältet rymmer forskning om rättslig reglering av nära relationer av bland andra Robson (2011, 2013). Leckey (2015, 2019), Monk (2015, 2016) och Boyd (2007, 2013, 2015).

[34] McCandless & Sheldon (2010, 2014) och McCandless (2012).

[35] Hirdman (2003) och Hirdman (2010).

[36] Lindgren (2006) och Lindgren (2016).

betänkanden varit en inspirationskälla för mina tillvägagångssätt.[37] Styrning och kontroll av reproduktion i äldre rättslig reglering är också i fokus för Palmblads studie av tidigare abort- och steriliseringspolitik i Sverige.[38]

Att analysera formuleringar i förarbetsmaterial om reproduktion har gjorts av Tinnerholm Ljungberg, vars forskning innefattar hur assisterad befruktning konstitueras som problem i svensk offentlig politik i samband med lagändringar.[39] En del av materialet har tidigare också analyserats av Edenheim, utifrån frågor om hur homosexualitet, intersexualism och transsexualism har behandlats i statliga offentliga utredningar. Relevant i förhållande till föräldrablivande är hur Edenheim i detta synliggjort hur en entydig könstillhörighet gjordes central samt hur homosexuellas utökade rättigheter villkorades med anpassning till en heterosexuell norm.[40] Lagändringarna runt millennieskiftet har även Nordqvist som utgångspunkt i en kritisk analys av rätten, där hon problematiserar hur den rättsliga regleringen av lesbiska pars reproduktion konstruerades som oönskad utifrån en heterosexuell kärnfamiljsmodell.[41] Konstruktioner av önskvärda föräldrar i lagstiftningsdiskurser har vidare behandlats av Carbin, Harjunen och Kvist i den artikel där de undersöker på vilka sätt positionen för föräldrar utanför kärnfamiljsmodellen är under förhandling och visar på hur policydiskurser såväl utmanat som reproducerat normer i fråga om relationen mellan sexualitet, kön, föräldraskap och tvåsamhet.[42]

För att synliggöra förståelser och förgivettagna utgångspunkter rörande föräldrablivande och familjeformer, har dessutom forskning som berör medicinsk etik och filosofi varit av betydelse. Cutas har behandlat en rad frågor rörande assisterad befruktning och ideal gällande antal föräldrar till ett barn. Tillsammans med Bortolotti problematiserar hon uppdelningen mellan assisterad och naturlig befruktning, och tillsammans med Smajdor har Cutas analyserat föreställningar om föräldraskap i förhållande till reproduktionsteknologins rättsliga och etiska aspekter.[43] Vägar till föräldrablivande som en arena för biopolitik har studerats av

[37] Jonsson Malm (2011).
[38] Palmblad (2000).
[39] Tinnerholm Ljungberg (2014, 2015).
[40] Edenheim (2005). Gällande förväntningar på släktskap genom reproduktion se Edenheim (2020).
[41] Nordqvist (2006).
[42] Carbin, Harjunen & Kvist (2011).
[43] Cutas (2011), Cutas & Bortolotti (2010) s. 14 och Cutas & Smajdor (2014, 2015).

bland andra Dahl och Andreassen, som analyserat idéer om släktskap, nation och ras i relation till donatormatchning vid queera föräldrars användning av assisterad befruktning.[44]

Angående rättsliga hinder för föräldrablivande finns också beröringspunkter med forskning om upplevelser av familjebildning utanför den traditionella kärnfamiljen, såsom av Malmquist och Spånberg Ekholm samt Zetterqvist Nelson.[45] Kritiska analyser som rör föräldrablivande i olika bemärkelser eller rätten såsom ett område för biomakt utgör även teman inom den tvärdisciplinära forskningskontexten avseende kritiska familje- och släktskapsstudier.[46]

1.3.3 Ett kunskapsbidrag till föräldrablivande i rätten

De två första decennierna av 2000-talet har inneburit en mängd lagändringar som rör vägar till biologiskt, genetisk och juridiskt föräldraskap och även en rad förslag till lagändringar bara de senaste fem åren.[47] Den samtida rättsliga regleringen om fastställande av föräldraskap, adoption och assisterad befruktning har dock inte i samlad form analyserats med ett rättsvetenskapligt angreppssätt.[48] Det ska också poängteras att lagstiftningen om utförande av assisterad befruktning sällan har varit föremål för rättsvetenskaplig forskning.[49]

Utifrån genomgången av tidigare forskning kan konstateras att det finns fler stigar att slå in på i relation till föräldrablivande i en rättslig kontext. Genom att närmare studera styrning av föräldrablivande och diskursiva konstruktioner i svensk rätt, kan avhandlingen anknyta till annan forskning och samtidigt fylla en rättsvetenskaplig lucka. Det rättsliga material som studeras är till betydande del publicerat under det senaste årtiondet och har ännu i begränsad utsträckning varit

[44] Dahl & Andreassen (2021).

[45] Malmquist & Spånberg Ekholm (2020) och Zetterqvist Nelson (2007).

[46] T.ex. Melhuus (2012), Nordqvist & Smart (2014), Dahl (2018, 2020), Dahl & Björklund (2020), Andersson & Carlström (2020).

[47] SOU 2018:68, prop. 2020/21:176, SOU 2021:56, prop. 2021/22:188 och SOU 2022:38.

[48] Gällande rättsläget runt millennieskiftet se Singer (2000). Det är på grund av de fåtal djupdykningarna i föräldraskapsrätt befogat att nämna att genomgångar av lagstiftning knuten till föräldrablivande finns i läroboksform, t.ex. Saldeen (2013) och Mägi & Zimmerman (2015). De sistnämnda har i genomgången av familjerätten även bidragit med ett normkritiskt angreppsätt på.

[49] Se dock Singer (2009) och Sörgjerd (2012). För forskning på andra områden som rör regleringen eller lagförslag gällande assisterad befruktning, se bl.a. Tinnerholm Ljungberg (2015), Jonsson Malm (2011), Liljestrand (1990) och Edenheim (2005).

föremål för forskning i såväl rättsvetenskap som andra discipliner. Att belysa tidigare lagstiftning och reproduktionspolitik bidrar också till att ge en bild av den närhistoriska utvecklingen på dessa rättsområden.

Forskning som berör reglering av reproduktion och släktskap framstår mot denna bakgrund som ett aktuellt och samtidigt tidlöst fält där behov av fler perspektiv finns. Då teorier och begrepp med ursprung utanför rättsvetenskapen används kan bidraget till den delen ses som tvärvetenskapligt. Även utanför det rättsvetenskapliga området kan resultaten bidra till kunskap om reglering av reproduktion och nära relationer genom att den bygger vidare på och kompletterar tidigare forskning. Svensson beskriver forskning som sätter in rätten i ett bredare sammanhang och tar del av kunskap utanför rättens område som behövlig för att balansera upp juridikens och rättsvetenskapens tendens att sluta sig om det egna systemet. Hon påpekar också att en forskares roll är att inte ta något för givet och att omvärdera befintlig kunskap,[50] vilket är ett förhållningssätt som influerat frågeställningarna och tillvägagångssättet. Forskare inom genusrättsvetenskap har länge lyft fram behovet av att utöver rättens tvingande funktion problematisera dess diskurser, utifrån att rättens makt också utövas genom att andra kunskaper och erfarenheter än de som har format den diskvalificeras.[51] Att analysera hur rätten konstrueras parallellt med bland annat sexualitet riktar behövlig uppmärksamhet mot betydelsen av nära relationer och könade kategorier i relation till föräldrablivande.

Mot bakgrund av detta ser jag behov av att studera lagstiftningen ifråga och former av makt som rätten kan betraktas som en arena för. Genom att konstruktioner av föräldrablivande och dess omgivande rättsliga regleringen kan ha betydelse för förståelser av släktskap, identitet eller sexualitet i fler sammanhang kan resultaten vara relevanta också i förhållande till andra rättsordningar än den svenska.

[50] Svensson (2014) s. 225 och 211.

[51] Smart (1989) s. 2 ff. och 10 och Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen (2007) s. 81 ff.

2 Teori och tillvägagångsätt

I kapitlet presenteras avhandlingens teoretiska utgångspunkter samt de begrepp som i egenskap av analysbegrepp eller på andra sätt varit betydelsefulla för analysarbetet. En central metodologisk utgångspunkt är att den teori och de tillvägagångssätt som används inte helt kan separeras och utifrån detta har utgångspunkter, analysbegrepp, materialurval och tillvägagångssätt utformats i ett växelspel.

Att studera rätten som en arena för makt för öppnar upp för en mängd teorier såväl som tillvägagångssätt. De teorier och begrepp som används är valda för att kunna såväl beskriva som kritiskt analysera rätten i egenskap av en reglering vars funktion och effekter präglas av dess olika lager. Då både rättens formaliserade och diskursiva nivå behandlas är flera teoretiska begrepp knutna till makt av betydelse.

De första fem avsnitten behandlar förståelser av diskurs, makt, rätt och föräldrablivande. I det efterföljande avsnittet görs en genomgång av analysbegrepp som skär genom frågeställningarna. I kapitlets sista avsnitt beskrivs det material och de tillvägagångssätt som används för att behandla styrning och konstruktioner av föräldrablivande i rätten.

2.1 En socialkonstruktionistisk förståelse av rätten

I avsnittet behandlas de kunskapsteoretiska utgångspunkter och den förståelse av rätten som avhandlingen vilar på.

2.1.1 Diskurs, kunskap och makt

Analyserna av konstruktioner av föräldrablivande i rätten är förankrade i ett socialkonstruktionistiskt perspektiv i vilket rätten liksom resten av samhället betraktas som socialt konstruerad. Detta sätt att begripliggöra och beskriva världen utgör en hörnsten i poststrukturalistiska ansatser, som betonar språkets betydelse och ifrågasätter positivistiska förståelser av sociala fenomen eller kategorier som givna eller stabila. Utgångspunkten är i stället att de konstrueras olika på olika platser

och i olika tider.[52] Alla typer av sociala fenomen och dess innebörder blir begripliga först genom språket. Det innebär att språkliga diskurser spelar en aktiv roll i att forma och skapa vår omvärld och våra identiteter.[53] Diskurs har definierats som ett bestämt sätt att tala om eller förstå något. Samtidigt ska betonas att de förståelser eller sociala praktiker som diskurser kan avse inte behöver vara avgränsade till det rent språkliga. Utifrån denna utgångspunkt är diskurser viktiga att studera då det är de som resulterar i sociala konstruktioner.[54]

Burr beskriver fyra nyckelantaganden som kan karaktärisera ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt. De inbegriper en kritisk hållning till förgivettagen kunskap där verkligheten ses som en produkt av hur världen kategoriseras, att vår syn på och kunskap om världen är kulturellt och historiskt specifika, att kunskap uppstår i sociala processer samt att kunskap påverkar våra handlingar eftersom handlingar konstrueras som exempelvis naturliga eller otänkbara utifrån en viss världsbild.[55] Hon belyser också hur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv innebär att det inte finns *en* sanning eller verklighet att finna eller göra jämförelser med, då olika perspektiv är olika konstruktioner av verkligheten. Hon betonar att detta dock inte betyder att det som kan beskrivas som materiella omständigheter inte har stor inverkan på människors möjligheter eller lidande.[56] Det är emellertid via diskurser vi förstår händelser och därigenom är de centrala för hur olika omständigheter uppfattas och ges betydelse.[57]

Med ett socialkonstruktionistiskt perspektiv uttrycker diskurser därmed inte bara vilka förståelser som existerar utan konstruerar också vad som är sant, irrelevant eller förväntat i förhållande till något. Ingen beskrivning kan utifrån detta vara neutral, då diskurser alltid innebär produktion av kunskap och makt.[58] Synen på kunskap som en mänsklig produkt utmanar således det som utgjort flera av vetenskapens grundstenar, såsom att kunskapen och sanningen är oberoende av vem som skapar eller förmedlar den utan snarare är något som upptäcks.[59] Utifrån

[52] Boréus & Bergström (2018) s. 28.
[53] Howarth (2000) s. 8 f. och Winther Jørgensen & Phillips (2000) s. 7.
[54] T.ex. Winther Jørgensen & Phillips (2000) s. 7 ff. och Boréus & Bergström (2018) s. 23 f.
[55] Burr (2015) s. 2 ff.
[56] Burr (2015) s. 93 ff.
[57] T.ex. Burr (2015) s. 103.
[58] Smart (1989) s. 6 och 162 och Howarth (2000) s. 77 ff.
[59] T.ex. Foucault (1972) s. 202 f., Smart (1989) s. 9 f. och Svensson (2007) s. 37 ff.

sambandet mellan diskurs, makt och kunskap innebär, med användning av Foucaults maktbegrepp, diskursers kunskapsproduktion alltid ett maktutövande.

Kön och sexualitet betraktas som betydelsefulla sociala konstruktioner inte minst i förhållande till föräldrablivande. På flera andra områden i rätten uppmärksammas sällan att kön på olika sätt får konsekvenser, rätten framställs snarare som neutral. Utifrån dessa rättsområden har könsneutralt utformade bestämmelser emellanåt problematiserats utifrån att de inte tar hänsyn till betydelsen av kön i vissa kontexter, såsom i relation till bekönat våld.[60] För den rättsliga regleringen av föräldrablivande gäller snarare det omvända, begrepp såsom faderskap och kvinna som på olika sätt är knutna till kön har betydelse i många bestämmelser.

Rätten analyseras som en del i det språk och den sociala praktik som konstruerar bland annat kön. På samma sätt som rätten, ses också kön som ett görande och något som genom språk och handlingar ständigt fylls med betydelser och ges en skenbar enhet. I denna del tas inspiration från Butlers analyser. I dessa belyses hur kön skapas både via tvångsmakt och andra typer av regleringar samt hur språk och upprepade fysiska handlingar kan sägas konstruera känslor av könstillhörighet. Med denna förståelse ifrågasätts vidare uppdelningen i kön och genus. Snarare än en social effekt av kön betraktas genus som den diskurs som resulterar i förståelser av kön som något fördiskursivt.[61]

Den sociala konstruktionen av kön betraktas som nära sammanhängande med konstruktionen av sexualitet. Heterosexualiteten ses som en viktig del i konstruktionen av två binära och stabila kön, och vice versa. Samtidigt som sexualitet utanför heterosexualitet konstrueras som avvikande, förutsätter heterosexualiteten därför homosexualitet för att vara begriplig.[62] Den uppdelning i homo- respektive heterosexualitet som har stor betydelse i västvärlden idag har inte haft den innebörden i mer än ett hundratal år. Laskar belyser hur det innan dess gick en motsvarande skiljelinje mellan fortplantande respektive icke-fortplantande sexualitet, där homosexuella handlingar tillsammans med onani och prostitution betraktades som dålig eller olämplig sexualitet.[63]

[60] T.ex. Burman (2007) och Andersson (2004). Se vidare om könsneutralitet i Svensson & Pylkkänen (2004) s. 21 ff.

[61] T.ex. Butler (2006) s. 58 f., Butler (2007) s. 67 ff. och 86 f. och Butler (2005) s. 46 f. och 108 f.

[62] Butler (2007) s. 55 f. och 74 ff.

[63] Laskar (2005) s. 161.

Sexualitet i bemärkelsen homo- och heterosexualitet framställs i likhet med kön ofta som inneboende identiteter med ett ahistoriskt innehåll.[64] Foucault beskriver sexualitet som en idé snarare än en naturlig drift eller existens som är oberoende av det språk som används. Även hans beskrivning av sexualitet som ett resultat av kunskap och makt har haft betydelse för de förståelser och definitioner av sexualitet som används i analyserna.[65] Innebörder som sexualitet och kön tillskrivits framstår som betydelsefulla för reglering av föräldraskap genom hur de sociala förståelserna kommer till uttryck i en rättslig kontext där biologi och heterosexuell reproduktion har utgjort en påtaglig utgångspunkt.

Perspektivet på kunskapsproduktion innebär att den som skriver om rätten inte kan ha en helt utomstående position utan bidrar, som Bladini belyser, till hur rätten och förståelser av den formas. Det innebär att forskaren skriver in sig i de diskurser som analyseras, så samtidigt som jag anlägger en kritisk blick på vad som tas för givet i relation till den lagstiftning jag undersöker, har jag som forskare präglats av de sanningsregimer som finns inom rätten och rättsvetenskapen.[66]

2.1.2 Närmare om förståelser av rätten

Inkluderat i perspektivet på hur kunskap produceras är att rättslig kunskap anses ha en del i hur verkligheten konstrueras och begripliggörs. Den konstruktionistiska rättsförståelsen menar jag kan sammanfattas med Niemi-Kiesiläinens formulering att rätten utgör en del i den sociala konstruktionen av den verklighet som den reglerar, i stället för att reglera något som existerar innan rätten.[67] Utifrån detta ses rätten här som innehållande diskurser sammanvävda med kunskap och makt.

Davies belyser skillnaden mot positivistiska antaganden om rätten, i vilka rätten ses som separerad från det mänskliga subjektet och som något som utifrån påverkar människors handlingar men inte deras identiteter.[68] Samtidigt som rätten bidrar till att konstruera subjekt, konstrueras den därmed också av dessa subjekt. Rätten är liksom andra institutioner ytterst påverkat av och beroende av mikro-

[64] Butler (2005) s. 74 ff. och Foucault (2002) s. 84 ff.
[65] Foucault (2002) s. 112. Se även Wegerstad (2015) s. 15 f.
[66] Jfr. Bladini (2013) s. 43 f.
[67] Niemi-Kiesiläinen (2004) s. 168.
[68] Davies (2011) s. 3

processer i form av människors handlingar och interaktion, liksom rättens begrepp och regler är uppbyggda av bland annat värderingar och ställningstaganden.[69]

Rätten förstås utifrån detta som mångtydig och ofta motsägelsefull, en arena där definitioner och betydelser förhandlas. Inom rättssociologi såväl som kritisk rättsvetenskap har betonats att vad som är rättsligt och därmed rättens gränser är under konstant omförhandling snarare än ett närapå konstant och självskrivet område.[70] Smart lyfter fram att trots att lagen är verksam genom motstridiga principer och motsägelsefulla effekter på flera nivåer, behandlas den vanligtvis som en enhet och det synes ofta inte finnas någon konflikt om vad lagen är.[71] Själva formuleringen av rätten, i singularform, har knutits till förståelsen av rätten som ett enhetligt kunskapsobjekt och hur rätten på olika sätt betraktas som något som har ett eget väsen.[72]

De teoretiska utgångspunkterna som beskrivits ifrågasätter flera av de vanliga antagandena i positivistisk rättsvetenskap baserade på liberala ideal som Lacey problematiserar. Dessa utgörs av att rättslig argumentation är neutral och den överhuvudtaget kan vara objektiv eller neutral, uppfattningen att rättssystem utgör slutna autonoma, enhetliga och koherenta system som inte är påverkade av sociala eller politiska krafter, samt föreställningen om rätten som ett självskrivet och behövligt verktyg i de frågor den reglerar.[73] Mot bakgrund av detta framträder beröringspunkter med hur rätten som ett objektivt medel för styrning utgör en av de förväntningar som är omskrivna i rättsvetenskapen.[74] Att betrakta rätten som ett mer eller mindre enhetligt system har knutits till hur även rättsvetenskapens huvuduppgift ansetts vara att göra rätten till en enhetlig systematik och att motverka inkonsekvens.[75] Förståelser av rätten som förekommer i just rätten kan beskrivas som ett uttryck för vad Svensson benämner rättslig självförståelse.[76] Denna självförståelse är här särskilt betydelsefull för hur rätten konstrueras i materialet.

[69] Davies (2011) s. 3 f. och Svensson (2013) s. 281.
[70] T.ex. Banakar (2003) s. 74 f. och Svensson (2007) s. 34.
[71] Smart (1989) s. 4.
[72] T.ex. Smart (1989) s. 4.
[73] Lacey (1998) s. 5–11.
[74] T.ex. Bladini (2013) s. 18 ff. och Peczenik (1995) s. 652.
[75] Svensson (1997) s. 276 f. och Gustafsson (2002) s. 106 f.
[76] Svensson (1997) s. 20.

2.2 Diskursiv och tvingande makt i rätten

Betydelsefullt för hur rätten analyseras är dess egenskap av en arena för komplexa maktrelationer.[77] Därigenom anses den få konsekvenser grundade i hur dess makt opererar på flera sätt och på flera nivåer. Det är knutet till aspekten av dubbelhet i en foucauldianskt influerad maktförståelse, där makt kan identifieras både i ett aktivt utövande och något som ständigt är i rörelse i alla samhällets delar.[78] Utifrån de två analysnivåerna som studeras innebär rätten utövanden av såväl tvingande som diskursiva typer av makt. Dessa ses som ytterligheter, men förstås här också som sammanhängande.

Vid sidan av den mer direkta styrningen antas bestämmelser såväl som kunskapsproduktion i andra former utöva en indirekt påverkan genom det som uttrycks och konstrueras på olika håll i rätten. Angreppssättet på rätten i relation till sistnämnda, diskursiva, nivå grundas på hur rätten kan ses som ett av de uttryck för processer genom vilka språkliga förståelser formar objekt och sociala relationer såväl som institutioner.[79] Det handlar med andra ord om att den på samma gång ses som konstruerad och konstruerande. Hur rätten därigenom anses reglera och konstruera familjeformer på andra sätt än genom formaliserade regler, hör också samman med valet att utöver begrepp som rättsliga utgångspunkter, lagstiftning och bestämmelser, här även tala om reglering och styrning.

I relation till följder som inte är direkt rättsliga, är den makt som ligger i rättens kunskapsproduktion en viktig del för att studera vilka förståelser av och därmed kunskaper om föräldrablivande och rätten som konstrueras diskursivt. Till den delen är kunskapsintresset riktat mot hur rätten, understödda av vetenskaper om samhället och människorna, är ett område där sociala föreställningar reproduceras och konstrueras. De ovan beskrivna utgångspunkterna i socialkonstruktionism är med andra ord en kärna i ambitionen att i den del av analysen som utförs på diskursiv nivå nå bortom ytan på den formaliserade rätten för att involvera hur rätten konstrueras samt får diskursiva effekter. Denna ambition baseras på att den rättsliga regleringen av reproduktion antas ha konsekvenser för styrning på individnivå såväl som för generella förståelser som på olika sätt hänger samman med familj, föräldrablivande och föräldraskap.

[77] T.ex. Gustafsson (2021) s. 15 ff.
[78] Hörnqvist (2012) s. 12 ff.
[79] T.ex. Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen (2007) s. 79 f. och Howarth (2000) s. 8 f.

Detta hänger således samman med den ovan berörda relationen mellan kunskap, makt och diskurs och med hur diskurser är det som gör något tänkbart att säga eller göra.[80] I samband med den rättsliga regleringen om föräldrablivande produceras kunskap om det som regleras, såväl med stöd i kunskapsproduktion inom rätten som inom andra vetenskaper. En utgångspunkt här är att rättsliga institutioner har stor betydelse för samhällets maktutövande delvis utifrån hur produktionen av kunskaps uppfattas som central. Att den diskurs som rätten utgör är uppbackad av det offentligas legaliserade användning av tvång, bidrar till att rätten såsom Niemi-Kiesiläinen m.fl. påpekar är en plats för diskursiv kamp och en viktig diskurs i hur verkligheten konstrueras.[81] Hur detta bidrar till att kunskaper och förståelser normaliseras, berörs närmare i kapitlets näst sista avsnitt.

Den diskursiva nivån av rättens maktutövning studeras när konstruktioner av den rättsliga regleringen och av den sexuella familjen ska identifieras och analyseras. I analyserna av konstruktioner i rätten avses med konstruktion den process varigenom förståelser skapas diskursivt. Det innefattar att något uttrycks som en utgångspunkt, förväntat eller önskvärt men även vad som osynliggörs eller konstrueras som onaturligt eller oönskat. Det leder till konstruktioner av vad som exempelvis förstås som idealt eller givet. Då rätten förstås som en inflytelserik diskurs som människor förväntas förhålla sig till, har diskurser på rättens område i förhållandevis hög utsträckning inflytande på hur människor handlar, vilket knyter an till dess funktion som en arena för tvingande makt.

Angreppssättet på den rättslig regleringen som en form av tvingande makt är grundad dels i rättens särskilda ställning, dels i hur rättsliga regler utöver de följder gällande påverkan som andra sociala regler får, även har tvingande former av påverkan. Rättens särskilda ställning baseras på att den utgör en norm om hur människor ska handla och kan innebära tvång. I egenskap av offentligt sanktionerad maktutövning, har rättsreglerna en speciell status utifrån att statlig tvångsmakt upprätthåller dem.[82] Rättens särställning genom dessa har även lyfts fram utifrån analyser av rätten grundade i en foucauldiansk maktförståelse.[83] Vidare är hanteringen av rätten tvingande form av makt här också grundad i de tydliga gränser

[80] Börjesson & Palmblad (2007) s. 12.

[81] Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen (2007) s. 69 och 77 ff. och Niemi-Kiesiläinen (2004) s. 168.

[82] Hydén (2002) s. 131 f. och Niemi-Kiesiläinen (2004) s. 168.

[83] Smart (1989) t.ex. s. 14 och Brännström (2010) s. 28 ff.

regler sätter upp, och som formar ett handlingsutrymme. Foucault benämner lagstiftningen som vad som kan vara maktens rena form, genom att den drar tydliga gränser som inte ska överträdas.[84] Denna form av åtskillnad genom medvetna beslut och regler som förväntas göras medvetet för befolkningen vilka gränser de innebär, hänförs av Hörnqvist till en repressiv form av makt.[85] Även om den rättsliga regleringen av föräldrablivande främst utgörs av villkor och påbud snarare än förbud, har den på dessa sätt också karaktär av repressiv makt.

Inte bara de resultat av reglerna som är hindrande eller försvårande, utan också de som är inkluderande och därigenom kan visa på det som idealiseras och uppmuntras, blir dock utifrån hur rätten förstås här betydelsefulla för hur föräldrablivanade styrs. På de delar av familje- och den medicinska rätten som är i fokus här grundas rätten i egenskap av tvingande form av makt även i hur den tar form av anvisningar om vad som är det rätta att göra avseende föräldrablivande. En av familje- och föräldraskapsrättens huvudsakliga funktioner har av Singer beskrivits vara den handlingsdirigerande. Bestämmelsernas funktion är enligt henne att aktivt påverka människors beteende i viss riktning, ofta utanför de rättstillämpande instanserna.[86] Med rättslig styrning avses i analysen av rättens formaliserade nivå denna funktion den har, som grundas till stor del på dess särställning.

Då makten betraktas som alltid närvarande, är det inte existensen av makt i rätten utan dess uttryck och konsekvenser som ska studeras. Dessa uttryck rör lagstiftningen såväl som genom diskurser som genomkorsar olika lagstiftnings- såväl som samhällsområden Den diskursiva och tvingande maktens nivåer ses samtidigt som omöjliga att helt separera, de går in i varandra och poängen här är inte heller att försöka definiera gränserna för dessa. I sitt utövande av olika former av makt betraktas regleringen av föräldrablivande vidare som en samtida form av biopolitik, vilket nästa avsnitt berör.

[84] Foucault (2002) s. 96. I sammanhanget ska nämnas att det inte är oomtvistat vilken betydelse Foucault tillmätte rättslig reglering i de arbeten där han diskuterar makten och samhällets institutioner, se t.ex. Brännström (2010) och Golder & Fitzpatrick (2009) s. 35 ff.

[85] Hörnqvist (2012) s. 33 f.

[86] Singer (2000) s. 36.

2.3 Regleringen av föräldrablivande som biopolitik

Då den lagstiftningen som är i fokus utgör en styrning av liv i bemärkelsen en reglering av befolkning och reproduktion ses den som ett uttryck för biomakt. Det är hämtat från Foucaults definition av biomakt i vilken detta maktutövningsmönster beskrivs vara uppbyggt av tekniker och praktiker riktade mot människan som del av en population och inriktade på inte minst reproduktion, hälsa och sexualitet.[87] Som Roach lyfter fram blir sexualiteten i denna definition av biomakt central genom hur det är ett område där makten över individ och befolkningen förenas.[88]

Den politik eller reglering med vilken biomakt utövas brukar benämnas biopolitik. Reglering som kan hänföras till detta beskrivs som stödd på vetenskapliga argument och expertkunskap. Maktutövning i samband med det sker genom såväl kunskap som bedömningar och mätande, och det juridiska kan fungera som en del i den administrativa och medicinska regleringen.[89] Det svenska utredningsväsendet har vidare beskrivits som ett område där expertis och politik möts. Reproduktionspolitiken utifrån dessa har mer specifikt lyfts fram som ett exempel på sanningsskapande och expertutlåtandens ställning då den till stor del formas av läkares, psykologers och socionomers utsagor.[90] Villkor och kriterier i lagstiftningen är på detta område ofta stödd på forskning om barns behov och om föräldraskap. Den rättsliga reglering som denna kunskap mer eller mindre utsträckning utmynnar i ser jag mot bakgrund av detta som biopolitik knutet till såväl rättens kunskapsproduktion som dess tvingande makt.

I de aktuella denna reglerings välfärdskontext knyter jag framväxten av styrning av möjliga föräldraskap till hur staten, med Svensson och Pylkkänens ord, tidigare kom att behandlas som identisk med samhället och att det inom den nordiska modellen funnits en stor tilltro till statens godhet och förmåga att *put life in order*, ett ordval hämtat från Hirdmans formulering att *lägga livet till rätta.*[91] Vad gäller detta inbegriper biopolitik förståelsen att rättens styrning kan leda till att människor samtidigt styr sig själva inom de ramar som ges.[92] Den framväxt av lagstiftning som beskrivits i den historiska bakgrunden, kan också ses i ljuset av Rosenbecks

[87] Foucault (2003) s. 242 f. och Foucault (2002) s. 140 ff.
[88] Roach (2009) s. 152 f., Foucault (2002) s. 139 ff.
[89] Rose & Valverde (1998) s. 543 och Foucault (2002) s. 144 f.
[90] Lundqvist (2007) s. 13 f. och Jonsson Malm (2011) s. 25 f.
[91] Svensson & Pylkkänen (2004) s. 17 ff. och Hirdman (2010).
[92] Foucault (2003) s. 243 och Foucault (2002) s. 140 ff.

beskrivning av hur befolkningens kvantitet och kvalitet som en del i den rasbiologiskt präglade politiken i Norden blev föremål för politik under 1900-talets början och att detta utgjorde en biopolitisk utveckling.[93]

En aspekt av biopolitiken som är av betydelse här är således att det underlättar för frågor som ses som knutna till familj och det privata att blir frågor för det offentligas styrning. Denna uppdelning ska behandlas i följande.

2.4 Uppdelningar i offentligt och privat

Föräldrablivandets rättsliga reglering och förståelser av denna har i flera avseenden samband med dikotomin privat och offentligt. I avsnittet belyses de som främst berörs, vilka är den privata och offentliga sfären samt uppdelningen av rätten i privaträtt och offentlig rätt.

Förståelsen att delar av samhället på ett naturligt eller tydligt vis kan hänföras till privat respektive offentligt område kan betraktas som central för den samtida förståelsen av samhället. Denna dikotomi har analyserats som förenklad och problematisk. Hunter beskriver hur familjelivet av många ansetts bestå av naturgivna byggstenar som samtidigt är anpassningsbara gentemot den offentliga sfären, medan det snarare är arbetsdelningen i det privata som har en påverkan på arbetsmarknaden.[94] På liknande vis har Davidoff belyst hur individen och därmed samhället till stor del formas i den privata sfär som familjen hänförs till, samt att konstruktioner av identiteter knutna till exempelvis sexualitet, kön och klass sker på de oskarpa gränserna mellan det offentliga och privata.[95] På flera sätt konstrueras dikotomin parallellt med dikotomier såsom subjektivitet och objektivitet samt kvinnligt och manligt.[96] Det som fortsatte att hänföras till frågor för familjer och dess medlemmar att bestämma över, kan trots sin benämning som privat betraktas som en sfär vars gränser därigenom formats av biopolitik. Utifrån detta kan det ifrågasättas i hur stor utsträckning den privata sfären överhuvudtaget kan ses som

[93] Rosenbeck (2014) s. 98 f. Se vidare avsnitt 3.1.1.
[94] Hunter (2013) s. 20.
[95] Davidoff (2001) s. 15 och 8 ff. Gällande privatliv som ett konstruerat begrepp, se t.ex. Olsen (1993) s. 319 f.
[96] Lacey (1998) s. 79 f.

privat. Föräldrablivande har utifrån sin betydelse inom ramen för befolknings- och familjepolitik länge varit föremål för interventioner från det offentliga.

Uppdelningen av rätten i en offentlig och en privat sfär beskrivs ha fungerat självuppfyllande på den tiden samhället än mer genomsyrades av denna uppdelning. Historiskt sett har familjen som en del av den privata sfären varken behandlats i de centrala samhällsteorierna eller i lagstiftningen.[97] Privatlivet har i viss utsträckning fortsatt att betraktats som en sfär som i första hand bör skyddas från statlig inblandning. Spår av detta kan bland annat ses i hur det familjerättsliga fältet på många håll präglats av att det ansetts handla om positiva rättigheter som inte ska vara normerande.[98] Samtidigt gör distinktionen mellan privat och offentligt att familjen, som Pylkkänen påpekar, fortsatt setts som en privat och naturlig enhet.[99] Många av rättens konstruktioner är sammanvävda med uppdelningen i privat och offentligt, och Brækhus lyfter fram hur rätten påverkas av de skilda förståelser och utgångspunkter som sammankopplas med dem.[100]

Uppdelningen i privat och offentlig rätt har inom genusrättsvetenskaplig forskning problematiserats gällande hur det fråga om diskriminering och materiell rättvisa i regel bara interveneras i den offentliga sfären, vilken osynliggör hinder och strukturer knutna till det som brukar betraktas som den privata sfären.[101] Indelningen av rätten i olika områden som är privat- respektive offentligrättsliga har också knutits till den stora betydelse systematisering, utifrån rättsdogmatiken, ges i rätten.[102]

Att placera in rättsområden i dessa två kategorier möter inte sällan på svårigheter. Familjerelationer har i första hand reglerats genom privaträtten. Familjerätten består dock, till skillnad från de mer dispositiva delarna av privaträtten, främst av indispositiva bestämmelser och regler med inslag av både privat- och offentlig rätt.[103] Svårigheten att se det offentliga och privata som avskilda sfärer blir därigenom påtaglig i relation till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption. Liksom andra uppdelningar ses denna dikotomi här som under

[97] Svensson (1997) s. 178 och 312 ff.
[98] T.ex. Lacey (1998) s. 73 ff., Brækhus (2011) s. 250 och Garland (2017) s. 124 f.
[99] Pylkkänen (2007) s. 304.
[100] Brækhus (2011) s. 261 f.
[101] T.ex. Pylkkänen & Wennberg (2012) s. 19 ff. och 25 f.
[102] Gunnarsson & Svensson (2009) s. 92.
[103] T.ex. Garland (2016) s. 16 f.

ständig omförhandling. Föräldrablivandets rättsliga reglering betraktas därigenom som en arena där det offentliga och privata möts och konstrueras. När kritiska angreppssätt används på föreställningar om rättens neutralitet och funktion, inkluderas skiljelinjen mellan en privat och offentlig sfär i de konstruerade uppdelningar vars gränser inte är tydliga.[104]

I förhållande till föräldrablivande handlar det till stor del om vad som konstruerats som en angelägenhet enbart för privatlivet eller upp till det offentliga att avgöra. Såsom Hydén påpekat kan familjen betraktas som den enda genuint sociala institution som står under rättens reglering.[105] Allteftersom olika aspekter av föräldrablivande har konstruerats som naturliga att på olika sätt reglera, har de kommit att anses vara frågor för det offentligas kontroll.

2.5 Begreppen föräldraskap och föräldrablivande

Som har berörts inledningsvis används begreppet föräldrablivande för att täcka in uppkomsten av juridiskt föräldraskap genom bestämmelser om fastställande av föräldraskap och adoption såväl som möjligheter till uppkomsten av biologiskt och genetiskt föräldraskap genom assisterad befruktning. Betydelserna av de olika begreppen hänger dock samman och eftersom olika föräldrabegrepp utgör en del i frågor om föräldrablivande behandlas härnäst några aspekter av dessa.

Begreppet *föräldrablivande* kan i likhet med *föräldraskap* beskrivas som ett begrepp utan given innebörd. Utifrån de kunskapsteoretiska utgångspunkterna förstås föräldraskap, i rättslig bemärkelse såväl som en social roll, som utformat genom sociala konstruktioner. Att föräldraskapets utformning på något sätt skulle vara given har bland annat ifrågasatts med påståenden om att moderskap och faderskap enbart är naturliga i den utsträckning att genetiskt material från en kvinna och en man behövs för befruktning.[106] Genom de förståelser och rättsliga begrepp som används här däremot, är inte heller juridiskt eller upplevt kön knutet till typer av könsceller.

Utifrån förståelsen av rätten och föräldraskap som sociala konstruktioner bidrar frågor om hur föräldrablivande görs möjligt via bestämmelser i rätten till vad

[104] Gunnarsson, Svensson, Käll & Svedberg (2018) 40 f.
[105] Hydén (2002) s. 145 f.
[106] Diduck & Kaganas (2006) s. 117.

som konstrueras som begriplig och förväntad uppkomst av föräldraskap. Föräldraskap kan såsom Day Sclater m.fl. har formulerat det beskrivas som en uppsättning praktiker och förväntningar som är historiskt och kulturellt situerade.[107] Hur begreppet föräldrablivande används grundar sig på samma typ av förståelse. I begreppet föräldrablivande innefattas biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldrablivande.

Föräldrablivande genom biologiskt och genetiskt föräldraskap studeras utifrån den lagstiftning som reglerar under vilka förutsättningar insemination och IVF[108] inom svensk hälso- och sjukvård[109] får användas. Vid assisterad befruktning i den svenska rättens betydelse är målsättningen alltid att en person ska bli gravid och att den även ska bli juridisk förälder. När den som den assisterade befruktningen utförs på är gift eller sambo blir den personen också förälder och behöver samtycka till den assisterade befruktningen oavsett om denne bidrar med könsceller eller ej. Könsceller kan både avse spermier och ägg. Genetiskt föräldrablivande avser i detta sammanhang en tilltänkt förälder vars könsceller använts vid befruktningen. Med biologiskt föräldrablivande åsyftas personen som varit gravid med ett barn. Därigenom kan samma person vara biologisk och genetisk förälder till ett barn, men behöver inte vara det.

Begreppet biologiska föräldrar har emellertid också efter att dessa definitioner av biologiskt och genetiskt utformats i forskning och rättsliga källor fortsatt att användas i en mer allmän betydelse, ofta i betydelsen biologiska föräldrar till skillnad från adoptivföräldrar. På liknande sätt avser formuleringar såsom vetskap om sitt biologiska ursprung efter assisterad befruktning i regel en persons genetiska ursprung, i det sammanhanget alltså en eller två donatorer.[110] Då dessa begrepp används olika i de rättskällor och den litteratur som hänvisas till kommer de oundvikligen att förekomma med skiftande innebörd. Ambitionen är att förtydliga när det behövs i de fall där sammanhanget inte klargör vad som avses.

Gränserna för vad biologiskt och genetiskt föräldraskap kan vara är dock inte givna, i synnerhet inte när utvecklingen av medicinsk teknik knuten till

[107] Day Sclater, Bainham & Richards (1999) s. 1.

[108] IVF är en förkortning av in vitro-fertilisering och kallas också befruktning utanför kroppen.

[109] Det innefattar både behandlingar på offentliga och privatägda vårdinrättningar, vilket formuleringen även gör i det rättsliga material som används.

[110] T.ex. Prop. 2017/18:155 s. 25 f. *Donator* har ersatt begreppet *givare* som tidigare användes i lagstiftningen (prop. 2017/18:155 s. 29 f.).

reproduktion beaktas. Smajdor och Cutas påpekar att någon som donerat äggstocks- eller testikelvävnad skulle kunna ses som en typ av biologisk förälder, samtidigt som den som använder detta sätt att bli gravid kanske gör det just för att den känner sig mer biologiskt bunden till barnet på det sättet än om personen blivit genetisk förälder genom att använda sina egna ägg för att bli förälder genom ett surrogatarrangemang.[111] Som beskrivs i förarbetena innebär surrogatarrangemang eller surrogatmoderskap att en kvinna blir gravid genom assisterad befruktning med en avtalad intention att efter barnets födelse lämna över barnet till en annan person eller ett par och inte själv fungera som förälder. I olika sammanhang har uppmärksammats hur det i denna situation finns omkring sex personer med ett potentiellt anspråk på föräldraskap. De tilltänkta föräldrarna, den gravida och dennes eventuella partner och slutligen donatorer av spermier och ägg.[112] Utvecklingen av assisterad befruktning har också lett till förändringar av koncept som rör reproduktion och föräldraskap. Gunnarsson Payne belyser att detta bidragit till att inte bara dela upp moderskap i socialt och biologiskt utan också i flera definitioner av biologiskt moderskap som även innefattar mitokondriellt moderskap.[113]

Det juridiska föräldrablivandet är visserligen också konstruerat, också i de politiska ställningstaganden som bidragit till att utforma det, dess definition kan till skillnad från begreppet föräldraskap däremot i såsom det används här inte i samma utsträckning variera utifrån filosofiska eller vetenskapliga infallsvinklar. Samtidigt som grunderna för hur moderskap, faderskap och föräldraskap emellanåt förändras, kan konstateras att juridisk förälder är den som i enlighet med en eller flera rättsliga bestämmelser fastställs eller erkänns som ett barns förälder. Det föräldraansvar som följer på detta har beskrivits som en uppsättning rättsligt tilldelade befogenheter, rättigheter och skyldigheter.[114]

[111] Smajdor & Cutas (2015) s. 137 f.

[112] T.ex. Prop. 2017/18:155 s. 40 och Lotz (2012) s. 36. Med partiellt surrogatmoderskap avses att surrogatmoderns eget ägg befruktas av spermier som ofta doneras av en av de tilltänkta föräldrarna. Med fullständigt surrogatmoderskap avses att både ägg och spermier kommer från de tilltänkta föräldrarna eller från utomstående donatorer. I de fallen förs ett redan befruktat ägg in i surrogatmoderns livmoder (SOU 2016:11 s. 359).

[113] Gunnarsson Payne (2016) s. 483.

[114] Ferrer-Riba (2016) s. 284.

Föräldrabegreppet i vidare bemärkelse har i rättsvetenskaplig forskning delats upp i biologiska, sociala[115] och juridiska[116] föräldraskap. Som Ryrstedt har påpekat innebar den förändring i antalet föräldrabegrepp som utvecklingen av assisterad befruktning förde med sig att begreppet familj genom att utvidgas också förändrades. Grunderna för att fastställa juridiskt föräldraskap är till stor del hänförliga till biologi respektive till socialt föräldraskap. Socialt föräldraskap brukar betonas angående adoption och assisterad befruktning, då båda i rätten är konstruerade runt viljan och intentionen att bli förälder.[117] Vid en adoption kan den sociala aspekten av föräldraskap även innefatta att barnet har växt upp med den sökande och således att ett socialt föräldraskap redan existerar.

Ursprunget till uppdelningen i biologiskt och socialt föräldraskap har beskrivits vara baserat på kön avseende att frågor om faderskap och en allt större vikt vid huruvida genetiska kopplingar till ett barn finns.[118] Moderskap har å sin sida betraktats som ett för det mesta givet biologiskt faktum knutet till graviditet och födsel av ett barn. Numera blir också den som samtycker till assisterad befruktning av sin make eller sambo under vissa förutsättningar betecknad mor, vilket innebär att moderskap till ett barn som föds i Sverige inte längre är knutet till graviditet. Beroende på sammanhang har faderskap knutits till gener, avsikten att bli förälder eller relationen till modern. I de flesta surrogatarrangemang är det den tilltänkta faderns genetiska faderskap som först kan fastställas, vilket därmed beskrivits som en snarast motsatt utgångspunkt i och med att det juridiska faderskapet inte blir avhängigt relationen till modern.[119]

Föräldraskapets existens är avhängigt kopplingen till ett barn. Det är dock inte alltid självförklarligt vilken typ av föräldraskap som avses med begreppet, vilket

[115] Socialt föräldraskap kan uppkomma för exempelvis bonusföräldrar, släktingar, familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare. Begreppet socialt föräldraskap avser därmed det faktiska utövandet av föräldraskapets funktioner såsom omsorg och en liknande definition utgörs av psykologiskt föräldraskap, ett begrepp som använts ihop med teorier om anknytning. Mattsson syftar med psykologiskt föräldraskap på när en person kontinuerligt kan tillgodose barnets behov av exempelvis trygghet och samvaro (Mattsson (2006) s. 111. Se även Diduck & Kaganas (2006) s. 117 f.).

[116] T.ex. Singer (2000) s. 42 ff.

[117] T.ex. SOU 2001:10 s. 23 och 340 f., Ryrstedt (2003) s. 554 f., prop. 2017/18:121 s. 30 ff., och 2016:11 s. 299 ff. Gällande distinktionen mellan föräldraskap som status och som utövande av föräldrafunktioner i praktiken, se vidare Bainhams resonemang om en distinktion mellan begreppen parentege och parenthood (Bainham (1999) s. 26 f.).

[118] T.ex. Day Sclater, Bainham & Richards (1999) s. 7.

[119] Stoll (2013) s. 119 ff., Cook (1999) s. 134 f. och SOU 2021:56 s. 52 ff.

gör att det kan vara svårt att med säkerhet veta vilken innebörd formuleringar som hänvisar till ett barns föräldrar har. Exempelvis påpekar barnkonventions-utredningen, angående barnets rätt att så långt det är möjligt få vetskap om sina föräldrar och bli omvårdat av dem, att det i barnkonventionen inte ges någon definition av vilket slags föräldraskap som avses.[120]

Samtidigt som avgränsningen av forskningsfrågorna har sin utgångspunkt i specifik reglering av biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldrablivande, sätter de teoretiska angreppssätten ljuset på att föräldraskap och föräldrablivande kan definieras på en mängd sätt, som inte är tydligt avgränsbara från varandra, och varken som koncept eller praktik har en given eller fixerad betydelse. Föräldrablivande i rätten ska analyseras med hjälp av begreppen som presenteras i det följande.

2.6 Analysbegrepp

I detta avsnitt redogörs för två begrepp som används som hållpunkter i den kritiska analysen. Som berörts i inledningskapitlet behandlas i frågeställningarna i huvudsak i olika kapitel. För att synliggöra mönster och konstruktioner i rätten identifierades ett par begrepp som användbara i analysen. Begreppen *den sexuella familjen* och *normalisering* skär genom flera frågeställningar och det förstnämnda används i relation både till rättens tvingande och diskursiva makt.

2.6.1 Den sexuella familjen

I flera kapitel används begreppet *den sexuella familjen* för att analysera rätten. Begreppet är hämtat från Finemans begrepp *the sexual family model*.[121] Det kan jämföras med det besläktade och mer etablerade begreppet kärnfamiljen.[122] Cutas och Chan beskriver hur kärnfamiljeidealet kan syfta på en kvinna och en man i en sexuellt intim relation och deras biologiska barn som de fått på naturlig väg,

[120] SOU 2020:63 s. 358 f. Angående art. 7.1 i barnkonventionen och vetskap om donator efter assisterad befruktning se vidare Stoll (2015a).

[121] Fineman (2009) och Fineman (1995) s. 143 ff.

[122] Mot bakgrund av att betydelsen av kärnfamilj är etablerad och samtidigt en skiftande innebörd mellan olika sammanhang med valde jag att inte använda detta.

samtidigt som också bredare definitioner innefattande samkönade par har använts sedan en tid tillbaka.[123] På grund av dess skiftande innebörd används här istället den sexuella familjemodellen, ibland endast benämnd den sexuella familjen, för det analysbegrepp som utformats under avhandlingens utformning och som beskrivs härnäst.

Den sexuella familjen valdes för att belysa en rad aspekter samt hur dessa även kan ta form av ett sammanhängande ideal för hur familjer utformas. Begreppet bidrar i detta till att synliggöra på hur olika betydelser av sexualitet konstrueras i relation till föräldrablivande i svensk rätt.[124] Fineman använde begreppet för att belysa ideal och förväntningar som var framträdande i den rättsliga regleringen i en nordamerikanska kontext.[125] Hennes utgångspunkt var hur kärnfamiljen antas vara naturligt baserad på en formaliserad sexuell relation mellan en man och en kvinna, vilket förstärks ytterligare genom det biologiska föräldraskapet.[126] Betydelsefullt för förståelsen av familjerelationer är också idealet om en tvåsam parrelation av sexuell karaktär mellan två vuxna, och att den bildar kärnan för föräldraskap och för släktskap. De underbegrepp som tillsammans utgör den sexuella familjen kan ta sig varierade former och uttryck och här presenteras de delar i denna som är centrala för de teman som utformades här.

Kön är en av de återkommande delarna i den sexuella familjen. Kön används för att uppmärksamma på vilka sätt begrepp och utgångspunkter rörande en binär uppdelning av män och kvinnor, samt andra förståelser gällande kön, kommer till uttryck i den rättsliga regleringen. På liknande sätt som kön kan förståelser knutna till *sexualitet* komma till uttryck på en rad sätt. Sexualitet har i denna kontext flera innebörder. Dels vilka betydelser som sexuell reproduktion och en sexuell parrelation ges i relation till föräldrablivande, dels är sexualitet relevant genom uppdelningen av personer i homo- och heterosexuella. I synnerhet det sistnämnda är sammanvävt med kön och sexualitet såsom socialt och ömsesidigt definierande kategorier. Det är även betydelsefullt för hur heterosexualitet konstrueras som ett ideal.[127]

[123] Cutas & Chan (2012) s. 1.

[124] Detta har gjorts i relation till andra rättsordningar, här är inspirationen främst McCandless t.ex. (2012) s. 17 f.

[125] Fineman (1995) s. 155 ff.

[126] Fineman (1995) s. 145 och Fineman (2009) s. 49 f., 45 f. och 61.

[127] Butler (2007) s. 74 f. Se även Warner (1991) som myntade begreppet *heteronormativitet*.

Ett *tvåsamt föräldraskap* handlar här till stor del om att föräldrar förväntas vara två personer. Det utgör en del i den sexuella familjen som används för att identifiera denna och andra sorters antaganden om vad som utgör en stabil relation. Andersson visar på att det är fruktbart att använda tvåsamhet för att studera normer för nära relationer och hänvisar just till hur dessa normer förstärkts av det sätt på vilket rättslig likabehandling av olikkönade och samkönade par har motiverats.[128] I sin definition av den sexuella familjen uppmärksammar Fineman hur familjebegreppets utvidgning i form av andra monogama par än gifta heterosexuella i regel har fortsatt att utgå från det som kan liknas vid äktenskap.[129] Samtidigt som små familjeenheter och den romantiska relationen såsom utgångspunkt för att definiera en familj är relativt nytt, beskrivs tvåsamhet och monogami som ett av det västerländska samhällets starkaste fundament.[130]

Den sexuella familjemodellen används vidare för att belysa diskurser som här hänförs till biologi, vilka inte sällan sammanflätas med heterosexualitet och tvåsamhet.[131] *Biologi* och förståelser knutna till gener och etik framstår även i sig som nära sammanflätat med föräldrablivande och är därför en betydelsefull del i analysen med utgångspunkt i, för att låna Westons formulering, biologi som en kulturell konstruktion och lingvistisk kategori snarare än som en fråga om naturliga fakta sedda som självklara.[132]

Således innefattar begreppet den sexuella familjen en rad konstruktioner som både var för sig och gemensamt kan studeras i relation till familj och föräldrablivande. Fineman påpekar att idealet om den sexuella familjen visserligen inte speglar hur de flesta familjer ser ut, men den utgör ett metanarrativ som statens reglering använder som bas.[133] Den beskrivs som en kulturellt och rättsligt konstruerad modell, och utifrån de teoretiska utgångspunkterna som används delas förståelsen att den utgör ett samhälleligt paradigm genom vilken människor erkänns och görs begripliga. Antaganden om den sexuella familjen som positiv förutsättning beskrives som transdisciplinära och med skiftande uttryck. Dessa antaganden har också upprätthållits i feministiska kontexter när den jämställda kärnfamiljen

[128] Andersson (2011) s. 16 ff. och 171 ff.
[129] T.ex. Fineman (1995) s. 1 f.
[130] T.ex. Gustavson (2006) s. 107 ff.
[131] T.ex. Fineman (2009) 46 f. och Fineman (1995) s. 145.
[132] Weston (1997) s. 35.
[133] Fineman (2009) s. 46 f.

framställts som ett ideal.[134] Det begrepp som används här skiljer sig något från detta genom hur Finemans modell utifrån decennierna runt millennieskiftet i högre utsträckning lade fokus vid att heterosexuella par med biologiska barn utgjorde den ideala typen av familj.[135]

Den sexuella familjen används för att analysera ideal i relation till reproduktion samt vilka familjeformer som konstrueras som eftersträvansvärda. Utifrån detta framstod begreppet som användbart både i relation till hur föräldrablivanden styrs genom lagstiftning och för att analysera hur förståelser konstrueras i rätten. Följaktligen användes den sexuella familjemodellen som stöd i analysen på den formaliserade nivå i relation till den rättsliga regleringen, och på den diskursiva nivån i relation till konstruktioner av föräldrablivande.

2.6.2 Normalisering

I analysen på diskursiv nivå används även begreppet normalisering för att belysa diskursiva effekter i rätten. Begreppet avser här hur något konstrueras som en given egenskap hos något eller kunskap om något. Därigenom handlar det i denna kontext om vad som blir normaliserat i förhållande till föräldrablivandets rättsliga reglering genom att ha konstruerats som exempelvis naturgivet, önskat eller oönskat. Normaliseringen av förståelser utgör mot bakgrund av det en konsekvens av diskursiva processer. Att en del förståelser av rätten och av möjliga föräldrar normaliseras betraktas här som en effekt av lagstiftningens och rättsliga diskursers inflytelserika ställning som beskrivits.

Såsom begreppet normalisering indikerar är det besläktat med ordet normal.[136] Att undersöka konstruktioner av vad som uppfattas som självklart och normalt i samband med regleringen av föräldrablivande hör samman med hur maktens mest framträdande egenskap utifrån den förståelse som används i analysen på diskursiv nivå ses som att forma bland annat tänkesätt, viljor, begär, det normala, det rimliga och eftersträvansvärda snarare än att förbjuda och förhindra.[137] Detta hänger också samman med biomakt genom den allt större betydelse som normen beskrivits få, oavsett om det ansetts ske på bekostnad att reglers inflytande eller

[134] T.ex. Fineman (2009) s. 46 ff. och 53 ff.
[135] Fineman (1995) s. 143–176.
[136] T.ex. Ewald (1990) s. 138 ff.
[137] Foucault refererad i Brännström (2010) s. 24.

inte.[138] Utifrån den förståelse av makt som används, ses normalisering vidare som oundvikligt.

Att analysera själva processerna som leder till att en viss förståelse på detta sätt normaliseras, bidrar till att synliggöra hur det som ses som givet och naturligt utgör diskursiva effekter av en komplex maktutövning. Som Jonsson Malm lyfter fram kan de förståelser och värderingar som uttrycks i förarbeten ses som en del av normaliseringen av befolkningen, då de visar vilken kunskap som är gångbar.[139] I relation till förståelser av föräldrablivande kan normalisering utifrån den kunskap som produceras bidra till att visa på vilka ideal och andra förståelser som framstår som etablerade och hur. Denna förståelse av begreppet används således i de kapitel där rätten analyseras på en diskursiv nivå avseende hur rätten och dess styrning respektive ideal och andra förståelser rörande föräldrablivande konstrueras.

2.7 Material och tillvägagångssätt

I avsnittet redogörs för det material och de tillvägagångssätt som använts i kapitel 4–6 där rätten analyseras såväl genom beskrivande genomgångar av lagstiftningen på de olika rättsområdena som genom analyser med fokus på den sexuella familjen, makt och diskursiva konstruktioner. Inledningsvis introduceras vilket rättsligt material som använts.

2.7.1 Material

De kunskapskällor som här utgör materialet söktes med ledning av vilka rättsliga bestämmelser som ytterst påverkar möjligheter till föräldrablivande i en svensk kontext. För den första frågeställningen valdes materialet utifrån var assisterad befruktning i svensk hälso- och sjukvård och föräldraskapet som rättslig status

[138] T.ex. Fitzpatrick (2013) s. 49 f.

[139] Jonsson Malm (2011) s. 26 och 302 ff. I bemärkelsen de processer genom vilket något kommer att konstrueras som självklart eller naturligt har normalisering använts för att studera diskurser bl.a. av Hagren Idevall (2014). Begreppet normalisering med utgångspunkt i Foucaults begrepp brukar också avse hur de sanningar och normer som konstrueras har som en effekt att anpassningar sedan sker till det som konstrueras som normalt eller önskvärt (t.ex. Hunt (2013) s. 71 f. och Foucault (2002) s. 144 ff.). Genom att i föreliggande arbete fokusera på diskurser i rätten snarare än dess konsekvenser utifrån personers faktiska erfarenheter, innefattas således inte normaliserande praktiker närmare i denna bemärkelse.

regleras.[140] I relation till den andra och tredje frågeställningen valdes material utifrån dels dessa bestämmelser, dels genomförda respektive föreslagna lagändringar från år 2001 till år 2021 som var av betydelse för föräldrablivande. Avgränsningen till perioden grundar sig på att när den inleddes pågick arbetet med flera förslag på betydelsefulla lagändringar med inverkan på möjligheter till biologiskt, genetisk och juridiskt föräldraskap. Lagändringarna gällde främst reglerna för behandling med assisterad befruktning och samkönade pars möjligheter till juridiskt föräldraskap.

I det rättsliga materialet ingår offentligt tryck knutet till lagen (2006:351) om genetisk integritet, vars kapitel om insemination respektive om IVF reglerar de verksamheter som utför assisterad befruktning, samt föräldrabalkens (1949:381) kapitel om fastställande av föräldraskap och om adoption vilka reglerar möjligheter till juridiskt föräldraskap. Det utgörs vidare av offentligrättslig reglering av internationell adoptionsverksamhet, den del av den svenska internationella privat- och processrätten som reglerar juridiskt föräldraskap till ett barn under internationella förhållanden, samt material kopplat till det tidigare kravet på sterilitet för ändring av juridisk könstillhörighet som under den tidigare delen av den studerade perioden påverkade bland annat möjligheten att nyttja assisterad befruktning.[141]

Materialet utgörs till merparten av lagstiftning, förarbeten, föreskrifter, allmänna råd och handböcker. I syfte att beskriva den nuvarande rättslig regleringen används på den formaliserad nivån också vissa rekommendationer gällande assisterad befruktning samt domstolsavgöranden Dessa bidrar till att kunna närmare undersöka hur den rättsliga regleringen är utformad och tänkt att tillämpas samt för att synliggöra dess konsekvenser för möjliga föräldrablivanden. För analysen på diskursiv nivå har källors status som rättskälla mindre betydelse, då också exempelvis förarbetesresonemang som inte leder till lagstiftning hänger samman med hur rätten har utformats och betraktats. Tillsammans med ett begränsat material ur rättsvetenskaplig litteratur bidrar de rättsliga källorna på denna nivå av analysen till att synliggöra diskursiva konstruktioner i anknytning till lagstiftningen. Detta genom hur de olika kunskapskällorna materialet utöver gällande rätt innehåller resonemang,

[140] Rättsutvecklingen t.o.m. 31 januari 2023 beaktas i denna del.

[141] Lagstiftning som berörs till dessa delar är lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor, lagen (1997:192) om internationell adoptionsförmedling, lagen (2018:1289) om adoption i internationella situationer, socialtjänstlagen (2001:453), lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap och lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall.

rekommendationer och anvisningar och därigenom bidrar till att besvara frågorna om konstruktioner på dessa rättsområden då de i högre utsträckning än rättsliga regler innehåller uttryck för förståelser och utgångspunkter.

Den lagstiftning som reglerar föräldrablivande i Sverige utgörs till stora delar av förhållandevis kortfattad lagtext. Det gör att förarbeten har stor betydelse för hur regler tolkas och tillämpas. Hur lagändringar har motiverats bidrar här till att beskriva lagstiftningen i sig såväl som att identifiera hur förståelser konstrueras i rätten. Det offentliga utredningsväsendet har också beskrivits som betydelsefullt för den svenska familjepolitiken och som en arena där politik och forskning möts.[142] De flesta propositioner som följt på dess betänkanden innehåller genomförda förslag på lagstiftning eller lagändringar. Frågeställningarna har påverkat vilka delar av förarbetena som använts. När inte annat framgår är det resonemang eller påståenden i skälen till regeringens förslag eller bedömning i propositionerna, respektive utgångspunkter och överväganden i de offentliga utredningarnas betänkanden, som använts.

För att här ge en bild av vilken typ av frågor som behandlats i det rättsliga material som jag använder, ska några statliga offentliga utredningars betänkanden, SOU:ar, som innehöll förslag till lagändringar som kom att få inverkan på den nuvarande rättsliga regleringen av föräldrablivandes beröras kortfattat. I början av 2000-talet redovisades ett betänkandet om barn i homosexuella familjer, som gällde införandet av rättsliga möjligheter till såväl adoption som assisterad befruktning för samkönade par.[143] Senare under det decenniet handlade betänkanden om adoption bland annat om att stärka barnets rätt i adoptionsprocessen vid internationell adoption och allmänna förutsättningar för att kunna adoptera, såsom ålder och civilstånd.[144] Under mitten av 2010-talet redovisades även betänkanden med förslag om assisterad befruktning för ensamstående kvinnor och om att tillåta IVF där enbart donerade könsceller används. Det senare av dessa innefattade vidare bestämmelser som explicit omfattar föräldrar som tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet samt frågor om hur föräldraskap efter surrogatarrangemang ska hanteras.[145] I slutet av 2010-talet redovisades ett betänkande med förslag att fler gifta föräldrar skulle omfattas av en presumtionsregel, ett förenklat förfarande för

[142] Lundqvist (2007) s. 12 f. och Jonsson Malm (2011) s. 28.
[143] SOU 2001:10.
[144] SOU 2003:49 och SOU 2009:61.
[145] SOU 2014:29 och SOU 2016:11.

bekräftelser av faderskap och föräldraskap samt uppdaterade bestämmelser om rättsgenetiska undersökningar i samband med utredning av föräldraskap.[146]

De förskrifter, allmänna råd och handböcker som används i verksamheter som hanterar frågor om föräldraskap innehåller närmare anvisningar om hur lagstiftningen ska respektive bör tillämpas. Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd har tidigare publicerats i Socialstyrelsens författningssamling (SOSFS). Numera publiceras föreskrifter och allmänna råd på dessa rättsområden i den gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m. (HSLF-FS) och förutom Socialstyrelsen också av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF).[147] Föreskrifterna är bindande regler medan de allmänna råden innehåller rekommendationer om hur en författning kan eller bör tillämpas och de utesluter inte andra sätt att uppnå de mål som avses i författningen.[148]

De handböcker från Socialstyrelsen och MFoF som ingår i materialet gäller adoption och riktar sig framförallt till de familjerättssekreterare inom socialtjänsten som arbetar med adoptioner och deras funktion är att underlätta tillämpningen av regelverket, därigenom har de i likhet med de allmänna råden sin legitimitet genom rättskällorna.[149] Socialstyrelsen ger ut handboken om nationell adoption. När det gäller internationell adoption är det numera MFoF som ger ut handboken, denna syftar till att underlätta tillämpningen av de olika typerna av regler de överväganden som behöver göras i processen.[150] Jag använder dem mot bakgrund av lämplighetsprövningens stora betydelse för möjligheten till adoption.

Således har olika kunskapskällor använts för att belysa den rättsliga regleringen och diskursiva konstruktioner i svensk rätt. Eftersom frågeställningarna är inriktade på olika slags kunskap, skiljer det sig också åt mellan kapitlen hur jag har analyserat materialet, vilket behandlas härnäst.

[146] SOU 2018:68. På senare år har också betänkandena SOU 2021:56 och SOU 2022:38 redovisats.
[147] HSLF-FS är en utökad samling som innehåller bestämmelser för hälso- och sjukvård, hälsoskydd, socialtjänst, rättsmedicin, rättspsykiatri och rättsintyg.
[148] T.ex. SOSFS 2009:32 (senast ändrad genom HSLF-FS 2022:52) s. 2.
[149] Socialstyrelsen (2020) s. 3.
[150] MFoF (2021) s. 13.

2.7.2 Tillvägagångssätt

I detta avsnitt beskrivs hur jag gått till väga och därigenom de metoder som utformats utifrån syftet och de teoretiska utgångspunkterna. Angreppssättet grundar sig på den beskrivna förståelsen av rätten som konstruerad utifrån antaganden och värderingar, som innebär att lagen inte kan undgå att ta ställning samtidigt som det inte är självförklarligt hur och var i rätten som styrning sker. Utformandet av tillvägagångssätten har på ett övergripande plan även influerats av hur genusrättsvetenskapliga och kritiska analyser av rätten framhålls som fruktbara verktyg för att synliggöra vad som utmanar positivism i rätten.[151] Den förståelse av olika typer av makt som används öppnar för att identifiera och belysa också oreglerade områden eller relationer, vad som i motiveringar sägs respektive inte sägs samt mot rättens anspråk på neutralitet. Som Svensson beskriver är det kännetecknande för genusrättsvetenskapliga och diskursinriktade angreppssätt att synliggöra det som tas för givet.[152] Det kan jämföras med hur en rättsdogmatisk metod beskrivs syfta till att lösa inomrättsliga problem eller tolka och fastställa gällande rätt.[153]

Tillvägagångssätten karaktäriseras av de sätt på vilka styrning och konstruktioner av föräldrablivande i rätten synliggörs och analyseras. Jag identifierade jag de delar av materialet som framstod som betydelsefulla när gränser utformas för vem som kan bli förälder och under vilka omständigheter det kan ske. Materialet har lästs med olika fokus utifrån kunskapsintresset i respektive frågeställning, samt analyserats med stöd av annan forskning. Parallellt med analysarbetet utformades de begrepp som beskrivits i föregående avsnitt.[154] De två analysnivåerna grundar sig i hur rätten anses få betydelse genom såväl diskurser i olika delar av materialet som rätten som inflytelserik diskurs med indispositiva bestämmelser. Detta innebär olika slags frågor till materialet; genom vilken lagstiftning och annan reglering styr rätten föräldrablivande, samt hur konstrueras rättens styrning och möjliga föräldrablivanden diskursivt.

[151] T.ex. Davies (1996) s. 2 och Svensson (2007) s. 33 f.

[152] Svensson (2014) s. 215 f. och 212.

[153] Kleineman (2018) s. 21 och Svensson (2007) s. 28 f.

[154] Detta förhållningssätt har stora likheter med hur begreppet *analysstrategi* använts som ett sätt att betona forskarens position och val får implikationer för konstruktionen av forskningsämnet samt att valen görs utifrån en återkommande reflektion över teoretiska verktyg, material och frågor (Wegerstad (2015) s. 14 och Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 61 f.).

Rättslig som styrning präglar angreppssättet i kapitel 4. Här tas utgångspunkt i rätten som ett område för tvingande makt knutet till hur den på sin formaliserade nivå utformas och tillämpas genom medvetna beslut och att den innefattar olika former för styrning som har direkta och indirekta handlingsdirigerande funktioner och konsekvenser.[155] Utifrån detta beskrivs och analyseras rätten styrning med fokus på den svenska lagstiftningen. Frågorna tar sikte på hur föräldrablivande regleras utifrån lagstiftningen och därigenom på de sätt vilka detta utgör ett område för styrning. Kapitlet tydliggör således också det område för rättslig reglering som de efterföljande kapitlen kan sägas utgå ifrån.

Rätten som bärare av diskurser präglar angreppssättet i kapitel 5 och 6, där relationen mellan diskurs, makt och kunskap genom detta har betydelse. Frågorna tar på diskursiv nivå sikte på hur ideal och andra förståelser konstrueras och upprätthålls genom vad som uttrycks i materialet. Därigenom sätts kunskapsproduktionen i rätten i förgrunden och genom att göra det kan en analys inriktad på denna slags makt visa på vilka diskurser som finns, hur de används och konstruerar mening.[156] I denna del ges således bakomliggande motiv eller den juridiska tyngden ligger bakom ett argument mindre relevans. Frågorna till materialet grundas i stället på hur det i varje sammanhang kan konstrueras vad som uppfattas som naturligt eller som en given ordning.

I *kapitel 4* beskrivs och analyseras rätten på dess formaliserade nivå och därigenom behandlas frågeställning ett (1) om hur föräldrablivande styrs. För att tydliggöra den internationella kontexten kring rättsområdena behandlas inledningsvis ett urval ur folkrätten och EU-rätten med relevans för utformningen och tillämpningen av den svenska lagstiftning som är i fokus för kapitlet. Därefter berörs familjerätten och den medicinska rätt såsom rättsområden inom vilka föräldrablivande har reglerats. I de efterföljande avsnitten har regleringen av föräldrablivande undersökts med användning av rättsliga källor Eftersom lagstiftningen om insemination och IVF inom svensk hälso- och sjukvård delvis hänger samman till sin utformning, samt ofta tillämpas i anslutning till varandra behandlas dessa gemensamt. Därpå behandlas fastställande av föräldraskap och adoption i varsitt avsnitt.

Lagstiftningens omfattning och vilka ytterligare rättskällor som kompletterar den skiljer sig åt mellan områdena, så en del i behandlingen av denna

[155] Hörnqvist (2012) s. 33 f.

[156] Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen (2007) s. 77 f.

frågeställning detta utgjordes av att identifiera vilka källor utifrån respektive rättsområde som behövdes samt bidrog till kunskap om var och hur möjligheter till föräldrablivande regleras. För att kunna närmare beskriva och analysera hur möjligheter till föräldraskap styrs i rätten gjordes detta även med hjälp av det material som används vid de olika lämplighetsbedömningarna och utredningarna samt med hänvisningar till rättsfall för att vid behov göra innebörden av lagstiftningen tydlig. Jag undersökte utifrån rättsliga bestämmelser och annat offentligt rättsligt material systematisk hur möjligheter till assisterad befruktning och olika sätt att rättsligt anses vara ett barns förälder regleras. Samtidigt som det är svensk rätt som analysen inbegriper det flera situationer där ett barn fötts i ett annat land, vilket aktualiserade fler regelverk än vid nationella förhållanden. Därefter berördes senare års lagändringar och aktuella rättsliga frågor på området. Föräldrablivandets styrning analyserades även genom att synliggöra mönster som identifierades med användning av den sexuella familjemodellen, samt den rättsliga regleringen som ett område för tvingande makt.

I *kapitel 5* behandlas hur rätten konstrueras på de rättsområden som reglering av föräldrablivande omfattar och därigenom frågeställning två (2). I denna del utgjorde det rättsliga materialet en kunskapskälla för att identifiera konstruktioner av rätten. Då konstruktioner på den diskursiva nivån främst identifierades i resonemang och motiveringar, kom propositioner och betänkanden att utgöra merparten av de källor som det analyserade material hämtades från. Utöver dessa kom även material från föreskrifter samt enstaka formuleringar av bestämmelser och rättsvetenskapliga uttalanden att användas. Tillvägagångssättet innefattade att urskilja övergripande teman och mönster i utsagor och formuleringar knutna till rätten, såväl i vad som framstod som uttryckliga utgångspunkter som mer underliggande förståelser. De diskurser genom denna del av arbetet kom att utgöra teman för analysen valdes huvudsakligen utifrån att de, förutom att i någon utsträckning vara återkommande, framstod som relevanta att visa på mot bakgrund av de beskrivna teoretiska utgångspunkterna gällande rätten och/eller den genomgångna lagstiftningens styrning av föräldrablivande.

Betydelsen av relationen mellan diskurs, makt och kunskapsproduktion avspeglades därutöver i hur läsningen inriktades på vad som framstår som uttryck för förståelser av rätten. För att analysera hur kunskap om den rättslig styrningen konstrueras lästes materialet med fokus på utsagor som rör vad rätten är och vad den gör. Grundat i detta ställdes andra typer av frågor i den diskursinriktade

läsningen än på analysen på den formaliserade nivån. Frågorna innefattade hur egenskaper och funktioner hos rätten kom att framstå som eftersträvansvärda eller oönskade och vad som därigenom konstruerades som givna eller betydelsefulla och därigenom normaliserades.

I *kapitel 6* behandlas hur föräldrablivande konstrueras i rätten och därigenom frågeställning tre (3). I denna del utgjorde det rättsliga materialet en kunskapskälla för att identifiera konstruktioner i förhållande till föräldrablivande. Diskurser som framstod som framträdande och återkommande tematiserades och analysen avgränsades därefter utifrån detta och utifrån hur begreppet den sexuella familjen därefter kom att definieras. Utifrån var konstruktioner som hängde samman med dessa teman ägde rum, utgjordes materialet i stor utsträckning av propositioner och betänkanden, och vid sidan av dessa användes i kapitlet handböcker och enstaka formuleringar av bestämmelser.

I syfte att liksom i kapitel 5 undersöka det som inte framgår av rättens formaliserade nivå inkluderades både uttryckliga utgångspunkter och mer underliggande förståelser i analysen. I läsningen av materialet använde jag de delar av den sexuella familjen som jag identifierat som ledning för att söka var förståelser konstruerades, samt hur delarna i den sexuella familjen samspelar. Detta återfanns ofta i samband med att frågor om att rättsligt möjliggöra en ny väg till föräldrablivande eller inkludera en ny familjeform, varför diskurserna ofta identifierades i resonemang och andra utsagor som rörde förslag på lagändringar. I anknytning till det ska påminnas om att bedömningar av dess relevans eller betydelse i sin lagstiftningskontext, därigenom blir perifert. Den diskursinriktade läsningen inriktades bland annat på formuleringar i materialet där olika föräldrablivanden knöts till något positivt eller negativt men också genom vad som inte gavs plats eller jämfördes med. Därigenom låg fokus på hur föräldraskap, reproduktion eller potentiella föräldrar och familjer konstruerades i utsagor och rättsliga begrepp. Genom vad som framstod som eftersträvansvärt eller oönskat kunde detta visa på vad som konstruerades som naturligt eller betydelsefullt och därigenom normaliserades.

3 Historisk bakgrund

I detta kapitel ges en bakgrund till den lagstiftning som är i fokus i avhandlingen genom att översiktligt beskriva familje- och reproduktionspolitikens samt lagstiftningens utveckling under 1900-talet. Genom detta skisseras en bild av dess historiska kontext vilket även bidrar till att belysa hur den rättsliga regleringen tagit form över tid.

Det första avsnittet belyser familje- och reproduktionspolitiska frågor i Sverige genom kronologiska nedslag. En rad frågor som inbegrep föräldrablivande kom genom införandet av befolkningspolitiken att bli föremål för samhällelig diskussion och reglering. Under mitten av 1900-talet genomgick adoptionsverksamheten i Sverige en rad förändringar. I slutet av seklet hade frågor om vilka familjeformer som ansågs som möjliga föräldrar och om hur assisterad befruktning skulle användas tagits plats på den offentliga agendan. Avsnittet utgör genom det en historisk kontextualisering som även knyter an till förståelsen av den rättsliga regleringen av föräldrablivande som en samtida biopolitik.

Det andra avsnittet utgör en historisk kontextualisering av lagstiftningen rörande biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldraskap. Regleringen beskrivs med utgångspunkt i tidigare lagstiftning om assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption. Begreppen make och sambo omfattade inom ramen för denna lagstiftning enbart olikkönade par. Den rättsliga regleringen av juridiskt föräldraskap avseende fastställande av föräldraskap och adoption sträcker sig mer än ett sekel tillbaka, medan lagstiftningen av assisterad befruktning infördes under 1980-talet.

3.1 Svensk reproduktions- och familjepolitik

3.1.1 Familje- och reproduktionspolitikens vagga

Föräldrablivandets rättsliga reglering är till stor del sammanflätad med synen på familj och har därigenom präglats av den familjepolitik som grundades i början av 1900-talet.

Industrialismen förde med sig snabba sociala omvandlingar och det minskade antalet jordbruk innebar att lönearbete blev mer utbrett. Kvinnors ökade lönearbete och en sjunkande äktenskapsfrekvens ledde till ett ökat antalet barn födda utom äktenskap.[157] Många av dessa hade en svår social situation utifrån sin status som oäkta barn i kombination med sämre möjligheter till underhåll och arv, vilket ledde till en lagreform 1917 inriktad på barn inom respektive utom äktenskap och på att reglera adoption.[158] Reformerna vid denna tid motiverades med rättvisa mellan olika grupper av barn snarare än med enskilda barns bästa.[159]

Utvecklingen kom också att innebära att kärnfamiljen blev alltmer utbredd. Ökad urbanisering och fattigdom bidrog till minskade födelsetal under 1900-talets två första decennier och familjeenheterna blev mindre.[160] De mindre familjeenheterna beskrivs även härröra från de övre samhällsklasserna.[161] Att vara sambor blev också vanligare när de större familjejordbruken minskade. Var sjätte jordbruk utgjordes på 1930-talet av syskon som bodde med varandra och ibland med sina äldre föräldrar.[162] Kärnfamiljen fick ett ökat ansvar för försörjning och omsorg när det försörjningsansvar som tidigare främst legat på storfamiljen respektive fattigvården minskade under seklets början.[163]

Kärnfamiljens centrala position i samhället kan således inte ses som särskilt gammal. Trots att människor också tidigare levde i denna konstellation, blev kärnfamiljen ett ideal med förnyad innebörd som en plats för rekreation och omsorg efter arbetsdagen snarare än platsen för arbetsgemenskap. Mindre familjeenheter

[157] Lundqvist (2007) 44 ff. Ohrlander (1992) s. 73 ff.
[158] Se vidare om dessa lagar under avsnitt 3.2. och Singer (2000) s. 105 och 126 f.
[159] Singer (2000) s. 66 f.
[160] Singer (2000) s. 102 och Kling (2010) s. 190 ff.
[161] Jonsson Malm (2011) s. 52 och 34.
[162] Dackling (2018) t.ex. s. 36 f. och 208 f.
[163] T.ex. Mannelqvist (2001) s. 204 f.

ansågs även kunna bli mindre hierarkiska i jämförelse med storfamiljernas patriarkala struktur.[164]

Vid sidan av de sjunkande födelsetalen formulerades dåliga levnadsförhållanden för stora delar av Sveriges befolkning under 1900-talets början som en kris för såväl befolkningen som familjen.[165] Det knöts också till att kvinnor kände sig tvungna att välja mellan äktenskap och arbete. För att öka nativiteten ansågs det krävas förbättringar av befolkningens levnadsvillkor i allmänhet och kvinnors situation i synnerhet.[166] 1900-talets första hälft kan beskrivas som familje- och reproduktionsregleringens början, då ambitionen om samlad familjepolitik främst växte fram under 1930-talet.[167]

Det socialpolitiska fältets expansion innefattade ökade ambitioner om en samlad familjepolitik.[168] Mot bakgrund av förändringarna i befolkningen och en hög arbetslöshet tillsattes under 1930-talet befolkningskommissionen, vars utredningsarbete till stor del utgjordes av att analysera orsaker och konsekvenser kopplade till den sjunkande nativiteten. Dess arbete resulterade i en rad betänkanden som innefattade frågor om sexualitet, reproduktion och demografi såväl som ekonomi, kvinnor i arbetslivet och barnomsorg.[169] Den offentliga och privata sfären sammanfördes också i bemärkelsen att ansvaret för bland annat barnafödande och sexualupplysning lades på såväl offentliga institutioner som på föräldrars uppfostran.[170] I och med befolkningskommissionen etablerades familjepolitiken som en statlig angelägenhet. Denna politiks inriktning på att med vetenskap som grund styra och tillrättalägga befolkningens familjeliv innebar att den på ett sätt som inte gjorts tidigare utgjorde så kallad social ingenjörskonst.[171] Familjepolitiken var därigenom nära sammanbunden med den framväxande välfärdsstaten såväl som med den rasbiologiskt influerade folkhemsutopin.[172]

[164] Lundqvist (2007) s. 43 f., SOU 1936:59, SOU 1938:13 och Jonsson Malm (2011) s. 52 f.

[165] Myrdal (1997) s. 6 ff. och Hirdman (2010) s. 129 ff.

[166] Hirdman (2010) och Lundqvist (2007) s. 46 f.

[167] Lundqvist (2007) s. 40. Palmblad beskriver Myrdal och Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* som den tändande gnistan för 1930- och 1940-talets befolkningspolitiska debatt (Palmblad (2000) s. 30).

[168] Lundqvist (2007) s. 40 f.

[169] Lundqvist (2007) s. 46 ff. och Hirdman (2010) s. 130.

[170] Lundqvist (2007) s. 49 ff. Se även Hirdman (2010) s. 220 ff., 13 ff. och 137 ff.

[171] Hirdman (2010) s. 9 ff. och 16 f.

[172] Palmblad (2000) s. 30 f., Runcis (1998) s. 35 ff. och 61 ff. och Hirdman (2010) s. 150 f.

Samtidigt som befolkningspolitiken till stor del grundades på att sjunkande födelsetal sågs som ett problem, bidrog periodens tankar om rashygien och arvshygien också till barnbegränsande åtgärder från det offentligas håll. Det förespråkades en högre grad av födelsekontroll för de mindre önskvärda föräldrarna vilka främst utgjordes av de med stora, fattiga familjer samt personer med psykisk och även fysisk ohälsa.[173] Under 1930-talet infördes både en steriliserings- och en abortlag, som bland annat innebar att en abort kunde villkoras med sterilisering. Förutom när det gällde sterilisering av medicinska skäl kunde sterilisering även ske utan samtycke vad gällde de som bedömdes vara ur stånd att ta hand om barn eller ansågs föra över vad som då betecknades sinnessjukdom på sina barn. Indikationerna betecknades också social respektive eugenisk. I början av 1940-talet utvidgades möjligheterna till sterilisering på social och eugenisk grund. Mellan år 1935 och år 1975 steriliserades ungefär 63 000 personer i Sverige.[174]

I början av 1970-talet infördes emellertid krav på sterilisering som en del i den lagstiftning om könsbekräftande vård och fastställande av annan juridisk könstillhörighet än den tillskrivna som infördes i svensk rätt. Det offentligas hållning knöts till att det annars inte kunde uteslutas att en man blev mor eller en kvinna blev far och detta ansågs innebära en förvirring i släktskapsförhållandena som inte kunde riskeras. Det fördes också en diskussion huruvida ett av kraven skulle vara att inte ha barn sedan tidigare.[175] Samtidigt som det vid införandet av lagen delvis lades tonvikt på personers psykiska identifikation med ett visst kön och upplevd könstillhörighet, fanns således tydliga förväntningar på heterosexualitet och på att inte lämna kvar möjligheten att få biologiska barn.[176]

I samband med att en ny steriliseringslag infördes år 1976 ansågs alltjämt att personer som ansetts icke rättskapabla borde kunna steriliseras efter ansökan av någon som hade att tillvarata personens intressen, bland annat med argumentet att

[173] Lundqvist (2007) s. 51 f. och Palmblad (2000) t.ex. s. 30.

[174] Runcis (1998) t.ex. s. 142 ff. och 148 ff., Palmblad (2000) s. 18 ff. och Broberg och Tydén (2005) s. 59 f. De allra flesta av de som steriliserades var kvinnor och en betydande andel var fattiga, betecknades som sinnesslöa eller tillhörde resanderomer och i vissa fall andra nationella minoriteter. Enligt 1941 års lag räckte det att personen på grund av ”rubbning av själsverksamheten” eller ”asocialt levnadssätt” ansågs ”uppenbart olämplig” att vårda barn och den eugeniska grunden kom att även inkluderade farhågor att svårartad sjukdom eller svårt ”lyte” skulle överföras. (Palmblad (2000) s. 18 f. och Broberg & Tydén (2005) s. 90 ff. Se även SOU 2000:20 s. 240).

[175] Prop. 1972:6. Denna typ av rättsliga möjlighet att få ändring av juridisk könstillhörighet var Sverige första land att införa (prop. 1972:6 s. 23 och 49 f.).

[176] Prop. 1972:6 s. 8 och Bremer (2017) s. 205 ff.

det i många fall var olämpligt att deras sexuella relationer ledde till havandeskap.[177] Palmblad menar att disciplineringen genom steriliseringspolitiken fortsatte att få konsekvenser genom att kvinnor med en kognitiv funktionsnedsättning i genomsnitt födde få barn även efter denna period.[178]

Familjepolitiken som kretsar kring kärnfamiljen har vidare inneburit att ensamstående har setts som ett problem och en avvikelse från familjebegreppet. Sänkta ekonomiska bidrag och ersättningsnivåer under slutet av seklet ledde också till ett större ansvar för barns försörjning på föräldrarna, vilket försvårade situationen för ensamstående föräldrar.[179]

3.1.2 Föräldrablivande genom adoption

Adoptionsliknande arrangemang har förekommit mycket länge och i de flesta samhällen. Införandet av det moderna adoptionsinstitutet beskrivs ha skett omkring sekelskiftet 1900 och på många håll i Europa skedde den allra första adoptionsregleringen under seklets första decennier. Införandet av formella adoptioner i Sverige, i stället för det slags fosterföräldraskap som hade praktiserats tidigare, gjordes mot bakgrund av sociala förhållanden, barn födda utom äktenskap och stora skillnader mellan familjers storlek.[180] Detta fick stor social betydelse och mellan 1918 och 1950 fastställdes cirka 50 000 adoptioner.[181] Många adopterade sina fosterbarn födda i krigsdrabbade länder.

Under 1900-talets mitt började transnationella adoptioner i övrigt växa fram som ett utbrett globalt fenomen.[182] Samtidigt genomfördes allt färre nationella adoptioner vilket hade sin grund i att fler hade råd att ta hand om sina barn och att fler oönskade graviditeter avbröts. I Sverige gick adoption på förhållandevis kort tid från att vara en främst nationell till en främst internationell företeelse.[183] Under 1950-talet började fler kopplingar till forskning göras, inte minst till psykologin. Adoptionsverksamheten blev också mer standardiserad vilket den första

[177] Prop. 1975:18 s. 26 och 23 ff.
[178] Palmblad (2000) s. 175.
[179] T.ex. Wennberg (2008) s. 276 och 354 f.
[180] Lindgren (2006) t.ex. s. 14 f. och prop. 2017/18:121 s. 26 f.
[181] SOU 2009:61 s. 65 f. Se även Lindgren (2006) s. 27 ff.
[182] Hübinette (2008) s. 290 f. Se vidare Lindgren (2010).
[183] SOU 2003:49 s. 83. Lindgren (2006) s. 164 ff. 1975 infördes abortlagen (1974:595) vilket innebar fri abort i form av abort på egen begäran.

rådgivningsskriften om adoption från 1955 kan ses som ett resultat av.[184] Lindgren beskriver hur adoptionsverksamheten under 1960- och 1970-talet parallellt med debatter om jämställdhet och familjens brister genomgick stora förändringar. Det var inte längre en befolkningspolitisk fråga där fler adoptivföräldrar[185] behövdes, utan en fråga där fokus låg på ofrivilligt barnlösa och deras minskade möjligheter till adoption samt beskrevs som en del av Sveriges hjälpinsatser utifrån kriser i inte minst Vietnam och Korea.[186]

På 1970-talet upphörde i princip adoption av svenska barn till nya familjer, internationell adoption underlättades och det inrättades en nämnd för internationella adoptionsfrågor under Socialstyrelsen.[187] Den ombildades 1973 till NIA, som också förmedlade kontakterna mellan utländska myndigheter och svenska adoptivföräldrar tills detta under 1970-talets slut lades på svenska adoptionsorganisationer.[188] Sverige kom att utgöra ett stort adoptionsland både sett till hur stor del av befolkningen som är adopterad från ett annat land och med avseende på antalet ursprungsländer.[189] Internationella adoptioner till Sverige minskade under seklets sista decennier, och de nationella adoptioner som inte utgörs av adoption av en närstående persons barn eller ett barn som varit under adoptivförälderns vård är fortsatt mycket få.[190]

[184] Lindgren (2006) s. 117 ff.

[185] Fram till 2000-talet betecknades dessa i regel *adoptanter*. Se även avsnitt 4.5.

[186] T.ex. Lindgren (2006) s. 162 ff. Frågor om den globala adoptionsverksamheten mer generellt ligger utanför syftet. I ljuset av den förståelse av adoption som främst en hjälpinsats som fortfarande förekommer emellanåt, bör nämnas hur internationell adoption de senaste decennierna både problematiserats ur postkoloniala perspektiv och mött kritik efter avslöjanden om verksamheter som liknat handel med, och även stöld av, barn som adopterats till denna del av världen. T.ex. Hübinette (2004) s. 54 ff. samt Dir. 2021:95 om Sveriges internationella adoptionsverksamhet och https://www.dn.se/om/barn-till-varje-pris (besökt 2022-01-07).

[187] Lag (1970:840), Lindgren (2006) s. 164, 14 f. och 27 f. och Jonsson Malm (2011) s. 57 f.

[188] Lindgren (2010) s. 32 ff. och prop. 2003/04:131 s. 21. Se även Jonsson Malm (2011) s. 58.

[189] Hübinette (2008) s. 290.

[190] Socialstyrelsen (2014) s. 15 f. Se även SOU 2003:49 s. 83 och MFoF:s statistik om internationella adoptioner, https://mfof.se/sarskilda-innehallssidor/statistik/statistik-om-internationella-adoptioner.html (besökt 2023-02-20).

3.1.3 Nygamla vägar till föräldrablivande

Under seklets andra hälft blev nya verktyg för att bli föräldrar i form av assisterad befruktning allt vanligare och vid tiden runt millennieskiftet började även surrogatarrangemang diskuteras och praktiseras mer än tidigare.[191]

Assisterad befruktning innefattar insemination och IVF. Insemination innebär att spermier förs in i personens livmoder via tekniska hjälpmedel i bemärkelsen att det inte sker genom samlag. Vid IVF befruktas ett ägg utanför den planerade biologiska förälderns kropp och återinförs sedan. Begreppet kan också innefatta införandet av ett sedan tidigare befruktat ägg.[192] En skillnad mellan metoderna är således att när en insemination leder till befruktning sker den inuti kroppen, medan befruktningen sker utanför kroppen vid IVF och ett embryo förs in i kroppen först efter att en befruktning skett. De skiljer sig därmed också åt vad gäller att en insemination i sig inte är tekniskt avancerad medan en IVF-process kräver professionell vård och medicinteknisk utrustning.

Insemination har praktiserats i Sverige åtminstone sedan 1800-talet och med donerade spermier sedan 1920-talet.[193] I och med en ökad förekomst av insemination som behandling mot ofrivillig barnlöshet genomfördes en offentlig utredning under början av 1950-talet, emellertid ansågs inte verksamheten vara tillräckligt utbredd för att regleras.[194] Insemination utfördes på såväl kvinnokliniker som hos privatpraktiserande gynekologer, bland de privata förekom att även kvinnor som inte levde tillsammans med en man behandlades.[195] Att assisterad befruktning i regel betecknas som en behandling kan ses som sammanhängande med hur ofrivillig barnlöshet under 1900-talet allt oftare formulerades som ett problem och sedan sjukdomsklassificerades.[196]

Verksamheten blev alltmer utbredd i svensk hälso- och sjukvård och i början av 1980-talet föddes flera hundra barn per år efter insemination. Inställningen till olika metoder för assisterad befruktning och den rättsliga regleringen av dessa

[191] SOU 1985:5 s. 13 f., prop. 2001/02:89 s. 16 f., Hellner (2019) s. 433 f. och Nordborg (1995) s. 135 ff. Se även Gondouin (2014) s. 109 f. och Tinnerholm Ljungberg (2015) t.ex. s. 2.

[192] T.ex. SOU 2016:11 s. 17 ff. och 99.

[193] Nordborg (1995) s. 145, SOU 1953:9 s. 11 ff. och Jonsson Malm (2011) s. 59.

[194] SOU 1953:9 och Jonsson Malm (2011) s. 59.

[195] SOU 1953:9 och SOU 1983:42.

[196] Socialstyrelsen (1996).

har knutits till länders inställning till ny teknik.[197] De första barnen tillkomna genom IVF i Sverige föddes 1982, fyra år efter världens första så kallade IVF-barn föddes i England. Metoden var de första åren endast tillgänglig i södra Sverige och på ett fåtal kliniker.[198] I fråga om äggdonation nämns i den statliga offentliga utredningen om IVF som redovisades 1985 endast ett känt fall.[199] I slutet av seklet beskrevs IVF som en etablerad behandlingsmetod som användes i allt högre utsträckning och vid flera orsaker till infertilitet.[200]

Innan 1980-talets reform hade föräldrarna för det mesta uppmanats att inte berätta för barn tillkomna genom assisterad befruktning om hur de kommit till. I samband med införandet av lagstiftning ansågs dock, till stor del utifrån forskning om adopterade barn, att den genetiska bakgrunden var viktig att få vetskap om och att barnet i regel borde mötas med öppenhet om donatorn.[201] Sverige har i likhet med sina grannländer vid jämförelser med resten av Europa fortsatt att ha en hög tillgänglighet till assisterad befruktning och en relativt hög andel barn som föds efter IVF.[202]

Föräldrablivande genom surrogatarrangemang innebär att en så kallad surrogatmoder är gravid med barnet utan att vara tilltänkt förälder. De tilltänkta föräldrarna är i de flesta fall ett olikkönat par där ett donerat ägg behöver användas eller där ingen i paret har fysisk möjlighet att vara gravid. Den som är gravid med barnet har i regel befruktats genom IVF, och ska enligt ett kontrakt med de tilltänkta föräldrarna inte bli barnets rättsliga förälder.

Barn tillkomna via en surrogatmoder var under 1900-talets ytterst ovanligt i Sverige. I betänkandet inför lagen om befruktning utanför kroppen beskrevs surrogatmoderskap med hänvisning till dess karaktär av köpslående om barn som

[197] Jonsson Malm (2011) s. 60 f.

[198] SOU 1983:42, Van Deth (2004) s. xiii och prop. 1987/88:160 s. 6.

[199] SOU 1985:5 s. 47 ff.

[200] Smer (1995) s. 15 f. och prop. 2001/02:89 s. 27 och 16 f. Den ökade användningen kan främst kopplas till ökad infertilitet bland par, som i sin tur bland annat grundades på senarelagd familjebildning.

[201] Prop. 1984/85:2 s. 15 f., 1 ff. och Bleiklie (2004) s. 209 ff. Den ändrade inställningen ledde till att många av de som ville använda assisterad befruktning med anonym donator i stället reste till Danmark och Finland (Burrell (2006) s. 27 f.).

[202] SOU 2016:11 s. 98 f. och Burrell (2006) s. 11 ff.

en högst tvivelaktig företeelse.[203] Även Statens medicinsk-etiska råd (SMER) ansåg, som rapporten *Assisterad befruktning – synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen* från 1995 visar, att surrogatmoderskap fortsatt inte skulle tillåtas. Rådet tog också upp risken för att surrogatmodern ändrar sig under graviditeten och för att detta ger upphov till svåra konflikter – något som då hade inträffat i ett par fall i USA.[204] Argument om kommersialisering av barn och surrogatmödrars kroppar, samt att denna väg till föräldrablivande inte ansågs förenligt med människovärdesprincipen, beskrivs som centrala för att denna policy befästes.[205] Ett undvikande av surrogatarrangemang användes vid millennieskiftet också som ett argument mot att tillåta IVF med donerade könsceller, med motiveringen att äggdonation öppnade möjligheten till en form av surrogatmoderskap.[206]

3.1.4 Icke-heterosexuella familjer blir politik

Slutet av 1900-talet kom att bland annat att präglas av en breddning av vilka som betraktades som accepterade familjeformer. Detta tillsammans med partnerskapslagens införande bidrog till ett ökat fokus från det offentligas håll på rättsliga reformer till förmån för samkönade par.

Sexuella handlingar mellan personer av samma kön hade sedan de avkriminaliserades år 1944 medikaliserats i stället för att främst behandlas som kriminella och ordningsstörande isolerade handlingar vilket gjorts under seklets början. Under 1900-talet blev homosexualitet alltmer behandlat som en inneboende identitet. I ett betänkande från lagutskottet uttalades år 1973 att samkönade parförhållanden var en fullt acceptabel samlevnadsform. Fram till år 1979 var dock homosexualitet sjukdomsklassificerad av Socialstyrelsen.[207] På 1980-talet infördes Sveriges första rättsliga reglering av samkönade relationer, en sambolag som även benämndes homosexlagen.[208] Fokus i den politiska debatten under 1970-talet och

[203] SOU 1985:5 s. 47 ff. och 38 f. Det skulle dröja till trettio år efter IVF-utredningen innan reglering av surrogatarrangemang för första gången utgjorde en av huvudfrågorna i en statlig offentlig utredning (SOU 2016:11 t.ex. s. 93 f.). Nämnda typ av kontrakt kan dock fortfarande inte ha giltighet framför familjerättsliga regler, se vidare avsnitt 4.4.

[204] Smer (1995) s. 35.

[205] Stoll (2013) s. 60 ff. och 56.

[206] Prop. 2001/02:89 s. 55.

[207] T.ex. Rydström (2005) s. 314 och 319 och Edenheim (2005) s. 28 f.

[208] Prop. 1986/87:124 och SOU 1993:98 s. 49 ff.

1980-talets beskrivs som en vändning från kollektivt boende, såsom fler kollektivhus, till tvåsamhet och sedermera nya lagar om samboende, ny äktenskapslagstiftning och senare partnerskapslagen genom vilken samkönade par gavs möjlighet till en formaliserad och äktenskapsliknande samlevnadsform.[209]

Det offentligas alltmer positiva hållning till icke-heterosexuella familjeformer kom under seklets senare del också att omfatta föräldraskap. I 1984 års offentliga utredning om homosexuellas situation i samhället framfördes att homosexuella föräldrar inte ansågs vara mindre lämpliga eller kärleksfulla som föräldrar än heterosexuella, men att en mer accepterande hållning från det omgivande samhällets sida behövde inväntas innan möjligheten att bli adoptivföräldrar öppnades för samkönade par.[210] Under samma tid framfördes angående införandet av inseminationslagen att tekniken inte borde användas i andra fall än då barnet skulle få föräldrar av båda könen.[211] En liknande hållning kom till uttryck tio år senare i samband med införandet av partnerskapslagen, då ett av argumenten var att gemensamt rättsligt föräldraskap för homosexuella par sannolikt skulle strida mot värderingarna i samhället. Det ansågs att så länge det inte var vetenskapligt bevisat att ett barns sociala och känslomässiga utveckling objektivt sett var lika garanterad i en familj med samkönade föräldrar var det inte i enlighet med barnets bästa.[212]

Familjepolitiken hade under seklets sista decennier en uttrycklig ambition om ökad inkludering och neutralitet. Först mellan inom- och utomäktenskapliga barn, och i partnerskapslagens förarbeten uttrycktes på liknande sätt att det inte ankommer på samhället att ha synpunkter på människors val av samlevnadsform. Samhällets uppgift beskrevs vara att i stället underlätta för och inte förhindra människor att leva i enlighet med sina egna önskemål och sin personlighetsinriktning.[213] Detta avsåg därmed främst samlevnad och inte på ett lika självklart sätt föräldraskap.

[209] Rydström (2005) s. 311 f. Gustavson (2006) s. 109 f.

[210] SOU 1984:63 s. 77 ff. När 1980-talets sambolag för samkönade sambor föreslogs, diskuterades även adoption som möjlighet också för samkönade par. Möjligheten avvisades bland annat med motiveringen att adoption ska vara till fördel för barnet, det ansågs finnas för lite kunskap om vilken inverkan det skulle ha samt att detta sades sakna stöd i det allmänna rättsmedvetandet (prop. 1986/87:124 s. 40 f.).

[211] I propositionen hänvisades till utredningens ståndpunkter att insemination inte är en mänsklig rättighet och att barn behöver både en moders- och fadersgestalt för att utvecklas gynnsamt. Prop. 1984/85:2 s. 10 f.

[212] SOU 1993:98 s. 59 och 105 f. och 1993/94:LU28.

[213] SOU 1972:41 s. 59 f., Schiratzki (2019) s. 48, SOU 1993:98 s. 105 f.

Tiden runt millennieskiftet präglades vad gäller föräldrablivandets reglering av att utreda om samkönade par skulle ges juridiska möjligheter till föräldraskap och till assisterad befruktning. Den ändrade hållningen motiverades både utifrån individuella rättigheter att inte bli diskriminerade och som en fråga om barns rätt att få sin familj behandlad som legitim.[214]

3.2 Lagstiftning under 1900-talet

3.2.1 Lagstiftning om assisterad befruktning

Den rättsliga regleringen av assisterad befruktning utgör i detta sammanhang den nyaste lagstiftningen gällande föräldrablivande. Innan 1980-talet saknades lagstiftning specifikt inriktad på assisterad befruktning. Inseminationsverksamheten var då enbart reglerad genom de bestämmelser i hälso- och sjukvårdslagen som tar sikte på den medicinska verksamheten generellt. Ett ökat antal inseminationer och en rättstvist om hur ett faderskap efter donatorinsemination skulle hanteras rättsligt blev incitament till att lagstifta.[215] Lagen som infördes tillät insemination för olikkönade par med mannens eller med donerade spermier. I samband med införandet av den första lagstiftningen sades i motiven att behandlingen skulle ersätta samlaget för olikkönade par som inte kunde få barn på det sättet, och i förarbeten betonades att det inte skulle ses som ett alternativ till naturlig befruktning.[216]

[214] SOU 2001:10. Det skedde därigenom parallellt med att utvidgandet av möjligheterna till assisterad befruktning för olikkönade par var under utredning (Ds 2000:51, prop. 2001/02:89 s. 16 f.). Tiden runt millennieskiftet präglades på familjerättens område också av reformer gällande vårdnad, först en utökad möjlighet till gemensam vårdnad och sedan en begränsning till stor del motiverad med barnets bästa och rätt till skydd mot våld (Se prop. 1997/98:7 och prop. 2005/06:99).

[215] Prop. 1984/85:2 s. 7 och 13 f. NJA 1983 s. 320. Rättsfallet, som brukar benämnas Haparandafallen, tydliggjorde att en genom presumtion fastställd far med dåvarande lagstiftning kunde få faderskapet hävt på grunden att han inte var genetisk far. Därigenom bedömdes bestämmelser som bättre tillgodosåg barnets rätt till en far behöva införas. De flesta nordiska länderna lagstiftade om assisterad befruktning under slutet av 1900-talet men lagstiftningens utveckling har skilt sig åt mellan de nordiska länderna i frågor om ensamstående kvinnors situation, spermiedonatorers ställning och fastställande av föräldraskap efter assisterad befruktning (Moring (2011) och Burrell (2006) t.ex. s. 9 och 12.)

[216] Prop. 1984/85:2 s. 10 f. SOU 1983:42 s. 68 och 71. Se även SOU 1985:5 s. 39.

Genom inseminationslagen trädde Sveriges första lagstiftning om assisterad befruktning i kraft år 1985.[217] Samtidigt infördes i föräldrabalken nya bestämmelser om fastställande av faderskap för barn som tillkommit genom insemination. Inför införandet konstaterades att ett barn som tillkommit genom insemination borde få samma rättsliga ställning som andra barn, då den sambo eller make som samtyckt till den assisterade befruktningen skulle betraktas som far. Dessutom skulle det inte längre vara möjligt att föra en faderskapstalan mot donatorn.[218]

Samma år som lagstiftningen om insemination trädde i kraft presenterades ett betänkande om IVF som några år senare föranledde lagförslag och år 1989 trädde den första lagstiftningen om IVF i kraft.[219] I likhet med inseminationslagen motiverades den rättsliga regleringen med behovet av att klargöra att den make eller sambo som hade samtyckt till den assisterade befruktningen skulle fastställas som far, trots att barnet inte tillkommit på vad som betecknades naturlig väg.[220] Genom de nya lagarna gjordes möjligt för olikkönade sambor och makar att erbjudas assisterad befruktning, och maken eller sambon som hade samtyckt kunde bekräfta faderskapet vare sig detta skett inom eller utom svensk hälso- och sjukvård. IVF i kombination med spermie- eller äggdonation tilläts dock inte i svensk rätt förrän efter 1900-talets slut.[221]

Behandling av ofrivillig barnlöshet hänfördes i riktlinjerna för prioriteringar inom hälso- och sjukvården till prioriteringsgrupp III, det vill säga vård av mindre svåra akuta och kroniska sjukdomar.[222] Även efter att den lagstiftning som är specifikt inriktad på insemination och IVF infördes fortsatte också de allmänna bestämmelserna för svensk hälso- och sjukvård att omfatta assisterad befruktning, såsom att vården ska ges med respekt för alla människors lika värde, för den enskilda

[217] SFS (1984:1140) och prop. 1984/85:2, t.ex. s. 6 ff.

[218] Prop. 1984/85:2 s. 13 f. Se vidare Svea hovrätt, dom 1992-04-13, mål nr. T 1437/91, RH 1998:103 och prop. 2004/05:137 s. 53.

[219] Lagen (1984:1140) om insemination och lagen (1988:711) om befruktning utanför kroppen, SOU 1985:5 och prop. 1987/88:160.

[220] T.ex. Prop. 1987/88:160 s. 7 ff. och 1.

[221] Prop. 2001/02:89 s. 35 ff. Prop. 1984/85:2 s. 19 ff. och prop. 1987/88:160 s. 20 ff.

[222] Prop. 1996/97:60 s. 36. Gällande ofrivillig barnlöshet definieras det i SOU 2016:11 såsom omfattande (med hänvisning till Smer 2013) "personer som av medicinska skäl inte kan får barn. […] samkönade par (grupp 2), vissa transgenderpar och transgenderpersoner (grupp 3), ensamstående kvinnor och män (grupp 4), par som av olika skäl har svårigheter att genomföra ett samlag (grupp 5) och asexuella (grupp 6)" (SOU 2016:11 s. 97 f.).

människans värdighet samt att företräde till vård ska grundas på vem som har störst behov.[223]

Vid millennieskiftet utreddes frågor rörande IVF med användning av donerade könsceller mot bakgrund av utvecklingen av reproduktiv teknik och ökad användning av assisterad befruktning.[224] Avseende rättens reglering av biologiskt och genetiskt föräldrablivande är det också relevant att nämna att kravet på sterilitet alternativt sterilisering för ändring av juridisk könstillhörighet som, då det gällde fram till år 2013, under seklets slut fortsatte att utgöra en rättsligt grundad begränsning av personers biologiska och genetiska föräldrablivande.[225]

3.2.2 Fastställande av faderskapet när ett barn föds

Fastställande av det rättsliga föräldraskapet i sin nuvarande form infördes genom 1917 års lagar om barn utom äktenskap respektive om äktenskaplig börd. Ovan berörda reform lade, som Singer uttrycker det, grunden för hela seklets lagstiftning gällande förhållandet mellan barn och föräldrar.[226] Gifta män kom att ses som rättsliga fäder direkt genom faderskapspresumtionen, de främsta ändringarna rörde dock ogifta fäder. Vid 1917 års reform var syftet med lagstiftningen till stor del att trygga försörjning och uppfostran för barn utom äktenskap, då många barn saknade en rättslig far. Dessutom var tanken med lagen om barn utom äktenskap att markera båda föräldrarnas förpliktelser gentemot barnet.[227]

[223] 3 kap. 1 § hälso- och sjukvårdslagen.

[224] Ds 2000:51 t.ex. s. 19. och prop. 2001/02:89 s. 27 f.

[225] Lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall. I den svenska folkbokföringen finns två kön, och enligt nämnda lag kan sökandens juridiska könstillhörighet ändras från kvinna till man eller från man till kvinna. Kammarrätten kom i slutet av 2012 fram till att sterilitetskravet inte skulle tillämpas då det innebar ett sådant integritetskränkande ingrepp som inte kan anses förenligt med 2 kap. 6 § regeringsformen och art. 8 i Europakonventionen, samt stred mot diskrimineringsförbudet i art. 14 (Kammarrätten i Stockholm, dom 2021-12-19, mål nr. 1968-12). Där framfördes att kravet både var osakligt och ett godtyckligt ingrepp av staten i individens privat- och familjeliv. Vid samma tid föreslogs ett borttagande av kravet som trädde i kraft i juli 2013 (prop. 2012/13:107 s. 16).

[226] Singer (2000) s. 104.

[227] LB III, Singer (2019) s. 24 ff. och Singer (2000) s. 105. Dessa regler innebar att föräldrarna bara behövde ge barn födda utom äktenskap föda och uppfostran tills de kunde klara sig själva och inte kosta på dem mer än vad som var nödvändigt för att de skulle leva på samma standard som samhällets sämst ställda hade, medan de barn som betecknades äkta hade rätt att leva på samma nivå som föräldrarnas sociala och ekonomiska ställning medgav (Singer (2019) s. 24)

Fram till denna reform hade 1734 års lag om förhållandet mellan barn och föräldrar varit gällande, enligt vilka barn födda i äktenskap till skillnad från oäkta barn hade arvsrätt efter båda föräldrarna. Barn födda utom äktenskap fortsatte dock att sakna arvsrätt efter sin far, med undantag för om föräldrarna hade varit trolovade. I fråga om dessa barn var en ambition med de nya bestämmelserna att den genetiska fadern också skulle vara den sociala fadern, framförallt prioriterades emellertid att en far fastställdes oavsett om det handlade om en genetisk far.[228] Reglerna om att juridiskt fastställa ett barns föräldrar kom i sig att enbart handla om faderskap, några särskilda regler ansågs inte behövas för att fastställa vem som var barnets mor. Moderskapet fortsatte som liksom tidigare att registreras utan uttryckliga regler.[229] Vid denna tid togs även möjligheten för ogifta mödrar att föda anonymt och därmed anteckna barnet som fött av okänd mor bort, vilket hade införts år 1778 för att minska antalet barnamord. Det gjordes med hänvisning till att moderns möjlighet till detta ansågs inskränka på barnets rätt.[230]

Den första lagen om blodundersökning vid utredning av faderskap infördes år 1933 och tillämpades för barn födda utom äktenskap.[231] Bestämmelserna om fastställande av faderskap fördes över till föräldrabalken som infördes år 1950. Vid sidan av att den rättsliga regleringen som rörde föräldrar och barn samlades i en lag gjordes, mot bakgrund av de ökade möjligheterna att genom blodundersökning bedöma att en man sannolikt var fadern, även ändringar i förutsättningarna för att fastställa faderskap. Dessutom ändrades reglerna om barn utom äktenskap, främst gällande att en man som haft samlag med modern ändå inte skulle fastställas ifall det var osannolikt att barnet avlats vid samlaget, i stället för att det som tidigare behövde vara uppenbart osannolikt. I samband med införandet av föräldrabalken infördes också en ny lag om blodundersökning vid utredning av faderskap.[232]

[228] Lag den 14 juni 1917 (nr. 376) om barn utom äktenskap och lagen den 14 juni (nr. 377) om äktenskaplig börd, Singer (2019) s. 24 ff. och Singer (2000) s. 126 ff.

[229] Singer (2000) s. 126 ff. och prop. 2001/02:89 s. 83.

[230] T.ex. Singer (2000) t.ex. s. 63 f.

[231] Blodundersökningar gjordes även innan denna lag, se t.ex. NJA 1930 s. 218.Gällande tidigare metod i form av rättsantropologiska undersökningar se Singer (2000) s. 213 ff. 1958 ersattes lagen av 1958 års lag om blodundersökning som idag motsvaras av lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap.

[232] SFS 1949:382. Singer (2000) t.ex. s. 139 f. Prop. 1949:93 s. 2 ff. Lagen d. 10 juni 1949 (nr. 385) angående blodundersökning m. m. i mål om äktenskaplig börd eller faderskapet till barn utom äktenskap.

Begreppet äkta börd, som år 1917 i huvudsak hade ersatts av begreppet barn i äktenskap, utmönstrades inte helt ur lagen förrän år 1969 då barn utom äktenskap gavs full arvsrätt efter sin far. Ändringen av denna formulering hängde vidare samman med ställningstagandet att barn inte ska inte behandlas annorlunda om de är födda utom äktenskap.[233] I mitten av 1970-talet gjordes ändringar som innebar att presumtionen om en gift mans faderskap inte ska tillämpas om modern nyligen har skilt sig från mannen. Lagändringarna innefattade också ett förenklat förfarande för att fastställa en annan man än en make som far.[234] Därutöver innebar ändringar av tidsfrister att ett juridiskt faderskap sedan dess kan ändras även efter att lång tid förflutit.[235]

I slutet av 1900-talet kom också genetisk undersökning genom DNA-teknik att få en alltmer framträdande plats vid fastställande av faderskap. Detta kommer kanske till tydligast uttryck i ett rättsfall från Högsta domstolen från 1998 där en man nekade till faderskap och till att ha haft samlag med den som fött barnet. Samlag ansågs inte vara utrett genom den muntliga bevisningen, vilket gjorde att barnets talan ogillades i de lägre instanserna, medan Högsta domstolen med stöd i DNA-bevisning kom till slutsatsen att samlag hade ägt rum.[236]

3.2.3 Adoption av barn

Sveriges första lag om adoption infördes samtidigt som lagarna om barn inom och utom äktenskap år 1917.[237] Förutom behovet av att ge fosterbarn en starkare juridisk ställning och en trygg familjemiljö var ett motiv med lagstiftningen att minska antalet barn som växte upp under svåra förhållanden, samt att ge barnlösa personer möjlighet till föräldraskap och en arvinge att kunna föra vidare sin egendom till. Personer med egna biologiska barn tilläts endast adoptera ifall särskilda skäl

[233] Prop. 1969:124 och Singer (2000) s. 125 ff.

[234] Prop. 1975/76:170 t.ex. s. 3 ff. och 164 ff.

[235] Prop. 1975/76:170 s. 67 ff. och 3 f.

[236] NJA 1998 s. 184.

[237] Lagen (1917:378) om adoption. Innan dess kunde gällande internationell adoption bestämmelser i Lag (1904: 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption tillämpas. Enligt denna fick svensk medborgare inte adoptera eller adopteras utomlands, eller en adoption hävas, utan att Kungl. Maj:t beträffande viss stat eller visst bestämt fall hade medgett det, lagen innehöll dock inga regler om rättsverkan av en adoption. Ett adoptivförhållande kunde vidare hävas i Sverige endast om hävandet blev gällande i adoptivförälderns hemland (prop. 1971:113 s. 7). Några regler om rättsverkan av adoption finns inte i 1904 års lag.

förelåg.[238] Utifrån att barn utom äktenskap omfattades av andra regler, samt som ett skydd för deras mödrar i vissa fall, innehöll lagstiftningen dessutom särskilda regler om adoption av eget barn som tidigare adopterats bort.[239]

Denna första lagstiftning möjliggjorde enbart så kallade svaga adoptioner, som inte medförde något familjerättsligt förhållande. Bestämmelserna tillät på denna tid även adoptivföräldrarna att häva en adoption, en hävningsrätt som utökades i samband med att personer med egna biologiska barn tilläts adoptera år 1944.[240] Lagen om adoption fördes över till föräldrabalken när denna infördes, och år 1959 infördes stark adoption vilket innebar att de juridiska banden till biologiska föräldrar fortsättningsvis kom att klippas av så att adopterade inte hade några rättsliga band till andra föräldrar än adoptivföräldrarna.[241] År 1971 blev reglerna om stark adoption tillämpliga på kvarvarande svaga adoptioner och möjligheten att häva en adoption togs bort.[242] Efter detta fanns fortsatt några få rättsliga skillnader mellan adopterade och biologiska barn. En adoptivförälder hade in på 2000-talet möjlighet att ingå äktenskap med sitt adoptivbarn. En ytterligare rättslig skillnad, som alltjämt gäller, är att det inte innebär äktenskapshinder mellan två syskon ifall minst ett av dem är adopterat.[243] Internationell adoption reglerades i allt högre utsträckning och underlättades samtidigt vid denna tid genom lagar om internationell adoptionshjälp respektive internationella rättsförhållanden infördes. Dessa lagändringar var tänkta att bättre omfatta hur adoption praktiserades.[244] I slutet av 1990-talet genomfördes

[238] Lindgren (2006) s. 27.

[239] Prop. 2017/18:121 s. 91 f. och se NJA II 1917 s. 476 f.

[240] T.ex. Singer (2000) s. 242 ff. Prop. 2017/18:121 s. 25 ff. Adoptionen kunde hävas på grunden att adoptivbarnet led av ”sinnesslöhet, annat svårt själsligt eller kroppsligt lyte eller svårartad sjukdom” (prop. 1944:100 s. 30 ff.).

[241] Lag (1958:640) om ändring i föräldrabalken. För att tydliggöra att en stark adoption innebar att all verkan av en tidigare adoption upphör infördes tillägg i flera bestämmelser för att förtydliga att för adoption av ett adoptivbarn, så kallad omadoption, gäller samma regler som vid andra adoptioner. Dessa förtydliganden togs senare bort 2018 (prop. 1970:186 s. 31 f. och 48 f. och prop. 2017/18:121 s. 91 f.). I samband med att den nuvarande ärvdabalken (1958:637) infördes blev adoptivbarn också arvsmässigt likställda med en adoptivförälders biologiska barn (lag (1958:638) om införande av nya ärvdabalken, prop. 1958:144 A och Lindgren (2006) s. 27.

[242] Prop. 1970:186 och Lindgren (2006) s. 27 och 87. Året därpå avskaffades också kapitlet om adoption i lagen (1904: 26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption, och *adoption* togs bort i lagens rubrik (prop. 1971: 113).

[243] Singer (2000) s. 251 ff. Prop. 2017/18:121 s. 25.

[244] Lagen den 14 juni 1917 (nr. 376) om adoption, lag (1971:796) om internationella rättsförhållanden rörande adoption, lag (1979:552) om internationell adoptionshjälp, Lindgren (2006) s. 26 ff. och 109 ff. och Jonsson Malm (2011) s. 57 f.

lagändringar med anledning av att Sverige tillträdde Haagkonventionen. Dessa ändringar innefattade en begränsning av möjligheterna att adoptera utan att anlita en svensk adoptionsorganisation och en lag om internationell adoptionsförmedling.[245]

[245] Prop. 1996/97:91 s. 63 f., Haagkonventionen den 19 maj 1993 om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner och lagen (1997:192) om internationell adoptionsförmedling. Se även om så kallade enskilda adoptioner i avsnitt 4.5. Se vidare prop. 2017/18:121 s. 108 f.

4 Rättens reglering av föräldrablivande

I detta kapitel beskriver och analyserar jag den rättsliga regleringen och behandlar därigenom frågeställningen om styrning av föräldrablivande på rättens formaliserade nivå. De områden på vilka assisterad befruktning och juridiskt föräldraskap regleras och som är centrala här ligger också till grund för kommande analyserna av föräldrablivande i rätten som en plats för tvingande makt och som bärare av olika typer av diskurser.

I den inledande delen introduceras internationella överenskommelser och principer som har haft betydelse för svensk lagstiftning rörande adoption, assisterad befruktning och föräldraskap. Därefter berörs uppdelningen i de rättsliga områden som lagstiftningen i fråga är en del av.

I de delar som följer därpå beskrivs den lagstiftningen som reglerar användningen av insemination och IVF inom svensk hälso- och sjukvård. Dessa behandlas i samma avsnitt utifrån att regleringen av dem till stora delar har utformats på samma sätt och eftersom de tillämpas i liknande situationer. I de två efterföljande avsnitten beskrivs lagstiftningen om juridiskt föräldraskap i form av fastställande av föräldraskap respektive adoption.

I det näst sista avsnittet berörs den svenska lagstiftningens utveckling under de senaste decennierna och aktuella rättsliga frågor på området för föräldrablivande. Kapitlets sista del behandlar mönster i rättens styrning på formaliserad nivå med användning av den sexuella familjemodellen, samt den rättliga regleringen av föräldrablivande i egenskap av ett område för styrning och tvingande makt.

4.1 Folkrättslig och EU-rättslig kontext

Lagstiftningen gällande föräldrablivande såväl som dess motiveringar innefattar internationell rätt i form av EU- och folkrättsliga förpliktelser. I avsnittet introduceras internationella överenskommelser och principer som reglerar föräldrablivande genom sitt skydd för familjeliv, barnets bästa eller som på annat sätt haft betydelse för den nuvarande lagstiftning som är i fokus för detta kapitel.

Barns rättigheter är betydelsefulla i relation till föräldrablivande utifrån att föräldraskap både i sin juridiska och biologiska definition grundas på relationen till ett specifikt barn. Många av de behov som genom internationella överenskommelser bedömts vara bland de mest grundläggande för barn att få tillgodosedda, såsom skydd, omvårdnad och fostran, ankommer dessutom på den som rättsligt ses som ett barns föräldrar att tillgodose.[246]

Barnkonventionen har varit folkrättsligt bindande sedan år 1990 och har även innan den år 2020 blev en del av svensk lag haft inflytande på bland annat hur bestämmelser rörande relationen mellan föräldrar och barn har utformats i svensk rätt.[247] I samband med lagändringar på området för föräldrablivande har emellanåt hänvisas till de rättigheter som barn tillerkänns genom barnkonventionen.[248] På senare år har artikel 7 om barnets rätt till sitt ursprung, som innefattar rätten till vetskap om sina föräldrar och att få deras omvårdnad, alltmer tagits upp i relation till såväl lagstiftning om adoption och assisterad befruktning som fastställande av rättsligt föräldraskap när ett barn föds i Sverige. Artikeln stadgar vidare barnets rätt till registrering efter födseln, till ett namn och till medborgarskap.[249] Även artikel 6

[246] SOU 2020:63 s. 214 och Singer (2019) s. 38 f.

[247] Åhman (2020) s. 30 f. och SOU 2020:63 s. 279 ff. Den nuvarande Barnkonventionen (FN:s konvention om barnets rättigheter) antogs 1989 och barn erkändes i denna som individer med egna rättigheter fullt ut. Den ratificerades av Sverige med grund i prop. 1989/90:107 och inkorporerades i svensk rätt genom lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter. Art. 3 om barnets bästa och art. 12 om barnets rätt att bli hörd har tidigare transformerats till svensk rätt (Åhman (2020) s. 30 ff. och SOU 2016:19 t.ex. s. 246).

[248] T.ex. Prop. 2017/18:155 s. 36 och 52, prop. 2017/18:121 s. 42 f., och SOU 2016:11 s. 382.

[249] Art. 7 i Barnkonventionen, Prop. 2017/18:121 s. 49, prop. 2017/18:155 s. 36 f. och 52 och SOU 2021:56 s. 239. Det har inte rått internationell enighet om tolkningen av art. 7 i relation till assisterad befruktning, utifrån hur spermiedonatorers rätt till anonymitet i en del länder ska vägas mot barnets

om rätten till liv och utveckling samt artikel 12 om rätten att komma till tals aktualiseras också i relation till föräldrablivande. Artikel 6 och 12 utgör tillsammans med artikel 2 om icke-diskriminering och artikel 3.1 om barnets bästa konventionens fyra grundläggande principer, som de rättigheter konventionen är tänkt att skydda ska tolkas i ljuset av.[250]

Barnets bästa såsom rättslig princip har blivit alltmer etablerad och är relevant för merparten av bestämmelser som rör föräldraskapet till ett barn.[251] Principen att barnets bästa ska beaktas vid alla åtgärder som rör barn inte bara innefattar beslut angående barn utan även deras föräldrar, då formuleringen *som rör barnet* är översatt från *som påverkar barnet* vilket beslut angående föräldrar för det mesta gör.[252] Som rättslig målsättning innebär barnets bästa att vilka beslut som bäst tillgodoser barnets behov och intressen ska avgöras från fall till fall. Principen tolkas därigenom utifrån vad som anses vara normalt i det aktuella sammanhanget, vilket gör att dess närmare innehåll är avhängigt den sociala och kulturella kontexten. I FN:s barnrättskommittés kommentarer till konventionsartikeln om barnets bästa används en sociologisk ansats vilket gör att det möjlighet att på samma gång betrakta den som en rättighet, en princip och en processregel. Det har påpekats att det inte är självklart hur artikeln kan tillämpas på ett förutsebart sätt med en rättsdogmatisk

rätt till sitt genetiska ursprung (t.ex. SOU 2014:29 s. 66 f.). Se även Stoll (2008) s. 29 ff. och Stoll (2015a) s. 552 ff. Även barnkonventionens art. 16 avseende att inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv kan knytas till regleringen av föräldraskap (t.ex. Sørlie (2021) s. 130).

[250] FN:s konvention om barnets rättigheter art. 6, 12, 2 och 3. Enligt art. 2 ska konventionsstaterna respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt. Således inkluderas inte bara diskriminering utifrån barnets utan också utifrån föräldrarnas kön eller ställning i övrigt. I art. 3 stadgas i dess första punkt att vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa. (2019) Se vidare Grahn-Farleys (2019) kommentar till konventionen.

[251] T.ex. Schiratzki (2013) s. 9 och Dane (2020) s. 72. Se vidare prop. 2020/21:176 s. 22. I föräldrabalkens nya kapitel om adoption stadgas att barnets bästa ska ges störst vikt vid alla frågor som rör adoption av ett barn (prop. 2017/18:121 t.ex. s. 35 ff.).

[252] Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr. 14 (CRC/C/GC/14) IV. A., VI. A., s. 7 och Dane (2020) s. 73 ff.

tolkning.[253] Principen har utifrån sin karaktär av ett dynamiskt begrepp med relativt innehåll även gjort att den emellanåt har kritiserats för att vara tom på innehåll.[254]

Europakonventionen har sedan år 1995 varit en del av svensk lag.[255] I förarbetesresonemang gällande till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption har artikel 8 om rätten till skydd för privat- och familjeliv återkommande hänvisats till. Inom tillämpningsområdet för artikeln ligger bland annat frågor om faderskap, rätten till ett namn och till sitt ursprung.[256] Europadomstolens[257] domar har haft betydelse på flera av de rättsområden som är i fokus här. Direkt ett barn föds anses att en familjerelation existerar till föräldern, eller föräldrarna om de bor ihop eller är gifta, enligt *Keegan mot Irland*.[258] En långsam handläggning vid fastställande av faderskap kan såsom slogs fast i *Jevremovic mot Serbien* innebära en kränkning av barnets rätt till privatliv.[259] Adoption utan samtycke av ett barns föräldrar har beskrivits som ett typexempel på ett intrång i privatlivet. Samtidig kan en adoption mot en biologisk förälders vilja godkännas utan att artikel 8 kränks om det är till barnets bästa, som diskuteras i *Söderbäck mot Sverige*. Domstolen har gällande adoption också uttalat, i *Emonet m.fl. mot Schweiz,* att gifta par inte i sig behöver ses som en mer stabil familjeform än andra sammanboende.[260] Avseende assisterad befruktning har Europadomstolen bland annat i *S.H. m.fl. mot Österrike* uttalat att möjligheten att nyttja assisterad befruktning för att bli förälder omfattas

[253] Grahn-Farley (2019) s. 51 ff., Schiratzki (2013) s. 11 och SOU 2016:19 s. 101 f.

[254] Hollander (2017) s. 171 f. och Schiratzki (2019) s. 13 och 41 f. Jfr. Barnrättskommitténs allmänna kommentar (CRC/C/GC/14) nr. 14. IV. A., II. och V. A.

[255] Den europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR) är inkorporerad i svensk lag genom lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Prop. 1993/94:117.

[256] T.ex. SOU 2018:68 s. 86 ff. och 239 f., SOU 2021:56 s. 73 f., 78 ff. och 91-111, SOU 2014:29 s. 67 ff. Såsom Coester-Waltjen belyser har Europadomstolen uttalat att rätten till respekt för privatlivet inkluderar beslut att bli, såväl som att inte bli, förälder (Coester-Waltjen (2016) s. 74). EKMR stipulerar inte någon rätt till adoption men medför en viss skyldighet att inte införa diskriminerade, godtyckliga eller oproportionerliga restriktioner när adoption möjliggörs (Coester-Waltjen (2016) s. 78 ff. och däri refererade domar). En rätt att bilda familj kan även omfattas av art. 12 om rätten att ingå äktenskap (t.ex. Hart (2016) s. 75 ff.).

[257] Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna.

[258] *Keegan mot Irland* (16969/90), 26 maj 1994.

[259] *Jevremovic mot Serbien* (3150/05), 17 juli 2007.

[260] Fenton-Glynn (2016) s. 313, *Söderbäck mot Sverige* (113/1997/897/1109), 28 oktober 1998, och *Emonet m.fl. mot Schweiz* (39051/03) 13 december 2007. Gällande rätten till vetskap om sitt ursprung vid bl.a. adoption, se även refererade domar i SOU 2022:38 s. 283 f.

av rätten till privat- och familjeliv.[261] Ett uppmärksammat mål gällande föräldraskap är vidare *Mennesson mot Frankrike* i vilket domstolen slog fast att barn tillkomna efter surrogatmoderskap inte skulle ha hindrats från att registreras som franska medborgare då detta kränkte deras rätt till skydd för privatlivet.[262] Artikel 8 har inte sällan använts tillsammans med skyddet mot diskriminering i artikel 14, som stadgar att åtnjutandet av de fri- och rättigheter som anges i konventionen ska säkerställas utan diskriminering utifrån bland annat kön, nationalitet, börd eller ställning i övrigt. Utövandet av dessa rättigheter kan dock begränsas exempelvis med hänsyn till skydd för hälsa och moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter, vilket bidrar till att dess inverkan ser olika ut mellan länderna.[263] Sexuell läggning och könsidentitet finns således inte bland grunderna men i folkrätten alltmer kunnat få skydd såsom ställning i övrigt eller en utvidgning av diskrimineringsgrunden kön.[264] Högsta förvaltningsdomstolen kom år 2020 fram till att de svenska bestämmelserna som gjorde att ett enligt isländsk rätt fastställt föräldraskap till ett barn med två mödrar inte registrerades i svensk folkbokföring inte utgjorde en kränkning av rätten till privat- och familjeliv eller av rätten att inte diskrimineras. Detta motiverades med att inskränkningen ansågs proportionerlig, adoption var möjlig och att icke-biologiska föräldraskap är mindre skyddsvärda.[265]

Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner från år 1993 är tillämplig på adoptioner mellan Sverige och övriga konventionsanslutna stater.[266] Den ratificerades av Sverige år 1997 och har som

[261] *S.H. m.fl. mot Österrike* (57813/00), 3 november 2011.

[262] *Mennesson mot Frankrike* (65192/11), 26 juni 2014. Gällande föräldraskap genom surrogatarrangemang se även *Paradiso och Campanelli mot Italien* (25358/12), 24 januari 2017, i vilket artikel 8 inte ansågs kräva att italiensk lagstiftning erkände de som antecknats som föräldrar i födelsebeviset som barnets föräldrar, detta då familjeliv inte ansågs ha hunnit uppkomma samt att biologisk koppling till barnet saknades. Fallet kom att användas som jämförelse i *Valdís Fjölnisdóttir m.fl. mot Island* (71552/17), 18 maj 2021, där biologiska band också saknades men där domstolen utifrån en nära och obruten relation ansåg att ett familjeliv förelåg. Se även avsnitt 4.6.

[263] EKMR art. 14 och 8.2, SOU 2016:11 s. 163 ff., Hart (2016) s. 77 f. och Gonzalez-Salzberg (2019) s. 94 ff.

[264] Hellum refererad i Hellum & Sørlie (2021) s. 19.

[265] HFD 2020 ref. 13. Avseende biologisk koppling jämförde domstolen med nyss nämnda *Mennesson mot Frankrike*.

[266] Haagkonventionen (den 19 maj 1993) om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner inkorporerades genom lagen (1997:191) med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner. När Sverige

ändamål att upprätta garantier för att säkerställa att internationella adoptioner sker med beaktande av barnets bästa och med respekt för dess grundläggande rättigheter såsom dessa erkänns i internationell rätt, att upprätta ett system för samarbete bland de fördragsslutande staterna för att säkerställa att dessa garantier beaktas och därigenom förhindra bortförande av, försäljning av eller handel med barn, samt att säkerställa att de adoptioner som genomförs i enlighet med konventionen erkänns av de fördragsslutande staterna. Haagkonventionen är inte tillämplig på adoptioner som genomförs av samkönade par eller av olikkönade par som inte är gifta.[267] Vid införandet av föräldrabalkens nya kapitel om adoption år 2018 beaktades förutom Haagkonventionen också 2008 års Europarådskonvention om adoption i fråga om bland annat barnets bästa, utredningen rörande adoptionen och rätten till information.[268] Europarådskonventionen syftar till att utjämna olikheterna mellan de europeiska medlemsstaternas adoptionslagstiftning genom att föreskriva minimiregler om adoption i den materiella rätten.[269]

Vad gäller insemination och IVF finns 1997 års biomedicinkonvention från Europarådet, som emellanåt berördes i samband med lagändringar gällande assisterad befruktning under 2010-talet. Konventionen innehåller bland annat principer och föreskrifter om samtycken och information inom hälso- och sjukvård

tillträdde konventionen ansågs inga ändringar behöva göras i föräldrabalkens allmänna regler om adoption (prop. 1996/97:91 t.ex. s. 64 f.). Konventionen innehåller materiella och processuella bestämmelser och dess krav tillgodosågs även genom bestämmelser i en rad andra lagar, såsom föräldrabalken, socialtjänstlagen (2001:453) och offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Befintlig nationell lagstiftning i Europa och bilaterala överenskommelser var betydelsefulla i utformandet av Haagkonventionen (Baker & Groff (2016) s. 164 ff.). Gällande internationell adoption se vidare avsnitt 4.5.3.

[267] Art. 1–2 Haagkonventionen och den förklarande rapporten till 1993 års Haagkonvention p. 80–84, prop. 1996/97:91 t.ex. s. 56 ff., prop. 2001/02:123 s. 33 och prop. 2017/18:121 s. 30 och 115. Ifall adoptionen sker mellan nordiska länder gäller förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap.

[268] Prop. 2017/18:121 t.ex. s. 28, 67 f., 43 f., 49 och 37 ff.

[269] 2008 års Europarådskonvention om adoption (European Convention on the Adoption of Children, Strasbourg, 27.XI.2008. Ju2008/10857/L2). I samband med att registrerade partner 2003 fick möjlighet att gemensamt bli adoptivföräldrar behövde Sverige frånträda 1967 års Europarådskonvention. Den nuvarande konvention ger uttryckligen möjlighet att låta även samkönade par och sambor oavsett kön som lever i en stabil relation omfattas av dess bestämmelser (prop. 2001/02:123 s. 32 ff. och prop. 2017/18:121 s. 30.).

och förbud mot kommersialisering av människokroppen samt mot att genom reproduktionsteknologi styra vilket kön ett barn får.[270]

Utifrån Sveriges medlemskap i Europeiska unionen är EU-rätten tillämplig och delar av den medför också rättigheter och skyldigheter för enskilda.[271] Knutet till assisterad befruktning innehåller EU:s rättighetsstadga en artikel gällande att fritt och informerat samtycke ska respekteras, samt förbud mot rashygieniska metoder, mot att låta människokroppen vara en källa till ekonomisk vinning samt mot reproduktiv kloning.[272] Vidare har det så kallade vävnadsdirektivet haft viss inverkan vid utformning av den lagstiftning som gäller assisterad befruktning vad avser hantering och användning av donerade könsceller.[273] I relation till familjerätt beskrivs EU inte ha behörighet eller direkt inflytande över nationell lagstiftning, däremot ett indirekt inflytande över medlemsstaters rättsliga reglering.[274] I förhållande till föräldrablivande har principen om fri rörlighet för unionsmedborgare och deras familjemedlemmar fått betydelse genom att icke-erkännande av en familjerättslig status som tillerkänts i en annan medlemsstat kan utgöra en begränsning i den fria rörlighet som tillkommer unionsmedborgare. Genom dess direkta effekt kan den fria rörligheten åberopas av enskilda. Det innebär emellertid inte att medlemsstaterna behöver harmonisera sin familjerättsliga lagstiftning, och nationella regler som exempelvis innebär icke-erkännande av familjerättslig status kan anses rättfärdigade om de är ändamålsenliga och proportionerliga.[275]

[270] 1997 års Europarådskonvention angående skydd av de mänskliga rättigheterna och människans värdighet med avseende på tillämpningen av biologi och medicin, SOU 2014:29 s. 72, SOU 2016:11 s. 17 och Rynning (1997) s. 311 f. och 325 f.

[271] Fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (FEUF) art. 26.2 och Bernitz och Kjellgren (2018) s. 100. Skillnader gentemot folkrätten som lyfts fram gäller EU-rättens mer tvingande natur och effektivare implementering (Granström & Åström (2017) s. 295).

[272] Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna art. 3.2.

[273] Europaparlamentets och rådets direktiv 2004/23/EG av den 31 mars 2004 om fastställande av kvalitets- och säkerhetsnormer för donation, tillvaratagande, kontroll, bearbetning, konservering, förvaring och distribution av mänskliga vävnader och celler. Se även Prop. 2017/18:155 s. 29 f.

[274] De Baere & Gutman s. 12 f. och 46 f. EU-domstolen har avseende rättigheter eller förmåner även tagit ställning till om begreppet makar även omfattar samkönade par samt bedömt definitionen av graviditet vid påbörjad IVF-process (De Baere & Gutman (2016) s. 41 ff. och *Mayr mot Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG,* mål C-506/06.)

[275] Direktiv 2004/38/EG preciserar rättigheterna att fritt röra sig och uppehålla sig inom medlemsstaternas territorier på de villkor och med de begränsningar som följer av fördragen (FEUF art. 20 och 21). Direktivet genomfördes i Sverige genom prop. 2005/06:77. Även Rättighetsstadgan innehåller som en fundamental rättighet den fria rörligheten i art. 15.2. Hellner (2019) s. 444 f. SOU

Rättighetsstadgan innehåller även bestämmelser om rätten till respekt för privat- och familjeliv samt att rätten att ingå äktenskap och att bilda familj ska garanteras enligt nationella lagar.[276]

Rättigheter och principer knutna till föräldraskapsrelationer faller således för det mesta inom ramen för de internationella överenskommelsernas ambition att skydda enskildas familjeliv. Begreppen familj eller föräldraskap definieras dock inte närmare i dessa konventioner, utan definitionen av familjen och dess rättigheter har till stor del lämnats åt enskilda länder att tolka. Begreppet familj ska enligt FN:s barnrättskommitté tolkas brett i bemärkelsen att det inkluderar adoptivföräldrar och fosterföräldrar.[277] Europakonventionens begrepp knutna till familj har på liknande sätt ansetts kunna ges skilda innebörder i de olika medlemsländernas rättssystem, och Europadomstolen har i regel använt en kontextuell approach. Det folkrättsliga skyddet har samtidigt beskrivits spegla en snäv och heteronormativ definition av familj.[278]

Lagstiftningen rörande föräldrablivande ligger således i många fall i enskilda staters eget bedömningsutrymme samtidigt som folkrättsliga förpliktelser och den fria rörligheten emellanåt har en påtaglig betydelse.

2021: 56 s. 112 ff. Trots medlemsländernas bedömningsmarginal på familjerättens område har i vissa fall ansett att stater genom att inte erkänna familjerättslig status hindrat den fria rörligheten. På senare tid gäller detta främst samkönade pars relationer respektive föräldrastatus., se mål C-673/16, *Coman m.fl. mot Inspectoratul General pentru Imigrări and Ministerul Afacerilor Interne,* mål C-673/16, och *V.M.A. mot Stolichna obshtina, rayon "Pancharevo",* Mål C-490/20.

[276] Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (2010/C 83/02 eller EUT C 83, 30.3.2010). Art. 7 handlar liksom Europakonventionens art. 8 om rätten till respekt för privat- och familjeliv. Art. 9 stadgar att rätten att ingå äktenskap och rätt att bilda familj ska garanteras enligt nationella lagar. Barnets bästa och rätt till omvårdnad samt rätt till kontakt med sina föräldrar omfattas av art. 24. Art. 33 gäller skyddet av familjen på det rättsliga, ekonomiska och sociala planet ska säkerställas, såsom genom rätt till betald mödraledighet och till föräldraledighet efter ett barns födelse eller adoption. Rättighetsstadgan innehåller i art. 21 också ett förbud mot diskriminering på grund av bland annat kön, ras, etniskt eller socialt ursprung, ålder eller sexuell läggning. Flera av dessa artiklar liknar således Europakonventionens och kan anses samspela med konventionen gällande medborgarnas rättigheter (Semanda (2017) s. 147).

[277] Allmän kommentar nr. 14 (2013): Barnets rätt att få sitt bästa satt i främsta rummet (art. 3.1), V. A. p. 59.

[278] Hart (2016) s. 76 ff. och 84 ff., Semanda (2017) s. 38 ff., 149, 222 ff. och 43, och Singer (2019) s. 110 ff.

4.2 Ett tvärrättsligt område

I vad som benämns lagstiftningen om föräldrablivande innefattas här bestämmelserna om assisterad befruktning, adoption och fastställande av föräldraskap. De rättsområden som är i fokus innebär som berörts i avsnitt 2.3 att avhandlingen står med en fot i privaträtten och en i den offentliga rätten. Lagstiftningen om fastställande av föräldraskap och adoption är främst en del av familjerätten medan lagstiftningen om insemination och IVF hänförs till den medicinska rätten. Området för föräldrablivandets reglering utgörs därigenom av en typ av överskridande av de traditionella rättsområdena och kan beskrivas som tvärrättsligt.[279]

Familjerättens föräldraskapsrättsliga del beskrivs ha tre funktioner – en handlingsdirigerande, en konfliktlösande och en skyddande funktion gentemot en svagare part. Det hänger samman med att föräldraskapsrätten generellt sett har en nära och omedelbar koppling till personers dagliga liv och vardag.[280] Vid sidan av de delar som handlar om föräldraskap innefattar familjerätten samlevnads- och successionsrätt och inkluderar därmed lagstiftning om föräldraskap, förmyndarskap, samboende, äktenskap, arv och testamente. Den rör därmed rättsförhållandet mellan personer med någon typ av familjerelation, och brukar hänföras till privat- eller civilrätten som inbegriper frågor om relationen mellan enskilda.[281]

På flera rättsområden inom privaträtten träder bestämmelser enbart in i frånvaron av avtal. Utgångspunkten att rätten inte ska behöva ingripa passar inte regleringen av föräldrablivande eller familj i allmänhet, som därför utgör undantag från detta. Familjerätten beskrivs ha uppstått just på grund av att privaträtten inte ansågs passa reglering av familjefrågor.[282] Då familjerelationer har ansetts viktiga att styra kan bestämmelserna i lagstiftningen om bland annat föräldrablivande inte avtalas bort utan utgör indispositiva regler. Att det familjerättsliga området som helhet brukar hänföras till privaträtten kan anses vara missvisande, både utifrån detta och att bestämmelser som gäller socialnämndens medverkan vid adoption samt regelverket som tillämpas vid internationell adoption är av offentligrättslig karaktär.

[279] T.ex. Forsman (2013) s. 46 f.
[280] Singer (2000) s. 35 ff. och Calleman (2001) s. 251.
[281] T.ex. Ramberg & Malmström (2020) s. 375 f. Se vidare i
[282] Scherpe (2016) s. 132.

Den medicinska rätten inkluderar rättslig reglering rörande framförallt vård, hälsa, läkemedel och medicinsk forskning.[283] Inte heller detta område kan i sin helhet placeras inom offentlig eller privaträtt, men brukar för det mesta hänföras till det offentligrättsliga området.[284] Lagen om genetisk integritet m.m. (LGI) tillhör den offentliga rätten avseende att dess bestämmelser formellt sett riktar sig främst till myndigheter och vårdgivare snarare än till individer. LGI reglerar mer generellt användningen av bioteknik som utvecklats för medicinska ändamål, bland annat när genetiska undersökningar och fosterdiagnostik får utföras, och således ett betydligt större område än regelverket kring assisterad befruktning.[285] Lagstiftningen om insemination och IVF kan mer specifikt placeras inom reproduktiv hälso- och sjukvårdsrätt. Den reproduktiva hälso- och sjukvårdsrätten beskrivs reglera den vård som ska tillgodose människors grundläggande rättighet att bestämma om och när de vill bli föräldrar. Förutom assisterad befruktning innefattar den reproduktiva hälso- och sjukvårdsrätten lagstiftning om abort, sterilisering, förlossningsvård och sexuellt överförbara infektioner.[286]

4.3 Assisterad befruktning

Men begreppet assisterad befruktning innefattas, i linje med i det rättsliga material som används, insemination samt IVF. Som berörts regleras användning av assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård i LGI som metod för behandling av ofrivillig barnlöshet.[287] Denna lag innehåller bestämmelser om hur och var användning av tekniker för assisterad befruktning och insemination får ske. Enskildas användning av assisterad befruktning, exempelvis i ett annat land eller insemination hemma omfattas dock inte, i bemärkelsen att lagens bestämmelser om insemination och IVF riktar sig till hälso- och sjukvården i Sverige. Flera av ansvarsbestämmelserna i LGI omfattar däremot även enskilda i bemärkelsen att de innehåller förbud mot att vanemässigt eller i vinstsyfte utföra assisterad befruktning

[283] Sandén (2012) s. 36 och Zillén, Mattsson & Slokenberga (2020) s. 23 f.

[284] T.ex. Madsen (2011) s. 81 f. och Rynning & Hartlev (2011) s. 5 f.

[285] Genetisk integritet i övrigt regleras även genom lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården.

[286] Zillén (2020) s. 167 ff.

[287] Lag (2006:351) om genetisk integritet m.m. Denna användning omfattas, såsom hälso- och sjukvårdens verksamhet i allmänhet, även av bestämmelser i hälso- och sjukvårdslagen Avd. II.

i strid med lagens bestämmelser och att i vinstsyfte förmedla könsceller och annat biologiskt material.[288]

Den nuvarande lagen infördes år 2006 då den ersatte lagen om insemination och lagen om befruktning utanför kroppen. Andra förändringar än språkliga gjordes däremot inte i dessa kapitel vid införandet av den nu gällande lagen. Bestämmelserna i dessa två lagar fördes över till varsitt kapitel i LGI.[289] I de följande avsnitten beskrivs bestämmelserna om svensk hälso- och sjukvårds tillhandahållande av assisterad befruktning.

4.3.1 Allmänna bestämmelser om insemination och IVF

I LGI anges att assisterad befruktning får utföras på en kvinna som antingen är gift, registrerad partner eller sambo alternativt på en kvinna som definieras som ensamstående enligt denna lag. Med sambo avses i linje med sambolagen två personer i ett parförhållande som stadigvarande bor tillsammans med gemensamt hushåll.[290] De aktuella bestämmelserna i LGI är, trots att begreppet kvinna används genomgående, även tillämpliga på en man som har livmoder.[291] För personer som på grund av sterilisering eller sjukdomsrelaterad infertilitet inte kan bli gravida eller bidra med spermier blir många av bestämmelserna i denna lag inte tillämpliga i praktiken.

Lagstiftningen i fråga har utvidgats till att vara tillämplig på allt fler grupper. Vid införandet av de första lagarna om insemination och IVF var de grundläggande kriterierna som framgått i det föregående kapitlet att personerna skulle utgöra ett olikkönat par i vilket kvinnan hade en livmoder samt var gift eller sambo med en man som samtyckte till behandlingen. Att samkönade par inte omfattades framgick även av undantag i sambolagen och partnerskapslagen.[292] Dessa undantag är sedan år 2005 borttagna och det är tillåtet att inom svensk hälso- och sjukvård genomföra en lämplighetsprövning samt utföra insemination och IVF på samkönade par.

[288] 8 kap. 4–6 §§ LGI. Se dock 8 kap. 6 § 3 st. LGI för undantag beträffande t.ex. modersmjölk och avidentifierade cellinjer från befruktade ägg.

[289] SFS 2005:443 och prop. 2005/06:64. I lagens inledning anges att den innehåller bestämmelser om begränsningar i användningen av viss bioteknik som utvecklats för medicinska ändamål samt om vissa rättsliga verkningar av sådan användning.

[290] 6 kap. 1 och 1 b §§, 7 kap. 1 och 3 §§ LGI och 1 § Sambolagen.

[291] Prop. 2014/15:127 s. 13 och 28 och prop. 2017/18:155 s. 56 f.

[292] SFS 1984:1140 och SFS 1988:711. Se vidare prop. 2004/05:137 s. 37 ff.

Vidare är det sedan år 2016 tillåtet att utföra assisterad befruktning på ensamstående kvinnor.[293] Att vara ensamstående definieras som att inte vara sambo eller gift. Som berördes i samband med lagändringen kan en person som är i en stadig relation utan att vara sambo eller gift kunna ses som ensamstående utifrån denna definition.[294]

För par är ett grundläggande krav att den person som behandlingen inte ska utföras på har lämnat skriftligt samtycke till utförande av assisterad befruktning med användning av spermier, befruktat ägg eller något av dessa.[295] Bestämmelserna om assisterad befruktning är utformade för att tillämpas enbart när den som inseminationen eller införandet av ett befruktat ägg utförs på planerar att själv bli förälder om behandlingen leder till barn och således inte inom ramen för ett surrogatarrangemang.[296]

Donerade spermier vid insemination har varit tillåtet att användas sedan 1984 års inseminationslag trädde i kraft. Utförande av IVF med andra spermier eller ägg än parets egna tilläts först år 2003, då IVF i kombination med användning av donerade könsceller blev tillåtet och donerade ägg därmed började användas i Sverige. Att kombinera dessa ansågs inte längre oetiskt och regeringen motiverade lagförslaget med att det var svårt att finna skäl för att medicinska hinder skulle värderas olika utifrån om de var kopplade till äggen eller spermierna.[297] Att det alltjämt skulle ske enligt former som inte bidrog till att hota den humanistiska människosynen eller barnets integritet innefattade att det enligt lagen fortfarande skulle krävas en genetisk koppling till någon av föräldrarna, så ifall ägget var donerat skulle det befruktas med spermier från maken eller sambon till personen som skulle genomgå IVF-behandlingen.[298]

Kravet i LGI på att bara en typ av könscell fick vara donerad begränsade fortsatt möjligheterna för många att kunna erbjudas assisterad befruktning. I och

[293] SFS 2005:454, SFS 2005:447, SFS 2016:18 och prop. 2014/15:127 s. 10 ff.

[294] 1 kap. 5 § LGI, prop. 2014/15:127 s. 28 och SOU 2014:29 s. 109.

[295] 6 kap. 1 b §, 7 kap. 3 § och 5 kap. 1 § LGI. Att även den som den assisterade befruktningen ska utföras på förutsätts samtycka är inte uttryckligt stadgat i denna lagstiftning. I hälso- och sjukvårdslagens allmänna bestämmelser om verksamheten anges att vården ska bygga på respekt för patientens självbestämmande och integritet (5 kap. 1 § p. 3 i hälso- och sjukvårdslagen). Angående samtycke mer generellt i en medicinsk kontext, se Rynning (1994) t.ex. s. 48, 178 och 23 f. samt 4 kap. 2 § patientlagen (2014:821).

[296] 4 kap. SOSFS 2009:32 och SOU 2016:11 s. 361 f.

[297] SFS 2002:252 och prop. 2001/02:89 s. 37 f.

[298] Prop. 2001/02:89 s. 51 f. Med begreppet genetisk koppling till ett barn avser jag i det följande att ha bidragit med ägg eller spermier (såsom avses i t.ex. prop. 2017/18:155).

med att sterilitetskravet i könstillhörighetslagen avskaffades blev det tillåtet att spara könsceller i nedfryst skick även vid den typen av behandling. Bland de som genomgått könsbekräftande kirurgiska ingrepp var det emellertid bara de par där den ena hade sparat spermier och den andra hade användbara ägg och livmoder som utifrån bestämmelserna hade tillgång till hälso- och sjukvårdens hjälp för att försöka bli föräldrar.[299]

Sedan år 2019 kan donerade spermier och ägg enligt LGI användas i samma behandling och därigenom krävs inte längre en genetisk koppling till den, eller någon av de, sökande. Det motiverades med en ökad kunskap om barn tillkomna genom assisterad befruktning och att det inte ledde till ökade risker, samt att assisterad befruktning hade blivit en alltmer etablerad behandlingsform. Lagändringen resulterade därigenom i att ensamstående och par där det inte finns spermier att använda har möjlighet att använda donerade ägg i samband med en IVF-behandling. Sedan dess är det förutom att använda donerade könsceller var för sig tillåtet att använda ägg som befruktats sedan tidigare och överlåtits av någon annan efter den personens behandling.[300] Det sistnämnda kallas också embryodonation.[301]

IVF eller insemination med donerade spermier får enligt LGI bara utföras vid offentligt finansierade sjukhus såvida inte tillstånd av Inspektionen för vård och omsorg (IVO) finns. Vid IVF i kombination med användande av donerade ägg eller spermier får behandlingen inte utan tillstånd av IVO utföras annat än vid universitetssjukhus, det vill säga sjukhus som har sjukvårdsenheter där det bedrivs högskoleutbildning för läkarexamen och forskning. Detta har sin grund i att ägg- eller spermiedonation vid lagstiftningens införande ansågs medföra behov av uppföljning, och fram till år 2019 utfördes detta enbart på Universitetssjukhus.[302] Den som vanemässigt eller i vinstsyfte utför assisterad befruktning i strid med bestämmelserna om insemination och IVF eller tillhandahåller spermier för sådan insemination kan såsom stadgas i kapitel åtta i LGI dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.[303]

[299] Detta berodde på det dåvarande förbudet mot dubbel donation, jfr. prop. 2017/18:155 s. 24 ff. och prop. 2012/13:107 s. 18 ff.

[300] 7 kap. 3 a § LGI, SFS 2018:1283 och prop. 2017/18:155 s. 24 ff.

[301] SOU 2016:11 s. 253 ff.

[302] 6 kap. 2 § och 7 kap. 4 § LGI, prop. 2001/02:89 s. 50, prop. 2017/18:155 s. 33 f. och prop. 1987/88:160 s. 10.

[303] 8 kap. 4–5 §§ LGI.

4.3.2 Bedömningskriterier och lämplighetsutredning

Utöver de ovan beskrivna kriterierna som ska vara uppfyllda för att beviljas hjälp med assisterad befruktning finns kriterier, grundade i LGI och föreskrifterna om bland annat användning av celler i hälso- och sjukvården, som kräver en bedömning inom ramen för den utredning som genomförs under ansvar av en läkare.[304]

Innan assisterad befruktning får utföras ska den eller de sökande utredas fysiskt, då en förutsättning enligt föreskrifterna är att behandlingen bedöms vara det som ger paret eller personen förutsättningar att bli gravid.[305] Ett olikkönat par brukar i Sverige definieras som ofrivilligt barnlöst om de regelbundet har haft oskyddade samlag under ett års tid utan att detta givit upphov till något barn. För andra par och för ensamstående finns det inga tydliga definitioner av ofrivillig barnlöshet.[306] Den fysiska undersökningen syftar som framgår av föreskrifterna också till att säkerställa att den assisterade befruktningen bara utförs om en graviditet inte anses kunna riskera kvinnans eller barnets liv eller hälsa.[307]

Reglerna om utredningen i övrigt ser olika ut beroende på vilken sorts behandling det är. När det gäller ett par där de egna könscellerna ska användas görs inte en utredning av hur lämpliga paret anses vara som möjliga föräldrar. Vid assisterad befruktning där båda eller någon typ av könsceller är donerade är däremot ett villkor att det utförs en lämplighetsutredning av de medicinska, psykologiska och sociala förhållandena. Det syftar både till att utreda om en graviditet skulle innebära en allvarlig hälsorisk och om ett barn bedöms kunna växa upp under goda förhållanden hos den eller de sökande.[308]

I föreskrifterna och de allmänna råden anges närmare vilka hänsyn som tas i lämplighetsbedömningen för att ett par ska erbjudas assisterad befruktning med donerade könsceller. Enligt de allmänna råden bör läkaren vid den särskilda prövningen utgå från parets eller den ensamstående kvinnans möjlighet och förmåga att fungera som föräldrar under barnets hela uppväxt.[309] Hänsyn bör därutöver tas till ålder, hälsotillstånd, levnadsförhållanden, eventuella funktionsnedsättningar och

[304] 6 kap. 3 § och 7 kap. 5 § LGI. Se även SOSFS 2009:32 och SOSFS 2009:30.
[305] 4 kap. 5 § SOSFS 2009:32.
[306] T.ex. SOU 2014:29 s. 39 jfr. SOSFS 2009:32.
[307] 4 kap. 10 § SOSFS 2009:32.
[308] 6 kap. 3 § och 7 kap. 5 § LGI, 4 kap. 11 § SOSFS 2009:32, prop. 1984/85:2 s. 11 och prop. 2017/18:155 s. 26 f. Gällande kontrollerade smittämnen se även 4 kap. 7–9 §§ SOSFS 2009:32.
[309] SOSFS 2009:32 s. 11.

parets inbördes relation eller den ensamstående kvinnans sociala nätverk. I fråga om detta anges att det bör hållas samtal med den ensamstående kvinnan, alternativt med paret gemensamt och med varje make, sambo eller registrerad partner för sig. Enligt de allmänna råden bör en yrkesutövare med beteendevetenskaplig kompetens, såsom en kurator eller psykolog, delta i utredningen. Ålder preciseras inte i de allmänna råden men i SKR:s rekommendationer anges att behandling ska startas innan kvinnan fyllt fyrtio och eventuella kvarstående frysta embryon innan den behandlade kvinnan fyllt fyrtiofem, samt att fertilitetsbevarande åtgärder för män ska ske innan femtiosex års ålder.[310]

Dessa bestämmelser innebär alltså att ensamstående samt de par som behöver använda donerade spermier eller ägg alltid ska genomgå en särskild prövning. Som sägs i propositionen ska inför en behandling av ensamstående kvinnor på liknande sätt som för par göras en prövning som syftar till att säkerställa att det blivande barnet växer upp under goda förhållanden. Det anges även att det vid prövningen av ensamstående kan tillmätas större vikt vid vissa faktorer, såsom hälsa och socialt nätverk, än vid prövningen av ett par.[311]

Ifall läkaren efter denna utredning nekar en person eller ett par att använda insemination eller IVF kan den som ansöker begära att Socialstyrelsen prövar beslutet. Socialstyrelsens beslut kan i sin tur överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.[312]

Möjligheterna till hjälp till biologiskt och genetiskt föräldraskap påverkas även av vilken vård som är offentligt finansierad respektive bekostas av patienten. Bestämmelserna om assisterad befruktning hindrar att regioner tillämpar olika kötid eller åldersgränser för olika grupper. Regionerna avgör utifrån sitt kommunala självbestämmande hur resurserna ska fördelas och därmed vad som ska räknas till den befintliga verksamheten respektives ska avgiftsbeläggas för patienterna. Knutet till indelningen i prioritetsgrupper kan regionerna också ha olika köer för samkönade och olikkönade par, eller par och ensamstående.[313] Ett antal år efter att samkönade

[310] SOSFS 2009:32 s. 11 f., SKR (2020) s. 3.

[311] Prop. 2014/15:127 s. 15.

[312] 6 kap. 3 §, 7 kap. 5 § och 8 kap. 1 § LGI.

[313] Prop. 2004/05:137 s. 40 f. och 54 f., prop. 2014/15:127 s. 22 ff. och prop. 2017/18:155 s. 64. I prop. 2004/05:137 hänvisades också till hälso- och sjukvårdslagen allmänna bestämmelse om en vård på lika villkor för hela befolkningen, som ska ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet, samt att den som har det största behovet skall ges företräde till

par fick tillgång till assisterad befruktning i svensk hälso- och sjukvård och flera regioner tillämpade högre avgifter för samkönade par avgjorde hovrätten en fråga om huruvida detta kunde utgöra diskriminering. Domstolen kom i likhet med tingsrätten fram till att den högre avgiften för samkönade par inte utgjorde direkt diskriminering, vilket motiverades med att situationen inte ansågs biologiskt sett jämförbar mellan hur ett olikkönat och ett samkönat par behandlades vad gällde denna typ av villkor för insemination. Däremot kom Hovrätten i sin bedömning av om avgiften varit lämplig och nödvändigt för att uppnå syftet att spara pengar fram till att det högre avgiftsuttaget inte vägde upp nackdelarna med särbehandlingen och att avgiften hade utgjort indirekt diskriminering.[314]

För att större enhetlighet skulle tillämpas i förhållande till ensamstående inväntade regionerna efter 2016 års lagändring uppdaterade rekommendationer från Sveriges kommuner och regioner (SKR, vid den tiden SKL; Sveriges kommuner och landsting) vilket initialt påverkade många ensamståendes möjligheter att ställa sig i kö under tiden. I rekommendationerna berördes inte frågan om prioriteringsgrupper närmare, däremot rekommenderas att regionfinansierad assisterad befruktning erbjuds par utan gemensamma eller adopterade barn eller till ensamstående kvinnor som inte är registrerade vårdnadshavare till något barn.[315] I senare rekommendationer anges också liknande rekommenderade behandlingsvillkor i relation till användning av dubbel donation och embryodonation samt villkor för att donera ett embryo.[316]

vården (3 kap. 1 § i nuvarande hälso- och sjukvårdslagen). Se även Ds 2004:19 s. 75 ff. RFSU rapporterade i rapporten *Assisterad befruktning 2016/2017* s. 13 ff. att det i Jämtland/Härjedalen tillämpades olika åldersgränser för ensamstående och par. Medan par kan få behandling från att de är 23 år måste ensamstående ha fyllt 25 år. Det förekommer också att längre kö tillämpats för ensamstående, vilket överskred den tid som anges inom vårdgarantin. Självbestämmandet gällande assisterad befruktning innebär vidare att en del regioner tillåter samkönade par att dela på försöken medan andra inte gör det. Lagstiftningen lämnar över till vårdgivaren att bestämma hur länge ett par på egen hand försökt i de fall det ingår i bedömningen. Lagstiftningen har i linje med detta även lämnat över till de olika vårdgivarna att bestämma huruvida det ska finna möjlighet att donera ägg inom ett par (prop. 2017/18:155 s. 26).

[314] Göta Hovrätt, dom 2015-10-15, mål T 2134-14. I fråga om kravet på *jämförbar situation* hänvisade domstolen till prop. 2007/08:95 s. 487 f. och prop. 2004/05:137 s. 49 f. Se även prop. 2004/05:137 s. 79.

[315] SKL (2016). Eftersom rekommendationerna avser offentligt finansierad assisterad befruktning gäller de därmed ej för de behandlingar som finansieras av vårdtagaren. Se även https://www.gp.se/debatt/se-till-att-barnl%C3%B6sa-f%C3%A5r-hj%C3%A4lp-1.4523789 (besökt 2022-04-22) och SOU 2014:29 s. 174 f.

[316] SKR (2022).

4.3.3 Närmare bestämmelser om donation

En donator av könsceller genomgår en rad tester för att säkerställa att denne inte bär på smitta som kan överföras till ett barn.[317] Könsceller som används vid assisterad befruktning kan ha hållits nedfrysta under lång tid och sedan år 2018 får befruktade ägg sparas tio år i stället för tidigare fem år. I samband med tillåtandet av embryodonationer förlängdes den tid som befruktade ägg som ska användas vid IVF får hållas nedfrysta till tio år med möjlighet till förlängd frysförvaringstid ifall synnerliga skäl finns.[318] De flesta överklaganden av Socialstyrelsens beslut rörande assisterad befruktning har gällt just förlängning av den tid som befruktade ägg får bevaras nedfrysta i samband med IVF.[319]

Personen som donerar könsceller, donatorn, ska vara myndig samt ha lämnat skriftligt samtycke till att spermierna eller äggen får användas vid assisterad befruktning. Samtycket kan återkallas fram till att inseminationen eller befruktningen utanför kroppen har genomförts.[320] För behandling med ett donerat embryo krävs att personen eller paret som donerar det befruktade ägget samtycker till det, att den eller de som donerar det befruktade ägget är förälder till minst ett barn samt att den eller någon av dem som donerar det har bidragit med ägg eller spermier till befruktningen av ägget. Ett samtycke kan enligt denna bestämmelse dras tillbaka ända fram till införandet av embryot.[321]

Den läkare som ansvarar för utredningen väljer en lämplig donator. För det mesta är donatorn en okänd person, men det finns möjlighet att få en föreslagen person prövad och godkänd.[322] En avliden donators könsceller får inte användas vid assisterad befruktning i Sverige. Det motiverades bland annat med att det inte kunde

[317] SOSFS 2009:30 4 kap. 22 §.

[318] SFS 2018:1283, 5 kap. 4 och 6 §§ LGI och prop. 2017/18:155 s. 34 f. En anledning till att tidsperioden för frysförvaring fördubblades från fem till tio år var även att de många dispensansökningarna till Socialstyrelsen sågs som ett uttryck för att det redan fanns ett behov av längre frysförvaringstider och att detta behov kunde öka i och med tillåtandet av embryodonation (prop. 2017/18:155 s. 34 f.). För resonemang om tidigare rättslig reglering samt förfoganderätt se Ds 2000:51 s. 50 ff.

[319] 8 kap. 1 § LGI. Se t.ex. RÅ 1993 ref. 105, Kammarrätten i Stockholm, dom 2010-02-03, mål nr. 5493-09 och Kammarrätten i Stockholm, dom 2014-01-28, mål 168-14.

[320] 6 kap. 1 a § och 7 kap. 2 § LGI.

[321] 7 kap. 3 a § LGI. I de senaste rekommendationerna från SKR anges att möjligheten till donation från närstående får avgöras utifrån varje situation och enbart bör göras om det är ett optimalt användande av offentliga resurser (SKR 2022).

[322] 6 kap. 4 § och 7 kap. 6 § LGI och prop. 2017/18:155 s. 28.

uteslutas att det skulle få negativa psykologiska konsekvenser för barnet om det får veta att donatorn varit avliden vid befruktningen.[323]

I Sverige får de som donerar könsceller i enlighet med LGI inte vara anonyma, vilket har gällt sedan införandet första lagstiftningen om insemination på 1980-talet. Uppgifter om en donator av ägg eller spermier antecknas i en journal som ska bevaras i minst sjuttio år.[324] Utifrån offentlighets- och sekretesslagen är det sekretessbelagt att en person tillkommit genom assisterad befruktning med donerade spermier.[325] När ett barn som fötts efter assisterad befruktning i svensk hälso- och sjukvård har uppnått tillräcklig mognad har det rätt att ta del av information om donatorn samt kontakta denne.[326] Det är socialnämnden som har skyldighet att hjälpa till att ta reda på om det finns uppgifter om detta antecknat i en journal när en person har anledning att anta att den tillkommit efter assisterad befruktning med donerade könsceller. Sedan år 2019 kan den som tillkommit efter assisterad befruktning även få hjälp med upplysning om eventuella genetiska syskons identitet, genom att personer som uppnått tillräcklig mognad kan begära att skrivas in i donatorns journal och ta del av eventuella uppgifter om personer som tillkommit genom samma donator.[327] Informationen kan också lämnas ut om det behövs i ett mål om faderskap, moderskap eller föräldraskap.[328]

Den rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung som ska tillgodoses genom nämnda bestämmelser stärktes också genom en skyldighet för föräldrarna att upplysa barnet om att det tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller. Numera anges i föräldrabalken att barnet i dessa fall har rätt att av sina föräldrar få upplysning om det.[329]

[323] 6 kap. 4 § och 7 kap. 6 § LGI och prop. 2001/02:89 s. 44. Det är inte heller tillåtet att använda ett befruktat ägg ifall spermier eller ägg som använts för befruktningen härrör från en avliden donator (4 kap. 14 § SOSFS 2009:32).

[324] 6 kap. 4 § och 7 kap. 6 § LGI. Se även 5 kap. 3 § SOSFS 2009:32.

[325] 25 kap. 1 § OSL.

[326] 6 kap. 5 § och 7 kap. 7 § LGI.

[327] 6 kap. 5 a–b §§ och 7 kap. 7 a–b §§ LGI. SFS 2018:1283.

[328] 6 kap. 6 § och 7 kap. 8 § LGI.

[329] SFS 2018:1279, 1 kap. 15 § FB och prop. 2017/18:155 s. 36 f.

4.4 Fastställande av föräldraskap

Juridiskt föräldraskap aktualiserar föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad, boende, umgänge och underhållsskyldighet, samt ärvdabalkens bestämmelser om arvsrätt mellan barn och förälder.[330] Bestämmelserna om hur ett föräldraskap kan fastställas under nationella förhållanden finns i föräldrabalken och vad gäller att i fastställa eller erkänna föräldraskap under internationella förhållanden främst i lagen om föräldraskap i internationella situationer.

När ett barn föds i Sverige aktualiseras i regel det första kapitlet i föräldrabalken, oavsett om barnet kommit till som ett resultat av assisterad befruktning eller ej. Föräldraskapet kan dessutom fastställas när barnet är äldre och även myndigt.[331] I föräldrabalkens första kapitel *Om faderskapet och moderskapet till barn* finns bestämmelser om fastställande av vem som är en persons mor, far eller förälder.[332] De vägar till juridiskt föräldraskap som regleras däri är presumtion, dom och bekräftelse. I takt med att bestämmelserna har blivit tillämpliga på fler typer av föräldraskap de senaste decennierna har också kapitlets terminologi utmanats och utvidgats, inte minst genom kapitlets nyaste del som infördes år 2019 och som rör fastställande av föräldraskap efter ändrad juridisk könstillhörighet genom vilket moderskap och faderskap delvis har fått en ny rättslig betydelse. Förutom att dessa kan grundas på flera förutsättningar innefattar bestämmelserna numera en rad olika variabler.[333] Det bör hållas i åtanke eftersom den närmare innebörden av begreppen moder- och faderskap därigenom varierar också inom föräldrabalkens första kapitel. Föräldrabalkens andra och tredje kapitel behandlar socialnämndens medverkan vid fastställelse respektive vissa bestämmelser om faderskapsmål.[334]

[330] 6 och 7 kap. FB och 2 kap. ärvdabalken (1958:637).

[331] T.ex. 1 kap. 4 § FB och prop. 2020/21:176 s. 34.

[332] Dessa tre former har i huvudsak samma rättsverkningar, se prop. 2012/13:107 s. 13 f. I kapitlet används främst den terminologi som används i aktuella lagar, i den mån inte annan formulering har framstått som påkallad för tydlighetens skull.

[333] SFS 2018:1279. Dessa bestämmelsers införande motiverades med att den föräldraskapsrättsliga lagstiftningen inte var anpassad till att en person som fått ändring av juridisk könstillhörighet blev förälder (prop. 2017/18:155 s. 56). Gällande beteckningen i folkbokföringen ändrade Skatteverket innan dess sin praxis (Skatteverket 2016). Rättsläget innan detta illustreras inte minst av avgörandena Göta Hovrätt, dom 2014-06-26, T 2656-13 och Kammarrätten i Göteborg, dom 2015-10-05, mål nr. 6186-14.

[334] Bestämmelser i dessa kapitel tillämpas dock även för att fastställa föräldraskap enligt 1 kap. 9 § och moderskap för en kvinna som fått ändring av juridisk könstillhörighet, se 1 kap. 14 § och 3 kap. 14§ FB.

I de följande avsnitten beskrivs de olika formerna av föräldraskap som erkänns genom föräldrabalken, hur rättsligt föräldraskap fastställs och översiktligt om föräldraskap vid internationella förhållanden.

4.4.1 Former av föräldraskap

De former av föräldraskap som kan fastställas genom föräldrabalkens inledande kapitel är juridiskt moderskap, faderskap och föräldraskap.

Det rättsliga *moderskapet* för en kvinna som föder ett barn efter befruktning av eget ägg omfattas inte av någon uttrycklig rättslig reglering, vare sig barnet tillkommit genom samlag eller genom assisterad befruktning. Att personen direkt ska anses vara barnets mor har ansetts framgå av en rättsprincip grundad på allmänna principer från den romerska rätten; ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) då ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar).[335] När äggdonation tillåts inom svensk hälso- och sjukvård år 2003 infördes för första gången i reglerna om fastställande av föräldraskap en bestämmelse om vem som skulle ses som ett barns mor.[336] Enligt denna ska den som fött ett barn anses vara dess mor, medan den genetiska kopplingen inte har betydelse för frågan om juridiskt moderskap vilket även knöts till ståndpunkten att inte öppna upp lagstiftningen för någon form av surrogatmoderskap.[337]

Beteckningen mor efter att ett barn fötts var länge förbehållet den som varit gravid. Mor kan numera också den kvinna anses vara som bidragit till ett barns tillkomst genom spermier eller samtycke till assisterad befruktning. Detta gäller ifall föräldrarna eller någon av dem har fått ändring av juridisk könstillhörighet. Begreppet moderskap kan således i rättslig mening numera avse antingen en person som juridisk sett är kvinna och föder ett barn eller en person som juridiskt sett är kvinna och uppfyller de kriterier som tidigare endast gällde faderskap.[338]

En minskad men alltjämt betydande andel av föräldrabalkens tre första kapitel behandlar fastställande av *faderskap*. Föräldrabalken inleds med fader-

[335] T.ex. Prop. 2001/02:89 s. 83 och prop. 2017/18:155 s. 42.

[336] SFS 2002:251. Prop. 2001/02:89 s. 6.

[337] 1 kap. 7 § FB och prop. 2001/02:89 s. 55 och 35 ff. Se även SOU 2016:11 s. 448 ff. Genom 1 kap. 10 § FB gäller motsvarande faderskapet för en man som varit gravid, se nedan i detta avsnitt.

[338] 1 kap. 14 § FB och prop. 2017/18:155 s. 55 ff.

skapspresumtionen som innebär att om en kvinna som föder ett barn är gift med en man, anses mannen i fråga vara rättslig far genom denna presumtionsregel.[339]

Fader kan också den man anses vara som bidragit till ett barns tillkomst genom spermier och samtycke till att assisterad befruktning utförs på dennes sambo eller make.[340] Vidare anses en man som fött ett barn vara barnets far, genom en bestämmelse om faderskapet till ett barn som till skillnad från den beskrivna moderskapsbestämmelsen inte är begränsad till barn som föds efter äggdonation.[341] Begreppet faderskap i rättslig mening kan således numera avse antingen en person som juridisk sett är man och föder ett barn eller en person som juridiskt sett är man och bidragit till ett barns tillkomst genom spermier eller samtycke till assisterad befruktning.

Begreppet *förälder* används i föräldrabalkens två första kapitel som benämning enbart på en kvinna som samtyckt till assisterad befruktning av sin sambo, make eller registrerade partner och den assisterade befruktningen har skett i Sverige i enlighet med LGI eller på en behörig inrättning i ett annat land och med en öppen donator.[342] Således omfattar det ett per definition icke-biologiskt föräldraskap, i jämförelse med begreppen moderskap och faderskap som kan användas avseende den som fött såväl som den som inte fött barnet. Begreppet infördes genom bestämmelsen om föräldraskap för en kvinna i samband med att bestämmelserna om assisterad befruktning år 2005 ändrades för att kunna tillämpas i förhållande till samkönade par.[343] Sedan bestämmelserna om faderskap och moderskap efter ändrad juridisk könstillhörighet infördes år 2019 kan inte längre en kvinna som fått ändring av juridisk könstillhörighet anses vara förälder i denna

[339] 1 kap. 1 § FB.

[340] 1 kap. 3, 5, 8 och 13 §§ FB. Att föräldraskapet på detta sätt bör betecknas på ett sätt som avspeglar den juridiska könstillhörigheten motiverades bland annat med att rätten till skydd för privatlivet i EKMR omfattar frågan om erkännande av en ändring av juridisk könstillhörighet (prop. 2017/18:155 s. 56 f.).

[341] 1 kap. 11 § FB. Skatteverket hade sedan flera år ändrat sina rutiner och registrerat män som fött barn som fäder, se Skatteverkets ställningstagande: Registrering vid ändrad könstillhörighet 2016-05-31.

[342] 1 kap. 9 § FB. Begreppet *föräldraskap* i hela FB syftar på föräldraskap enligt FB 1:9. I flertalet bestämmelser i FB, såsom i kapitlen om adoption samt om vårdnad, används begreppet *förälder* i mer generell betydelse.

[343] SFS 2005:434, 1 kap. 9 § FB och prop. 2004/05:137 s. 6 f. och 41 ff. Syftet med *förälder* i stället för *mor* angavs vara att undvika missförstånd vid tillämpning av bestämmelser i FB och i andra författningar som tar sikte på kvinnan som fött ett barn, samtidigt som en helt ny beteckning ansågs kunna medföra praktiska och lagtekniska svårigheter (prop. 2004/05:137 s. 43 f.).

bemärkelse. Även om det i stället är hennes make eller sambo som fått ändring av juridisk könstillhörighet tillämpas de nya bestämmelserna för dem båda.[344]

De bestämmelser som tillämpas i förhållande till personer som fått ändring av juridisk könstillhörighet eller om den som föder barnet är en man juridiskt sett har således en delvis annan utformning än bestämmelserna i de första delarna av kapitlet om fastställande av föräldraskap har. Det motiverades med att personer skulle betecknas i enlighet med sin juridiska könstillhörighet och samtidigt ha kvar samma rättigheter och skyldigheter som de haft ifall de inte fått ändring av juridisk könstillhörighet.[345] Skillnaden är att vilka bestämmelser som tillämpas baseras på graviditet, spermier eller samtycke till assisterad befruktning samtidigt som beteckningen, far och mor, i dessa bestämmelser styrs av personens juridiska könstillhörighet och att beteckningen och dess rättsverkningar inte alltid följs åt.[346]

Beteckningarna moderskap, faderskap och föräldraskap i föräldrabalkens bestämmelser om fastställande är därigenom inte knutna till vilket kön personen identifierar sig som utan enbart till juridiskt kön. Begreppet föräldraskap används liksom fram till år 2019 för en kvinna som samtyckt till att insemination eller IVF utförs på sin maka, registrerade partner eller sambo, och begreppen moderskap och faderskap avser en person som juridiskt sett är kvinna respektive man.

4.4.2 Vägar till fastställande av juridiskt föräldraskap

I denna del beskrivs grunderna för de olika formerna av föräldraskap i föräldrabalkens första kapitel och hur dessa föräldraskap fastställs. De tre sätt för fastställande av en andra förälder som regleras däri är presumtion, bekräftelse och dom.

Utöver de tre nämnda finns regler som gäller föräldraskapet för den som har fött ett barn och genomgången inleds med dessa. Som berörts ovan fastställs moderskap i de flesta fall utifrån en *oskriven princip* knuten till att föda ett barn, en princip som alltså inte anges i föräldrabalken. Den oskrivna moderskapsprincipen

[344] SFS 2018:1279 och prop. 2017/18:155 s. 56 ff.

[345] Prop. 2017/18:155 s. 58 f.

[346] 1 kap. 11, 13–14 §§ FB och prop. 2017/18:155 s. 59. Detta innebär att föräldrar i samband med fastställande av flera typer av föräldraskap kan behöva upplysa myndigheter att de fått ändring av juridisk könstillhörighet för att rätt bestämmelser ska tillämpas (prop. 2017/18:155 s. 59).

innebär att moderskapet för en kvinna som föder ett barn som tillkommit utan användning av ett donerat ägg fastställs direkt vid barnets födelse.[347]

Inte heller rättsligt moderskap, alternativt faderskap, för den som föder ett barn i övriga fall kräver bekräftelse eller dom. Ifall ägget härrör från en donator stadgas i föräldrabalkens kapitel om fastställande av föräldraskap uttryckligen att den som föder ett barn ska anses vara dess mor i dessa fall.[348] Det gäller oavsett om äggdonationen skett i enlighet med svensk lag eller ej. Även när den som föder ett barn är en man fastställs dennes status direkt och baserat på en uttrycklig bestämmelse om att en man som föder ett barn ska anses som far till barnet.[349] Det gäller således när personen fått ändring av juridisk könstillhörighet från kvinna till man, men kan också vara fallet om personen har en intersexvariation,[350] alltid varit folkbokförd som man och samtidigt har livmoder. Trots att en man som varit gravid betecknas som far till barnet i fråga, ska vad som i andra lagar samt övriga av föräldrabalkens kapitel sägs som moderskap gälla för honom. Således bygger denna typ av moderskaps- och faderskapsregler på graviditet och ger samma rättsverkningar.[351]

Föräldrabalken inleds med en bestämmelse om *presumtion* av faderskap. Från och med år 2022 finns i kapitlet om de olika föräldraskapens fastställande även presumtionsregler för en kvinna som är gift med den som föder barn, samt för gifta par där de eller någon av dem tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet.[352]

Faderskapspresumtionen innebär att om en kvinna är gift med en man vid barnets födelse antas han vara barnets far.[353] Presumtionen baseras på äktenskap som ingåtts innan barnets födelse och gäller också en nyligen avliden make samt om barnet tillkommit efter assisterad befruktning med donerade spermier. Det innebär att maken, utan att socialnämnden inleder någon utredning, direkt kan registreras som far. När äktenskapslagstiftningen år 2009 blev könsneutral ändrades

[347] Jfr. 1 kap. 7 § och 1 kap. 11 § FB.

[348] 1 kap. 7 § FB.

[349] 1 kap. 11 § FB.

[350] Även kallat intersexualism. I lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall 2 § definieras detta som att personen i fråga ”har en medfödd avvikelse i könsutvecklingen”. Se även prop. 2017/18:155 s. 56 ff.

[351] 1 kap. 11 och 13 §§ FB. Se vidare prop. 2017/18:155 s. 55 ff.

[352] 1 kap. 1, 9 och 11 a §§ FB och SFS 2021:783. En utvidgad presumtionsregel motiverades med vikten att regleringen med utgångspunkt i barnets bästa utvecklas i takt med samhället i övrigt och återspeglar att familjekonstellationer kan se olika ut (prop. 2020/21:176 s. 25).

[353] 1 kap. 1 § FB.

presumtionens lydelse genom förtydligandet att faderskapspresumtionen bara omfattar en make och inte en maka.[354]

När ett barn föds i ett samkönat gift par med två kvinnor som inte tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet ska den kvinna som inte fött barnet utifrån en presumtion om föräldraskap anses vara barnets förälder, också ifall hon hunnit avlida innan barnet är fött.[355] Om föräldrabalkens bestämmelser om faderskap och moderskap efter ändring av juridisk könstillhörighet ska tillämpas gäller en separat presumtionsbestämmelse. Ett faderskap eller moderskap fastställs genom presumtion om den som föder ett barn är gift eller nyligen blivit änkling eller änka och minst en i paret fått ändring av juridisk könstillhörighet.[356]

Införandet av de nya presumtionsreglerna innebar en könsneutral rättslig reglering avseende att föräldraskap för gifta par oavsett kön kan fastställas genom presumtion. Därigenom fastställs faderskapet, moderskapet eller föräldraskapet för den som inte fött barnet direkt och utan att en utredning eller bekräftelse krävs. Numera beror därför tillämpningen av presumtionsregler på huruvida ett barn föds inom ett äktenskap eller inte.[357] Om ett föräldraskap inte kan fastställas genom presumtion så fastställs föräldraskapet antingen genom bekräftelse eller genom dom.[358]

Bekräftelse sker i de flesta fall genom att den som bidragit med spermier skriftligen lämnar en bekräftelse, vilken också ska godkännas av socialnämnden och den som fött barnet alternativt en särskilt förordnad vårdnadshavare. Om barnet vid tidpunkten för fastställelsen är myndigt är det i stället barnet som godkänner bekräftelsen. Fram till år 2014 innefattade det barn som på grund av äktenskap inte stod under någons vårdnad, vilket ändrades när möjligheteten för omyndiga personer att ingå äktenskap togs bort. Ett förenklat bekräftelseförfarande utan godkännande av socialnämnden är möjligt de första två veckorna efter ett barns

354 1 kap. 1 § FB och t.ex. prop. 2020/21:176 s. 25 och bet. 2008/09:CU19 s. 30 f.

355 1 kap. 9 § FB.

356 1 kap. 11 a § FB.

357 Prop. 2020/21:176 t.ex. s. 23 ff. Som framgår av 1 kap. 2, 9 a och 11 b–d §§ FB riskeras dock att presumtionen hävs om det visar sig att kriterierna inte var uppfyllda. Se även prop. 2020/21: 176 s. 30 ff.

358 1 kap. 3 § FB.

födelse, ifall barnet och föräldrarna är folkbokförda i Sverige och föräldrarna är myndiga. Bekräftelsen görs i de fallen digitalt.[359]

I bestämmelserna om föräldraskap efter ändring av juridisk könstillhörighet hänvisas angående hur bekräftelsen ska ske till bestämmelserna om fastställande av faderskap. Därmed är bestämmelserna om bekräftelse av dessa faderskap och moderskap tillämpliga både när den som fött barnet är en kvinna och när den som fött barnet är en man. För den som lämnat en bekräftelse utifrån att ha bidragit med spermier till befruktningen gäller, oavsett personens kön, vad som i andra lagar och i andra kapitel i föräldrabalken sägs om faderskap eller en far.[360]

Bekräftelse av faderskap, föräldraskap för en kvinna eller moderskap till ett barn kan dessutom bryta en presumtion. Ifall personen som är gift med den som fött barnet lämnar ett giltigt godkännande av bekräftelsen i fråga och den som fött barnet godkänner det fastställs därigenom en annan person än maken eller registrerade partnern.[361]

Bekräftelse används också när föräldraskap efter assisterad befruktning ska fastställas. Under flera decennier gällde denna regel länge endast faderskap, sedan år 2005 omfattas även föräldraskap för en kvinna och sedan år 2019 finns separata regler om bekräftelse av moderskap och faderskap när föräldrarna eller någon av dem har fått ändring av juridisk könstillhörighet. För denna typ av fastställande av föräldraskap efter assisterad befruktning är ett villkor för att anses vara barnets förälder att personen har samtyckt till att dennes make, registrerade partner eller sambo genomgått insemination eller IVF. Ett ytterligare kriterium är att det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. När inte donerade könsceller använts gäller detta oavsett hur och var den assisterade befruktningen skett.[362]

För att i enlighet med föräldrabalkens första kapitel fastställas som föräldrar till ett barn som tillkommit efter assisterad befruktning med donerade spermier gäller

[359] 1 kap. 4 och 4 b §§ FB, SFS 2014:377, prop. 2013/14:208 s. 132, SFS 2021:528 och prop. 2020/21:176 s. 35 ff.

[360] 1 kap. 3–4 a och 13–14 §§ FB. Därmed kan exempelvis bestämmelser i FB och ärvdabalken om underhåll eller arv som hänvisar till faderskap numera tillämpas också i förhållande till en kvinna (7 kap. FB, 2 kap. ärvdabalken).

[361] 1 kap. 2, 9 a och 11 d §§ FB. Se vidare t.ex. prop. 2020/21:176 s. 74 f.

[362] 1 kap. 4, 8–9 och 13–14 §§ FB, SFS 2005:434 och SFS 2018:1279. Samtycket gäller så länge det inte dragits tillbaka och kan inte villkoras, jfr NJA 2015 s. 675 där domstolen avslog en fars talan om att häva faderskapet. Fadern till ett tvillingpar födda efter assisterad befruktning ansåg sig ha enbart samtyckt till att bli far till ett barn.

för både samkönade och olikkönade par att denna ska ha skett på en behörig inrättning utomlands eller i Sverige där barnet kan få vetskap om donatorn.[363] Gällande barn födda innan år 2019 räckte en mans samtycke till assisterad befruktning oavsett var denna ägt rum medan en kvinnas samtycke till assisterad befruktning inte var tillräckligt för att bekräfta föräldraskapet utan det krävdes även att den assisterade befruktningen skett i Sverige och i enlighet med LGI.[364] Faderskap eller moderskap efter assisterad befruktning kan alltså fastställas på detta sätt både ifall den som föder barnet är kvinna och ifall den är man.

När ett barn tillkommit genom assisterade befruktning som barnets förälder beviljats såsom ensamstående behöver något ytterligare faderskap, moderskap eller föräldraskap inte fastställas. I och med att ensamstående tilläts behandlas med insemination och IVF i svensk hälso- och sjukvård gjordes ändringar även i föräldrabalken, genom införandet av en bestämmelse om att ingen fastställelse ska ske om det är sannolikt att barnet tillkommit genom den assisterade befruktningen i enlighet med LGI eller på en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Därefter har en motsvarande bestämmelse införts för en man som varken var gift, registrerad partner eller sambo när han genomgick assisterade befruktning.[365] Inget hindrar dock att en spermiedonator gör en frivillig bekräftelse som modern, alternativt det myndiga barnet, godkänner. Det sistnämnda gäller också i de fall det inte handlar om en ensamstående utan att det skulle visa sig att ett giltigt samtycke inte föreligger.[366]

Gällande samtycke till och bekräftelse av föräldraskap efter assisterad befruktning används sedan år 2019 begreppet *behandlingen* i stället för *befruktningen,*

[363] 1 kap. 8–9 §§ FB. SFS 2018:1279.

[364] Den skilda rättsliga regleringen för samkönade par som gällde fram till 2019 ansågs när detta prövades i ett hovrättsmål ha företräde framför diskrimineringslagen och inte heller utgöra diskriminering i strid med art. 8 och 14 i EKMR, Regeringsformens diskrimineringsförbud eller EU:s Rättighetsstadga. Domen gällde två kvinnor vars dotter tillkommit genom assisterad befruktning utanför Sverige. Då föräldraskap inte kunde fastställas för en av dem ansåg de att kravet på att behandlingen behövde ske inom svensk hälso- och sjukvård borde åsidosättas med tillämpning av regeringsformens lagprövningsregel. Makarna i fråga ansågs av rätten vara i en jämförbar situation som om de hade varit makar av olika kön. Särbehandling av dem var emellertid tillåten då de skilda bestämmelserna för olikkönade och samkönade par kunde motiveras med barnets rätt till kännedom om sitt genetiska ursprung som objektiv och godtagbar grund (RH 2020:3). En tidigare godkänd bekräftelse kan även hävas när villkoren inte var uppfyllde vilket Göta Hovrätt, dom 2021-10-04, mål T 909-21 visar.

[365] 1 kap. 3 och 12 §§ FB, SFS 2016:17, prop. 2014/15:127 s. 17 ff. och SFS 2021:783.

[366] 1 kap. 3 och 12 §§ FB. Se även prop. 2004/05:137 s. 52 f. och avsnitt 4.4.4.

för att innefatta behandlingar där ett sedan tidigare befruktat ägg används.[367]

Den möjlighet till fastställande av föräldraskap som vid sidan av bekräftelse finns när en presumtionsregel inte ska tillämpas är fastställande genom *dom*.[368] Fastställelse genom dom används dels i de fall någon som antas vara genetisk far eller mor inte är villig att bekräfta faderskapet eller moderskapet, dels i de fall en person lämnat giltigt samtycke till assisterad befruktning men sedan inte frivilligt bekräftar föräldraskapet, moderskapet eller faderskapet.[369]

I föräldrabalken stadgas att rätten ska förklara en man vara far om det genom en genetisk undersökning är utrett att han är barnets far på den grund att det är sannolikt att barnet tillkommit genom samlag eller assisterad befruktning med hans spermier.[370] Via hänvisningar till denna bestämmelse gäller motsvarande för moderskap när den som bidragit med spermier och den som föder barnet, eller någon av dem, har fått ändring av juridisk könstillhörighet.[371] Bestämmelsen innebär också att det när den assisterade befruktningen inte ägt rum i Sverige eller inte utförts på en behörig inrättning i utlandet är det möjligt att fastställa ett faderskap för en spermiedonator. I samband med att bestämmelsen infördes år 2005 angavs att barnets bästa och barnets rätt till kunskap om sitt ursprung gjorde att det borde skapas möjlighet att få faderskapet fastställt genom dom även vid privat insemination.[372]

Gällande föräldraskap genom dom kan det också fastställas för den som

[367] SFS 2018:1279 och prop. 2017/18:155 s. 38 f.

[368] Även en adoptivföräldrars föräldraskap genom dom. Bestämmelserna om adoption behandlas i avsnitt 4.5.

[369] T.ex. 1 kap. 5, 9, 13 och 14 §§ FB.

[370] 1 kap. 5 § FB. I två hovrättsdomar från 2016 tydliggjordes att denna bestämmelse kan tillämpas för att fastställa en donator som far. I dessa fall hade befruktningen troligtvis skett efter assisterad befruktning i ett annat land (Svea hovrätt, dom 2016-04-27, målen T 7894-15 & T 7895-15). Se vidare om dessa fall i Stoll (2017).

[371] 1 kap. 13 och 14 §§ FB.

[372] 1 kap. 5 § FB, SFS 2005:434 och prop. 2004/05:137 s. 52 f. och 64. Se även NJA 2005 Not N 42. Jfr RH 1998:103 och prop. 1984/85:2 s. 13 f. Däremot går det såsom berörts inte att föra talan mot en donator vars spermier använts i enlighet med lagen om genetisk integritet. Det ska i sammanhanget uppmärksammas att personen som vill fastställas som far, mor eller förälder inte har talerätt. När det gäller fastställande av faderskap, moderskap eller föräldraskap genom dom väcks talan av barnet. Eftersom omyndiga barn saknar processbehörighet förs talan i dessa fall av socialnämnden eller barnets vårdnadshavare. När faderskap, moderskap eller föräldraskap har fastställts genom dom innehåller FB inte några bestämmelser om hävande (jfr FB 3:1)., i dessa fall har rättegångsbalkens bestämmelser om särskilda rättsmedel ansetts kunna tillämpas, 58 och 59 kap. rättegångsbalken (1942:740) om resning respektive domvilla.

givit sitt samtycke till assisterad befruktning med donerade spermier i enlighet med LGI. När en kvinna eller man lämnat giltigt samtycke till detta kan moderskapet, faderskapet eller föräldraskapet förutom genom bekräftelse fastställas genom dom.[373]

Bestämmelser om att genom fastställa någon som mor på grunden att den fött ett barn saknas i föräldrabalken, ifall det råder oklarhet om detta har det emellertid inte ansetts föreligga hinder mot att få detta prövat i domstol.[374]

4.4.3 Socialnämndens utredning

När ett barn fötts av en ogift person har socialnämnden en utredningsskyldighet genom bestämmelserna i föräldrabalkens andra kapitel. Dess rubrik *Om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap* behölls även sedan fastställande av föräldraskap och numera också moderskap kom att omfattas. Sedan år 2022 inträder utredningsskyldigheten efter 15 dagar.[375]

Av bestämmelserna följer att socialnämnden är skyldig att utreda och fastställa faderskapet, föräldraskapet eller moderskapet för den som bidragit med spermier eller, om barnet tillkommit genom assisterad befruktning, samtyckt till det ifall personen eller en vårdnadshavare begär det.[376] Utredningen ska i regel var slutförd innan barnet är ett år gammalt. Detta kan innebära en långtgående utredning vilket dock för det mesta inte är fallet.[377]

[373] 1 kap. 8–9 och 13–14 §§ FB. Ärenden om fastställande av faderskap efter heminsemination med donerade spermier samt fastställande av faderskap efter assisterade befruktningar med donerade könsceller synes vara ytterst ovanliga i Sverige (SOU 2016:11 s. 656).

[374] Göta hovrätt, dom 2022-01-11, mål nr. T 3089-21 samt Svea hovrätt, dom 2021-10-22. Se även NJA 2021 s. 801. Jfr NJA 2006 s. 505 och Svea hovrätt, dom 2018-01-23, mål nr. T 5424 vad gäller att genetiskt moderskap inte heller efter surrogatarrangemang grundar ett rättsligt moderskap. Se vidare avsnitt 4.4.4 gällande utländsk dom om moderskap. Vid negativ moderskapstalan har rättegångsbalkens allmänna regel 13 kap. 2 § rättegångsbalken om fastställelse av ett rättsförhållande som det råder ovisshet om kunnat tillämpas (NJA 2007 s. 684 och NJA 1949 s. 144. Jfr RH 1996:91). Gällande hävande regleras detta i andra fall genom 1 kap. 2 § FB, 1 kap. 4 b § FB, 1 kap. 9 a § FB och 1 kap. 11 b–d § FB samt 3 kap. FB. Oaktat det tredje kapitlets rubrik så tillämpas dess bestämmelser, t.ex. 3 kap. 1 § och 3 kap. 14 § FB, om rättegången i mål om faderskap även i mål om moderskap och föräldraskap.

[375] 2 kap. 1 och 8 a §§ FB och SFS 2021:783. Se vidare prop. 2020/21:176 s. 35 f. Utredningsskyldigheten gäller därmed också om en presumtions inledningsvis tillämpats men förklarats sakna verkan.

[376] 2 kap. 1, 8 a och 9 §§ FB.

[377] 2 kap. 8 § FB och SOU 2018:68 s. 95 f. Se även 10 kap. 5 § SoL.

Socialnämnden ska i denna utredning inhämta upplysningar från den som fött barnet och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse. I kapitlet anges vidare att socialnämnden bör verka för att rättsgenetisk undersökning äger rum i förhållande till modern, barnet och den som kan vara far till barnet, om denne begär det eller det finns anledning att anta att modern haft samlag med fler än en man under tiden då barnet kan ha tillkommit.[378] Genom hänvisningen till denna bestämmelse gällande föräldraskap ändring av juridisk könstillhörighet, kan detta samt tillhörande föreskrifter och allmänna råd också gälla för moderskap samt för en man som fött barn.[379] Eftersom DNA-test utan blodprov numera används togs begreppet blodundersökning år 2022 bort ur lagen om blodundersökning m.m. vid utredning av faderskap, som i och med det fick rubriken lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Förutom att den lag som reglerar de undersökningar som görs för att fastställa vems spermier som bidragit till befruktningen gjordes teknikneutral, kan rätten numera besluta om rättsgenetisk undersökning också av vävnad från en avliden person.[380]

Om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap och föräldraskap är närmare reglerat i *Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap eller föräldraskap samt om socialnämndens utredning när barn har kommit till genom assisterad befruktning av ensamstående.*[381] Föreskrifter och allmänna råd om utredning och fastställande av föräldraskap för en kvinna som samtyckt till en insemination eller IVF-behandling är från och med år 2022 samlade i denna gemensam författningssamling. I de nya föreskrifterna anges också att vad som där sägs om en kvinna och

[378] 2 kap. 4 och 6 §§ FB, SFS 2021:784 och SOU 2018:68 s. 107. Detta tillämpas även när en privat donator ska fastställas. Se vidare lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap samt HSLF-FS 2021:89.

[379] FB 1 kap. 14 §. Även i den fortsatta framställningen omfattas utifrån 1 kap. 13 och 14 §§ FB också faderskap och moderskap när föräldrarna eller någon av dem tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet.

[380] SFS 2021:784, prop. 2020/21:176 s. 60 ff. och 18 f. Effektiva och moderna sätt att fastställa genetiskt föräldraskap motiverades vid denna ändring med barnets skydd för privat- och familjeliv enligt EKMR art. 8 och rätt till sitt ursprung enligt art. 7. Vikten av att utreda faderskap framhölls även gällande när den presumtive fadern inte medverkar till utredningen eller inte är i livet. Med hänvisning till Europadomstolens praxis betonades att barnets intresse väger tyngre än den avlidne mannens eventuella intressen (prop. 2020/21:176 s. 56 ff. och 63).

[381] HSLF-FS 2021:64 (Senast ändrad genom HSLF-FS 2022:66 som gäller från och med 2023-02-01). Numera kompletteras föreskrifterna även med en handbok om att utreda och fastställa faderskap eller föräldraskap. Denna beaktas inte närmare här.

moder även gäller för en man som fött barn och vad som sägs om en man och fader även gäller för en kvinna som samtyckt till assisterad befruktning eller vars spermier har använts vid befruktningen.[382]

Socialnämnden bör innan en utredning inleds ta ställning till om utredningen är lämplig, bland annat utifrån huruvida den kan vara till men för barnet eller utsätta modern[383] för påfrestningar som innebär fara för hennes psykiska hälsa.[384] Enligt de allmänna råden bör utredaren, om modern inte vill medverka i utredningen, samtala med henne om hur viktigt det är för barnet att få faderskapet eller föräldraskapet fastställt, ur rättslig, social, psykologisk och medicinsk synvinkel. Utredaren har, med stöd av offentlighets- och sekretesslagen, rätt att begära uppgifter också från utomstående ifall det behövs för att utreda faderskapet.[385] Om mannen som antas vara far eller kvinnan som antas vara förälder till ett barn är tveksam till faderskapet eller föräldraskapet, anges att socialnämnden inte bör bereda honom eller henne tillfälle att göra en bekräftelse, utan i stället informera personen om att ärendet kommer att lämnas över för domstolsprövning. Ifall en faderskapspresumtion ifrågasätts, bör enligt de allmänna råden andra män än maken inte undersökas förrän utredaren konstaterat att mannen i äktenskapet inte kan vara far till barnet.[386]

Från och med år 2022 gäller enligt lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap att provtagning för en rättsgenetisk undersökning ska ske utan nämnvärt men.[387] Domstolen får vidta tvångsåtgärder, i form av vitesföreläggande eller förordnande om biträde av polismyndighet, för att en person som motsätter sig det ska lämna prov för en rättsgenetisk undersökning.[388] En man som genom en rättsgenetisk undersökning visat sig vara sannolik som far till barnet bör beredas tillfälle att bekräfta faderskapet.[389]

[382] 1 kap. 2 § HSLF-FS 2021:64. Föreskrifter och allmänna råd om utredning och fastställande av föräldraskap för en kvinna reglerades tidigare separat (HSLF-FS 2017:50).

[383] Utifrån hänvisningen i 1 kap. 11 § FB tillämpas detta även på en far som fött barn.

[384] HSLF-FS 2021:64 s. 4.

[385] HSLF-FS 2021:64 s. 8 f.

[386] HSLF-FS 2021:64 s. 13 f.

[387] SFS 2021:784, lag (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 1 § och prop. 2020/21:176 s. 61 f. Menprövningen infördes mot bakgrund av att lagen blev teknikneutral.

[388] Lag (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 6 §. HSLF-FS 2021:64 s. 12 f. Numera får biträde av Polismyndigheten vid provtagning på omyndig endast ske ifall det inte finns risk att personen ska ta skada av det, se vidare prop. 2020/21:176 s. 66 f.

[389] 2 kap. 5 § FB och HSLF-FS 2021:64 s. 14.

Ifall barnet i fråga tillkommit genom assisterad befruktning bör socialnämnden kontakta den sjukvårdsinrättning där den assisterade befruktningen anges ha utförts och kontrollera uppgifterna med den ansvariga läkaren. Ifall det skett utomlands bör utredaren även kontrollera inrättningens behörighet. För att ett samtycke till assisterad befruktning ska kunna ligga till grund för faderskap eller föräldraskap bör det fastläggas att den som har samtyckt var make eller maka, registrerad partner eller sambo när den assisterade befruktning som ledde till barnets tillkomst ägde rum.[390] Rätten ska se till att frågan om faderskapet till barnet blir tillbörligen utredd. En bekräftelse av föräldraskap, faderskap eller moderskap kan lämnas redan innan barnets födelse, socialnämnden bör dock enligt de allmänna råden vänta med sitt godkännande tills efter barnet är fött.[391]

En utredning av faderskap, moderskap eller föräldraskap kan läggas ned ifall vissa förutsättningar är uppfyllda. Ifall det visar sig att personen i fråga genomgick assisterad befruktning som ensamstående och det med hänsyn till alla omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom den aktuella behandlingen ska utredningen läggas ned.[392] I övriga fall får socialnämndens utredning bara läggas ned under vissa omständigheter. Utredningen kan läggas ned om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av faderskapsfrågan, framstår som utsiktslöst att försöka få faderskapet fastställt av domstol, att fortsätta skulle vara till men för barnet eller utsätta modern för påfrestningar som innebär fara för hennes psykiska hälsa eller slutligen om det har lämnats ett samtycke till adoption av barnet.[393]

4.4.4 Reglering vid utländska förhållanden

För situationer där det finns anknytning till ett annat land kompletteras föräldrabalken av främst internationellt privat- och processrättsliga bestämmelser. I

[390] HSLF-FS 2021:64 s. 6 ff. Se även SOSFS 2009:32, bilaga 1. Ett samtycke till assisterad befruktning bör styrkas genom att den eller de som ingår i utredningen visar upp en kopia på det skriftliga samtycket.

[391] 3 kap. 5 och 9 §§ FB och HSLF-FS 2021:64 s. 14 och 5.

[392] 2 kap. 7 § FB och HSLF-FS 2021:64 s. 7 f. Se även avsnitt 4.4.3.

[393] 2 kap. 7 § FB. I bestämmelsen anges vidare att beslutet får överklagas till länsstyrelsen, vars beslut i sin tur kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol. HSLF-FS 2021:64 s. 17.

lagen om föräldraskap i internationella situationer,[394] lagen om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden[395] samt lagen om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz[396] regleras rättsliga förutsättningar för att göra utomlands fastställda faderskap och föräldraskap gällande, respektive fastställa ett faderskap eller föräldraskap med tillämpning av svensk rätt. Moderskap för den som fött ett barn fastställs utifrån principen om ”mater semper certa est”, vilket också i dessa fall utgör ett undantag från kraven på uttryckligt lagstöd.[397] Även här är det på sin plats att påminna om att hänvisningarna i föräldrabalkens regler om fader- och moderskap efter ändring av juridisk könstillhörighet innebär att samtidigt som inga bestämmelser om att fastställa moderskap finns i lagstiftningen om föräldraskap i internationella situationer så kan bestämmelser om faderskap i dessa tillämpas för den som fastställts som mor efter att ha bidragit med spermier eller samtycke till assisterade befruktning. På liknande vis kan en far som fött barn omfattas när hänvisning till ett barns mor görs i de bestämmelser som berörs i avsnittet.

Bestämmelser om faderskap internationella situationer har sedan de infördes under 1970- och 1980-talet varit tillämpliga för att fastställa faderskap i situationer där anknytning till ett annat land fanns.[398] När föräldraskap för en kvinna infördes i föräldrabalken år 2005 gjordes vissa ändringar i reglerna om faderskap i dessa situationer. Några liknande bestämmelser om presumtion eller erkännande av utländsk dom eller bekräftelse av en kvinnas föräldraskap infördes dock inte, då det utifrån att motsvarande föräldraskap var sällsynta i andra länders rättssystem inte ansågs finnas ett behov. Sedan mitten av år 2022 finns svenska internationellt privat- och processrättsliga regler om fastställande av en kvinnas föräldraskap.[399] Ändringarna motiverades med barnets bästa och gjordes mot bakgrund av de senaste årens ändringar i de svenska bestämmelserna om moderskap, faderskap och

[394] Lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer. T.o.m. 31 juli 2022 hade denna lag rubriken lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor.

[395] Lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden. T.o.m. 31 juli 2022 hade denna lag rubriken lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden.

[396] Lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz.

[397] Se vidare prop. 2017/18:155 s. 42 f.

[398] Dessa regler bidrog också till att flera barn kunde få båda sina fäders faderskap, fastställda i USA efter surrogatarrangemang, erkända i Sverige (t.ex. Svea hovrätt, dom 2014-10-07, mål nr. Ö 6952-14 och Svea hovrätt, 2015-01-20, mål nr. Ö 9822-14).

[399] Prop. 2021/22:188 s. 18 ff., SFS 2022:1322 och SFS 2022:1324.

presumtion. I motiveringarna hänvisas till skyddet för personers privat- och familjeliv i EKMR och barnkonventionens skydd mot diskriminering.[400]

Bestämmelserna tar sikte på vad som kan delas in i tre situationer.[401] För det första finns regler som är en form av presumtionsregler och innebär att en person som är gift med den som fött ett barn ska anses som ett barns far eller förälder också i Sverige när det följer av lagen i det land där barnet först hade hemvist eller medborgarskap.[402]

För det andra kan faderskapet eller föräldraskapet för en kvinna som är eller varit gift eller sambo med den som fött barnet fastställas genom bekräftelse under medverkan av en svensk socialnämnd eller tas upp av svensk domstol.[403] Socialnämnden har sedan år 2019 också ökade möjligheter att medverka till att fastställa faderskap när ett barn har hemvist utomlands. Då krävs att mannen har hemvist i Sverige, barnet påstås ha tillkommit med mannens spermier samt att barnet i hemvistlandet inte har några andra rättsliga föräldrar än mannen och hans make, registrerade partner eller sambo. Således gäller detta när den som fött barnet inte anses vara mor i hemlandet, och lagändringen motiverades med behovet av att kunna fastställa faderskap för en genetisk far efter surrogatarrangemang i andra länder.[404] Ett mål om faderskap eller föräldraskap får tas upp av domstol när barnet eller någon som talan förs mot har hemvist i Sverige, alternativt att någon av dem eller modern har en anknytning som utgör ett särskilt skäl till prövning i Sverige.[405]

För det tredje kan en utländsk fastställelse eller ett domstolsavgörande om faderskap eller föräldraskap för en kvinna som är eller varit gift eller sambo med den som fött barnet ligga till grund för att anses som far eller förälder. Fastställelser genom bekräftelse och domar meddelade i ett annat nordiskt land som är giltigt där

[400] Prop. 2021/22:188 t.ex. s. 18 f. och 42.

[401] Ett flertal av bestämmelserna innehåller vid sidan av vad som berörs här även ytterligare regler om domstolars behörighet och tillämplig lag.

[402] 2–2 a §§ lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer.

[403] 3–4 §§ lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer. Av 3 § följer att en bekräftelse kan vara giltig utifrån svensk rätt eller den andra statens rätt.

[404] 3 a § lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer och SFS 2018:1280. Se vidare prop. 2017/18:155 s. 45 ff.

[405] 4 § lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer. § 5 reglerar vilket lands lag som tillämpas; i första hand ska en talan i svensk domstol prövas enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans, vilket grundas i att barnets bedöms i regel ha starkast anknytning dit (prop. 1984/85:124 s. 23 f. och prop. 2021/22:188 s. 29). Beträffande hävande eller ogiltigförklaring se även 5–6 §§.

gäller också i Sverige.[406] Andra utländska domstolsavgöranden och fastställelser av fader- och föräldraskap än dessa kan anses gällande här om en fastställelse är giltig i, eller det utifrån någon av de inblandade personernas hemvist eller medborgarskap fanns skälig anledning till att talan prövades i, det landet.[407] En familjerättslig dom som meddelats i Schweiz kan erkännas i Sverige ifall domen inte strider mot de internationellt privaträttsliga regler som skulle ha tillämpats ifall domen ägt rum här.[408] Den internationella privat- och processrätten reglerar även vad som gäller vid motstridiga fastställelser samt konkurrerande domstolsförfaranden.[409] Av den berörda lagstiftningen följer också att en dom som är uppenbart oförenligt med grunderna för rättsordningen i regel inte ska gälla.[410]

4.5 Adoption

Juridiskt föräldraskap uppkommer även genom adoption. I detta avsnitt beskrivs lagstiftningen för både nationell och internationell adoption av barn. En adoption ger upphov till ett juridiskt föräldraskap för en eller två personer. Beteckningen *adoptivföräldrarna* har ersatt begreppet *adoptanter* som numera utmönstrats ur de rättsliga källorna.[411] De grundläggande bestämmelserna återfinns i föräldrabalkens fjärde kapitel, som år 2018 ersatte det kapitel som varit gällande sedan år 1950 då adoptionslagens bestämmelser överfördes till föräldrabalken.[412] Genom bestämmelserna i det nya kapitlet skulle barnrättsperspektivet stärkas. Ytterligare målsättningar med reformen var att kunna effektivisera adoptionsförfaranden och att omständigheterna i det enskilda fallet skulle få större betydelse genom flexiblare

[406] 1–2 §§ lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden, samt regler om undantag från dessa i 3 §. Se vidare prop. 2021/22:188 t.ex. s. 38 ff. och prop. 1979/80:5 s. 19 f.
[407] 7–8 §§ lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer. Vad gäller erkännande utan lagstöd se avsnitt 4.6.
[408] 1 och 4 §§ lag (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz.
[409] Se 7–10 a §§ lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer, 3–4 §§ lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden och 4 § lag (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz.
[410] 12 § lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer, 3 § lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden och 4 § lag (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz.
[411] Jfr SOU 2009:61, Socialstyrelsen (2014) och prop. 2017/18:121.
[412] SFS 2018:1288 och prop. 2017/18:121 s. 25.

bestämmelser.[413] Vad gäller internationell adoption utgör dessa bestämmelser bara en del av regelverket då stora delar av adoptionsverksamheten också regleras genom andra lagar och internationella förpliktelser. Även om adoptionsbidraget nästan fördubblats på senare år påverkas möjligheterna till internationell adoption också av kostnaderna för adoptivföräldrarna.[414]

Vid internationell adoption är det för det mesta inte fråga om ett specifikt barn eller ett barn som är närstående till sökanden. Nationell adoption, däremot, utgörs för det mesta av adoption av en makes, registrerad partners eller sambos barn, vad som i förarbetena också benämns styvbarnsadoption eller närståendeadoption. Ibland förekommer också att barn adopteras av sina familjehemsföräldrar.[415]

I de följande avsnitten beskrivs de allmänna bestämmelserna om adoption, samt den rättsliga reglering som omger adoptionsprocessen vid nationell respektive internationell adoption.

4.5.1 Föräldrabalkens allmänna bestämmelser

Genom adoption ges adoptivföräldern status som mor eller far. Däremot används begreppet förälder inte i samma betydelse som vid föräldraskap för en kvinna som har samtyckt till gemensamt juridiskt föräldraskap efter assisterad befruktning.[416] Vid införandet av bestämmelserna om fastställande av föräldraskap när föräldern eller en förälder har fått ändring av juridisk könstillhörighet berördes heller inte föräldraskapsbeteckningarna i förhållande till adoption uttryckligen. Utifrån bestämmelserna om fastställande av föräldraskap då en eller båda föräldrar fått

[413] Prop. 2017/18:121, t.ex. s. 1 och 26 ff.

[414] T.ex. prop. 2017/18:121 s. 28 och https://www.mfof.se/internationella-adoptioner/att-adoptera/adoptionsprocessen/kostnader.html (besökt 2023-02-25).

[415] Begreppen har givits olika innebörd under undersökningsperiodens gång. I b.la. SOU 2001:10, prop. 2001/02:123 och SOU 2009:61 används begreppet styvbarnsadoption. I SOU 2016:11 hade begreppet styvbarnsadoption övergetts till förmån för närståendeadoption, för att snart återupptas. T.ex. konstateras i prop. 2017/18:121 s. 30: ”I det följande används begreppet styvbarnsadoption liksom begreppen styvbarn och styvförälder för att skilja adoption av en makes eller sambos barn från andra närståendeadoptioner”. Som berörts i avsnitt 3.1 har färre nationella adoptioner genomförts under ett antal decennier, och fallen där ett barn inom landet adopteras av föräldrar som är okända för dem är numera mycket få. Också adoption av barn i familjehem är relativt ovanligt (Nationella adoptioner av barn i familjehem. En kartläggning av hur socialnämnderna uppmärksammar frågan, Socialstyrelsen (2014b), och SOU 2015:71 s. 624 f.). Se även prop. 2017/18:121 s. 55 f.

[416] Jfr 1 kap. 9 § FB.

ändring av juridisk könstillhörighet torde det dock inte finnas någon tvekan om att juridiskt kön avgör om en adoptivförälder registreras som barnets mor eller far i samband med adoptionen.

En adoption får sina rättsverkningar genom ett beslut i allmän domstol. Eftersom stark adoption tillämpas i Sverige flyttas samtliga rättsliga band över till adoptivföräldern eller adoptivföräldrarna. När adoptivbarn år 2004 jämställdes med biologiska barn som ett äktenskapshinder avskaffades även regeln om att föräldraskapet till ett adoptivbarn upphör om adoptivföräldern ingår äktenskap med sitt adoptivbarn. Adoptivbarn är sedan dess likställda med biologiska barn vad gäller den rättsliga relationen till föräldern eller föräldrarna.[417]

En adoptivförälder ska ha fyllt 18 år. Den tidigare huvudregeln att adoptivföräldern ska vara minst 25 år är dock tänkt att fortfarande gälla i de flesta fall, vilket motiverades med att en person behöver ha tillräcklig mognad, och ett par en stabil relation, för att anses lämpliga som adoptivförälder. Sökande under 25 ska kunna godkännas i första hand då en anknytning till barnet redan finns.[418] Ensamstående och gifta olikkönade par har kunnat adoptera sedan den första adoptionslagens införande. Samkönade gifta par, vilket avser makar eller registrerade partner, fick år 2003 möjlighet att kunna godkännas som adoptivföräldrar och år 2018 även sambor oavsett kön. Dessa lagändringar omfattade både adoption av ett känt och ett av för båda adoptivföräldrar okänt barn.[419]

Makar, registrerade partner och sambor är de enda som gemensamt får bli juridiska föräldrar genom adoption, och den som är gift eller sambo får endast adoptera tillsammans med sin make, registrerade partner eller sambo såvida det inte handlar om att adoptera dennes barn.[420] En adoption kan därmed innebära att en eller två andra personer i och med den förlorar sitt juridiska föräldraskap, vilket hänger samman med att ett barn i svensk lagstiftning inte ansetts kunna ha fler än två föräldrar.[421]

[417] 4 kap. 21–22 §§ FB och SFS 2004:764. Se vidare prop. 2017/18:121 s. 92 f. och prop. 2003/04:131 s. 72.

[418] 4 kap. 5 § FB och prop. 2017/18:121 s. 88 ff.

[419] SFS 2002:603, SFS 2002:604, SFS 2018:1288. Se även prop. 2017/18:121 s. 29 ff., samt SOU 2001:10 s. 316 f. och 326 f. 2008 års Europarådskonvention gav till skillnad från dess föregångare konventionsstaterna möjligheten att inkludera samkönade par och sambor samt 18 år som lägsta åldersgräns (art. 7 och 9).

[420] 4 kap. 6 § FB.

[421] 4 kap. 21 § FB. Se även prop. 2017/18:121 s. 92 f.

Att adoption bygger på frivillighet kommer bland annat till uttryck i att ett barn som är tolv år eller äldre behöver samtycka för att en adoption ska beviljas, med undantag för om barnet är förhindrat att samtycka till följd av en psykisk sjukdom eller annat liknande förhållande.[422] Inledningsvis stadgas i kapitlet om adoption att barnets bästa ska ges störst vikt vid alla frågor som rör adoption av ett barn. I och med detta läggs numera större vikt vid barnets bästa i lämplighetsprövningen. Adoptionen ska bara godkännas om den med beaktande av samtliga omständigheter är lämplig, och vid bedömningen av ifall den är lämplig ska barnets behov av adoptionen och sökandens lämplighet särskilt beaktas. Barnet ska också få information om innebörden av en adoption och ett samtycke, samt ges möjlighet att framföra sina åsikter rörande adoptionen. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad.[423]

En grundläggande princip är att det inte får förekomma någon ekonomisk ersättning för adoptionen eller löfte om bidrag för barnets underhåll.[424] Vederlagsförbudet står i likhet med flertalet bestämmelser om adoption sällan under rättslig prövning men aktualiserades 2016 i ett hovrättsavgörande om adoption efter surrogatarrangemang, där ersättningen till en surrogatmor bedömdes utgöra vederlag för adoptionen, då den genetiska fadern hade ensam vårdnad.[425]

I samband med 2018 års ändringar i föräldrabalken togs särskilda bestämmelser knutna till adoption av eget barn bort och rättsverkningarna av en adoption förtydligades.[426] Numera stadgas också att ett barn som är adopterat har rätt att få

[422] 4 kap. 7 § FB.

[423] 4 kap. 1–3 §§ FB, SFS 2018:1288 och prop. 2017/18:121 s. 42 ff. Införandet av dessa bestämmelser motiverades bland annat med art. 12 och 21 i barnkonventionen, samt knöts till EKMR art. 8 och Haagkonventionen (prop. 2017/18:121 s. 37 ff.).

[424] 4 kap. 10 § FB och SOU 2021:56 s. 82 f. Principen om att adoption inte får ske mot ersättning kommer även till uttryck i art. 21 i Barnkonventionen, art. 4 i Haagkonventionen samt art. 17 i 2008 års Europarådskonvention. Fram till 2018 var det dock enligt FB tillåtet att lämna bidrag till barnets underhåll i form av ett engångsbelopp, ett undantag som togs bort då det ansågs sakna praktisk betydelse. (prop. 2017/18:121 s. 93 f.).

[425] RH 2016:31.

[426] Bestämmelserna om adoption av eget barn var anpassade efter adoption av ett tidigare bortadopterat barn, i regel fött utom äktenskap (prop. 2017/18:121 s. 90 f.). Då möjligheten för sambor att adoptera gemensamt infördes, finns sedan dess en bestämmelse om att en person under 18 som adopteras i och med det står under vårdnad av den eller de som adopterat barnet. Tidigare ansågs gemensam vårdnad i och med adoption följa av bestämmelsen om att barnet ska anses som adoptivförälderns eget barn ihop med bestämmelsen om gemensam vårdnad för makar (4 kap. 2 och 22 §§ FB, 6 kap. 3 § FB och prop. 2017/18:121 s. 35).

veta detta av sina föräldrar. Det motiverades med hänvisning till framförallt rätten i barnkonventionen att få vetskap om sina föräldrar.[427]

Regler specifika för adoption av en vuxen person återfinns sedan år 2018 i en särskild bestämmelse. Adoption av en myndig person får endast ske om särskilda anledningar till en adoption finns och adoptionen även i övrigt är lämplig. Bedömningen av om det finns särskilda anledningar handlar om förhållandet mellan sökande och den som ska adopteras och det ska särskilt beaktas om sökanden har uppfostrat personen, alternativt att adoptionen avser att bekräfta en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.[428]

Genom adoption kan den som adopteras således få en mor, en far, två mödrar, två fäder eller en mor och en far. Ett adopterat barn kan senare adopteras av någon annan, men en adoption i sig kan inte hävas.[429] De flesta av föräldrabalkens bestämmelser om adoption tillämpas på de former av såväl internationell som nationell adoption som förekommer i svensk rätt. Adoptionsprocessen skiljer sig emellertid på flera sätt åt och vid internationell adoption kompletteras föräldrabalkens bestämmelser av annan lagstiftning. I de kommande avsnitten redogörs därför för bestämmelser aktuella vid nationell adoption och därefter de kompletterande regelverk som tillkommer vid internationell adoption.

4.5.2 Nationell adoption

Nationella adoptioner syftar på adoptioner där barnet har sin hemvist i Sverige.[430] Personen eller paret som vill adoptera lämnar en ansökan till tingsrätten, däremot kan inte den som vill bli adopterad ansöka om det. När den som ska adopteras är omyndig genomförs en adoptionsutredning för att utreda om förutsättningarna för

[427] 4 kap. 23 § FB och prop. 2017/18:121 s. 49 ff.

[428] 4 kap. 4 § FB. Att adoptionen ska bekräfta en relation motsvarande den mellan barn och förälder infördes i lagtexten sedan den tidigare framhållits i rättspraxis, t.ex. NJA 1989 s. 401 I och II samt NJA 2015 s. 526. Ett antal av de adoptionsmål som prövats handlar om adoption av äldre barn eller vuxna och frågan huruvida det med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och barnet finns särskild anledning till adoptionen, när det inte varit fråga om att sökanden ska uppfostra eller har uppfostrat personen (t.ex. NJA 2002 s. 425, NJA 1989 s. 67, Hovrätten för Västra Sverige, dom 2018-05-23, mål nr. ÖÄ 5140-17, RH 1997:32 och RH 2016:4).

[429] T.ex. Prop. 2017/18:121 s. 67. Som följer av 36 § lag (1996:242) om domstolsärenden och 52 kap. i rättegångsbalken kan ett beslut om adoption överklagas av den som beslutet har gått emot.

[430] Socialstyrelsen (2020) s. 10. Se även prop. 2017/18:121 s. 55 f. Beträffande hemvistbegreppet se Bogdan & Hellner (2020) s. 131 ff.

adoption är uppfyllda. Den görs av socialnämnden på uppdrag av tingsrätten, som har det yttersta ansvaret för att det utreds huruvida förutsättningarna för adoptionen finns.[431] Utifrån uppdraget utser socialnämnden en utredare som ska försöka klarlägga barnets och föräldrarnas inställning. I utredningen ingår sedan år 2018 förutom en prövning av de sökandes lämplighet en bedömning av barnets behov av adoptionen. Båda dessa ska särskilt beaktas vid bedömningen av adoptionens lämplighet.[432]

Förutom att de ovan beskrivna allmänna kraven ska vara uppfyllda finns kriterier som behöver avgöras genom en bedömning. Lagen innehåller ingen övre åldersgräns vad gäller den sökande, emellertid ska ålder ingå i en samlad bedömning tillsammans med barnets ålder och den sökandes hälsa. Frånvaron av en strikt övre åldersgräns i lagstiftningen har motiverats med att det är barnets bästa som ska vara styrande för bedömningen, och att ange en åldersgräns i bestämmelserna skulle minska flexibiliteten i bedömningarna. Utgångspunkten är att det bör vara en naturlig åldersskillnad mellan barnet och adoptivföräldern, det varierar samtidigt från fall till fall vad som anses vara en godtagbar åldersskillnad. Vid adoption av en makes, registrerad partners eller sambos äldre barn har sökandens ålder ansetts ha mindre betydelse.[433]

Den lämplighetsprövning som regleras i föräldrabalken utförs med stöd i de anvisningar och råd som finns i Socialstyrelsens handbok om nationell adoption.[434] De innehåller anvisningar om bedömningen, samt resonemang kring de krav och frågor som anses vara hjälpsamma i lämplighetutredningen. I handboken förtydligas områdena för utredningen, som utöver barnets inställning innefattar sökandens motiv till adoptionen, kunskaper och insikter om adoptivbarn, egenskaper, sociala nätverk och deras inställning, ålder, mognad, hälsa och inställning till barnets rätt till vetskap om sitt ursprung. Om det är ett par som ska adoptera utreds huruvida de har en stabil relation. Ifall barnet är känt bör sökandens och barnets befintliga

[431] 4 kap. 11–15 §§ FB 4:11–15, SoL 6:12, prop. 2017/18:121 s. 78 ff. och 101 f. Domstolen ska vidare bestämma inom vilken tid utredningen ska vara slutförd och får ge riktlinjer för utredningen (FB 4:14).

[432] 4 kap. 15 och 2 §§ FB. Innan dess innebar reglerna i stället kravet att en adoption skulle vara *till fördel* för barnet (prop. 2017/18:121 s. 35 ff.). Se även NJA 1989 s. 401 I och II.

[433] Socialstyrelsen (2020) s. 45, prop. 2017/18:121 s. 97 ff. och Singer (2019) s. 71 f. I fråga om mindre åldersskillnad se även NJA 1985 s. 651 och NJA 1991 s. 21.

[434] Socialstyrelsen (2020).

relation ingå i utredningen. Utifrån de olika områdena ska en samlad bedömning göras.[435]

Förutsättningarna för adoption är relativt generellt utformade också i avseendet att den lagändring som gjorde att samkönade par kunde godkännas som adoptivföräldrar inte krävde någon ändring i det dåvarande fjärde kapitlets bestämmelser. Denna ändring gjordes främst genom att den regel i partnerskapslagen som angav att registrerade partner varken fick utöva gemensam vårdnad om ett barn eller adoptera togs bort.[436]

Om barnet redan har minst en förälder med vårdnad om barnet ska den eller de samtycka till adoptionen. Det gäller även en särskilt förordnad vårdnadshavare eller någon som på grund av lag eller sedvänja i en annan stat ansetts ha trätt i föräldrarnas ställe. Ett samtycke från en person som nyligen fött barnet får lämnas först sedan denna har återhämtat sig tillräckligt efter barnets födelse. Även från en särskilt förordnade vårdnadshavare krävs samtycke. Från dessa krav kan undantag göras ifall personen vars samtycke ska inhämtas är varaktigt förhindrad att samtycka till följd av en psykisk sjukdom, vistelse på okänd ort eller då det finns synnerliga skäl. Något samtycke från en förälder som inte har vårdnad behövs inte.

De föräldrar som adopterar bort barnet har också rätt till information om innebörden av en adoption och av ett samtycke.[437] Vid en adoption av en makes, registrerad partners eller sambos barn krävs samtycke från maken eller sambon, vare sig den är vårdnadshavare eller inte. I dessa fall krävs samtycke även om den som ska adopteras är vuxen. Också från kravet på samtycke vid adoption av en makes, registrerad partners eller sambos barn kan undantag göras ifall den som ska samtycka vistas på okänd ort eller är varaktigt förhindrad att adoptera till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.[438]

[435] Socialstyrelsen (2020) s. 43 ff. och prop. 2017/18:121 t.ex. s. 99 f. I förekommande fall kan det anses befogat att hämta in uppgifter om barnet från barnhälsovård, förskola och skola (Socialstyrelsen (2020) s. 46). Angående barnets inställning till adoptionen, se avsnitt 4.5.1.

[436] Prop. 2001/02:123 s. 38 och SFS 2002:603.

[437] 4 kap. 8–9 §§ FB. Möjligheten till undantag vid *synnerliga skäl* i 4:8 st 2 infördes genom SFS 2018:1288, att detta även gäller vid internationell adoption har motiverats med hänvisning till Haagkonventionens art. 4. Prop. 2017/18:121 s. 60 ff. och 151 f. En förälders samtycke kan återkallas, se vidare prop. 2017/18:121 s. 52 f. och NJA 2006 s. 505 som gäller en ansökan om adoption efter surrogatarrangemang som avslogs då den sökandes dåvarande make efter tingsrättens godkännande av adoptionen dragit tillbaka sitt samtycke.

[438] 4 kap. 6 § FB. Innan 2018 innehöll lagen inte något undantag från kravet på samtycke vid adoption av makes eller registrerad partners barn, se vidare prop. 2017/18:121 s. 34.

När utredningen utförts redovisar utredaren sitt resultat och förslag till beslut till tingsrätten som ska besluta huruvida adoptionen ska godkännas.[439] Där ska ytterligare personer ges tillfälle att yttra sig, vilket är ett komplement till bestämmelserna om samtycke till adoption. Tingsrätten ska låta en person som är förälder, särskilt förordnad vårdnadshavare, förmyndare eller som på grund av lag eller sedvänja i en annan stat får anses ha trätt i föräldrarnas ställe ta del av ansökan och yttra sig. Detta gäller ifall det inte är uppenbart obehövligt, föräldern är varaktigt förhindrad att yttra sig till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande, vistas på okänd ort eller det annars finns synnerliga skäl.[440]

Ifall den som sökanden vill adoptera är myndig ska även denne få yttra sig. Om personen varit med och skrivit under ansökan eller liknande, kan undantag från det emellertid göras då ett yttrande beskrivs som uppenbart obehövligt. Huruvida ytterligare personer bereds tillfälle att yttra sig avgörs inom ramen för domstolens utredningsskyldighet.[441] Rätten ska se till att ärende om adoption blir tillräckligt utrett och sedan ta ställning till om den eller de sökande anses lämpade att ta emot ett barn för adoption eller inte samt barnets behov av adoptionen.[442]

Det kan också bli fråga om nationella adoptioner efter surrogatarrangemang genomförda utomlands, då ett barn anses ha sin hemvist i Sverige när dess förälder har sin hemvist här.[443] I dessa fall har ofta den ena fastställts som far grundat på att personens spermier använts och adoption blir det enda sättet att försöka åstadkomma rättsligt föräldraskap för den andra personen, oavsett om genetiskt föräldraskap finns mellan dem, eftersom bestämmelserna om fastställande av föräldraskap utgår från att den som fött barnet är förälder.[444]

Härnäst beskrivs regelverket gällande internationella adoptionsärenden och hur processen i stora drag ser ut i de fallen.

[439] 4 kap. 15 § FB.

[440] 4 kap. 18 § FB. Prop. 2017/18:121 s. 83. Här avses alltså även förälder utan del i vårdnaden. Gällande adoption mot en juridisk förälders samtycke, se NJA 2020 s. 980 II.

[441] 4 kap. 19 § FB. Prop. 2017/18:121 s. 84 f. och 161.

[442] 4 kap. 13 och 2 §§ FB.

[443] Socialstyrelsen (2020) s. 10.

[444] Adoptionsbestämmelserna har utifrån dessa typer av situationer, som de inte är utformade efter, ansetts kunna komma i konflikt med barnets rätt till respekt för privat- och familjeliv och barnets bästa (NJA 2006 s. 505, RH 2016:31 och Svea hovrätt, 2018-04-26, mål nr. ÖÄ 11940-17. Se även SOU 2021:56 s. 224 ff.).

4.5.3 Internationell adoption

Definitionen av internationell adoption är att adoptivföräldern eller adoptivföräldrarna har sin hemvist i Sverige och barnet har sin hemvist i ett annat land.[445] Internationella adoptioner genomförs i de flesta fall via en av de svenska adoptionsorganisationerna.[446] Vid internationell adoption tillämpas ett större regelverk än för nationella adoptioner vilket har sin grund i att mindre barn som adopteras internationellt ansetts vara särskilt skyddslösa.[447]

Vid internationell adoption gäller förutom föräldrabalkens fjärde kapitel lagen om adoption i internationella situationer (LAIS) och lagen med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner).[448] Även socialtjänstlagen (SoL) innehåller bestämmelser om internationell adoption. Bestämmelserna gäller liksom de flesta regler om internationell adoption enbart adoptioner av omyndiga personer.[449]

Att ta emot ett barn med hemvist i utlandet i syfte att genomföra en internationell adoption kräver såsom anges i SoL ett medgivande, vilket den som vill adoptera ansöker om hos socialnämnden.[450] Medgivandet ska ha lämnats innan barnet lämnar det land där det har sin hemvist. Medgivandet får såsom vid nationell adoption endast lämnas om adoptionen kan antas vara till barnets bästa och den

[445] 1 § LIA. Se även LAIS, MFoF (2021) s. 25 ff. och Bogdan & Hellner (2020) s. 131 ff. Internationella adoptioner har under 2000-talet fortsatt att minska i antal (t.ex. Prop. 2017/18:155 s. 95).

[446] De organisationer som 2023 har auktorisation är Adoptionscentrum och Barnen Framför Allt – Adoptioner (https://mfof.se/internationella-adoptioner/adoptionsorganisationer.html (besökt 2023-02-13)). Barnens Vänner - internationell adoptionsförening avvecklades under 2022 (https://www.mfof.se/download/18.e9eaab18120d9a7fa346a/1654246415056/Tillsynsrapport%202021%20-%20Barnens%20V%C3%A4nner.pdf (besökt 2023-02-13)).

[447] Dir. 2021:95 s. 2 och Schiratzki (2019) s. 70 f.

[448] Lagen (2018:1289) om adoption i internationella situationer (som infördes i samband med att det nya fjärde kapitlet i FB tillkom och ersatte (1971:796) om internationella rättsförhållanden rörande adoption), lagen (1997:191) med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner och prop. 1996/97:91. Haagkonventionen omfattar enbart makar medan den nuvarande Europarådskonventionen om adoption till skillnad från sin föregångare ger konventionsstaterna möjlighet att tillåta adoption för homosexuella par och sambor oavsett kön (art. 7, 2008 års Europarådskonvention och prop. 2017/18:121 s. 28 ff. och 94 f.

[449] 6 kap. 12–16 §§ SoL.

[450] 6 kap. 12 § SoL. Numera krävs formellt sett alltid medgivande (prop. 2017/18:121 s. 107).

sökande är lämpad att adoptera.[451] Vid bedömningen av lämplighet ska utredaren särskilt beakta den sökandes kunskaper och insikter om adoptivbarn och deras behov, adoptionens innebörd, sökandens personliga egenskaper och sociala nätverk. Sökandens ålder och hälsotillstånd ska också beaktas särskilt, liksom stabiliteten i relationen om det är ett par som söker.[452] Sökanden som inte adopterat förut ska också ha deltagit i av kommunen anvisad föräldrautbildning inför adoption.[453] Enligt de allmänna råden bör det vid handläggningen av medgivande till adoption också begäras utdrag gällande den sökande från socialtjänsten, Försäkringskassan, belastningsregistret och kronofogden.[454]

Medgivandeutredningen sammanställs och dokumenteras i en rapport. Om barnets hemviststat är anslutet till Haagkonventionen tjänar denna även som den rapport om sökandens förhållanden som krävs enligt konventionen.[455] Utredaren lämnar rapporten och ett förslag till beslut till socialnämnden. Det är alltså socialnämnden som beslutar om medgivande till skillnad från vid nationell adoption då de enbart lämnar förslag till beslut. Om socialnämnden beslutar att inte lämna ett medgivande kan beslutet överklagas till allmän förvaltningsdomstol.[456]

Den eller de som vill adoptera är skyldiga att anmäla till socialnämnden ifall omständigheter relevanta för adoptionen ändras väsentligt under den tid medgivandet gäller. Ifall inget barn har föreslagits för adoption inom två år från det att medgivandet lämnades, ska socialnämnden i regel kontrollera ifall omständligheterna har ändrats och om ett barn inte har tagits emot i sökandens vård inom tre år upphör medgivandet att gälla. Av bestämmelserna i SoL följer vidare att medgivandet ska återkallas om förutsättningarna för det inte längre finns. Även när ett barn har hunnit tas emot av adoptivföräldern eller adoptivföräldrarna finns

[451] 6 kap. 12 § SoL. Reglerna om lämplighetsbedömningen har sin grund i art. 5 a i Haagkonventionen vid internationella adoptioner, bestämmelsen tar dock sikte på adoptioner även utanför konventionens tillämpningsområde (prop. 2017/18:121 s. 94 f.). Se vidare avsnitt 4.4.2.

[452] HSLF-FS 2022:25 s. 3 ff., MFoF (2021) s. 30 och RÅ 1995 ref. 67.

[453] 6 kap. 12 § SoL. Sökanden bör enligt den allmänna råden ha genomgått föräldrautbildningen redan innan ansökan lämnas in (HSLF-FS 2022:25 s. 1 f.), se vidare prop. 2017/18:121 s. 99.

[454] HSLF-FS 2022:25 s. 5.

[455] HSLF-FS 2022:25 s. 2, prop. 2017/18:121 s. 112 f. och 3–4 §§ lagen (1997:191) med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner.

[456] 6 kap. 12 § SoL jfr 4 kap. 15 § FB och 16 kap. § 3 SoL.

möjlighet att utifrån barnets bästa återkalla ett medgivande i stället för att låta adoptionen genomföras.[457]

Vid internationell adoption tillämpas också lagen om internationell adoptionsförmedling (LIA). Däri anges att den som vill adoptera ett barn från utlandet ska anlita en auktoriserad sammanslutning. I Sverige utgörs sammanslutningarna av adoptionsorganisationerna.[458] Genom LIA regleras förutsättningarna för att dessa ska få auktorisation och närmare bestämmelser om adoptionssammanslutningars verksamhet. Organisationerna ska enligt bestämmelserna förmedla internationella adoptioner med barnets bästa som främsta riktmärke, på ett sakkunnigt och omdömesgillt sätt, utan vinstintresse och inte utöver detta bedriva någon verksamhet som äventyrar förtroendet för adoptionsverksamheten.[459]

När medgivandet beviljats kan de eller den sökande vända sig till adoptionsorganisationen. Ansökan till utlandet och kontakten med utländska organisationer och myndigheter sker via adoptionsorganisationen.[460] Organisationerna har enligt LIA skyldighet att tillhandahålla internationell adoptionsförmedling till de som fått medgivande. Denna skyldighet gäller dock inte om organisationen inte har någon kontakt som kan förmedla barn till den som ansökt om internationell adoption.[461] Det finns inte några bestämmelser som innebär om att de svenska adoptionsorganisationerna behöver förmedla adoptioner till, eller behöver samarbeta med organisationer som är öppna för, sökande som är ensamstående, homosexuella eller ogifta.

I utredningar inför en internationell adoption kan ensamstående behöva intyga att de inte är i en homosexuell relation. Detta har även behövt styrkas av utredaren, exempelvis vid adoptioner av barn från Kina där detta varit ett krav.[462] För ensamstående beskrivs möjligheterna till internationell adoption som generellt sett mindre än för olikkönade par. Därutöver har organisationerna krav och

[457] 6 kap. 12 a–13 §§ SoL, RÅ 2006 not. 83 och prop. 1996/97:91 s. 51 f.

[458] 3–5 § LIA och MFoF (2021) s. 14.

[459] 6–6 a §§ LIA Frågor om auktorisation avgörs av MFoF, som även har tillsyn över de auktoriserade sammanslutningarna med tillstånd att förmedla internationella adoptioner. Sedan 2009 kan en organisations auktorisation även gälla viss del av ett land eller viss kontakt i utlandet (SFS 2009:289 och prop. 2008/09:109 s. 11 f.).

[460] MFoF (2021) s. 22 ff. och SOU 2009:61 s. 84 f. Vidare krävs enligt art. 4 i Haagkonventionen att myndigheter i barnets ursprungsland har beslutat att det berörda barnets bästa är just en internationell adoption och att möjligheten att placera barnet i sitt hemland har beaktats.

[461] 8 § LIA. Se även SOU 2009:61 s. 78.

[462] Prop. 2017/18:121 s. 177 och SOU 2003:49 s. 100.

prioriteringar gällande de sökande som kan härröra från de utländska organisationer de samarbetar med, såsom varierande möjligheter för ensamstående eller krav på en minimilängd för makars äktenskap.[463]

När ett barn har föreslagits för adoption ska socialnämnden senast inom två veckor från att de eller den som vill adoptera kommit in med sin anmälan pröva om adoptionsförfarandet får fortsätta.[464]

Undantag kan såsom framgår av LIA göras från kravet på att anlita en auktoriserad sammanslutning vid internationell adoption. Adoption av ett barn som inte förmedlas via en svensk organisation kallas enskild adoption. Enskild adoption kan godkännas ifall det gäller adoption av ett barn som den sökande är släkt med eller där det annars finns särskilda skäl att adoptera utan en auktoriserad sammanslutning, till exempel om adoptivföräldern känner barnet efter att ha arbetat i landet.[465] Även i dessa fall gäller dock kravet på föräldrautbildning och socialnämndens medgivande.[466] Sedan år 2018 är socialnämndens medgivande-utredning vid internationell adoption av ett känt barn utvidgad till att utöver prövningen av sökandens lämplighet utreda lämpligheten också i relation till det enskilda barnet. Det motiverades med värdet av att så tidigt som möjligt i processen kunna avstyra adoptioner som inte bedöms vara till barnets bästa.[467]

Eftersom enskilda adoptioner sker utan inblandning av en organisation som MFoF utövar tillsyn över, ska MFoF själva pröva om adoptionsförfarandet är godtagbart innan barnet lämnar det andra landet.[468] Föräldrabalkens krav på att rätten ifall det inte anses obehövligt ska inhämta yttrande från migrationsverket när den som adopteras inte har permanent uppehållstillstånd eller uppehållsrätt är främst aktuellt just vid adoption av ett känt barn eller en vuxen. Ett barn under tolv år blir i regel svensk medborgare i och med att det adopteras till Sverige och behöver därmed inte uppehållstillstånd.[469]

[463] T.ex. MFoF (2021) s. 29 och SOU 2009:61 s. 78. Angående respektive lands nuvarande krav se https://www.adoptionscentrum.se/ac/adoption/lander (besökt 2022-12-13).

[464] 6 kap. 14 § SoL. Däri stadgas även att tiden inom vilken prövning ska ske kan förlängas om det finns synnerliga skäl.

[465] 4 § LIA och prop. 2017/18:121 s. 94 f. och 109 f.

[466] 6 kap. 12 § SoL.

[467] 6 kap. 12 § SoL, SFS 2018:1281 och prop. 2017/18:121 s. 102 ff.

[468] 4 § LIA.

[469] 4 kap. 17 § FB, prop. 2017/18:121 s. 80 f. och 4 § lagen (2001:82) om svenskt medborgarskap.

Svensk domstol är behörig när den som ska adopteras internationellt eller någon av de sökande har sin hemvist i Sverige eller en annan form av anknytning som bedöms innebära ett särskilt skäl.[470] Eftersom domstolen inte är förhindrad att pröva en adoptionsansökan utan medgivande, är det för en person som vill adoptera ett barn från ett annat land också i princip möjligt att vända sig direkt till tingsrätten med en ansökan. Att införa ett förbud mot att på detta sätt kringgå adoptionsreglerna ansågs i samband med 2018 års lagändringar emellertid problematiskt utifrån rätten till domstolsprövning och barnets rättigheter. Samtidigt är det straffbart att ta emot ett barn utan att ett medgivande från socialnämnden finns eller att MFoF godkänt förfarandet innan barnet lämnar landet.[471]

Genom införandet av LAIS utökades också möjligheterna till automatiskt erkännande av utländska adoptionsbeslut. Ett adoptionsbeslut som har meddelats i, eller som gäller i, adoptivbarnets eller en adoptivförälders hemviststat och som fått laga kraft, ska numera lättare erkännas automatiskt i Sverige, utan att en särskild prövning behöver göras.[472] Även Haagkonventionen och förordningen om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap reglerar hur adoptionsbeslut blir automatiskt gällande i Sverige.[473] Även om beslutet om adoption av ett barn till Sverige fattas i barnets ursprungsstat gäller kraven i socialtjänstlagen och LIA. Om det finns synnerliga skäl kan MFoF erkänna ett adoptionsbeslut som fattats i en annan stat trots att LIA inte följts. De kan även erkänna ett beslut om adoption fattat i en stat där varken de som adopterade eller den som adopterades hade sin hemvist, om det fanns skälig anledning till att saken prövades där. MFoF kan dessutom erkänna ett beslut där den adopterade hade medborgarskap eller hemvist i Sverige när förfarandet inleddes. Ett adoptionsbeslut

[470] 2–3 §§ LAIS. Se även prop. 2017/18:121 s. 115 ff. och prop. 1996/97:91 s. 70. Om adoptionen har anknytning till ett nordiskt land har bestämmelser i förordningen om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap i tillämpliga delar företräde framför LAIS. I den mån varken denna eller Haagkonventionen är tillämpliga gäller LAIS bestämmelser om svensk domstols behörighet och erkännande av utländska beslut (1 § LAIS, Förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap och. prop. 2017/18:121 s. 165 f.).

[471] 16 kap. 6 SoL, 15 § LIA och prop. 2017/18:121 s. 110 ff.

[472] 4 § LAIS, SFS 2018:1289 och prop. 2017/18:121 s. 121 ff.

[473] Art. 23 Haagkonventionen och 22 § förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap.

som erkänns i Sverige får samma rättsverkningar som en i Sverige genomförd adoption.[474]

Ett utländskt beslut om adoption ska dock inte gälla i Sverige om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen, så kallad ordre public, en vägransgrund som även LAIS föregångare innehöll.[475] Ett erkännande av ett utländskt adoptionsbeslut kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol.[476]

4.6 En händelserik period för föräldrablivande i rätten

Ett flertal av de rättsliga regler som omger föräldrablivande har varit oförändrade under de senaste decennierna och ibland längre än så. Samtidigt har lagstiftningen på de rättsområden som behandlats i kapitlet genomgått en rad förändringar på senare år. De grundläggande kraven vid adoption och assisterad befruktning skilde sig åt tills 2010-talets slut. Ensamstående personer gavs i svensk lagstiftning tillgång till assisterad befruktning först i mitten av 2010-talet men kunde adoptera redan enligt år 1917 års reglering. Sambor kunde däremot adoptera först år 2018 samtidigt som olikkönade sambor kunnat beviljas assisterad befruktning sedan mitten av 1980-talet. Det då hundra år gamla kravet på äktenskap för gemensam adoption avskaffades år 2018 och året därpå också kravet på genetisk koppling till barnet för att utföra IVF samt på att assisterad befruktning behövde ske i svensk hälso- och sjukvård för att en andra förälder ska kunna bekräfta föräldraskapet. De år 2022 införda bestämmelserna enligt vilka kvinna som är eller har varit gift eller sambo med ett barns mor kan anses som förälder till barnet i samband med flytt till Sverige från ett annat land bidrog också till en högre grad av likabehandling i svensk lagstiftning.

Den beskrivande genomgången av lagstiftningen visar också hur ändringarna innefattat nya former för hur ett juridiskt föräldraskap kan fastställas

[474] Prop. 2017/18:121 s. 95 och 5–7 och 10 §§ LAIS. En svag adoption kan i enlighet med Haagkonventionen inte behandlas som stark i ett annat land, däremot kan ett beslut om svag adoption i ett annat land omvandlas till en stark adoption i Sverige (5 § lagen (1997:191) med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner och prop. 2017/18:121 s. 132).

[475] 8 § LAIS. Se vidare Haagkonventionen art. 24 och prop. 2017/18:121 s. 127 f.

[476] 9 § LAIS och SFS 2018:1289.

och betecknas. Förutom beteckningen ensamstående kvinna har i föräldrabalken senare införts beteckningarna moderskap och faderskap efter ändrad juridisk könstillhörighet. De bestämmelser som de sistnämnda infördes genom innebar tydliggöranden av det rättsläge med analog tillämpning av reglerna om fastställande av föräldraskap som rådde i synnerhet efter år 2013 när sterilitetskravet för ändring av juridisk könstillhörighet togs bort.[477] Samtidigt gjorde dessa tilläggsbestämmelser, som hänvisar till de som är tillämpliga när ingen förälder haft annan könstillhörighet, att föräldrabalkens första kapitel är påfallande invecklat.[478] Då ytterligare bestämmelser tillkom genom införandet av fler regler rörande presumtion samt ogiltighet och hävande år 2022 har antalet bestämmelser om fastställande av föräldraskap fördubblats på bara några år.

Surrogatarrangemang sticker ut som den väg till föräldrablivande som under 2010- och 2020-talet behandlats i förarbeten och rättspraxis men utan att det utmynnat i ett tydligt ställningstagande från det offentligas håll. Fastställandet av föräldraskap i en del av de situationerna har underlättats genom lagändringar, men utan att arrangemangen i sig givits rättsligt godkännande. Förekomsten av surrogatarrangemang har ökat, samtidigt som möjligheterna påverkas av att de kommer i konflikt med flera delar av lagstiftningen gällande assisterad befruktning och juridiskt föräldraskap i både nationella och internationella situationer.[479] Föräldraskapen till barn tillkomna inom ett surrogatarrangemang blir svåra för rätten att hantera, inte minst utifrån föräldrabalkens utgångspunkt i att den som föder ett barn anses vara dess förälder blir.[480] Dessutom anses denna form för föräldra-

[477] Prop. 2012/13:107 s. 19 ff. och Prop. 2017/18:155 s. 56 f.

[478] Se vidare avsnitt 4.4 samt Jonsson & Mägi (2021) s. 298 ff.

[479] Ökningen framgår av såväl uppkomsten av de rättsfall som behandlat det juridiska föräldraskapet, men även av forskning (NJA 2006 s. 505, NJA 2019 s. 969, Stoll (2013) s. 31 f., Payne, Korolczuk & Mezinska (2020) s. 183 ff. och Arvidsson, Johnsdotter, Emmelin & Essén (2018) s. 87). Vidare kan anordnandet av surrogatarrangemang i Sverige vara straffbart utifrån ansvarsbestämmelserna i LGI 8 kap. I likhet med transnationell adoption finns i fråga om surrogatindustrin ytterligare problematik som ligger utanför avhandlingens avgränsningar.

[480] I NJA 2019 s. 504 om moderskap efter surrogatarrangemang trycktes även på att det fanns anledning för lagstiftaren att utreda de aktuella frågorna. Se vidare SOU 2016:11 s. 517 ff., 130 ff. och 432 ff. samt Stoll (2013) och Arvidsson (2019).

blivande gå emot principerna i svensk rätt gällande handel med kvinnor, barn, könsceller och kroppar.[481]

Skillnaderna vad gäller hur föräldrablivande regleras i olika länder leder till så kallad *forum shopping*, exempelvis när svenska par ingår surrogatavtal i länder där det är lättare att fastställa föräldraskap för en eller båda tilltänkta föräldrar.[482] I flera fall har Högsta domstolen erkänt utländska domar i fråga om föräldraskapet efter surrogatarrangemang trots att det saknats svenskt lagstöd för ett erkännande. Två fall från år 2019 som uppmärksammats rörde moderskap till kvinnor som inte fött barnet men där barnets rättigheter inte minst gällande privat- och familjeliv inte ansågs kunna tillgodoses på annat sätt. [483]

I samband med dessa rättsprocesser hade ändringar i den svenska lagstiftningen utretts. Denna första statliga offentliga utredning som behandlat surrogatmoderskap ansåg att varken kommersiella eller altruistiska surrogatmoderskap skulle tillåtas i hälso- och sjukvården samt att de kommersiella skulle motverkas. Samtidigt som utredarna inte ville underlätta svenska medborgares surrogatarrangemang i utlandet, ansågs att vissa lagändringar var nödvändiga för att minska oförutsebarhet, riskenen för haltande föräldraskap och statslöshet samt utifrån barnets rätt skydd för privatlivet och till en familj.[484] Det var mot bakgrund

[481] SOU 2016:11 s. 381 f. och 446 ff. och prop. 2017/18:155 s. 39 f. Vad gäller kommersialisering av människokroppen och dess delar, finns också förbud i art. 21 i Biomedicinkonventionen. Även om andra typer av handel med biologiskt material var i fokus vid tidpunkten för konventionens införande, hänvisas i samtida förarbeten till Biomedicinkonventionen och till dessa principer. (Rynning (1997) s. 340 f., SOU 2016:11 s. 179 och 382 ff. och prop. 2017/18:155 s. 40 f.).

[482] Gällande forum shopping se Bogdan & Hellner (2020) s. 42 f. och Trimmings & Beaumont (2016) s. 234.

[483] NJA 2019 s. 504 gällde en kvinnas moderskap till ett barn som hon levde med men inte kunde adoptera eftersom hon var separerad från barnets rättsliga far. HD slog i fallet fast att det fanns ett visst utrymme att utifrån barnets bästa erkänna domar som fastslår en familjerättslig relation. Då det i detta fall inte ansåg att det stred mot ordre public erkändes den Kaliforniska domen avseende frågan om moderskap trots avsaknad av lagstöd för att barnets rätt till respekt för privatlivet skulle kunna tillgodoses. Domstolen hänvisade också till barnets rätt till sin identitet och behov av att tillhöra en familj. Se även Bogdan (2019) s. 704. Att erkännandet av föräldraskap dock inte automatiskt innebar ett erkännande som vårdnadshavare framgick sedan av NJA 2021 s. 437. NJA 2019 s. 969 gällde en ensamstående mor till ett barn som hon enligt en dom i Arkansas var mor till. HD erkände den del av domen som förklarade att kvinnan var rättslig mor till barnet som tillkommit via en surrogatmoder i USA, i likhet med föregående fall med hänvisning till att barnets rätt till respekt för sitt privatliv inte kunde tillgodoses på något annat sätt som var lämpligare och förenligt med principen om barnets bästa. För ett liknande fall där talan om moderskap däremot ogillades se Svea hovrätt, dom 2018-01-23, mål T 5424-17.

[484] SOU 2016:11 s. 518 ff. och 445 f. och prop. 2017/18:155 s. 41 och 45.

av dessa aspekter som fastställandet av genetiskt faderskap år 2019 gjordes enklare och effektivare i internationella situationer.[485] Den utredning som redovisade sitt betänkande år 2021 föreslog borttagande av flera krav i de svenska adoptionsreglerna, såsom slopat krav på samtycke från den andra fastställda föräldern och undantag från vederlagsförbudet, när det anses finnas synnerliga skäl till en adoption då en faktisk familjerelation etablerats. Förslagen lämnades emellertid utanför 2022 års lagändringar om föräldraskap i internationella situationer, likaså förslaget att ett i ett annat land fastställt moderskap för en kvinna som varken har fött barnet eller haft en relation med barnets mor som utgångspunkt ska kunna gälla i Sverige.[486] Det har inte heller tydliggjorts vad som gäller ifall en familj med tre vårdnadshavare eller juridiska föräldrar till ett barn flyttar till Sverige, eller hur föräldraskapet för en person registrerad som ett annat kön än man eller kvinna tredje kön ska hanteras i rätten.

Icke-erkännanden av den familjerättsliga status som ett föräldraskap anses vara, kan utgöra ett hinder i den fria rörligheten när det handlar om EU:s medlemsstater, också i de fall en adoptionsprocess finns som alternativ.[487] EU-domstolen slog år 2021 i ett storkammaravgörande fast att den fria rörligheten för unionsmedborgare innebär att medlemsstaterna är skyldiga att erkänna ett samkönat föräldraskap som uppkommit i en annan EU-medlemsstat, också när det som i fallet ifråga inte framgår vem av föräldrarna som fött barnet. Avgörandet motiverades även med barnets bästa och rätten till icke-diskriminering på grund av föräldrarnas sexuella läggning.[488] Denna dom och framförallt nämnda principer hänvisades till i

[485] T.ex. 3 a § LAIS, prop. 2017/18:155 s. 44 ff. Se vidare avsnitt 4.4.4.

[486] SOU 2021:56 s. 243 ff. och 192 ff. och prop. 2021/22:188 s. 4 ff. En etablerad faktisk familjerelation innefattas såsom utredningen hänvisar till i EKMR:s skydd för en persons familjeliv (SOU 2021:56 232 ff.).

[487] FEUF 21.1, SOU 2021:56 s.112 ff. och Hellner (2019) s. 444 f.

[488] Mål: C-490/20, *V.M.A. mot Stolichna obshtina, rayon "Pancharevo*". I slutet av 2022 har EU-kommissionen föreslagit att reglerna för erkännande av föräldraskap harmoniseras på EU-nivå. Däri påpekas att det ännu enbart är barnets rättigheter utifrån EU-rätten som kravet på erkännande av utländska föräldraskap grundas på (EU-kommissionens förslag den 7 december 2022; COM (2022) 695 COM (2022) 695 final: Proposal for a council regulation on jurisdiction, applicable law, recognition of decisions and acceptance of authentic instruments in matters of parenthood and on the creation of a European Certificate of Parenthood). Av betydelse för lagstiftningen är även att HCCH:s Experts' Group on the Parentage / Surrogacy Project arbetar med att föreslå ett eller flera internationellt privaträttsliga instrument gällande juridiskt föräldraskap https://assets.hcch.net/docs/6d8eeb81-ef67-4b21-be42-f7261d0cfa52.pdf (besökt 2023-02-20).

samband med 2022 års lagändringar om föräldraskap för en kvinna i internationella situationer.[489]

4.7 Rättslig reglering och styrning av föräldrablivande

I kapitlet har den rättsliga regleringen av föräldrablivande beskrivits med utgångspunkt i den svenska lagstiftning som reglerar assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption. Ett flertal av de senaste årens lagändringarna handlar som framgått om likabehandling utifrån kön, inte minst i bemärkelsen könskonstellation hos parrelationer men ändringarna har också präglats av att tillgodose barns rättigheter i förhållande till sin familj.

4.7.1 Den sexuella familjens konturer i lagstiftningen

Utifrån den beskrivna lagstiftningen samverkar bestämmelser på olika rättsområden i utformningen av gränser för möjliga föräldraskap. I detta avsnitt den sexuella familjemodellen för att sammanfatta gränsdragningar gällande föräldrablivande som framträtt i genomgången av lagstiftningen.

Utifrån reglerna om vem eller vilka som ska ses som föräldrar till ett barn kan *två föräldrar* sägas utgöra en huvudregel i både föräldrabalken och LGI. Förutom vid assisterad befruktning som skett med tillämpning av de särskilda bestämmelserna för personer som varken är gifta eller sambor är bestämmelserna om fastställande utformade för att konstruera familjer med två föräldrar. Socialnämnden har också en skyldighet att se till att ett barn som fötts får två föräldrar där det är möjligt. Utifrån detta syftar de första kapitlen av föräldrabalken till stor del till att tillförsäkra ett barn två rättsliga föräldrar. Ett barn kan enligt svensk rätt inte ha fler än två juridiska föräldrar och två vårdnadshavare, vilket utesluter andra sociala eller tilltänkta föräldrar från att erhålla ett juridiskt föräldraskap. Gränsen gällande tvåsamhet uttrycks också genom att fler än två personer aldrig komma ifråga för en adoption, insemination eller IVF.

Att begreppet ensamstående kvinna inte funnits i bestämmelserna om juridiskt föräldraskap förrän år 2016 kan anses illustrera föräldrabalkens uppbyggnad

[489] Prop. 2021/22:188 s. 19 f.

kring två föräldrar. Ett ytterligare uttryck för tvåsamhet är att en partners, makes eller sambos samtycke är ett villkor i flera bestämmelser om assisterad befruktning och rättsligt föräldraskap. För par regleras assisterad befruktning inte i förhållande till en individ, i bemärkelsen att samtycke från en annan person är ett grundläggande krav. Enbart den som varken är gift eller sambo kan i regel själv bestämma att den vill genomgå denna behandling. På liknande sätt kan makar och sambor i regel bara adoptera gemensamt. När fastställande av föräldraskap sker genom presumtion eller digital bekräftelse, kan undvikandet av att blanda in en eventuell ytterligare person ses som prioriterat på bekostnad av att barnets genetiska ursprung blir klarlagt. Vid de flesta föräldrablivanden sätts föräldrarnas parrelation framför att ett barn har båda sina genetiska föräldrar som rättsliga föräldrar, eftersom föräldraskapet inte utreds då en gift persons föräldraskap presumeras eller en sambo som uppges vara genetisk far eller mor gör en frivillig bekräftelse. I de fallen görs det endast om det har uppmärksammats att det är troligt att personen som presumerats inte är den andra genetiska föräldern. Därigenom sätts det tvåsamma föräldrablivandet framför biologi avseende barnets vetskap om sitt genetiska ursprung.

Biologi påverkar i flera bemärkelser möjligheterna till föräldrablivande, inte minst genom att genetiska och biologiska band mellan föräldrar och deras barn utgjort en av de grundläggande utgångspunkterna i utformningen av bestämmelser om framförallt fastställande av föräldraskap. Den som varit gravid med ett barn blir i och med att barnet föds fastställd som den juridiska modern eller fadern. Faderskapet eller moderskapet för en person som bidragit med sina spermier avgörs utifrån äktenskap, bekräftelse eller dom och samtliga dessa sätt har sin bakgrund i bestämmelser som grundats på ett faktiskt eller antaget biologiskt band till barnet ifråga. Vid sexuell befruktning, i bemärkelsen att assisterad befruktning inte har använts, är genom lagstiftningen huvudregeln att aldrig fastställa juridiskt föräldraskap för en icke-genetisk förälder. När samlagsrekvisitet för fastställande av faderskap fick minskad betydelse till förmån för DNA-test innebar det också en ökad möjlighet att identifiera just den biologiska far som reglerna syftade till att fastställa.

Vid assisterad befruktning är det endast när ett pars egna könsceller ska användas som det är möjligt att beviljas insemination eller IVF utan krav på en prövning av om det med hänsyn till makarnas eller sambornas medicinska, psykologiska och sociala förhållanden är lämpligt att behandlingen äger rum. När assisterad befruktning används blir också biologiskt grundade kriterier i form av

ålder avgörande. Ålder är en av de mest betydelsefulla aspekterna i bedömningen i stället för att möjligheten till assisterad befruktning i första hand avgörs av undersökningen av en persons reproduktiva funktion och hälsa. Liknande generella åldersgränser baserade på biologiskt föräldraskap tillämpas också vid adoption trots att reproduktiva funktioner inte är relevanta i det fallet.

Vid såväl assisterad som icke-assisterad befruktning ges ägg och spermier skilda betydelser i bestämmelserna. Spermier kan under fler omständigheter potentiellt grunda ett faderskap då också en person som donerat spermier i enlighet med LGI i vissa fall kan ges möjlighet att bekräfta sitt faderskap eller moderskap. Detsamma gäller inte för den som donerar ägg, vilket blivit särskilt tydligt vid fullständiga surrogatarrangemang där intentionen är att äggdonatorn ska vara förälder och vars genetiska koppling inte i de fallen givits betydelse för möjligheten till rättsligt moderskap. Bestämmelserna om fastställande av föräldraskap är alltså olika beroende på typ av könscell.

Kön har i flera bemärkelser varit en viktig faktor i utformningen av den rättsliga regleringen av möjliga föräldraskap. Fram till år 2019 följde av lagstiftningen att för faderskap eller föräldraskap efter assisterad befruktning avgjorde partnerns, sambons eller makens kön om ett samtycke räckte för att bekräfta faderskap eller föräldraskap. Om den andra föräldern var kvinna skulle barnet dessutom ha tillkommit efter behandling i Sverige och i enlighet med lagen om genetisk integritet. Kön har präglat samtida rättsliga föräldrablivanden också genom att faderskapspresumtionen vid såväl nationella som internationella förhållanden fram till år 2022 inte hade någon motsvarighet för andra än för en man gift med en kvinna, samt att en kvinnas i utlandet fastställda föräldraskap i regel inte kunde göras gällande här om hon inte fött barnet.

Bestämmelserna har alltmer inneburit likabehandling mellan samkönade och olikkönade par samt personer med ändrad och ej ändrad juridisk könstillhörighet. Föräldrabalkens bestämmelser är tillämpliga på att en man utan ändrad juridisk könstillhörighet föder barn, men däremot inte på situationen att en kvinna utan ändrad juridisk könstillhörighet med en intersexvariation bidrar med spermier till ett barns tillkomst.[490]

I egenskap av ett parförhållande av förväntat *sexuell* karaktär har äktenskap, partnerskap och samboende utgjort grundläggande kriterier för vilka personer som

[490] Jfr. avsnitt 4.4.2.

har fått sin familjeform skyddad av lagstiftningen och för vilka som exkluderats från detta skydd eller från föräldrablivande. Det utgör en slags rättsligt grundad förväntan genom hur kriterier om äktenskapsliknande förhållande respektive parförhållande definierats som relationer i vilka det normalt sett ingår ett sexuellt samliv. Kravet på att adoptivföräldrar ska vara ett par gör att en person inte heller kan adopteras av en styvförälder som separerat från den andra föräldern, eller av en familjehemsförälder, för att ett rättsförhållande ska bestå med en annan förälder än dennes make, registrerade partner eller sambo. På liknande vis är regleringen av insemination och IVF utformad så att de som söker tillsammans ska ha en parrelation.

Detta visar på hur föräldrablivandets avgränsning genom lagstiftningen till stora delar följer den sexuella familjemodellen, samt hur delarna på olika sätt relaterar till varandra. Samtidigt som två föräldrar av olika kön fått allt mindre betydelse i hur föräldraskap avgränsas i rätten, kvarstår sexuell reproduktion, biologi och förväntat sexuella parrelationer som utgångspunkter för den rättsliga regleringen av föräldrablivande. Biologi prioriteras i många fall framför avsikten att bli förälder, då det är utgångspunkten när föräldrablivande inte sker genom adoption eller genom assisterad befruktning i svensk hälso- och sjukvård. Även genom hur vetskap om en donators ursprung är en faktor för möjligheten att fastställa föräldraskap efter assisterad befruktning blir biologi betydelsefullt. Samtidigt ges barnets rätt till vetskap om sitt ursprung inte prioritet framför en formaliserad parrelation vid presumtion och bekräftelse. Det blir tydligt hur möjligheter till föräldrablivanden på flera sätt kan bli avhängiga vilken typ av relation som föräldrarna har, och hur betydelsen av sexuella parrelationer i lagstiftningen framstår som föga utmanad.[491]

Hur assisterad befruktning kom att regleras i svensk rätt kan vidare beskrivas med användning av McCandless formulering att även icke-genetiskt föräldraskap reglerades runt sexuella parrelationer.[492] Rättsligt erkännande och föräldrablivande blir i regel betydligt omständligare för de som inte har reproduktivt sex eller inte kan, alternativt vill, bli föräldrar genom det. Singers slutsats rörande att de begränsade möjligheterna att beakta fler omständigheter av betydelse för föräldrafunktionerna

[491] Beträffande svensk rätt skriver Leviner utifrån möjligheter till assisterad befruktning i rätten att det krävs en parrelation ”som nog åtminstone typiskt måste bygga på romantisk kärlek och sex.” (Leviner (2016) s. 639).
[492] McCandless (2012) s. 28.

gör att fastställandet av föräldraskap emellanåt inte tillgodoser barnets intressen är därigenom, efter mer än två decennier, alltjämt relevant.[493]

Utifrån de många lagändringar gällande assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption som genomförts under 2000-talets första decennier blir påtagligt att det ideal som framträder i den svenska lagstiftningen delvis har ändrat skepnad. Den sexuella familjemodellens delar förhåller sig till varandra bland annat genom att emellanåt och även över tid ersätta eller indirekt kompensera för varandra i den rättsliga regleringen. Heterosexualitet har i egenskap av en tidigare förutsättning för rättsligt erkänt föräldraskap i stor utsträckning ersatts av tvåsamhet och i viss mån även äktenskap.[494] Det sistnämnda genom hur äktenskapet på 2020-talet fått en större betydelse för fastställande av rättsligt föräldraskap i bemärkelsen att presumtionsreglerna utvidgats till att gälla alla gifta par i stället för att avskaffas eller utvidgas till att kunna inkludera sambor. I likhet med äktenskapet har biologins betydelse tagit olika former i rätten. Bestämmelser knutna till barnets rätt till vetskap om sitt ursprung har blivit fler. Biologiska band har däremot vid sidan av tvåsamhet fått minskad inverkan på möjligheterna till föräldrablivande genom assisterad befruktning. De mest ohotade utgångspunkterna på den formaliserade nivån i rätten kan samtidigt nu sägas vara det biologiska föräldraskapet och en sexuell parrelation, genom hur dessa som huvudregel prioriteras i de situationer där möjlighet till detta finns. Det har med i avstamp olika länders rättssystem uppmärksammats att utgångspunkten för bestämmelser när rätten utvecklas alltjämt ofta fortsätter vara den idealiserade familjen.[495]

Lagstiftningens styrning av personer mot den sexuella familjemodellen har i relation till svensk lagstiftning belysts av Rydström, som med avseende främst på homosexuella män lyfter fram hur sambolagen och bastuklubbslagen fungerade som en morot respektive en piska mot en anpassning till mer tvåsamhet och mindre promiskuitet.[496] Gällande denna typ av anpassning har Edenheim utifrån betänkanden kopplade till homosexualitet funnit att homosexuella har givits rättigheter i utbyte mot att anpassa sig till den definition av homosexualitet som utredarna utgått från.[497] Bestämmelserna innebär att de som avviker från den

[493] Singer (2000) s. 534.

[494] Detta har belysts utifrån olika kontexter bl.a. i Robson (2002) s. 819 f. och Dahl (2014) s. 160.

[495] T.ex. Ketscher (2012) och Fineman (2009).

[496] Rydström (2005) s. 318 f.

[497] Edenheim (2005) s. 238.

sexuella familjen blir inkluderade i högre utsträckning när anpassningar till de rådande idealen sker. Också i rättsvetenskaplig forskning har beskrivits hur denna typ av anpassning innebär att missgynnade eller minoritetsgrupper förväntas, och inte sällan behöver, anpassa sig till den idealiserade gruppen.[498] Det utgör samtidigt ett uttryck för att det som konstrueras som normalt behöver det som konstrueras som avvikande för att behålla sin position. Denna process innebär att anpassningar till den sexuella familjens ideal förväntas ske. När föräldrablivande möjliggörs av det offentliga genom bestämmelser som bygger på att vara gifta eller sambor, fungerar rätten styrande mot att personer väljer dessa kombinationer av nära relationer i stället för att exempelvis dela hushåll med eller uppfostra barn med en släkting eller vän. De från år 2022 gällande reglerna som inkluderar presumtion för alla gifta par där ett barn föds utgör ett konkret incitament till att fler föräldrar bör ingå äktenskap. Detta innebär ett ytterligare exempel på styrande makt mot det som konstruerats som normalt.

Vad som inte längre tar form av avgörande villkor för föräldrablivande, består ofta på andra sätt. Exemplet från de senaste årens svenska lagstiftning är hur kön numera i ytterst få situationer avgör möjligheter till föräldraskap, samtidigt som det genomgående är närvarande i utformningen av lagstiftningen och i beteckningar av de rättsliga relationer som följer. Genom 2022 års införande av fler presumtionsregler och liknande ändringar vid föräldraskap i internationella situationer, blir det tydligt hur fastställande av faderskap varit centralt i rätten och blivit utgångspunkten för hur andra föräldraskap fastställs. Ett annat exempel är att det inte finns någon möjlighet att utifrån sin sociala könsidentitet välja föräldraskapsbeteckning eller att ha en könsneutral sådan, utan den juridiska könstillhörigheten avgör om en person registreras som mor, far eller förälder.[499]

När mallen för lagstiftningen som aktualiseras vid assisterad befruktning och för juridiskt föräldraskap till ett barn som föds i, adopteras eller flyttar till Sverige utgörs av ett par som vill ha biologiska band till sitt barn påverkar denna mall även vilka föräldrablivanden som uppkommer och söker erkännande. I det följande behandlas den rättsliga regleringen som ett område för styrning av möjliga föräldraskap.

[498] Robson betonar nödvändigheten av en dominerande grupp vid assimilering samt belyser detta i relation till moderskap (Robson (2002) s. 715 ff. och 814 f.).

[499] Behovet av en mer könsneutral föräldraskapsrättslig lagstiftning utifrån bl.a. detta har belysts av Scherpe (2016) s. 130 f. och Jonsson & Mägi (2021) s. 300 ff. Se även avsnitt 7.3.

4.7.2 Regleringens styrning av föräldrablivande

Den beskrivande genomgången visar hur föräldrablivande regleras med utgångspunkt i lagstiftning om juridiskt föräldraskap och möjligheter till hjälp med assisterad befruktning. Den rättliga reglering som är tillämplig under svenska, och till vissa delar också internationella, förhållanden utgör ett regelverk med en rad olika former av regler och anvisningar. De mest uppenbara hindren de kan leda till utgörs av villkor i indispositiva bestämmelser. Hindrande och styrande på samma sätt kan dock de kriterier och liknande som avgörs genom en bedömning vara. I synnerhet då det sällan är utrymme för att göra undantag från ett kriterium till förmån för ett annat, eller för de sammantagna omständigheterna i det enskilda fallet. Samma bestämmelser tillämpas på flera olika situationer, samtidigt som en och samma situation hanteras genom skilda bestämmelser när det finns skillnader gällande kön eller ändrad juridisk könstillhörighet. Det ska även påminnas om att hänsyn inte tas till avtal när de svenska reglerna gällande föräldrablivande tillämpas.

Till rättens mångfacetterade karaktär hör på dessa rättsområden hur den rättsliga styrningen sker i olika former och tillämpas av olika aktörer som utreder och beslutar om möjligheter till föräldraskap. Förutom domstolar handlar det om socialnämnder och professionella yrkesutövare som läkare och socionomer. Utrymmena för tolkning och bedömning vid utredningar med ledning av föreskrifter, allmänna råd rån handböcker blir samtidigt till utrymmen för styrning. Utifrån detta samt att en av föräldraskapsrättens huvudsakliga funktioner som berörts är att påverka människors handlingar och beteende i viss riktning, får rättens reglering konsekvenser som tar formen av offentligt sanktionerad styrning

Den rättsliga regleringens effekter framstår möjligtvis som tydligast utifrån effekterna av den sammantagna funktionen av bestämmelser tillsammans med exempelvis riktlinjer gällande assisterad befruktning, föräldraskapsutredningar och adoption. Genom sin särskilda ställning avgör rätten vilka föräldraskap som erkänns, samt vilka potentiella föräldrar som godkänns som lämpliga.[500] I detta uppstår gränser för vad som blir möjliga alternativ och handlingsutrymmen. Denna typ av gränser och definitioner av vad som är tillåtet är utmärkande för en tvingande form av makt och som även gör att det i denna bemärkelse får en repressiv funktion.[501]

[500] Gällande rättens ställning kopplat till tvångsmakt se t.ex. Hydén (2002) s. 131 f. och Niemi-Kiesiläinen (2004) s. 168.
[501] Hörnqvist (2012) s. 33.

Det är på sin plats att påminna om att benämningen av den rättsliga styrningens effekt som tvingande syftar på den form av makt som rätten här ses som en arena för. Bestämmelserna i fråga förhindrar inte nödvändigt andra vägar till föräldrablivande än de som direkt underlättas eller uppmuntras i rätten. Samtidigt kan regleringen fungera som en form av tvång för de berörda i bemärkelsen att anpassningar till villkor krävs, föräldraskap inte erkänns eller tvärtom fastställs mot personers vilja. Med hänvisnings till Foucaults maktbegrepp talar Spade talar om rätten som en av taktikerna för att hantera befolkning och statlig organisering av reproduktion såväl som släktband. Rättens makt beskriver han i termer av befolkningshantering och reglering av reproduktion som ett av de områden där lagen utgör en betydelsefull del i hur livschanser distribueras.[502]

I kapitlet har visats att de olika delarna av rätten leder till att omöjliggöra och försvåra men även möjliggöra vägar till biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldrablivande. Utifrån den beskrivna lagstiftningen syns även skiljelinjer mellan styrningen knutet till indelningen i offentlig rätt och privaträtt. Föräldrablivande inom sexuella familjemodellen regleras främst genom bestämmelser hänförliga till familjerätten, i form av fastställande och erkännande vid nationella såväl som vissa internationella förhållanden. Färre rättsliga områden aktualiseras under dessa förhållanden och således vid rättslig styrning av de som utgör en traditionell kärnfamilj och därmed kan beskrivas överensstämma med den sexuella familjen. I förhållande till sökande för internationell adoption eller assisterad befruktning används utöver familjerätten också lagstiftning av offentligrättslig karaktär, såsom medicinsk rätt och socialrätt, internationell privat- och processrätt samt bestämmelser om internationell adoptionsverksamhet.

Oaktat om detta till alla delar är befogat, kan detta vid sidan av de i föregående avsnitt beskrivna mönstren i lagstiftningen framstå som exempel på hur den rättsliga regleringen av föräldrablivande inte framstår som enhetlig och vars konsekvenser inte är i linje med rättlig neutralitet och likabehandling.[503]

Rätten styr genom att påverka vilka biologiska och genetiska föräldraskap som det offentliga kan hjälpa till med att möjliggöra, och hur status som förälder kan erhållas genom juridiskt föräldraskap. Utifrån det kan styrningens påverkan på personers rättsliga status, valmöjligheter och skydd för familjerelationer sägas främst

[502] Spade (2015) s. 57.
[503] Se vidare avsnitt 5.3.2 och t.ex. Lacey (1998) s. 7 f.

skydda de personer och relationer som liknar den mall lagstiftningen främst har formats utifrån. Följaktligen innebär det mindre möjligheter och ett påtagligt sämre skydd för många familjer. För att låna Swennens formulering uppstår ett glapp mellan rättens familjer och levda, genom de tydliga gränserna i rätten vad en familj innebär.[504]

Den rättsliga utformningen av familj och dess möjliga konsekvenser av olika slag fungerar på dessa vis som biopolitisk styrning. Detta kan också identifieras i hur frågor förflyttas mot att i högre utsträckning ses som föremål för offentlig styrning, och därigenom i lägre utsträckning privat, när en ny aspekt av eller väg till föräldrablivande regleras. Den mer mångfacetterade styrningen i relation till de som befinner sig i den sexuella familjemodellens utkant framstår vidare som ett av de sätt på vilka rätten fungerar normativt i relation till nära relationer, vilket beskrivits som knutet till den rättsliga regleringens position som en institutionell överens-kommelse.[505] Som en av de arenor för makt som formar vad som uppfattas som möjligt för människor, får rätten utifrån hur den förstås här också konsekvenser på fler nivåer som inte på samma sätt är tvingande. Bland annat genom att, som Sørlie betonar, rättens reglering styr genom att definiera vad som är ett normalt sätt att leva.[506] Rättens styrning utifrån flera nivåer av makt behandlas närmare i det sista kapitlet. Efter att i detta kapitel ha behandlat bestämmelserna om föräldrablivande och visat på mönster i hur föräldrablivande styrs, vänds i de nästkommande kapitlen blicken mot hur den rättsliga regleringen av föräldrablivande konstrueras på den diskursiva nivån. Med användning av förståelsen av rätten som en social konstruktion som ständigt fylls med betydelser, aktualiseras frågor om hur dess funktion och egenskaper konstrueras, vilket är i fokus härnäst.

[504] Swennen (2020) s. 55 f.
[505] Gustavson (2001) s. 21.
[506] Sørlie (2017) s. 186 f.

5 Konstruktioner av rättens egenskaper och styrning

I detta kapitel analyserar jag hur rättens egenskaper och styrning konstrueras i materialet. Genom att kunskapsintresset riktas mot den diskursiva nivån handlar denna del om ideal, antaganden och andra förståelser av rättslig reglering som konstrueras i anslutning till lagstiftningen om föräldrablivande. Analysen knyter i detta an till den styrning av föräldrablivande som det föregående kapitlet behandlat. Det syftar även till att synliggöra hur förståelser av rätten normaliseras. Därmed behandlas frågeställningen om hur rätten konstrueras på diskursiv nivå.

I det första avsnittet belyses konstruktioner av den rättsliga styrningen av föräldrablivande och vad som ses som frågor för det offentliga. I det andra avsnittet riktas intresset mot hur den rättsliga regleringen av föräldrablivande på olika sätt förstås som ett enhetligt område vars bestämmelser ska vara konsekventa. I avsnittet därpå ligger fokus på hur rätten konstrueras som möjliggörande, progressiv och neutral.

5.1 Den rättsliga styrningen som given och nödvändig

I avsnittet ligger fokus på vilka förväntningar och utgångspunkter som konstrueras gällande att och hur föräldrablivande regleras rättsligt.

5.1.1 Självklar reglering av föräldrablivande

Av de föregående kapitlen framgår att möjligheter till föräldrablivande till stora delar regleras genom lagstiftningen, ofta med indispositiva bestämmelser. Ett sådant konstaterande kan anses framstår som banalt eller onödigt, vilket hänger samman med att regleringen ofta ses som självförklarlig. Utifrån förståelsen av rätten och det som den reglerar som konstruerade är det emellertid inte givet vad som regleras och på vilket sätt. Här ska också påminnas att rätten inte ses som givet centrum för makt utan kan beskrivas som en av formerna för vad som kommit ur många olika

maktkamper.[507] Denna förståelse innefattar att förväntningar på rätten hänger samman med andra diskurser, men också hur förväntningarna på föräldrablivandets rättsliga reglering har utformats utifrån tidigare rättsliga regler och principer rörande familj och reproduktion.

De rättsområden som är i fokus har som framgått utgjort en del av svensk lagstiftning olika länge. Innan 1980-talet ansågs inte en reglering av assisterad befruktning vara behövlig, medan det numera sällan ifrågasätts att området är omgärdat av lagstiftning. Angående assisterad befruktning förekom i förarbeten som argument för lagändringar att lesbiska respektive ensamstående redan blev föräldrar i egen regi.

> Tidigare har det varit så att de flesta barn till homosexuella föräldrar kommit till i en heterosexuell relation. Numera skaffar allt fler par i fasta homosexuella relationer barn gemensamt, ofta genom privat insemination.[508]

> Som ytterligare exempel kan nämnas argumentet att ensamstående kvinnor bör ges rätt till assisterad befruktning med tanke på att en sådan rätt nu har getts till de par som består av två kvinnor. Två närliggande argument handlar om att förfarandet är tillåtet i vissa andra länder och att ensamstående kvinnor redan i dag får barn på egen hand.[509]

Dessa konstateranden kan ses som uttryck för att det som praktiseras på ett visst område förstås som i behov av reglering, främst grundat i att det förekommer som en väg till föräldrablivande. Existensen av föräldrablivande i sig konstrueras som en självförklarlig anledning, vilket kan anses hänga samman med det offentligas styrning över reproduktionen som förgivettagen. Hur en viss ordning konstrueras som given finns också mer implicita exempel på i materialet. De tidigare kraven på att personer som fick ändring av juridisk könstillhörighet både skulle vara sterila och i regel saknade möjlighet att spara könsceller diskuterades varken i förarbeten gällande assisterad befruktning eller i den föräldraskapsrättsliga litteraturen.[510] Det gör att de fyra decennierna av steriliseringar i samband med könsbekräftande vård inte heller

[507] Foucault t.ex. (2002) s. 103.
[508] SOU 2001:10 s. 259. Se även liknande resonemang i prop. 2004/05:137 s. 39.
[509] SOU 2014:29 s. 96.
[510] T.ex. prop. 2001/02:89 s. 16 ff., Singer (2000) s. 30 ff. och Saldeen (2013) s. 114 ff.

konstrueras som en betydelsefull del av hur föräldrablivande har utformats i rätten. På liknande sätt berörs inte ensamstående i 00-talets förarbeten om assisterad befruktning och trots att gifta par oavsett könskonstellation kunde ansöka om adoption från och med år 2003 nämndes inte samkönade par det betänkande om adoptionsverksamheten som redovisas samma år.[511] Indirekt konstrueras de genom det som mindre relevanta i relation till föräldraskap.

Hur relationen mellan exempelvis biologiskt och socialt föräldraskap ser ut är inte i något avseende givet. Utifrån den roll som biologi givits har de sätt på vilka de vävs samman emellertid en dominerande betydelse för hur möjligheterna till fastställande av föräldraskap och till assisterad befruktning har formulerats. Som visats i det föregående kapitlet styrs dessa gruppers möjligheter i högre grad då det sker på fler håll i rätten och inte enbart genom bestämmelserna om fastställande av föräldraskap. Lagstiftningen bidrar genom detta till att konstruera förväntningarna på vilka föräldrablivanden som är villkorade och vilka som är mindre villkorade. Utifrån det kan Finemans formulering om att de familjer som betraktas som naturliga anses ha rätt att inte kontrolleras av staten användas också gällande den svenska samtida lagstiftningen.[512]

På liknande sätt hänger de rättsliga grunderna för föräldraskap samman med att sociala föräldraskap, såsom för släktingar eller en förälders nya make eller sambo, inte förväntas grunda rättsligt föräldraskap. Kopplingen mellan parrelationer och föräldraskap utgör ett av villkoren som på många håll i lagstiftningen framstår som en given ordning genom att det inte förs en diskussion om detta i förarbetsmaterialet.

Att bestämmelserna om assisterad befruktning försvåra eller förhindra föräldrablivanden konstrueras emellanåt som förväntas. Angående assisterad befruktning konstaterades i betänkandet med titeln *Olika vägar till föräldraskap:*

> Det förhållandet att något är tekniskt och medicinskt möjligt behöver nämligen inte innebära att det också bör tillåtas.[513]

Att utgå från att möjliga sätt att bli förälder bör vara otillåtet tills det tillåtits av det offentliga framstår som en utgångspunkt i denna typ av formuleringar. Det bidrar vidare till förståelsen av kontroll av icke-sexuell reproduktion som en självskriven

[511] Prop. 2001/02:89, prop. 2005/06:64 och SOU 2003:49.
[512] Fineman (1995) s. 177 f.
[513] SOU 2016:11 s. 282.

del av rättens funktion. Det kan också ses som ett uttryck för den diskursiva förhandlingen av vad som ska regleras och därigenom också om rättens gränser.[514] Såsom har belysts i tidigare forskning gjordes insemination till ett problem och en praktik som skulle regleras i särskild lagstiftning, från att tidigare ha utgjort en medicinsk behandling bland andra.[515] Att rättens funktion konstrueras som förbjudande sker också i rättsvetenskapliga resonemang inom familjerätt.

> Sambor måste inte tillerkännas en 'rätt' att adoptera gemensamt bara för att makar får adoptera gemensamt och likabehandlingsprincipen bör inte vara huvud-argumentet för att tillmötesgå ensamstående kvinnors önskemål om att få tillgång till assisterad befruktning inom ramen för svensk sjukvård.[516]

Utifrån denna formulering framstår den rättsliga regleringen i allmänhet och hindrande bestämmelser i synnerhet som ett naturligt eller givet sätt att reglera familje- och föräldrarelationer. Rättens funktioner i fråga om att hindra respektive möjliggöra föräldraskap, kan genom det upprätthållas som betydligt högre utsträckning nödvändig gällande föräldrablivande utanför den sexuella familjemodellen. Styrningen framställs då som given genom hur rätten förväntas ha den yttersta kontrollen över flera former för föräldrablivande.

Genom diskurser kring den rättsliga regleringen konstrueras också de sätt som reglerna om föräldrablivande är utformade på som givna.

Dessa konstruktioner blir än tydligare av en jämförelse med andra möjliga grunder för föräldrablivande. Fineman och Pylkkänen har båda argumenterat för fördelar med att någon form av omsorgsrationalitet i högre utsträckning än sexuella relationer skulle grunda rättsliga band mellan barn och förälder.[517] Med hänvisning till bland andra Fineman ifrågasätter också Herring att lagar knutna till familj utgår från sexuella relationer snarare än omsorgsrelationer. Han påpekar att även utifrån en traditionell rättsvetenskaplig analys bör familjerätten i stället centreras runt omsorg.[518] Herring menar att syftet med familjerätt främst bör vara att skydda omsorgsrelationer vilket gör existensen av en sexuell relation mellan parterna

[514] Banakar (2003) s. 74 f. och Lacey (1998) s. 7.
[515] Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 30.
[516] Sörgjerd (2012) s. 706.
[517] Fineman (1995) och Pylkkänen (2011).
[518] Herring (2015) s. 25 ff. och 35 ff.

irrelevant.[519] Nordborg för resonemang om att barn skulle kunna ges möjlighet till flera statusrelationer med föräldrar i och med att reproduktionsteknologin tydliggör att föräldraskap kan vara såväl biologiska och genetiska som sociala.[520] I sammanhanget ska också Pylkkänens resonemang med utgångspunkt i äktenskapslagstiftning belysas, i vilket hon utvecklar hur nära relationer hade kunnat vara reglerade med fokus på annat än en rättsligt erkänd tvåsamhet. Som exempel nämns att organisera rättsliga relationer genom avtal utifrån frivillig familjekonstellation så att det finns skydd för ekonomiska och omsorgsmässiga behov.[521] Ett närmare uppmärksammande av hur föräldrablivande och föräldraskap främst hänförs till vissa relationsformer är dock relativt sällsynt inom familjerätt och medicinsk rätt. Frånvaron av att föreställa sig andra möjliga föräldrablivanden bidrar till att konstruera såsom givet vilka delar av föräldrablivande som står under det offentligas styrning på olika områden.

Förgivettagande av att lämplighetsprövningar görs gällande adoption och assisterad befruktning men inte i andra situationer kan ses som ett uttryck för att rättens reglering ses som förgivettagen. Asch belyser olika perspektiv på att bedöma lämplighet som förälder inför att utöva socialt föräldraskap, och menar att även om det kan vara lämpligt att det sätts lämplighetkriterier för att erbjuda assisterad befruktning så har dessa ofta baserats på faktorer som varit irrelevanta för föräldraskap såsom civil status eller sexualitet.[522] Hon betonar att samtidigt som viljan till biologiska band är rimlig, behöver den inte ges samma vikt som en mer generell vilja att vara förälder. Asch diskuterar vidare kopplingen mellan biologiska band och lämplighet som förälder i egenskap av förgivettagen utgångspunkt i regler om fastställande av föräldraskap.[523]

När alternativa ordningar för lämplighetsbedömning formuleras framstår de i regel som orimliga. Asch tar avstamp i artikeln *Licensing Parents* som innehåller argument för att föräldraskap borde kräva en licens i likhet med licensyrken där människor i annat fall löper en större risk att skadas.[524] Samtidigt som det bör vara uppenbart att diverse problematiska ordningar kan associeras till ett system som

[519] Herring (2015) s. 28.
[520] Nordborg (1995) s. 162.
[521] Pylkkänen (2011) s. 242 ff.
[522] Asch (2012) s. 123.
[523] Asch (2012) s. 127 f.
[524] Asch (2012) s. 123 ff. och 128. LaFollette (1980) s. 331 ff.

innefattar en generell lämplighetsprövning såväl som till utformningen av dess kriterier, kan exempel på det som närmast utgör en motsats till den rådande ordningen likväl bidra till att synliggöra hur den rättsliga regleringen av assisterad befruktning och adoption konstrueras som given.

Vad som ses som möjligt och inte att reglera genom lagstiftningen hör såsom Svensson påpekar ihop med vår föreställning om det möjliga. Denna typ av föreställningar ses även som sammanhängande med hur förståelser om vad som är privata och offentliga angelägenheter konstrueras.[525] Vilka aspekter av reproduktion som förväntas hanteras av det offentliga genom rätten kan läsas som ett exempel på just detta.

När det offentliga konstrueras som ansvarigt för reglering av reproduktion och rättsligt föräldraskap, kan det lättare förstås som en given ordning både att dessa regleras rättsligt och på vilka sätt de regleras. Dessa processer är ett av uttrycken för den makt som utövas genom kunskapsproduktion om vad som innefattas i olika rättsliga områden. Denna konstruktion bidrar både till vad som förstås som mindre relevant för den samtida lagstiftningen och vad som uppfattas som en naturlig del av den rättsliga styrningen av föräldrablivande.

5.1.2 Kontroll som alternativ till kaos

Konstruktioner av den rättsliga regleringens innehåll som givet hänger i förhållande till dessa rättsområden inte sällan samman med hur områdena som regleras behandlas som i behov av det offentligas kontroll. I de förarbeten som analyserats finns motiveringar som mot bakgrund av det framstår som uttryck för förväntningar på rättslig styrning.

De frågor som under det senaste decenniet innehållit de mest explicita diskurserna om hindrande regler handlar om surrogatarrangemang, där Sveriges inställning har varit att varken kommersiell eller altruistisk surrogatverksamhet är godtagbar. Denna hållning kommer bland annat till uttryck i formuleringar som rör styrning av föräldrablivande också utanför Sverige. En allmän utgångspunkt i propositionen där föräldrablivande efter utländska surrogatarrangemang behandlades formulerades:

[525] Svensson (1997) s. 312.

> Det bör inte genomföras lagändringar i syfte att underlätta för svenska medborgare att genomgå surrogatarrangemang i utlandet.[526]

När inte det rättsliga skyddet för barnen som föds i dessa arrangemang inkluderas som en betydelsefull aspekt i formuleringen, framstår utgångspunkten i styrning av reproduktion som i sig som betydande. Detta då andra och mer indirekta typer av påverkan, såsom att underlätta andra former av juridiska föräldraskap eller vårdnadsansvar, inte berörs i sammanhanget. I och med att det första valet gällande föräldrablivande oftast är att föräldern eller en av föräldrarna ska vara gravid, framstår det som att den möjlighet till assisterad befruktning utan genetisk koppling mellan förälder och barn som föreslogs i samma proposition kunnat formuleras som ett sätt att minska behovet av både fertilitetsbehandlingar och surrogatarrangemang i utlandet. I frånvaro av sådana resonemang konstrueras som en given och enda utgångspunkt att denna form av föräldrablivande ska kontrolleras genom försvårande bestämmelser.

I betänkandet om barn i homosexuella familjer kan också en förväntan på rättslig styrning av hur och var föräldrablivanden sker utläsas i relation till assisterad befruktning, som vid den tiden i Sverige inte erbjöds andra än olikkönade par.

> Med en möjlighet för lesbiska par att erhålla assisterad befruktning vid allmänt sjukhus skulle sannolikt många av de par som inte vill ha en aktiv far till sitt barn att i första hand välja denna form av befruktning. Barnet har då möjlighet att få reda på sitt biologiska ursprung.[527]

Också angående de bestämmelser om föräldraskap efter assisterad befruktning som gäller sedan år 2019 formulerades avsikter med reglerna som kan ses som förväntningar också på rättens styrande funktion

> Reglerna är avsedda att påverka föräldrar att välja assisterad befruktning med donerade spermier från en donator vars identitetsuppgifter barnet senare kan få del av. En förhoppning är att, om det står klart att en grund för att häva ett föräldraskap är att donatorns identitet inte är känd, föräldrar som genomgår behandling i utlandet i större

[526] Prop. 2017/18:155 s. 39.
[527] SOU 2001:10 s. 335.

> utsträckning än i dag kommer att använda sig av en känd donator.[528]

Rättslig styrning gällande valet av föräldrablivande, här mellan en offentlig inrättning och exempelvis hemmainsemination med en donator som personerna känner, framställs som ett givet syfte. Att försvåra för barn att få juridiska föräldrar fastställda när det tillkommit på ett sätt som inte är i linje med de rätten erbjuder framstår därigenom inte som särskilt problematiskt. Att fungera styrande mot en del former av föräldrablivande konstrueras därigenom som förhållandevis självförklarligt. Det kan också ses mot bakgrund av vad Davies skriver om hur rätten förstås som en samling sanningar, och att när rätten behandlas och ses som en diskurs som bör styra människors handlande blir den utifrån rättens position en form av sanning.[529]

Som framgår av det föregående kapitlet innebär många bestämmelser som syftar till att utgöra handlingsdirigerande styrning att en del familjekonstellationer inte ges tillräcklig förutsebarhet och rättsligt skydd så att människor därmed förväntas vilja undvika dessa. Den styrning och därigenom kontroll som sker genom rätten kan beskrivas vara i linje med rättens handlingsdirigerande syfte – beskrivet som att kodifiera normer och ideal för människors beteende, men mindre i linje med föräldraskapsrättens funktion att skydda barn och deras föräldrarelationer.[530]

Formuleringar gällande rätten som behövlig och nödvändig för att styra föräldrablivande förstärks genom att många resonemang präglas just av argument som rör rättens funktioner och egenskaper eller med motiveringar utifrån barns rätt och intressen. I en av propositionerna om assisterad befruktning sades under dess utgångspunkter att

> Det tidigare sambandet mellan sexualitet och fortplantning har delvis upphävts genom utvecklingen av preventiv-medel. Detta ger kvinnor och män en möjlighet att styra fortplantningen på ett sätt som var okänt för tidigare generationer. De olika stadierna i fortplantnings-processen tenderar också att få ökande medicinska inslag. Detta kan innebära bättre möjligheter att planera för en graviditet, att genomföra den under trygga förhållanden och att kunna få hjälp om komplikationer tillstöter. Samtidigt har den här utvecklingen, enligt vissa bedömare, lett till att

[528] SOU 2018:68 s. 144.
[529] Davies (2013) s. 72 f. och 77.
[530] Jfr. Singer (2000) s. 36 ff.

> barnafödandet alltmer kommit att betraktas som en rättighet. I ett individuellt perspektiv kan det hävdas att reproduktion och avlandet och fostrandet av barn hör till den enskilda människans sfär, något som individen själv beslutar om. Enligt ett sådant resonemang skulle man kunna säga att den som vill få barn och som är ofrivilligt barnlös bör få hjälp med detta om det finns tekniska och medicinska möjligheter. Från ett samhälleligt perspektiv kan man ha ett annat betraktelsesätt. Ett uttryck för detta är exempelvis FN:s barnkonvention som värnar om barnets rätt i olika avseenden. När det gäller assisterad befruktning kan det sägas att starka samhällsintressen och åtaganden flätas in i det som kan ses som det allra mest privata. Samhället har ett ansvar för de risker som ett barn kan komma att utsättas för genom att man på artificiell väg framkallar en graviditet. Det är bl.a. mot en sådan bakgrund diskussionen om ”rätten att få barn” måste ses.[531]

Samhällets intressen och ansvar formuleras som en motpol till risker för barn och att föräldraskap skulle betraktas som en rättighet. Genom att ställas mot detta konstrueras det offentligas styrning som önskvärd. Lagstiftningen som kringgärdar assisterad befruktning framstår i detta som en naturlig följd av att en del av formerna för reproduktion sker inom hälso- och sjukvården. Därigenom konstrueras det som en implementering av samhällets och barnens intressen och kanske framförallt som det som skiljer på huruvida föräldraskap ska ses som en rättighet eller inte.

En mer uttrycklig utgångspunkt i kontroll från det offentligas håll framkommer också i materialet. Gällande assisterad befruktning konstaterades i en senare proposition:

> När det gäller s.k. heminseminationer saknar samhället helt insyn och kontroll […][532]

Formuleringar som denna bidrar till att konstruera såsom självförklarligt att det inte är önskvärt att människor inseminerar själva eller utomlands. Det bidrar också till hur vissa typer av reproduktion oftare förväntas kontrolleras genom rättslig reglering samtidigt som andra tillhör privatlivet där samhällelig insyn inte på samma vis hör hemma. Utredningar av lämplighet att bli förälder och vid fastställande av föräldraskap kan i denna kontext läsas som ett av medlen för kontroll och därigenom

[531] Prop. 2001/02:89 s. 22 f.
[532] Prop. 2017/18:155 s. 53 f.

tvingande makt i rätten. Det offentligas kontroll av och insyn i kontroll över reproduktionen samt på vilka sätt det sker konstrueras genom dessa diskurser om rätten som någon givet.

Kontroll och insyn lästa som uttryck för förståelser att styrningen är nödvändig, framstår som sammanhängande med de förväntningar på ordning som kommer till uttryck i rätten samt hur ordningen i dessa exempelvis ställs emot kaos. Peczenik belyser att förståelsen att förutsebarhet måste basera sig på lagen bland annat motiverats av att lagen skapar ordning som i princip är bättre än kaos.[533] Han konstaterar att

> [d]et är bättre för ett samhälle att etablera en rättsordning, som i *vissa* fall leder till etiskt oriktigt tvång, än att tolerera kaos.[534]

Denna typ av diskurs konstruerar ett hotande kaos som en reell och given möjlighet, som kan stärka antaganden om vikten av kontroll och förutsebarhet.

Samtidigt som regleringen av föräldrablivande inte är bland de områden där rättsliga regler mest explicit knyts till ordning i samhället, konstruera således ordning i flera bemärkelser som en förväntan. För att belysa detta kan även hänvisas till Mansell som betonar att ordning har många betydelser men att det finns en tydlig relation mellan å ena sidan idén om lag och ordning och förväntat beteende och å andra sidan social ordning i bemärkelsen hur vi inordnas i samhället. Oordning eller avvikelser hotar den sociala ordningen,[535] vilket på dessa rättsområden kan ses hur regleringen av föräldrablivande blir ett sätt som människor kategoriseras på.

Svensson drar angående kaosteorins ifrågasättande av att ordning och kaos behöver vara motsatser en parallell mellan igenkänd ordning inom oss och samhällets rätts- och kunskapssystem, där motsatsen till ordningen i båda fall är ett hotande kaos såsom dess motsats.[536] De konstruktioner av rätten som framträder här bidrar till att den nuvarande styrningen av föräldrablivande framstår som ett självskrivet sätt att skapa ordning. Genom detta kan också förståelser av rättens styrande funktion och förståelser att de rättsliga områdenas innehåll är givna förstärkas. Rätten sedd som ett verktyg för att rättsligt reglera reproduktion kan

[533] Peczenik (1995) s. 90. Se även s. 44 och Davies (2002) s. 24.
[534] Peczenik (1995) s. 195.
[535] Mansell (2015) s. 12 f.
[536] Svensson (1997) s. 63.

därigenom också bidrar till förståelser av det offentligas reglering mer generellt som behövlig och nödvändig.

5.1.3 Kunskap om föräldrablivande

Lagstiftningen kan med hänvisning till hur biopolitik formuleras ses som en befolkningsreglering som till stora delar formuleras med hjälp av inte minst vetenskaplig kunskapsproduktion. Rättens styrning kan sägas både ske genom, och motiveras med, den kunskap som den rättsliga regleringen baseras på. Utifrån den förståelse av rätten som biopolitisk styrning som används betraktas den rättsliga regleringen om ett område där praktiker, kunskap och expertis – främst inom medicin, psykologi och sociologi – används för att motivera både hur regleringen ser ut och att den överhuvudtaget existerar i sin nuvarande form.[537] De senaste decenniernas ändringar har till betydande delar motiverats med enstaka, ofta svenska, forskningsstudier. I betänkandet om barn i homosexuella familjer motiverades att ge möjligheter till gemensam adoption och assisterad befruktning för samkönade par med:

> Det har inte framkommit något i den samlade forskningen på området som tyder på att könsutvecklingen, den psykologiska eller sociala utvecklingen hos barn som växer upp med homosexuella föräldrar skiljer sig från andra barns.[538]

Gällande befruktning med samtidig användning av donerade spermier och ägg sades i ett senare betänkande:

> Resultaten av de sju studierna visar att det generellt sett verkar gå bra för de barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med ett donerat ägg eller donerade spermier. Barnen verkar utvecklas normalt och uppvisa god psykisk hälsa. Enligt den holländska översikten från år 2010 finns det inget i den tillgängliga forskningen som talar för att det skulle finnas problem med barnens psykiska utveckling eller anpassning. […] Uppföljningsstudier får

[537] Jfr. Rose & Valverde (1998) s. 543 och 548. I fråga om reproduktionspolitiken som rör adoption och assisterad befruktning såsom ett område där expertutsagor är betydelsefulla, se Jonsson Malm (2011) t.ex. s. 24.
[538] SOU 2001:10 s. 286.

> visa om barnen mår bra i senare tonåren och i vuxen ålder.[539]

I den efterföljande propositionen konstaterades vidare att

> [f]orskningen på området är begränsad men tyder på att avsaknaden av genetisk koppling mellan barn och förälder inte leder till några negativa konsekvenser. Tvärtom tycks barn som tillkommit genom befruktning utanför kroppen med enbart donerade könsceller generellt sett ha lika goda uppväxtvillkor som andra barn. Vidare är de medicinska riskerna vid sådana behandlingar inte större än de som finns vid en befruktning utanför kroppen med ett donerat ägg. Detta talar för att kravet på genetisk koppling mellan det blivande barnet och minst en förälder kan tas bort.[540]

Forskningen kan betraktas som central för att motivera lagförslag i denna kontext. Att inkludera alternativt exkludera ytterligare familjekonstellationer i rätten framstår därigenom som helt avhängigt en viss mängd forskning, så lagändringarna kan lutas mot den kunskap som förs fram. Detta är givetvis inte anmärkningsvärt eller problematiskt i sig, men kan läsas som ett exempel på när rättens reglering motiveras med vetenskapliga bevis respektive frånvaron av dem. Hur studierna i dessa förarbeten används som ett betydande argument för de stora förändringar i lagstiftningen som föreslagits under en relativt kort period kan visa på hur argument för att motivera lagändringar ges status av sanning i högre grad när de underbyggs med en viss form av kunskapsproduktion.

Också i förarbetena gällande ensamståendes föräldraskap och samtidig användning av donerade ägg och spermier är forskning något som formulerades som centralt.

> Vi vill samtidigt framhålla vikten av att det genomförs mer forskning på detta område och särskilt forskning som avser svenska förhållanden och konsekvenserna för barnen.[541]

[539] SOU 2016:11 s. 248.
[540] Prop. 2017/18:155 s. 25.
[541] SOU 2014:29 s. 179.

> Det är särskilt viktigt att följa upp hur barnen hanterar det förhållandet att de inte har någon genetisk koppling till sina rättsliga föräldrar och vice versa […][542]

När dessa diskurser inte på samma sätt förekommer gällande barn tillkomna utan hjälp av assisterad befruktning, konstrueras styrning av assisterad befruktning genom denna reglering samt ett större forskningsbehov som självskrivet. Den kunskap med stöd i psykologisk, medicinsk eller sociologisk forskning som åberopas som behövlig kan sägas ha de familjer som inte följer den sexuella familjemodellens mönster som objekt. Därigenom bidrar betoningen av forskningsbehovet också till att konstrueras dessa barn och deras sammanhang som en separat kategori med sämre förutsättningar än andra kategorier av barn. Hur forskningen görs till avgörande i denna kontext blir också en del i att konstruera ambitionen att använda lagstiftning för att styra föräldrar mot att använda assisterad befruktning inom just svensk hälso- och sjukvård som självklar. Denna styrning ses här som sammanhängande med den strävan efter kontroll liknande den som berörts i det föregående avsnittet.

Forskningens funktion att i detta sammanhang jämföra och ibland söka likställa leder även till att slutsatserna emellanåt kan bli alltför långtgående när det inte tas hänsyn till relevanta skillnaderna mellan dessa familjers omständigheter. I betänkandet om barn i homosexuella familjer framfördes:

> Den undersökning som Socialstyrelsen genomfört angående barn som kommit till efter insemination i heterosexuella förhållanden visar att endast 10 procent av föräldrarna informerat sitt barn om hur det kommit till. Härutöver uppgav 40 procent av de tillfrågade att de hade för avsikt att informera barnet, men att de ännu inte hade gjort det. Många av barnen kommer således sannolikt aldrig att bli informerade om att de kommit till genom insemination. De har därigenom ingen möjlighet att få del av sitt biologiska ursprung […] Annan forskning, t.ex. rörande insemination av homosexuella kvinnor i Belgien, visar att dessa i högre utsträckning än heterosexuella par väljer att informera sina barn om hur de kommit till. Det mesta talar därför för att barn till lesbiska par i större

[542] SOU 2016:11 s. 640.

> utsträckning kommer att få reda på hur de kommit till än vad som hittills varit fallet för barn till heterosexuella par.[543]

Situationen för barn med samkönade respektive med olikkönade föräldrar vävs samman i dessa formuleringar, utan att ta upp de ändrade attityderna till assisterad befruktning och framförallt att två kvinnor långt mer sällan torde ses som möjliga biologiska föräldrar till ett gemensamt barn. Genom jämförelsen framstår det i detta resonemang som att siffrorna från forskningen gällande barn med olikkönade föräldrar tyder på att också många barn med två kvinnor som föräldrar inte kommer att få veta att de tillkommit genom assisterad befruktning.

De sätt på vilka forskningens roll konstrueras som central kan som berörts knytas till hur vetenskapliga diskurser och specialiserad kunskap betraktats som en viktig del i regleringar av reproduktion såsom en form av biopolitisk styrning.[544] När kunskap behöver hänvisas till och inte, bidrar vidare till att reproducera förståelser av vilka områden i en människas liv som utgör frågor för det offentligas styrning och kontroll.

5.2 Rätten som enhetlig och konsekvent

Ideal om att rätten bör vara konsekvent och enhetlig framstår som betydelsefulla för hur rätten och dess egenskaper konstrueras och mot bakgrund av det undersöks i avsnittet hur detta kan komma till uttryck.

5.2.1 Idealet om en enhetlig rätt

Enhetlighet och konsekvens har i rättsliga kontexter givits skiftande innebörd. Begreppen används i denna avhandling med avseende på att det finns en idé om att rätten är, alternativt bör vara, ett sammanhängande system. Ett närbesläktat begrepp som inte sällan används inom rättsvetenskapen är koherens. De betraktas här som överlappande begrepp. Idealet om enhetlighet anses bland annat inrymma förståelser av att lagen är konsekvent. Begreppet konsekvens syftar här i likhet med koherens på idealet att regler om föräldrablivande ska vara enhetliga.

[543] SOU 2001:10 s. 335.
[544] T.ex. Foucault (2002) s. 141 ff. och Rosenbeck (2010) s. 385 f.

Förväntningar på enhetlighet och koherens brukar lyftas fram som djupt rotade och sammanhörande med flera andra rättsliga ideal riktade mot enskilda rättsområden såväl som till teorier om rätten.[545] Lacey beskriver idealen om enhetlighet och koherens i termer av att rätten förväntas vara ett enhetligt system vars delar inte innehåller motsägelser eller inkonsekvens. Hon menar vidare att dessa förståelser bidrar till att rätten kan framställas som auktoritativ och legitim.[546] Som Gustafsson påpekar angående koherens, finns också en förväntning på att rättslig argumentation i sig ska vara konsekvent och koherent.[547]

Samtidigt som analyser av rätten emellanåt lyft fram den såsom uppbyggd av en mängd olika slags komponenter, beskrivs däri också hur detta komplexet av komponenter ofta betraktats som en mer eller mindre harmonisk enhet.[548] Detta kan även utgöra en liknelse för att utifrån den sexuella familjens konturer i lagstiftningen som belystes i föregående avsnitt beskriva den rättsliga regleringen av föräldrablivande som bland annat sammanhängande genom komponenter definierade utifrån kön eller familjeform.

Lagstiftningens utformning framgår inte som enhetlig, i synnerhet inte den reglering av föräldrablivande under 1900-talet som beskrivits. Flera centrala begrepp har vidare fått en mindre enhetlig innebörd sedan dess. Förutom att både moderskap och faderskap kan aktualisera bestämmelser om moderskap respektive faderskap beroende på om någon i paret tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet, kan begreppsanvändningen mellan olika rättsområden ses som inkonsekvent. I LGI avser begreppet kvinna en person med livmoder, medan kvinna i föräldrabalkens första kapitel används om en person med kvinna som juridisk könstillhörighet.[549] Om en kvinna blir förälder efter att ha givit sitt samtycke till assisterad befruktning kallas hon vidare mor ifall minst en av föräldrarna tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet, medan hon kallas förälder om båda rättsligt sett alltid varit kvinnor. Att begreppet förälder behölls i samband med denna lagändring bidrog därigenom till att begreppsanvändningen numera till stor del är inkonsekvent. Även innan 2019 års lagändringar uppmärksammades hur de svenska reglerna om fastställande av

[545] T.ex. Peczenik (1995) s. 571 ff., Gustafsson (2002) s. 428 ff. och 437 och Gunnarsson & Svensson (2009) s. 94 f.
[546] Lacey (1998) s. 10 f.
[547] Gustafsson (2002) s. 428.
[548] Peczenik (1995) s. 153 f., Svensson (1997) s. 261 f. och Nousiainen & Niemi-Kiesiläinen (2001) s. 18.
[549] Se vidare prop. 2017/18:155 s. 56 ff. och 69 ff. Jfr. prop. 2012/13:107 s. 18 ff.

föräldraskap på flera sätt var oenhetliga, Garland beskrev det som att reglerna utgår från en rad olika normer snarare än en enda rättslig logik.[550] Som framgått i det föregående kapitlet är den rättsliga regleringen av föräldrablivande till sin utformning såväl som de resultat den ger i olika situationer inte sällan inkonsekvent och oenhetlig.

Oenhetlighet och inkonsekvens mellan olika bestämmelser och kanske framförallt skillnader mellan syftena i olika delar av lagstiftningen skulle utöver detta kunna ses som sammanhängande med de funktioner hos föräldraskapsrätten som Singer beskriver, i bemärkelsen en handlingsdirigerande, en konfliktlösande och en skyddande funktion.[551] Att olika delar av lagstiftningen har olika primära funktioner och syften utifrån vilken situation de tillämpas på, gör brister i enhetlighet närmast ofrånkomligt.

5.2.2 Förväntningar på enhetlighet och konsekvens

Rättsliga ideal om enhetlighet och konsekvens identifieras i förarbetsmaterialet främst i form av diskurser knutna till en konsekvent lagstiftning som eftersträvansvärt. Angående skälen till att en spermiedonator inte bör ha något rättsligt förhållande till barnet uttrycktes i propositionen om assisterad befruktning för samkönade par:

> När det gäller fall då en givare väljs som står paret nära kan det i och för sig antas att bidraget med sperma ibland inte är en fråga om att endast hjälpa kvinnorna att bli föräldrar utan att spermagivaren själv vill ta en mer eller mindre aktiv del som far till barnet. Som Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet framhåller skulle det därför kunna ifrågasättas om inte spermagivaren i dessa fall borde kunna bli förälder i rättslig mening i stället för partnern eller sambon. Mot detta kan dock invändas att en liknande valmöjlighet beträffande föräldraskapet saknas för heterosexuella par. Det är tveksamt om det finns skäl att särbehandla lesbiska par i detta avseende.[552]

[550] Garland (2017) s. 111 ff.

[551] Singer (2000) s. 35 f. Dessa överlappar delvis de av Mägi & Zimmerman beskrivna syftena med familjejuridiken; att hantera och förebygga konflikter, utjämna maktförhållanden och även leda till tillgång till välfärd samt erkännande av olika familjeformer (Mägi och Zimmerman (2015) s. 20 ff.)

[552] Prop. 2004/05:137 s. 43.

Mot bakgrund av idealet om rätten som enhetlig läses detta som en diskurs som bidrar till att konstruera detta ideal. I resonemanget ställs vikten av att vara konsekvent, i detta fall mellan olikkönade och samkönade par, dessutom emot att öka möjligheterna för donatorn att fastställas som förälder. Ambitionen att vara konsekvent ställs med dessa formuleringar i förgrunden och framstår som avgörande, snarare än att utifrån föräldraskapsrättens nämnda syften exempelvis diskutera för- och nackdelar med en möjlig valmöjlighet mellan genetisk förälder och make. I relation till detta ska påpekas att samtidigt som citatet indikerar att olikkönade par skulle missgynnas om inte de också fick nämnda valmöjlighet, innehöll de lagändringar som föreslogs i propositionen bestämmelser som gav samkönade par färre möjligheter till föräldraskap efter assisterad befruktning jämfört med olikkönade par. Föräldrabalken innehöll därmed alltjämt inkonsekventa reglerna knutet till könskonstellation.

Gällande ensamstående och assisterad befruktning används senare liknande formuleringar. Angående införandet av en ny konstruktion i föräldra-balken, i form av att en far eller förälder inte skulle fastställas i de fall en kvinna uppfyllde kriterierna för att vara en ensamstående sades:

> Det finns samtidigt argument för att en spermiegivare även i dessa fall ska kunna fastställas som barnets far. Ett sådant argument är att den föräldraskapsrättsliga regleringen annars skulle bli inkonsekvent.[553]

Alternativet att inte kunna fastställa en donator som barnets far efter en assisterad befruktning framställs i betänkandet som inkonsekvent, samtidigt som syftet var just att den som föder barnet ska fastställas som dess enda juridiska förälder. Gällande situationen att en person som inseminerat som ensamstående kvinna gifter sig med en man innan barnet är fött konstaterades i samma betänkande att

> Ett argument för ett undantag från faderskapspresumtionen är att den rättsliga regleringen annars kan uppfattas som inkonsekvent. […] Vi har tidigare angett att behovet av konsekvens i den rättsliga regleringen kan tala för ett undantag från faderskapspresumtionen vid assisterad befruktning för ensamstående kvinnor. Detta behov kan också anföras som ett argument mot ett undantag. Faderskapspresumtionen kan nämligen även i andra fall ge

[553] SOU 2014:29 s. 145 f.

> ett felaktigt resultat. Situationen uppkommer i alla sådana fall där en kvinna mellan en befruktning och barnets födelse gifter sig med en annan man än barnets genetiska far. Införandet av ett undantag från faderskaps-presumtionen vid enbart assisterad befruktning för ensamstående kvinnor skulle således innebära att den rättsliga regleringen blev inkonsekvent.[554]

I betänkandet framställs således båda alternativen för faderskapspresumtionen som inkonsekventa, beroende på vilken aspekt som jämförs med. Det kan läsas som ett exempel på att strävan efter konsekvens och koherens kan fungera som argument både för och emot en viss lösning, samt som ett uttryck för att rättsregler som utifrån samtliga aspekter är konsekventa i detta sammanhang ofta är omöjliga att uppnå. I det sammanhanget ska nämnas att Peczenik tagit upp att strävan efter koherens kan dölja motsättningar i rätten och beskrivningar av den.[555]

Konstruktioner av ideal knutna till enhetlighet eller koherens kan läsas mot bakgrund av hur olika syften kommer till uttryck i motiven till lagarna om föräldrablivande; ibland likabehandling mellan de situationer som betraktas som liknande och ibland ett barns möjlighet att få två juridiska föräldrar. Utifrån den lagstiftning som beskrivits i det föregående kapitlet verkar föräldrars relation eller relationer under vissa omständigheter vara avgörande för möjligheter till föräldrablivande, medan det under andra omständigheter snarare är befruktningssätt eller biologiska band som är avgörande.

Att bestämmelserna utöver att vara enhetliga ska *uppfattas* som konsekventa framstår också det som ett uttryck för idealet om konsekvens. Angående att införa en lagstadgad övre åldersgräns vid internationella adoptioner skrevs:

> Att samtidigt införa en åldersgräns vid medgivande-prövningen kan uppfattas som inkonsekvent och bidrar inte till en enhetlig reglering. En sådan ordning innebär även, som Göta hovrätt påpekar, att i praktiken olika krav uppställs beroende på om det rör sig om en nationell eller internationell adoption.[556]

I resonemanget framstår enhetligheten som en målsättning i sig. Det kan i det sammanhanget läsas mot de stora skillnader som kan finnas mellan dessa fall, då

[554] SOU 2014:29 s. 137 f.
[555] Peczenik t.ex. (1995) s. 151.
[556] Prop. 2017/18:121 s. 98.

nationell adoption i de flesta fall gäller situationer då den sökande redan har levt med barnet medan de flesta innan en internationell adoption aldrig träffat barnet tidigare.

Också när det finns flera andra skäl att resonera utifrån, förekommer att motiveringar formuleras utifrån vad rätten förväntas ge uttryck för. I betänkandet där surrogatarrangemang diskuterades påpekas att

> [d]et skulle framstå som inkonsekvent att införa en reglering som tillåter kommersiella surrogatarrangemang och samtidigt upprätthålla förbudet mot handel med organ och könsceller. Redan detta är enligt vår mening tillräckligt för att kommersiellt surrogatmoderskap inte kan godtas.[557]

Här konstrueras en konsekvent lagstiftning som det mest önskvärda, och framstår därigenom som en motivering likvärdig med förbudet mot könscellshandel.

Att regleringen av föräldrablivande ska vara konsekvent är en förväntan på rätten som således återkommande används som motivering eller argument i samband med förslag på lagändringar. Idealet som konstrueras i de citerade formuleringarna av rätten är att den ska vara så enhetlig som möjligt genom att vara konsekvent. Diskurser såsom dessa konstruerar därigenom till förståelser att det överhuvudtaget finns möjligheter att vara helt enhetlig och konsekvent, förväntningar som identifierats i forskning om rätten.[558] Det blir än synligare vid jämförelser med hur reglerna gällande föräldrablivande, när de blivit mer konsekventa i något avseende, för det mesta blivit mindre konsekventa i ett annat.

Diskurserna bidrar också till att det inte framställs som ett alternativ att rättsområdena i fråga skulle kunna ta andra former. En tonvikt på konsekvens genom kontinuitet och stabilitet kan samtidigt bidra till bristande flexibilitet och förändringsvilja. De existerande rättsliga ramarna eller äldre motiveringar tjänar dock ofta som utgångspunkt i förarbeten och problematiseras inte då lagändringar diskuteras. Inte sällan har det också formulerats genom att utredningar påpekar att de har

> utgått från vissa givna förutsättningar, t.ex. att det finns tre kategorier av föräldrar – mor, far och förälder enligt 1 kap.

[557] SOU 2016:11 s. 381.

[558] Se Davies (2007) s. 158 ff. och Lacey (1998) s. 9 ff. gällande dessa ideal.

> 9 § FB – och att det även fortsatt ska finnas en faderskapspresumtion.[559]

Torts att formuleringar som denna inte är unik för just denna utrednings uppdragsbeskrivning,[560] illustrerar den likväl hur bevarande av etablerade hörnstenar i föräldraskapsrätten utifrån detta material kan framstå som utan behov av diskussion.

Förväntningar på att lagstiftningen gällande föräldrablivande på dessa sätt ska vara konsekvent och enhetlig kommer även till uttryck i rättsvetenskapen. Som ett argument emot att möjliggöra assisterad befruktning för ensamstående framfördes att svenska lagändringar borde utgå från de överväganden och den syn på assisterad befruktning som den gällande regleringen bygger på, vilka vid den tiden utgjordes av att barn i dessa fall skulle tillförsäkras två föräldrar.[561] Svårigheterna med att uppnå enhetlighet i alla avseenden, blir i de diskurser i materialet där konsekvens uttrycks som önskvärt osynliggjorda.

I samband med större offentliga utredningar eller lagreformer, som när samkönade par fick rättsliga möjligheter till föräldrablivande eller de nuvarande föräldrabeteckningarna för personer med ändrad juridisk könstillhörighet infördes i föräldrabalken, undveks förändringar i lagstiftningens struktur och äldre bestämmelser. Ändringar i dessa och i rättens förhållningssätt till olika föräldrablivanden har i stället gjorts succesivt under lång tid. Det kan ses som en av exemplen på att trots att diskurser om och i rätten ständigt reproduceras och utmanas, betyder det inte att förväntningar på vad rätten omfattar kan ändras i en handvändning.

Då etablerade rättsliga förhållningssätt och ideal framstår som en pusselbit i den juridiska enhetligheten och logiken, förefaller ett reproducerande av tidigare utgångspunkter vara ofrånkomligt. Inom bland annat genusrättsvetenskapen har belysts hur rätten ofta bevarat sin ställning genom att kunskap hämtas inifrån det existerande rättssystemet och tidigare målsättningar och att den således kan sägas

[559] SOU 2018:68 s. 68.

[560] Jfr. t.ex. SOU 2016:11 s. 285 och SOU 2021:56 s. 197 f.

[561] Singer (2009) s. 415. Singer menar där att de danska och finska bestämmelserna hade ”tillkommit i ett annat rättstillstånd än det svenska och de diskussioner som förts i de sammanhangen har inte omedelbar relevans för svenska förhållanden.” Jfr. Sörgjerds ifrågasättande av att regelkoherensen ska innebära likabehandling beträffande föräldrablivande mellan olika grupper (Sörgjerd (2012) s. 675).

reproducera sig själv.[562] Argument hämtas inte gärna från andra områden, utan främst inifrån det egna systemet och hänger samman med förståelsen av rätten som ett enhetligt och avskiljbart område. Detta kan återknytas till hur Lundström belyser att rätten anses vara ett slutet system som tillhandahåller en korrekt lösning på alla problem, samt att reducerandet av en komplex verklighet till en ordning med till synes inneboende logik i sig innebär ett utslag av makt.[563] När förståelsen av rätten som ett autonomt eller ens enhetligt system och strävan efter konsekvens i reglerna om föräldrablivande sätts i relation till rätten mångfacetterade och föränderliga karaktär framstår de än tydligare. Hur rätten konstrueras som konsekvent och enhetlig är vidare sammanbundet med konstruktioner av rätten som inkluderande och neutral, vilket behandlas härnäst.

5.3 En möjliggörande och neutral reglering

Intresset riktas i detta avsnitt mot friktionsytan mellan att rätten genom den rättsliga regleringen av föräldrablivande styr vilka familjekonstellationer som på olika sätt möjliggörs och att rätten på den diskursiva nivån samtidigt ofta framställs som inkluderande och neutral och därigenom konstrueras som möjliggörande.

5.3.1 Rätten som skyddande och möjliggörande

Familjerätten beskrivs ofta ha som funktion att skydda barn, exempelvis konstateras i betänkandet om assisterad befruktning för ensamstående att reglerna om fastställande av faderskap och socialnämndens utredningsskyldighet utgör ett skydd för bland annat barnets, den potentiella faderns och samhällets intressen.[564] Allt fler grupper har kunnat konstrueras som familjer och möjliga föräldrar i det rättsliga materialet, det innebär samtidigt att många innan dess var exkluderade genom såväl den rättsliga regleringen som de rättsliga diskurserna. De gränser för föräldrablivande som rätten format bidrar på dessa sätt till att styra vilka familjerelationer

[562] Davies (2010) t.ex. s. 821 f., Nousiainen & Niemi-Kiesiläinen (2001) s. 18 ff. och Svensson (2007) s. 34 ff.
[563] Lundström (1999) s. 15 och 21. Jfr Peczenik (1995) s. 44 och Svensson (1997) s. 123, not 4.
[564] SOU 2014:29 s. 143.

som möjliggörs.[565] Bestämmelserna fungerar utifrån den förståelse av rätten som används både som konstruerande och styrande, snarare än enbart applicerade på en befintlig och naturlig uppsättning av familjer och föräldrablivanden.

Eftersom rättsligt föräldraskap uppkommer just genom bestämmelser i föräldrabalken möjliggörs eller skyddas visserligen rättsliga föräldraskap ofta genom dess bestämmelser. Då dessa i regel inte är dispositiva, så blir dock konsekvenserna när bestämmelserna inte är tillämpliga att de utgör hinder mot att omfattas av rättens skydd eller möjliga föräldrablivanden. Det blir vidare påkallat att påminna om hur dessa möjliggöranden i de flesta fall sker just genom att ändra eller ta bort de bestämmelser som varit det som hindrat eller försvårat biologiskt, genetiskt eller juridiskt föräldraskap.

Den styrande makten hos rätten som de beskrivna hindren innebär osynliggörs genom att de rättsliga reglerna i formuleringarna konstrueras som möjliggörande och inkluderande. I betänkandet med förslag gällande assisterad befruktning för ensamstående konstaterades:

> Till det nu sagda kommer naturligtvis den trygghet som finns i att genomgå en behandling inom svensk hälso- och sjukvård. […] Förslagen har dessutom ett symbolvärde för de ensamstående kvinnor som får barn på detta sätt och för deras barn. Det förhållandet att möjligheten lagregleras visar nämligen återigen hur samhällets syn på dessa familjer har förändrats i en positiv riktning.[566]

Förståelsen att lagändringarna är uppbyggda av positiv utveckling konstrueras här som självklar, när reglering konstrueras som möjliggörande. Det som i citatet i benämns trygghet kan som jämförelse även läsas som en obligatorisk väg till inkludering för att nå det skydd som rätten på vissa villkor ger.

Rätten framställs vidare som möjliggörande genom att jämföras med tidigare och mer restriktiva bestämmelser. I flera motiveringar i förarbetena beskrivs rätten som i takt med samhällets utveckling. Angående assisterad befruktning med enbart donerade könsceller sades att:

> Möjligheten till assisterad befruktning har successivt utvidgats sedan den första lagregleringen 1985. I dag är assisterad befruktning en etablerad behandlingsform. Det

[565] Jfr. Hörnqvist (2012) s. 33.
[566] SOU 2014:29 s. 179.

> är viktigt att lagstiftningen som reglerar möjligheterna till assisterad befruktning fortsätter att utvecklas i takt med samhället i övrigt.[567]

Rättsområdet för assisterad befruktning såsom inkluderande snarare än samtidigt innehållande begränsningar av möjliga familjeformer synes återkommande vara en utgångspunkt i denna typ av diskurser i förarbetena.

De sätt på vilka bilden av en positiv och närapå given utveckling målas upp bidrar till att själva borttagande av rättsliga hinder också konstrueras som en fråga om moderna värderingar.[568] Av den utredning som propositionen bygger på formulerades detta också i termer av ändrade värderingar:

> Synen på reproduktion och assisterad befruktning har förändrats med åren som ett resultat av bl.a. ny kunskap och ändrade värderingar. Detsamma gäller för synen på föräldraskap och familjer. Många barn växer i dag upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen. […] Det är också viktigt att den föräldraskapsrättsliga regleringen är utformad på ett sådant sätt att den kan hantera nya former av barnalstrande och familjebildning.[569]

Dessa formuleringar kan ses som exempel på hur rätten konstrueras som inkluderande och progressiv när den jämförs med tidigare begränsningar genom lagstiftningen. Gällande begreppet modern är det intressant att notera att av de studerade förarbetena har fyra stycken av dem titlar där orden *modernare regler* ingår.[570] En parallell kan dras till att Alm angående föreställningar om kroppen i betänkanden från 1960- och 1970-talet fann att det i betänkandena uttrycktes en föreställning om samtiden som modern och bland annat präglad av ökad saklighet.[571] Formuleringen *nya former* i citatet ovan konstruerar familjekonstellationer utanför en heterosexuell kärnfamiljsmodell som en företeelse som uppkommit nyligen, samtidigt som det torde vara oomtvistat att varken ensamstående föräldrar, samkönade par eller insemination är nya företeelser.

[567] Prop. 2017/18: 155 s. 24 f.

[568] rade förarbetena har hela tre propositioner och en SOU titlar där orden *modernare regler* ingår (prop. 2020/21:176, prop. 2017/18: 155, prop. 2017/18:121 och SOU 2009:61).

[569] SOU 2016:11 s. 93.

[570] Prop. 2020/21:176, prop. 2017/18: 155, prop. 2017/18:121 och SOU 2009:61.

[571] Alm (2006) s. 233 ff.

När bilden av att rätten anpassar sig till människors liv blir befäst, döljer det även dess styrning och ibland mycket långsamma anpassning efter hur samhället eller familjeformer ändats. Det kan jämföras med hur rätten, då eventuella ändringar i de familjerättsliga reglerna diskuterades vid avskaffandet av sterilitetskravet, framställdes som progressiv genom formuleringar såsom att ett sådant krav föreföll *otidsenligt*.[572] I propositionen konstaterades i samband med detta:

> Att genom sterilisering beröva en människa möjligheten att få barn är ett mycket långtgående och allvarligt ingrepp.[573]

Rätten kan även i detta citat anses konstrueras som möjliggörande av föräldrablivande, genom hur det framstår som ett starkt avståndstagande till det som alltjämt var ett rättsligt krav. Det kan här även jämföras med att sterilisering av personer med transsexualism hade varit en i rätten nästintill oproblematiserad utgångspunkt i fyrtio år. De olika konstruktionerna av idealet att rätten skyddar personer och familjerelationer fungerar även i det fallet osynliggörande av den styrande och ibland uteslutande makt som den rättsliga regleringen innebär.

Rättens styrning som inkluderande innebär på samma gång exkluderande gränsdragningar; såsom bland andra Leckey påpekat skapar inkluderingssystem nästan alltid nya exkluderingar.[574] Rätten kan alltså ur detta perspektiv sägas utöva tvingande makt även i de situationer fokus synes ligga på inkludering. Hur rätten konstrueras som modern och anpassningsbar framstår vidare som en ambition som långt ifrån alltid går att förena med den strävan efter stabilitet och konsekvens som berördes i det förra avsnittet. De formuleringar om progressivitet som görs i förarbetena framställer också rätten som en inkluderande och flexibel reglering snarare än det som under lång tid satt upp de främsta hindren för såväl en rad vägar till föräldrablivande för bland andra många ensamstående och samkönade par. Föräldraskapsregleringen kan således ofta styra och begränsa möjligheter samtidigt som förståelsen av en skyddande, möjliggörande och inkluderande rätt framstår som befäst.

[572] Prop. 2012/13:107 s. 18.
[573] Prop. 2012/13:107 s. 18.
[574] Leckey (2015) s. 4.

5.3.2 En inkluderande och neutral reglering

Rättens styrning har som framgått olika konsekvenser för människors föräldrablivande beroende på vilken av kategorierna i rätten de tillhör. Samtidigt uttrycks neutralitet som ett ideal i materialet. Ett ideal som emellanåt hänförs till den neutralitetsideologi på familjerättens område som tog sin utgångspunkt i 1972 års betänkande från familjesakkunniga, där det bland annat konstaterades att lagstiftningen så långt som möjligt borde vara neutral i förhållande till olika samlevnadsformer och olika moraluppfattningar.[575] På senare år är det framförallt likabehandling som lyfts fram, och i 2018 års betänkande sägs:

> Om en elektronisk möjlighet till bekräftelse av föräldraskap ska införas, är det enligt utredningen nödvändigt att en sådan möjlighet kan omfatta så många nyblivna ogifta föräldrar som möjligt. Skälet till det är rättsprincipen om likabehandling.[576]

Likabehandling konstrueras, genom att betonas som princip, som förgivettagen i den rättsliga regleringen. Vidare framstår neutralitet på detta område som överlappande med likabehandling mellan olika grupper.

På flera ställen i materialet formuleras som rättslig ambition att behandla familjer mer lika, och resonemang om att det är problematiskt att bestämmelserna om fastställande av föräldraskap och tillämpningen av dem innebär att personer behandlas olika beroende på kön kan ses som nyare uttryck för en diskurs om rätten som neutral och likabehandlande.[577] I propositionen om assisterad befruktning för samkönade par jämförs förslagen med den då rådande ordningen att samkönade par inte kunde beviljas assisterad befruktning i Sverige.

> Enligt regeringen är det inte tillräckligt med den möjlighet som redan finns för en partner att adoptera den andra partnerns barn. Gemensamt föräldraskap kan i så fall bara åstadkommas för partner, inte sambor. […] Adoption som ett sätt att grunda föräldraskap diskuterades också i samband med 1984 års lag. Med hänsyn till de nämnda

[575] SOU 1972:41 s. 58. Neutralitet har uttryckts på liknande sätt i betänkandet som föregick den könsneutrala äktenskapslagstiftningen där det angavs att familjerättsliga regler ska ge praktiska lösningar för människors familjebildningar ”utan att ge uttryck för några värderingar” (Bet. 2008/09:CU19 s. 10).

[576] SOU 2018:68 s. 165.

[577] T.ex. prop. 2017/18:155 s. 52 f. och SOU 2018:68 s. 146 f. och 159 f.

> nackdelarna valde man att i stället knyta faderskapet till makens eller sambons samtycke till inseminationen (prop. 1984/85:2 s. 13 f.), en ordning som också valdes senare beträffande barn som kommit till genom befruktning utanför kroppen.
>
> Regeringen föreslår att samma lösning väljs även när det gäller en kvinnas föräldraskap. Kvinnans samtycke till den assisterade befruktningen bör alltså ha den verkan att hon blir att anse som förälder till det barn som föds.[578]

I dessa formuleringar framstår likabehandling av olikkönade och samkönade par som en given strävan. När lagstiftningen på dylika sätt konstrueras som inkluderande osynliggörs särbehandlingen av samkönade par i lagstiftningen. Att förslagen på flera punkter skilde sig från den offentliga utredningens förslag, som likställde par i form att föreslå begreppet mor i stället för förälder samt en moderskapspresumtion vid partnerskap, motiverades inte närmare i propositionen. Den föreslagna regleringen framstår därigenom som neutral, i synnerhet i jämförelse med hur den skilde sig mellan olika par.

Lagstiftningen kan bara ha en skyddande funktion för de relationer mellan föräldrar och barn som inkluderas i bestämmelser rörande juridiskt föräldraskap. Både i relation till ensamstående kvinnor och till samkönade par verkar det genom dessa diskurser som att det vid tiden för ändringar i lagstiftningen inte längre fanns någon tveksamhet från det offentligas sida inför att dessa grupper skulle ges rättsligt skydd på lika villkor. Konsekvenserna av de rättsliga hinder som länge präglade den rättsliga regleringen av föräldrablivande utanför ett olikkönat parförhållande osynliggörs till stor del då lagstiftningen framställs handla om positiva förändringar och möjliggörande på detta område. I betänkandet om assisterad befruktning för samkönade par skrivs

> För att ett barn skall utvecklas väl spelar det alltså ingen roll om föräldrarna är av olika eller samma kön. Det finns därför inte – utifrån principen att barnet skall växa upp under goda förhållanden – någon anledning att utesluta ett par från möjligheten att erhålla assisterad befruktning enbart på den grunden att de är av samma kön.[579]

[578] Prop. 2004/05:137 s. 43.
[579] SOU 2001:10 s. 22.

Att undvika att personer behandlas olika på grund av kön kan uppfattas som en etablerad och given utgångspunkt, och genom formuleringarna som fokuserar på likabehandling konstrueras inkluderingen av samkönade par som självklar. Genom det framstår det som närmast givet att kön inte ska ha betydelse i regleringen av assisterad befruktning, samtidigt som den motsatta inställningen som rådde i tidigare förarbeten osynliggörs.[580] När det uttrycks att det inte finnas någon anledning att utesluta personer, döljer det hur rättslig styrning sker genom att hindra och dra upp gränser på den medicinska och familjerättens områden. Som Tinnerholm Ljungberg poängterar, kan produktiva effekter döljas och statligt intresse osynliggöras när staten framställer sig själv som neutral medlare mellan barn och föräldrars intressen eller beskyddare av delade värden.[581] I propositionen om samkönade par och adoption framställs också neutralitet som en självklarhet.

> Utgångspunkten bör vara att lagstiftaren så långt som möjligt är neutral mellan äktenskap och partnerskap när det gäller samlevnadsformernas rättsverkningar.[582]

Detta uttalande i skälen till förslaget uttrycker en ambition om neutralitet mellan olika grupper. Under många år efter denna formulering fortsatte samtidigt de rättsliga skillnaderna mellan makar och sambor samt olikkönade och samkönade par att påverka förutsättningarna för att adoptera eller bli förälder efter assisterad befruktning. Det sistnämnda genom att föräldraskap efter assisterad befruktning för samkönade par enbart var möjligt efter befruktning inom svensk hälso- och sjukvård, därigenom prioriterades bland annat användning av en öppen spermiedonator framför att skydda barns rättsliga relationer till sina tilltänkta föräldrar. Formuleringar där neutralitet eller likabehandling konstrueras som givet återfinns i såväl de tidigare som de senare förarbetena.

> En målsättning för regeringen är att den föräldraskaps-rättsliga regleringen ska vara jämlik och inte utan tungt vägande skäl skilja på personer beroende på sexuell läggning eller kön.[583]

[580] Jfr. SOU 1993:98.
[581] Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 175.
[582] Prop. 2001/02:123 s. 21.
[583] Prop. 2017/18:155 s. 52.

Denna målsättning hänvisas även till i andra förarbeten, däribland 2021 års betänkande.

> I enlighet med lagstiftarens tidigare ställningstaganden bör den föräldraskapsrättsliga regleringen inte utan tungt vägande skäl skilja på personer beroende på kön eller sexuell läggning. Den principen bör också gälla situationer med internationell koppling.[584]

Detta, som sades angående föräldraskap efter assisterad befruktning, ger på liknande sätt som de föregående uttryck för idealet om rätten som neutral. I ett av de senare förarbetena sägs att förutsättningarna för adoption

> så långt möjligt inte bör bygga på generella uppfattningar, t.ex. om vem som är lämplig som adoptivförälder. Strävan bör i stället vara att en bedömning ska göras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet.[585]

I formulering framstår adoptionsregleringen som neutral i bemärkelsen att inte göra generella skillnader på olika relationsformer. Det kan läsas mot bakgrund av att villkoren för adoption alltjämt bygger på att de som ska adoptera tillsammans med någon annan ska ha en parrelation med denna och att den som är sambo eller gift annat än i undantagsfall inte kan adoptera utan den. Dessa och andra kriterier behöver alltså vara uppfyllda för att personernas lämplighet överhuvudtaget ska undersökas i det enskilda fallet.

I det föregående kapitlet visats på att rätten genom de indispositiva bestämmelserna på detta område innebär olika typer av hinder för föräldrablivande baserat på vilken kategori föräldrar det rör sig om. Också i de fall det inte handlar om direkta hinder för föräldraskap för en hel grupp kan olika bestämmelser tillämpas för familjer utifrån om de faller innanför eller utanför vad som utifrån denna lagstiftning definieras som en familj. På dessa sätt synes de ideal om neutralitet som konstrueras i rätten gå stick i stäv med rättens styrning av möjliga föräldraskap. De diskursiva konstruktionerna av rätten i de nyss behandlade citaten bidrar till att osynliggöra den påverkan på föräldrablivande som dessa hinder resulterar i.

[584] SOU 2021:56 s. 125.
[585] Prop. 2017/18:121 s. 27.

5.3.3 Normaliserad styrning utanför den sexuella familjen

Som berörts ovan är det endast när personer kan bli föräldrar på egen hand med egna könsceller som föräldrablivandet inte är tänkt att utredas eller på liknande sätt regleras i denna lagstiftning. Både de tydliga formella villkoren och de som det utifrån föreskrifter eller en handbok ska göras en bedömning av, innebär styrning genom den anpassning hos de sökande som de resulterar i. Eftersom bestämmelserna till stor del är indispositiva kan det betraktas som en uttryckligt förväntad påverkan genom att många medvetet eller omedvetet anpassar sig till ideal som knutits till föräldrablivande, i synnerhet i samband med bedömning av lämplighet innan ett föräldraskap existerar. Då regleringen därigenom kan sägas befästa idealen utgör det utifrån rättens inflytelserika position även en förstärkning av dessa ideal.

Både när rättsliga regler är indispositiva till förmån för de som ansetts behöva skyddas och när regler främst syftar till att vara handlingsdirigerande, innebär det samtidigt konstruktioner som bidrar till vad som förstås som naturligt eller normalt. Den diskursiva sammankopplingen mellan vilken styrning respektive vilka föräldrablivanden som behandlas som naturliga kan skönjas i hur det görs skillnad på inblandningen från det offentliga mellan olika situationer. I de fall ett parförhållande utgör ett villkor i lagstiftningen undersöks inte sällan huruvida personerna bor tillsammans som just ett par. Såsom skrivs i författningskommentaren i samband med 2018 års lagändringar rörande adoption görs ”utifrån omständigheterna i det enskilda fallet” en bedömning av om det ”finns ett samboförhållande”.[586] Undersökningar av omständigheter som innefattar sexuella relationer sker också i andra fall om ett faderskap, eller moderskapet för en kvinna med ändrad könstillhörighet, är oklart. I MFoF:s allmänna råd anges om utredningen bland annat att:

> Om modern inte vill medverka i utredningen, bör utredaren samtala med henne om hur viktigt det är för barnet att få faderskapet fastställt, såväl ur rättslig, social, psykologisk som medicinsk synvinkel. […] Modern bör upplysas om utredarens rätt att med stöd av 10 kap. 2 § offentlighets-

[586] Prop. 2017/18:121 s. 148.

> och sekretesslagen (2009:400) begära uppgifter från utomstående, om det behövs för att utreda faderskapet.[587]

I betänkandet om assisterad befruktning för ensamstående kvinnor sägs att

> Det förhållandet att modern har genomgått en assisterad befruktning som ensamstående talar visserligen för att hennes barn har avlats genom behandlingen och att en spermiegivare är barnets genetiska far. Det innebär samtidigt inte att så måste vara fallet. Om kvinnan har haft samlag med en man i nära anslutning till behandlingen, kan mannen vara barnets far. I dessa fall bör det göras en faderskapsutredning för att få klarhet i frågan.[588]

Den ensamstående personens information om sina sexuella kontakter formuleras, vare sig assisterad befruktning använts eller ej, som självklar att delas med det offentliga då det inte heller görs en uttrycklig avvägning mot personens privatliv eller integritet. Det kan läsas som en generell prioritering av biologiska band även på bekostnad av rättens skyddande funktion. Ihop med att hänvisa till de medel som kan tas till, konstrueras kontroll och styrning genom formuleringarna som mer givna och behövliga när föräldrablivande sker utanför den sexuella familjemodellen. På liknande vis kan bedömningar av lämplighet för föräldraskap också ses som uttryck för förväntningar på människors anpassning till den rättsliga regleringen och dess ideal.

> En annan viktig fråga rör hur sökanden kan tillgodose barnets behov av goda förebilder och naturlig kontakt med personer av båda könen under uppväxten.[589]

Hur detta uttrycks kan anses visa hur området för styrning både breddas och normaliseras. I fråga om regleringen av det privata genom specialiserad kunskap påpekar Mamo att de personer som inte passar in i normaliserade kategorier blir givna föremål för expertkunskap och kontroll på området för assisterad befruktning.[590] Angående sexualitet i bemärkelsen icke-heterosexuella relationer kan processerna för att inkluderas också vara förknippade med utredningsområden som inte

[587] HSLF-FS 2021:64 s. 8 f. Samma råd fanns i HSLF-FS 2017:49 s. 6 samt i SOSFS 2011:2 s. 9 f.
[588] SOU 2014:29 s. 142 f.
[589] MFoF (2021) s. 75.
[590] Mamo (2007) s. 158.

på ett direkt sätt berör föräldrablivande. Inom ramen för lämplighetsutredningar synes olika typer av frågor som inte är knutna till föräldraskap kunna ingå. I handboken om lämplighetsutredningar för internationella och nationella adoptioner föreslås att homosexuella sökanden ska frågas om:

> När och för vilka personer kom sökanden för första gången ut med sin sexuella läggning och vad mötte det för reaktioner?[591]

I materialet framställs potentiellt integritetskränkande frågor som självskrivna eller neutrala att ställa i relation till villkorade föräldrablivanden. Knutet till hur denna typ av frågor konstrueras som relevanta, har Malmquist i intervjustudier med samkönade par funnit att utredare inför adoption ställt just närgångna och irrelevanta frågor.[592] I handboken om adoption påpekas att när det gäller ensamstående sökande och samkönade par behöver utredaren ställa specifika och mer ingående frågor på vissa områden.[593] Genom diskurserna som rör dessa frågor konstrueras anvisningarna gällande denna lagstiftnings tillämpning som förhållandevis neutrala snarare än stigmatiserande. De förståelser som konstrueras i förarbetena kan även anses framställa denna styrning mot anpassning till det normala som främst en behövlig och självförklarlig del i den rättsliga regleringen av föräldrablivande.

5.4 Normalisering av rättens funktion och egenskaper

I kapitlet har diskursiva konsekvenser analyserats vilket synliggjort konstruktioner av rättens egenskaper samt styrning av föräldrablivande. På olika håll i rätten återfanns uttryck för det som benämnts den rättsliga självförståelsen.[594] Det som denna självförståelse kan sägas bestå av konstruerades ibland på mer implicita sätt, och kom ibland tydligare till uttryck.

Rätten såsom en självklar ordning för styrning av föräldrablivande konstrueras via mer eller mindre uttryckliga förväntningar på vad som organiseras genom rätten och hur det görs. Det blir tydligt i ljuset av hur det utifrån den

[591] Socialstyrelsen (2014) s. 87. Samma fråga återfinns också i den senaste handboken om internationell adoption (MFoF (2021) s. 62).
[592] Malmquist (2015) s. 365 f.
[593] Socialstyrelsen (2014) s. 53.
[594] Svensson (1997) s. 20.

förståelse som används här och som inbegriper att det långt ifrån är givet på vilka sätt de reglerade områdena är avgränsade. Rätten såsom en sammanhängande enhet kommer i materialet till uttryck i ambitioner om att lagstiftningen är konsekvent i förhållande till olika situationer.

Mot bakgrund av idealet om rätten som enhetlig och konsekvent framstår dessa diskurser sammantaget som en normalisering av detta.[595] Det framstår vidare som en kontrast mot förståelsen att det är oundvikligt att en reglering till någon del är inkonsekvent, både utifrån sätt på vilka rätten är i närmast ständig förändring och att bestämmelserna i fråga hanterar olika och komplexa situationer. I föregående kapitel blev detta tydligt genom att när bestämmelser av assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption blir mer konsekventa i något avseende, blir de inte sällan inkonsekventa i ett annat avseende. Förväntningar på det rättsligt reglerade som givna områden som utifrån skilda aspekter är konsekventa, framstår även som påtagligare när dessa ideal jämförs med rätten såsom ett mångfacetterat och föränderligt fenomen.

Förväntningar på rättens kontroll och styrning av föräldrablivande kan på liknande sätt bli en kontrast mot förståelsen att rätten på detta område syftar till att vara möjliggörande samt skydda befintliga relationer mellan barn och de som de betraktar som sina föräldrar. Neutralitet mellan olika familjer framstår å sin sida som i många fall svårförenligt med handlingsdirigerande bestämmelser som leder till styrning med hjälp av generella villkor. Idén om rätten som något neutralt kan här också hänföras till hur rätten betraktas som objektiv och något som gör anspråk på att etablera sanningar.

Analysen visar på att dessa ideal knutna till rätten såsom konsekvent, given, modern och möjliggörande kan motsäga såväl som förstärka varandra. Förståelserna kan betraktas som sammanhängande och förstärkande av varandra genom hur ideal om enhetlighet och konsekvens ihop med bilden av rätten som inkluderande bidrar till att lagen förstås som möjliggörande, likabehandlande och något som på bästa sätt skapar ordning. En del diskurser som identifieras bidrar till att synliggöra och normalisera rättens styrande funktion, medan andra i stället osynliggör denna funktion och bidrar till att konstruera rätten som främst möjliggörande och skyddande. Vid sidan av att framstå som motstridiga och svåruppnåeliga visar dessa ideal och antaganden om rätten tillsammans på hur förståelser av vad som är

[595] T.ex. Lacey (1998) s. 10 f.

områden och frågor för det offentligas styrning av föräldrablivande konstrueras. Vad som förväntas vara rättsligt reglerat konstrueras i och med det som frågor för den offentliga sfären i högre utsträckning än den privata sfären, och omvänt ses många oreglerade frågor som privata.[596]

Produktionen av kunskap som konstruerar rätten bidrar till att normalisera olika förståelse av rättens roll och egenskaper. Dessa normaliseras genom att under denna period på olika sätt konstrueras som givna eller naturliga utgångspunkter. En del i detta blir att diskurserna bidrar till att normalisera rättens styrning. Därigenom konstrueras också vad som överhuvudtaget är lagens uppgifter i relation till föräldrablivande, vilket kan betraktas som ett uttryck för rättens makt att definiera vad som är rättsligt relevant.[597] Därigenom bidrar de diskurserna om lagstiftningen av föräldrablivande till att normalisera inte bara gränserna för föräldrablivande i rätten utan för rätten generellt. Hur något konstrueras som offentligt i bemärkelsen att det självklart bör styras av det offentliga, blir även en del i hur rättens styrning normaliseras, genom vad som konstrueras som naturligt eller givet.

Styrning av föräldrablivande framstår som ett område där både ideal om rätten och ideal gällande de personer och familjer som styrningen avser kan normaliseras. Konstruktioner av ideala föräldrablivanden behandlas närmare i det följande kapitlet.

[596] Jfr. Hunter (2013) s. 19 f. och avsnitt 2.4.
[597] Svensson (1997) s. 226 f.

6 Konstruktioner av ideala föräldrablivanden

I detta kapitel analyserar jag diskursiva konstruktioner knutna till biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldrablivande. Dessa inbegriper förväntningar, utgångspunkter och andra förståelser som rör möjliga föräldrar och föräldraskap. Det synliggör därigenom hur ideal och utgångspunkter i rätten konstrueras och normaliseras. Då frågeställningen om hur föräldrablivanden konstrueras i det rättsliga materialet behandlas, riktas analysen således i likhet med i det föregående kapitlet mot den diskursiva nivån.

Analysen visar de sätt som kunskap och kan reproduceras, här främst när förändringar i lagstiftningen motiveras. Den sexuella familjen används som begrepp för att identifiera och analysera hur förståelser avseende föräldrablivande konstrueras. I de första tre avsnitten behandlas ideala familjeformer och reproduktionssätt med fokus på tvåsamhet, sexuella relationer och biologi. De tre efterföljande avsnitten behandlar konstruktioner knutna till könade kategorier i form av kön, heterosexualitet och dimorfism.

6.1 Flera tvåsamhetsideal

Flera innebörder av tvåsamhet kan som framgått i kapitel 4 ha betydelse i denna rättsliga kontext. I samband med regleringen av föräldrablivande kommer det till uttryck i att en familj idealt sett anses bestå av två vuxna, samt i andra förväntningar på ett föräldraskaps eller en relations utformning, såsom sexuell monogami.

I olika delar av rätten har tvåsamhet länge varit en utgångpunkt i regleringen av föräldrablivande. Formaliserad tvåsamhet i form av äktenskap och samboende blir betydelsefullt inte minst vid fastställande av föräldraskap. Vid sidan av detta framstår två föräldrar till ett barn på den diskursiva nivån som på olika sätt betydelsefullt utifrån diskurser i förarbetsmaterialet.

Vid lagändringar i föräldraskapslagstiftningen har tvåsamhet på olika sätt framställts som en förutsättning. När IVF med antingen donerade spermier eller ägg tilläts i svensk rätt påpekades angående att det var tillräckligt med genetisk koppling till en av föräldrarna:

> Mannen är barnets genetiske far. Modern är inte barnets genetiska mor, men eftersom hon genomgått graviditeten och fött barnet är hon att se som barnets mor. Barnet växer upp i ett parförhållande och får både en mor och en far. Det är önskat och framfött av den kvinna som blir dess mor. Även då ägget kommer från modern, men spermien kommer från en annan man än fadern får barnet ett delvis genetiskt samband med föräldrarna.[598]

I resonemanget framstår som givet att omständigheten att barnet växer upp i ett parförhållande och både får en mor och en far är önskvärt. Att antalet föräldrar inte behöver diskuteras eller motiveras närmare bidrar till att detta upprätthålls som självförklarligt. Utifrån den sexuella familjemodellen kan sägas att parförhållandet, tillsammans med könskonstellationen, här kompenserar för frånvaron av det genetiska bandet till en av föräldrarna.

När den rättsliga regleringen reformerades för att inkludera samkönade par, utgjorde parrelationen en viktig del i motiveringen. I skälen till förslagen att insemination och IVF skulle kunna utföras på samkönade par konstaterades i propositionen:

> En utgångspunkt för övervägandena bör vara att ett barn som kommit till med hjälp av assisterad befruktning skall ha två föräldrar och att barnet skall ha fötts av en av föräldrarna.[599]

En uttalad utgångspunkt i fråga om samkönat föräldrablivande var således vara att ett barn som tillkommit på det sättet bör ha två föräldrar. Vidare sades om skälen till lagförslaget:

> Även vid en spermadonation när kvinnan är partner eller sambo med en annan kvinna bör, som redan framhållits, det barn som kommer till garanteras två rättsliga föräldrar. Att ha två föräldrar ger barnet trygghet ekonomiskt, socialt

[598] Prop. 2001/02:89 s. 38.
[599] Prop. 2004/5:137 s. 39.

> och rättsligt – inte bara under den tid familjen lever tillsammans utan också ifall föräldrarna skulle separera eller någon av dem skulle avlida. Barnet har rätt till underhåll från sina föräldrar och arvsrätt efter dem och deras släktingar. Vidare är reglerna om vårdnad, boende och umgänge knutna till föräldraskapet. […] Kvinnans samtycke till den assisterade befruktningen bör alltså ha den verkan att hon blir att anse som förälder till det barn som föds. På så sätt garanteras barnet redan vid befruktningen två föräldrar. Förutsatt att samtycke har lämnats och att det är sannolikt att barnet har kommit till genom befruktningen, kan varken den födande kvinnan eller hennes partner eller sambo med framgång motsätta sig föräldraskapet.[600]

Två föräldrar framställs som tungt vägande i relation till barnets intresse, en diskurs som tillsammans med föregående citat från samma proposition upprätthåller förståelsen att två föräldrar är det bästa för ett barn. Hur tvåsamheten i sig inte ägnas någon uttrycklig avvägning, bidrar till att konstruera den som ett ideal. Idealet har också identifierats gällande äktenskapets ställning där exempelvis Andersson belyst hur tvåsamhetsnormen är central för vilka som via svensk lagstiftning har definierats som familj.[601] Genom att formuleras som önskvärt möjliggörs därigenom också att det i andra delar av propositionen kan utgöra ett mer implicit ideal.

Den tvåsamma parrelationen kunde även här kompensera för en annan del i den sexuella familjen, i detta fall en far. Liknande aspekter av denna lagändring har analyserats av Tinnerholm Ljungberg, som menar att antagandet om två föräldrar i samband med denna reform vägdes mot värderingen att barn bör ha en manlig förebild.[602] Angående att samkönade par fick inseminera inom hälso- och sjukvården långt innan ensamstående konstaterar Dahl att tvåsamhet övertrumfade hetero-sexualiteten.[603]

Begreppet *ensamstående kvinna* definieras vad gäller dessa bestämmelser som en kvinna som inte är gift, registrerad partner eller sambo och är således definierat utifrån *frånvaron av* en tvåsamhet. Att utgångspunkten är att en förälder förväntas vara i en parrelation bli tydligt genom att jämföra hur självklart formuleringen

[600] Prop. 2004/05:137 s. 42 f.
[601] Andersson (2011) t.ex. s. 123 ff.
[602] Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 199.
[603] Dahl (2014) s. 160.

ensamstående mor används med hur däremot formuleringarna *samboende mor* eller *gift mor* sällan används.[604] Därigenom blir begreppet ett tillagt undantag från de etablerade rättsliga reglerna som utgår från tvåsamhet, och som här är sammanhängande med hur tvåsamt föräldraskap behandlas som en utgångspunkt.

I samband med att lagändringen som gällde assisterad befruktning för ensamstående kvinnor infördes var det dock främst i förarbetstexten som idealet om två föräldrar reproducerades. Som en av utgångspunkterna för övervägandena i utredningen om ensamstående och assisterad befruktning framfördes uttryckligen att två föräldrar till ett barn var önskvärt:

> Vi instämmer vidare i de uttalanden som har gjorts om att barn normalt ska ha rätt till två föräldrar och dessutom garanteras två rättsliga föräldrar redan från födseln. Detta bör även fortsättningsvis gälla. En reglering om assisterad befruktning för ensamstående kvinnor bör betraktas som ett undantag från det som annars gäller.[605]

> Regeringen har för mindre än tio år sedan uttalat att ett barn som tillkommit genom assisterad befruktning ska ha två föräldrar och att barnet dessutom, genom särskilda regler i föräldrabalken, ska garanteras två rättsliga föräldrar. Det senare har motiverats med att två rättsliga föräldrar ger barnet trygghet ekonomiskt, socialt och rättsligt – inte bara under den tid då familjen lever tillsammans utan också för det fallet att föräldrarna skulle separera eller någon av dem skulle avlida. Barnets rätt till två rättsliga föräldrar har vidare motiverats med att barnet har rätt till underhåll från sina föräldrar och arvsrätt efter föräldrarna och deras släktningar. Den har också motiverats med att reglerna om vårdnad, boende och umgänge är knutna till föräldraskapet (prop. 2004/05:137 s. 42). Vår bedömning är att regeringens tidigare uttalanden fortfarande har giltighet och att huvudregeln alltså även fortsättningsvis bör vara att ett barn har rätt till två rättsliga föräldrar.[606]

Genom att betona huvudregeln om två föräldrar, knyts föräldraskap till en parrelation. I betänkandets utgångspunkter betonades också:

[604] Prop. 2014/15:127 s. 4 ff. jfr. Fineman (1995) s. 148.
[605] SOU 2014: 29 s. 104.
[606] SOU 2014:29 s. 106.

> Ingen människa får behandlas som enbart medel för att tillfredsställa en annan människas behov eller önskningar. Vi instämmer också i uttalandena om att det aldrig kan vara en mänsklig rättighet att till varje pris få föda ett eget barn.[607]

Ensamståendes föräldrablivande knyts genom detta resonemang till närmast en förståelse av barn som en mänsklig rättighet samt i högre utsträckning en behovstillfredsställelse än i andra situationer. Att detta uttrycks av denna utredning och inte på samma sätt angående assisterad befruktning för samboende eller gifta par, bidrar till att ensamståendes vilja att ha egna barn konstrueras som mer egoistisk och mindre naturlig än viljan hos familjer centrerade runt en parrelation. I betänkandet konstaterades vidare:

> Det anges dessutom i våra direktiv att arbetet ska ske med utgångspunkt i att barnets bästa ska placeras i första rummet och att de rättigheter som barn tillerkänns enligt FN:s konvention om barnets rättigheter ska beaktas. Principen om barnets bästa är alltså en av våra viktigaste utgångspunkter. Det kan knappast hävdas att motivet för ett införande av möjligheten till assisterad befruktning för ensamstående är hänsynen till barnets bästa. Grunden för införandet är i stället en önskan att hjälpa fler ofrivilligt barnlösa att få barn på detta sätt.[608]

Genom dessa formuleringar framstår barnets bästa såsom stick i stäv med ensamståendes möjlighet till föräldrablivande, och därigenom till vad som implicit framställs som den vuxnes intressen. Detta gör att barnets och den vuxnes intressen framstår som motsatser i sig.

Det är just i förhållande till familjebildningar som avviker från den sexuella familjen som den typen av resonemang kan identifieras. Konstruktionerna av förståelser att det inte är i linje med barnets bästa att bara ha en förälder konstruerar också genom detta den tvåsamma relationen som en given utgångspunkt. Även lagreformen där ensamstående för första gången gavs rättsliga möjligheter till assisterad befruktning i egenskap av att vara ensamstående, innehåller således diskurser som konstruerar föräldraskap i en tvåsamhet som ett ideal och en utgångspunkt.

[607] SOU 2014:29 s. 105.
[608] SOU 2014:29 s. 105 f.

När två föräldrar till ett barn formuleras som det i sig bästa för barnet upprätthålls förståelser att det varken från det offentligas eller den enskildes håll är önskvärt med endast en juridisk förälder. Detta går också i linje med vad Tinnerholm Ljungberg funnit i en analys av motionerna gällande assisterad befruktning för ensamstående, att detta inte framställs som ett positivt val utan som en sista utväg.[609]

Att den ideala familjebilden alltjämt är bestående av två föräldrar, kan också framstå som anmärkningsvärt mot bakgrund av studier där positiva konsekvenser av att ha en förälder hittats. Dessa forskningsresultat tas upp i betänkandet om assisterad befruktning för ensamstående, emellertid utan att beröras i dess slutsatser. Med hänvisning till internationell forskning konstateras att barn till ensamstående inte generellt kan anses ha det sämre. Bland annat används en brittisk studie vars resultat visade att de ensamstående mödrarna upplevde större glädje över barnet och mindre ilska gentemot barnet samt rapporterade färre beteenderelaterade problem hos sina barn.[610] Utifrån detta hade familjer med en förälder kunnat beskrivas som något som även kan innebära positiva förutsättningar för ett barn. Genom att det inte framställs som en omständighet som kan medföra något positivt att vara ensamstående, bidrar det till att konstruera föräldrar i en parrelation som genomgående det bästa för barn. Detta kan ses som en del i utgångspunkterna i att det ska ställas högre krav på ensamstående. Det framfördes av utredningen att större fokus borde läggas på hälsa och socialt nätverk när det gäller ensamstående:

> Prövningen bör därför, på samma sätt som prövningen för par, omfatta kvinnans medicinska, psykologiska och sociala förhållanden. Prövningen kan samtidigt se något annorlunda ut än den prövning som görs av ett par. Detta beror naturligtvis på att prövningen bara ska avse kvinnans förhållanden och kvinnans förmåga att som *ensam förälder* tillgodose barnets behov. Det senare kan medföra att högre krav bör ställas i fråga om t.ex. kvinnans hälsa än om det vore fråga om ett par där den ena parten har en sjukdom eller funktionsnedsättning. Det kan också medföra att man bör fästa särskild vikt vid kvinnans sociala nätverk. Förutom att ett nätverk kan ge kvinnan möjlighet till stöd och avlastning i föräldraskapet, innebär det en trygghet för

[609] Tinnerholm Ljungberg (2014).
[610] SOU 2014:29 s. 118 f.

> barnet, i synnerhet för det fallet att modern blir sjuk eller avlider.[611]

En liknande hållning uttrycktes också i propositionen

> Prövningen inför en assisterad befruktning av en ensamstående kvinna ska avse kvinnans förmåga att som ensam förälder tillgodose barnets behov. Detta innebär att större vikt kan behöva fästas vid t.ex. kvinnans hälsa. Det kan också innebära att särskild vikt bör fästas vid det sociala nätverket. Ett socialt nätverk kan ge kvinnan möjlighet till stöd och avlastning i föräldraskapet och innebär också en ökad social och ekonomisk trygghet för barnet, särskilt om modern blir sjuk eller avlider. Prövningen inför en assisterad befruktning av ensamstående kvinnor kan alltså se något annorlunda ut än motsvarande prövning för par.[612]

Genom formuleringar såsom *naturligtvis,* och genom att utgångspunkten inte nyanseras, framställs det som nästintill en självklarhet med en noggrannare bedömning av ensamstående. Därigenom konstrueras det som en given utgångspunkt. Mot bakgrund av idealet om tvåsamhet kan det läsas som diskurser vilka bidrar till att dessa föräldraskap fortsätter konstrueras som avvikande och mindre normala eller önskvärda. Betoningen av att möjlighet till stöd och avlastning finns framställer detta som något självklart i tvåsamma parrelationer, medan det inte i lika hög utsträckning antas finnas i den ensamståendes nära relationer. Förståelser av denna typ kan även anses konstrueras genom hur det framstår som förgivettaget att den ensamstående föräldern bor ensam, samt inte i lika hög utsträckning har en familj formad av nära vänner, släkt eller liknande. Därigenom konstrueras också en motsvarade förväntan på att personer i en föräldrarelation eller i äktenskap bo tillsammans samt inte med andra än sin kärnfamilj.

Av motiveringen att ett barn bör garanteras två rättsliga föräldrar som kan ge barnet ekonomisk, social och rättslig trygghet framstår det som att en ytterligare förälder med hänsyn till det skulle kunna innebära en än större trygghet, inte minst ekonomiskt. Särskilt mot bakgrund av att barns ekonomiska trygghet och sociala stöd tas upp, kan det beskrivas som osynliggörande av möjliga fördelar med tre eller fyra juridiska föräldrar eller vårdnadshavare för ett barn.

[611] SOU 2014:29 s. 121.
[612] Prop. 2014/15:127 s. 15.

I övervägandena i 2001 års betänkande om barn i homosexuella familjer berördes att det borde utredas närmare om det kan vara till ett barns bästa att ha fler än två vårdnadshavare.

> Men många barn lever i dag i andra familjebildningar än i den traditionella kärnfamiljen. Ett vanligt exempel på detta är styvfamiljen. Barnet kan också vara familjehems-placerat, utan att fosterföräldrarna utsetts till särskilt förordnade vårdnadshavare. Ett barn kan alltså ha flera ”extraföräldrar” som de har en stark social gemenskap med, men inte någon rättslig. Frågan om det kan vara till ett barns bästa att ha fler än två vårdnadshavare bör, enligt kommitténs mening, utredas närmare.[613]

Även om det endast är vårdnad och inte det juridiska föräldraskapet som denna formulering gäller, sticker denna typ av diskurs ut i materialet då den utmanar det förgivettagna i utgångspunkten i två föräldrar på dessa rättsområden.[614]

Utgångspunkten i två föräldrar kan dessutom ses mot bakgrund av att många barn efter sina föräldrars skilsmässa har flera bonusföräldrar, att många mor- eller farföräldrar i praktiken utgör bonusföräldrar samt att en del personer i främst icke-heterosexuella blir föräldrar med tre eller fyra vuxna inblandade.[615] För ensamstående eller i situationer när ingen i paret har livmoder alternativt en persons fertilitet har påverkats av hormonbehandling eller sjukdom kan försök till föräldrablivande göras genom att minst en ytterligare person involverats i försök till föräldraskap. Tvåsamhetsdiskursen osynliggör dessa föräldraskap genom hur den kretsar runt att ett barn bör ha två, eller inte fler än två, föräldrar samt att bonus- eller medföräldrar inte heller synliggörs i materialet. Även i förarbeten som rör annat än om ensamstående upprätthålls förväntningar på två föräldrar som naturlig. I en av 2010-talets betänkanden fördes under avsnittet *Olika föräldrakombinationer* resonemang angående möjliga bestämmelser i relation till föräldraskap med olika grund efter att någon förälder tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet, dock enbart utifrån parrelationer.

613 SOU 2001:10 s. 343 f.

614 Prop. 2001/02:123 och prop. 2004/05:137.

615 Zetterqvist Nelson (2007) s. 63 och 93 ff., Malmquist, Hydén & Zetterqvist Nelson (2012) s. 139 ff. och Surtees & Bremner (2020) s. 507 f.

> Diskussionen måste utgå från de olika kombinationer av föräldrar som nu är möjliga och vad den gällande regleringen innebär i de olika fallen. [616]

Såsom i flera andra ställen i rätten blir på detta sätt ramarna för den rättsliga regleringen inte problematiserade och parrelationer konstrueras därigenom som en given utgångspunkt.

Då det i det analyserade materialet är sällsynt med resonemang där fler än två personer med en föräldraroll berörs, framställs en avgränsning till maximalt två föräldrar som en naturlig förutsättning för föräldraskap. Genom hur den rättsliga regleringen av föräldraskap har flera beröringspunkter med regleringen av familj i vidare bemärkelse, är tvåsamhetsidealet för föräldrablivande och andra nära relationer i regel nära sammanflätat. Pylkkänen påpekar gällande den nordiska äktenskapsregleringen att storfamiljer, kollektiv och poly-relationer inte existerar i lagens ögon, och ställer frågan varför det är svårt att tänka på regleringen av nära relationer mellan vuxna utanför äktenskapets ramar.[617] I fråga om detta kan även hänvisas till Andersson som menar att grunden för parrelationernas status delvis verkar ligga i potentiell reproduktion, samt att äktenskapet bidrar till att upprätthålla skiljelinjer i samhället och ordning i jämförelse med anarki.[618] Det framstår därigenom även som sammanhängande med de beskrivna förväntningarna av rättens reglering som skapare av ordning.

Utifrån diskurserna blir det därutöver synbart hur idealet för parrelationer innefattar den minst lika implicita förväntningen att dessa relationer är monogama. En återkommande förväntning, som även i förarbetsresonemang ofta är implicit, är att föräldrar eller potentiella föräldrar inte har sexuella relationer med någon annan än sin partner, vilket därigenom konstrueras som ett ideal. Den återkommande utgångspunkten att sambon eller maken torde vara den genetiska föräldern utgör exempel på det.

> Om modern är gift när ett barn föds anses mannen i äktenskapet vara far till barnet. […] Presumtionen gäller även om modern gift sig under graviditeten, eller om hon

[616] SOU 2016:11 s. 608 f.

[617] Pylkkänen (2011) s. 241 och 230. Gällande polygama äktenskap i svensk rätt se t.ex. Sayed (2010) s. 207 ff.

[618] Andersson (2011) s. 175 ff.

> nyligen blivit änka och barnet fötts inom sådan tid efter mannens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan.[619]

Denna grund i faderskapspresumtionen motiveras i regel med den förmodade genetiska kopplingen. Det tillhör en av de omständigheter i lagstiftningen som för det mesta, såsom i detta material, inte motiveras närmare och därigenom sällan förekommer som en explicit diskurs. Utgångspunkten att modern inte har andra sexuella relationer framstår som en implicit utgångspunkt då det ofta inte tydliggörs i formuleringar. I förarbetena blir därigenom diskurserna rörande det ideala antalet föräldrar tydligt besläktade med diskurser gällande monogama ideal. Förutom idealet om två, gärna biologiska, föräldrar kan en könscellsdonator såsom en tredje genetisk förälder förstås som ett symboliskt hot mot tvåsamheten. McCandless har belysts hur användandet av donerade könsceller har potential att demontera förståelsen av sexuell reproduktion såsom tvåsam, en förståelse av reproduktion där genetiska länkar och socio-rättsliga roller möts.[620]

Monogamins betydelse har också identifierats i andra analyser av föräldrablivande. Utifrån lämplighetsutredningar vid adoption visar Nyström hur socialsekreterares problemframställningar i lämplighetsutredningar inför adoption av en makes, registrerad partners eller sambos barn ”bidrar […] till att skapa och vidmakthålla diskurser om goda relationer som långvariga, monogama och fria från konflikter samt diskurser om gott föräldraskap som grundat på en parrelation där parrelationen blir en förutsättning för att föräldern ska anses lämplig som förälder.”[621] Förväntningar på en bra förälder såsom sexuellt monogam illustreras också av Monk som i en brittisk kontext belyser idealet om familjehemsföräldrars sexuella monogami. I sin analys av hur monogamin utgjorde ett i praktiken absolut villkor för ett samkönat par att ta emot ett placerat barn i sitt hem fann han att monogami och tvåsamhet likställdes med barnets bästa.[622]

Konstruktionerna av parrelationen som önskvärd för föräldrablivande innefattar här ideal om tvåsamhet såväl som sexuella relationer. I det följande avsnittet behandlas diskurser relaterade till sexuella relationer.

[619] SOU 2018:68 s. 76.
[620] T.ex. McCandless (2012) s. 14.
[621] Nyström (2018) s. 86.
[622] Monk (2015) s. 201 ff.

6.2 Sexuella relationer som ideal plats för föräldraskap

Flera av delarna i den sexuella familjemodellen rör sexualitet i olika bemärkelser. I detta avsnitt ligger fokus på hur föräldrablivande förväntas ske inom en sexuell relation. Dels förväntas själva reproduktionen i första hand ske genom sexuell reproduktion, dels kopplas föräldraskap till sexuella parrelationer. Förväntningen på en sexuell relation blir därigenom också sammanvävd med tvåsamhetsidealet. I likhet med detta ideal blir äktenskap och samboende knutna till hur förståelser rörande sexuella relationer kommer till uttryck, inte minst genom hur formaliserad samlevnad ofta fungerar som en utgångspunkt. Utöver att vara två föräldrar finns i relation till föräldraskap med andra ord förväntningar på ”rätt” sorts tvåsamhet. Det utgör ett relativt implicit ideal i jämförelse med andra delar av den sexuella familjemodellen.

Formaliserade parrelationers ställning är som visats betydelsefull i relation till föräldrablivande, och kopplingen till äktenskapet som en utgångspunkt i rätten är emellanåt tydlig. En följd av detta blir att det monogama äktenskapet, för att låna Anderssons formulering, fungerar som ett sätt att tydligt skilja intima relationer från andra relationer i regleringen av familjen.[623]

Samtidigt som en relation inte i praktiken behöver vara sexuell och romantisk för att uppfylla kriterier i lagstiftningen som rör föräldrablivande kan förväntningar på den typen av relation sägas befästas som givna genom att äktenskap, partnerskap och samboende är centrala begrepp i bestämmelser om föräldrablivande. Begreppens roll i denna lagstiftning hör samman med att de finns bland kriterierna för såväl gemensam assisterad befruktning och adoption som i flertalet bestämmelser om fastställande av föräldraskap. I sambolagens definition av sambo inkluderas ”personer som bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden” som är synonymt med det numera oftare använda ”parförhållande”. Det gemensamma, och unika, för dessa relationers definition är en förväntat sexuell relation.[624] Ett sexuellt samliv mellan parterna är således en av hörnstenarna i den

[623] Andersson (2011) s. 175.

[624] I förarbetena till sambolagen sades att ”Liksom i dag bör den första förutsättningen för att parterna skall anses som sambor enligt lagen vara att de stadigvarande bor tillsammans. Häri ligger, som framgått, att sammanboendet skall ha en viss varaktighet eller åtminstone vara tänkt att ha det. Den andra förutsättningen bör vara att parterna sammanbor i ett parförhållande, dvs. i en förbindelse vari som regel ingår sexuellt samliv. Ytterligare en förutsättning för att ett samboförhållande skall anses föreligga bör som nu vara att parterna har ett gemensamt hushåll” (prop. 2002/03:80 s. 27 f.).

rättsliga definitionen av att vara sambo. Huruvida en relation är sexuell till sin karaktär eller inte blir därigenom en påtaglig gränsdragning på dessa rättsområden.

I föreskrifterna, de allmänna råden och handböckerna uttrycks både implicit och explicit att adoption och assisterad befruktning förutsätter en sexuell relation. Även i lagförslaget som ledde till införandet av en föräldrapresumtion för alla gifta par konstrueras en make eller registrerad partner som den som förväntas bli medförälder.

> En utgångspunkt är vidare att den föräldraskapsrättsliga regleringen ska vara jämlik och inte utan tungt vägande skäl skilja på personer beroende på sexuell läggning eller kön. Det är viktigt att regleringen – med utgångspunkt i barnets bästa – fortsätter att utvecklas i takt med samhället i övrigt och återspeglar att familjekonstellationer kan se olika ut. […] Någon motsvarighet till faderskapspresumtionen finns inte när det gäller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § för en kvinna som är gift eller registrerad partner med modern. Ett sådant föräldraskap måste alltid fastställas genom en bekräftelse eller en dom.[625]

I detta resonemang om likabehandling mellan olika familjer och personer i fokus, lyfts inte andra familjekonstellationen än just sexuella parrelationer fram. När par av olika kön såsom här utgör det som får representera variationen av familje-konstellationer, konstrueras sexuella parrelationer som en given utgångspunkt.

Denna typ av diskurs stärker förarbetenas fokus på äktenskap och samboende. Även i 2007 års förslag på en moderskapspresumtion liknande faderskapspresumtionen konstrueras detta ideal genom att äktenskapet och den sexuella parrelationen framstår som avgörande aspekter av familjebildningen.

> Föräldraskapet vid assisterad befruktning med donerade ägg och spermier bör regleras på samma sätt för samkönade par som för olikkönade par dvs. det är samlevnadsformen och samtycket som bör läggas till grund för det rättsliga föräldraskapet. Jag har förståelse för önskemålet att också kunna tillgodose givarens möjligheter att utöva ett aktivt föräldraskap, men detta bör inte ske genom en begränsning av föräldraskapet för en kvinna. Man kan utgå från att ett gemensamt beslut om assisterad befruktning i de allra flesta fall – oavsett om man lever i ett sam- eller olikkönat

[625] Prop. 2020/21:176 s. 25.

> parförhållande – grundar sig på en vilja att gemensamt bli rättsliga föräldrar.[626]

I ett betänkande drygt tio år senare som sedan ledde till införandet av fler presumtionsregler sägs:

> Av betydelse är också att synen på äktenskapet, samlevnadsformer, sexualitet och sexuell läggning har förändrats över tid. Utvecklingen kan ses som ett resultat av ny kunskap och förändringar av samhälleliga normer och värderingar.[627]

> Även om regleringen av fastställande av faderskap och föräldraskap har anpassats med tiden finns det ett behov av att se över reglerna i syfte att åstadkomma en mer ändamålsenlig, jämlik och tidsanpassad reglering. Det betyder bl.a. att lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, kön eller könsidentitet ska främjas, samtidigt som utgångspunkten är att barnets bästa ska placeras i främsta rummet. [628]

I likhet med i det nyss citerade betänkandet formuleras likabehandling inom gränserna för sexuella parrelationer. Genom detta upprätthålls också förståelser av sexuella relationer som en given utgångspunkt för föräldraskap.

Presumtionsreglerna ger äktenskapet en allt större betydelse för fastställande av föräldraskap och kan samtidigt betraktas som inte i linje med strävandena att likabehandling mellan gifta och ogifta föräldrar. När detta osynliggörs i förarbetsresonemang, konstrueras det som naturligt att knyta föräldrablivande närmare formaliserade sexuella relationer. Hur utgångspunkten i dessa reltioner som synonymt med kärnan i en familj upprätthålls diskursivt, kan vidare belysas med Pylkkänens analys att öppenheten för social förändring i nordisk äktenskapsreglering är motsägelsefull i och med att andra samlivsmönster än kärnfamiljen utesluts i rätten.[629]

Såsom flera forskare har lyft fram är sexualitet i denna bemärkelse central för att definiera äktenskapliga eller äktenskapsliknande relationer och de olika

[626] SOU 2007:3 s. 83.
[627] SOU 2018:68 t.ex. s. 132.
[628] SOU 2018:68 t.ex. s. 133.
[629] Pylkkänen (2011) s. 237.

typerna av kategoriseringar och rättsföljder de får.[630] Från detta kan paralleller också dras till hur äktenskapet i samband med att äktenskapsbalken gjordes könsneutral beskrevs som ”en viktig samhällelig institution för barnafödande och barns uppväxt.”[631]

I samband med 2018 års lagändringar om adoption fördes resonemang rörande föräldraskap till ett vuxet barn trots att detta inte låg inom ramen för lagstiftningsärendet.

> Det kan t.ex. tänkas att någon vill manifestera sin relation till en styvförälder genom en adoption trots att styvföräldern och den andra föräldern inte längre är gifta eller sambor. På motsvarande sätt kan någon som har växt upp i ett familjehem vilja bli adopterad av de tidigare familjehemsföräldrarna först sedan de har separerat. Dessa frågor har inte övervägts av utredningen och det finns därför inte någon möjlighet att inom ramen för detta lagstiftningsärende behandla dem närmare.[632]

I resonemanget i propositionen fokuseras på möjliga juridiska band till sociala föräldrar i de fall dessa uppkommit utifrån en tidigare parrelation. Parrelationer konstrueras i detta som i sig viktiga också efter en skilsmässa och när barnet inte längre är ett barn. Parrelationens roll i konstruktioner av föräldrablivande tar även form i diskurser om ensamståendes föräldraskap. De följande citaten från år 2014 är från handboken om internationell och nationell adoption.

> Ensamstående har inte samma möjlighet som sökande par att dela ansvar, vardagsbekymmer och glädjeämnen kring barnet med någon annan.[633]

Resonemang där parrelationer konstrueras som en bättre förutsättning för föräldraskap säger också något om förväntningar på vad en relation har eller inte har utifrån om den är en sexuell relation. Nära relationer och det sociala nätverket sätts i högre grad i fokus i lämplighetsutredningar av ensamstående. Liknande resonemang återfinns i 2021 års handbok om internationell adoption.

[630] Pylkkänen (2011) s. 241 och Andersson (2011) s. 177.
[631] Bet. 2008/09:CU19 s. 13.
[632] Prop. 2017/18:121 s. 67.
[633] Socialstyrelsen (2014) s. 103.

> I utredningen av ensamstående sökande finns en rad särskilda frågor om nära relationer som har relevans för en bedömning av lämpligheten. Syftet är att få en uppfattning om sökandens *förmåga och inställning till nära relationer* samt risken för att ett adoptivbarn ensamt kan komma att fylla sökandens behov av närhet. Utredaren behöver ställa frågor om tidigare och nuvarande nära relationer till föräldrar, syskon, vänner etc., liksom om erfarenhet av tidigare partnerrelationer och varför de i så fall upphört, samt om tankar kring eventuella framtida relationer. Hur fyller sökanden behovet av vänskap och *känslomässigt stöd?*[634]

Här framställs känslomässigt stöd som självklart i sexuella relationer och som inte på samma sätt självklart i andra fall, såsom i relationen till vänner eller släktingar. Det bidrar också till att konstruera förväntningar på att de som är i en sexuell parrelation ska ha barn gemensamt, likaså att de är jämställda och närmast naturligt rustade för föräldraskap. Det framstår vidare som ett uttryck för hur förståelsen av familjen främst utgår från horisontellt strukturerad utformning av familjer. Med hänvisning till Fineman innebär detta att vad som ses som familj är strukturerat runt intima sexuella parrelationer snarare än vertikalt i bemärkelsen runt relationen mellan föräldrar och barn.[635]

I betänkandet om ensamstående och assisterad befruktning konstateras att det inte handlar om att helt enkelt ta bort kravet på att vara ett par, eller att skapa nya möjligheter att bli föräldrar tillsammans med någon annan, såsom med en annan ensamstående.

> Syftet med uppdraget i denna del är att kvinnor som inte är gifta, registrerade partner eller sambo ska få möjlighet att bli föräldrar genom assisterad befruktning. Det finns inget i direktiven som talar för att utredningen i delbetänkandet också ska föreslå nya möjligheter till gemensamt föräldraskap, t.ex. genom att en ensamstående kvinna och en ensamstående man eller två särbor tillsammans får barn med hjälp av assisterad befruktning.[636]

Den sexuella relationen konstrueras som given plats för föräldrablivande genom hur personer enbart i ett äktenskapsliknande parförhållande, och inte två ensamstående,

[634] Socialstyrelsen (2021) s. 73.
[635] T.ex. Fineman (1995) s. 5 f. och 145 ff.
[636] SOU 2014:29 s. 110.

ska kunna bli föräldrar tillsammans framstår som förväntat. Detta hör även ihop med hur varken vänner eller släktingar som vill uppfostra ett barn ihop framförs som möjligt att beakta i utformningen av lagstiftningen.

Presumtioner och antaganden om en sexuell samhörighet beskrivs av McCandless och Sheldon som manifesterade just genom att andra möjliga medföräldrar än de i en förväntat sexuell relation inte finns med i överväganden gällande lagstiftning. De tar som exempel upp när en förälder uppfostrar sitt barn tillsammans med sin egen förälder. Att det inte är erkänt av lagstiftningen menar de kan knytas till att dessa inte betraktas som lämpliga att ingå i en sexuell relation med varandra.[637] Den typen av förväntningar kommer också till uttryck i svensk rätt genom de ovan analyserade resonemangen om föräldrablivande.

Utifrån de diskurser som behandlats konstrueras vidare sexuella relationer i regel som mer stabila än andra. I handboken om adoption togs upp att frågor om de sökandes sexuella samliv kan vara relevanta att ställa i utredningen av lämplighet.

> Frågor om de sökandes sexuella samliv kan ha relevans om t.ex. en genomgången fertilitetsundersökning och fertilitetsbehandling kan ha medfört svårigheter som kan påverka stabiliteten i förhållandet.[638]

Genom denna formulering blir stabiliteten i föräldraparet knuten till den sexuella relationen som därigenom konstrueras som en central del. Detta kan jämföras med den omsorgsrationalitet utan koppling till sexuella parrelationer som Pylkkänen förordar och som främst utgår från barns och andras välfärd och omsorgsbehov.[639]

På olika sätt behandlas det som en given utgångspunkt att föräldrar vill och kan ha en sexuell relation. Definitionen av barnlöshet hos olikkönade par som utgår från huruvida paret har haft regelbundna och oskyddade samlag i ett år diskuteras inte närmare i materialet,[640] vilket gör att utgångspunkten i att potentiella föräldrar har en sexuell relation förefaller vara i princip given. Det osynliggör också andra sätt att försöka bli gravid, såsom att en person inseminerar sig själv med en partners eller annan persons spermier. Utgångspunkten i att reproduktion bör vara sexuell konstrueras således bland annat genom mer implicita diskurser, och konstrueras som en given del i föräldrablivandets utformning. Dessa typer av diskurser bidrar till att

[637] McCandless & Sheldon (2010) s. 198.
[638] Socialstyrelsen (2014) s. 100.
[639] Pylkkänen (2011) s. 242 f. Se även Herring (2015) och Fineman (2009).
[640] T.ex. SOU 2016:11 s. 97. Prop. 2001/02:89 s. 15 ff. och SOU 2014:29 s. 39.

det kan förstås som förgivettaget att andra än personer i en sexuell relation är mindre lämpliga vad gäller gemensamt föräldraskap. Även inom rättsvetenskaplig litteratur som belyser behovet av att hantera olika familjekonstellationer, är alternativet med ett gemensamt föräldraskap som inte är knutet till en formaliserad sexuell relation i regel frånvarande.[641]

Flera av idealen i rätten runt familj och samlevnad, främst gällande heterosexualitet och tvåsamhet, har blivit mindre tydliga utgångspunkter i de senaste årtiondenas förarbeten, samtidigt som den förväntat sexuella parrelationen som är kärnan i den familjemodell som regleringen utgår från inte kommit att utmanas. Det kan därigenom framstå som förväntat men samtidigt lite paradoxalt att icke-sexuell reproduktion i form av adoption och assisterad befruktning alltjämt konstrueras och regleras runt sexuella parrelationer.[642] Just reproduktionen i sig är utöver den förmodat sexuella parrelationen därigenom ett område där förväntningar på sexuell praktik kommer till uttryck och tenderar att framstå som självskrivna utgångspunkter. Den sexuella familjemodellen bidrar till att belysa hur den sexuella tvåsamheten oavsett personernas kön görs betydelsefull i definitionen av familj. Vid sidan av att den speglar hur barn ses som resultat av reproduktiva sexuella relationer, har den såsom Fineman påpekar också ideologiska förgreningar.[643] Angående rättens fokus på sexuella relationer menar Herring att sex ses som karaktäriserande för definitionen av familjerelationer, samtidigt som antaganden om att sex är ett uttryck för engagemang synes förlegade.[644] Antaganden av samma slag kan skönjas även i detta material och bidrar till upprätthålla den sexuella relationen som en förväntad plats för föräldraskap.

Uppdelningen mellan sexuell och icke-sexuell reproduktion blir i materialet synlig och på samma gång förhållandevis osynlig i jämförelse med hur stark denna uppdelning är i de rättsliga bestämmelserna. Skillnaden mellan assisterad och icke assisterad befruktning är ytterst att assisterad befruktning i detta sammanhang avser behandling inom hälso- och sjukvården eller åtminstone av icke-sexuell karaktär medan det som betraktas som naturlig befruktning avser befruktning utanför hälso- och sjukvård och inom ramen för en sexuell praktik. De framställs dock här som helt igenom väsensskilda befruktningssätt. Det kan även ses mot bakgrund av hur

641 T.ex. Sörgjerd (2012) s. 23. Jfr. Singer (2002) s. 381.
642 Jfr. McCandless (2012) s. 28.
643 T.ex. Fineman (2009) s. 45. Se även Barker (2006).
644 Herring (2015) s. 25 ff.

insemination i samband med den första regleringens införande beskrevs som konstlad.[645] Assisterad befruktning och adoption, och därmed de föräldrablivanden som inte sker genom sexuell reproduktion, konstrueras på dess sätt som mindre naturliga föräldrablivanden på ett sätt som samtidigt konstruerar dem som mindre önskvärda.

Sexuella relationer som en förväntad plats för föräldrablivande består således både av idealet om föräldraskap inom en sexuell relation och idealet att själva befruktningen sker genom sexuella handlingar. Hur det konstrueras överlappar därigenom betydelser som biologi ges avseende föräldraskap och föräldrablivande, vilket behandlas i det följande avsnittet.

6.3 Biologi och konstruktioner av naturlighet

Den nära sammankopplingen mellan det juridiska föräldraskapet och biologiska och genetiska faktorer kommer till uttryck på en rad sätt i det rättsliga materialet. I relation till rättens reglering av insemination och IVF är det kanske mest övergripande sättet hur distinktionen mellan assisterad och naturlig befruktning görs.[646] Knutet till detta är hur begrepp såsom *artificiellt* har använts bidragit till förståelser av naturlighet och onaturlighet i relation till befruktning. I det sammanhanget kan betonas att en insemination är ett sätt att försöka uppnå en graviditet som inte kräver professionell vård, då detta exempelvis kan göras hemma, till skillnad från IVF som inte kan göras utan mer avancerad medicinsk teknik.[647] När donerade könsceller vid IVF tilläts, mer än ett decennium efter införandet av den första regleringen av IVF, konstaterades följande i propositionen.

> Det är även viktigt att de regler som behandlar donation i samband med insemination och befruktning utanför kroppen inte medverkar till att spermier och ägg uppfattas som överlåtbara varor eller på annat sätt hotar den humanistiska människosynen.[648]

[645] Prop. 1984/85:2 t.ex. s. 7.

[646] En uppdelning som i regel hör ihop med stor juridisk olikbehandling vilket Cutas och Bortolotti (2010) menar inte är etiskt rättfärdigad, s. 14 f.

[647] Jfr Prop. 2001/02:89 s. 22 f.

[648] Prop. 2001/02:89 s. 42.

Samt att

> En förutsättning för förslaget att äggdonation skall tillåtas är att detta kan ske under former som inte bidrar till att den humanistiska människosynen eller barnets integritet hotas.[649]

Inför lagändringarna konstaterades att det sociala föräldraskapet är viktigare än det genetiska, gällande att tillåta användandet av både spermier och ägg sades emellertid att

> I likhet med Statens medicinsketiska råd anser regeringen dock att ett accepterande av en metod där inget genetiskt samband mellan föräldrar och barn finns kan ses som en alltför långtgående strävan att med tekniska insatser kompensera livets ofullkomlighet.[650]

En fara med utvecklingen inom fältet för assisterad befruktning beskrevs således vara att människosynen hotas. Med utgångspunkt i humanism och barnets integritet konstruerades gränsen för det acceptabla ligga vid samtidig användning av donerade spermier och ägg. I propositionen konstaterades vidare att

> Regeringen är dock medveten om att det kan komma ytterligare utveckling av de befintliga metoderna och även helt nya behandlingsmetoder som kanske inte framstår som så okontroversiella. Detta kan bero på att etiska frågor som rör i hur stor utsträckning det är lämpligt att påverka de naturliga livsprocesserna aktualiseras.[651]

En livsprocess som är naturlig kan i dessa citat läsas som synonymt med sexuell reproduktion, vilket bidrar till att konstruera assisterad befruktning som onaturlig. Det framstår därigenom som ett uttryck för att denna väg till föräldrablivande inte på samma sätt kan placeras inom den sexuella familjemodellen. Det kan också knytas till vad Lie och Spilker framhåller, att hur assisterad befruktning leder till frågor om reproduktionen i termer av naturlig process bidrar till att synliggöra vilka föreställningar om familj och släktskap som är etablerade.[652]

[649] Prop. 2001/02:89 s. 52.
[650] Prop. 2001/02:89 s. 52.
[651] Prop. 2001/02:89 s. 32.
[652] Lie & Spilker (2010) s. 275.

Liknande diskurser förekommer några år senare i ställningstaganden och resonemang som handlar om samkönade par och insemination. I propositionen *Assisterad befruktning och föräldraskap* sägs om assisterad befruktning för samkönade par att

> [s]aken kan komma att uppfattas som en alltför stark instrumentalisering av mänskligt liv och en alltför långtgående strävan att med tekniska insatser kompensera livets ofullkomligheter.[653]

Möjliggörandet av föräldraskap verkar utifrån dessa typer av utsagor innebära en långtgående stävan att kompensera för en naturlig process, trots att inte heller alla olikkönade par har de biologiska förutsättningarna att bli föräldrar utan användning av andra personers könsceller. I relation denna konstruktion, eller snarare konstruktioner, är det relevant hur Butler har uppmärksammat att frågor om homosexuellt släktskap blir en sfär för farhågor gällande teknologi och nya demografier.[654] Angående föräldrablivande genom assisterad befruktning förefaller det i det analyserade materialet vara främst gällande personer utanför heterosexuella parrelationer som sådana diskurser är synliga. Risken för en teknifierad människosyn och objektifiering av könsceller utgör formuleringar som också plockas upp som argument i utredningen från 2016 års betänkande. I den behandlas bland annat införandet av möjligheten till dubbel donation och som ett av argumenten emot ett tillåtande av behandling med donerade könsceller angavs att

> Ur ett medmänskligt perspektiv är det nästan alltid bättre att genom en adoption ta hand om sådana barn som redan finns än att låta skapa nya barn som de blivande föräldrarna inte har någon genetisk koppling till.[655]

> En behandling med enbart donerade könsceller innebär på samma sätt som en adoption att det skapas en familj i vilken barnet inte har någon genetisk koppling till sina sociala och rättsliga föräldrar. […] Den väsentliga skill-naden mellan förfarandena är naturligtvis att man vid en behandling med

[653] Prop. 2004/05:137 s. 38 f.
[654] Butler (2006) s. 120.
[655] SOU 2016:11 s. 307.

> enbart donerade könsceller inte bara låter skapa en familj utan också en av familjemedlemmarna, nämligen barnet.[656]

Formuleringar såsom att ”låta skapa” nya barn är ett begrepp som här används i relation till just insemination och IVF, vilket signalerar att ett föräldrablivande där någon form av assisterad befruktning har använts är av mer artificiell karaktär. Detta bidrar till att konstruera denna typ av befruktning som i högre grad påkallad att ifrågasätta det etiska eller medmänskliga i. I och med det konstrueras befruktning som betraktas som naturlig å sin sida som en motsats till det som i samband med inseminationslagens införande benämndes som konstlat och artificiellt.[657] Den kunskapsproduktion som sker genom denna typ av diskurser bidrar således till att icke-assisterad och assisterad befruktning framställs som närmast artskilda och kan upprätthålla förväntningar på att dessa fortsatt ska hanteras på olika sätt i rätten.

I materialet från 2000-talet talas det inte längre i termer av konstlad eller konstgjord befruktning, samtidigt finns diskurser som är nästintill oförändrade. Som också har berörts i tidigare kapitel var det i synnerhet donerade ägg som inte ansågs etiskt försvarbart att använda i den första lagstiftningen som rörde IVF. Detta då det beskrevs strida mot den mänskliga livsprocessen och i så hög grad ha karaktären av teknisk konstruktion att den var ägnad att skada människosynen.[658] En liknande diskurs kan också ses i resonemang om så kallad dubbel donation på 00-talet. En formulering som återkommit under en lång period i samband med assisterad befruktning är avståndstagandet från vad som beskrivs som en *teknifierad människosyn*.

> När det handlar om att åstadkomma en graviditet där varken ägget eller spermien kommer från de blivande föräldrarna kan det finnas en risk för att ägg och spermier ses som objekt som är fritt tillgängliga för att skapa en människa. Ett sådant förfarande skulle bidra till att förstärka en teknifierad människosyn.[659]

Att ersätta delar av den så kallade naturliga processen genom att både använda könsceller från personer utanför paret och använda provrörsbefruktning beskrivs kunna leda till att människosynen skadades. Denna typ av diskurser konstruerar det som en sannolik konsekvens att det som anses strida mot det naturliga påverkar synen

[656] SOU 2016:11 s. 316.
[657] Prop. 1984/85:5 s. 7.
[658] SOU 1985:5 s. 39 och prop. 1987/88:160 s. 12 f.
[659] Prop. 2001/02:89 s. 52.

på människor mer generellt.[660] När dubbel donation 15 år efter detta kom att accepteras i svensk rätt hade denna typ av formulering återigen används i resonemangen. I fråga om dubbel donation skrevs i betänkandet:

> Vi måste samtidigt tillägga att man på olika sätt redan har godtagit förekomsten av vissa risker vid en assisterad befruktning. Det förhållandet att man tillåter donation av ägg och spermier samt donation från en känd donator innebär på sitt sätt att man redan har godtagit en viss risk för selektion av individer och objektifiering av könsceller. Vår uppfattning är därför att nya förfaranden bör kunna tillåtas såvida de inte medför ökade risker i aktuella avseenden.[661]

Konstaterandet att assisterad befruktning innebär selektion av individer, vilket även sexuell befruktning kan anses göra, bidrar till att konstruera assisterad befruktning som mindre naturligt och mer riskfyllt. Angående ifall det finns tillräckliga argument eller inte mot ett användande av dubbel donation fanns sades bland annat:

> Med hänsyn till de förändringar som har genomförts under senare år och det kunskapsunderlag som finns i dag kan man dock inte betrakta förfarandet som så främmande eller teknifierat att det av denna anledning även fortsättningsvis bör vara förbjudet. Vi anser därför inte heller att ett tillåtande av behandlingarna skulle ge uttryck för en alltför teknifierad människosyn.[662]

Ändringen motiverades således bland annat med att det ännu inte var en stor risk att spermier och ägg blir kommersialiserade och människan teknifieras, åtminstone inte alltför mycket, utifrån hur detta uttrycks. Samtidigt som dubbel donation i samband med utredningens förslag således slutade att betraktas som främmande för svensk lagstiftning konstrueras farhågor knutna till risken för människosynen vara nödvändiga att förhålla sig till. Utifrån dessa diskurser visas hur gränser flyttas för vilka avsteg från icke-assisterad befruktning som ses som så stora att de riskerar en teknifierad och skadad människosyn. Här kan även jämföras med diskurser gällande den genetiska integriteten, som LGI syftar till att värna.[663]

[660] Jfr. Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 183 f.
[661] SOU 2016:11 s. 285.
[662] SOU 2016:11 s. 317.
[663] Prop. 2005/06:64 s. 64. Detta är också hur LGI 1:1 är formulerad.

> Genetisk integritet kan sägas vara helheten av en individs eller arts arv som inte får eller bör kränkas.[664]

Det kan se mot bakgrund av hur föräldrablivande genom insemination eller IVF i betydligt större utsträckning än annan reproduktion formuleras som en fråga om etik och ett hot mot den mänskliga naturen. Diskurser där assisterad befruktning framställs som artificiell och tekniskt avancerad bidrar vidare till att det som ryms inom begreppet medikaliseras. Det som ses som en medicinsk i stället för naturlig process konstrueras som en fråga för det offentligas reglering. Det tydliggör i denna kontext också hur konstruktionerna av vad som utgör rättsliga och medicinska frågor förstärker varandra ömsesidigt.

Assisterad befruktning konstrueras även som avvikande genom att framställas som ett sista val. Att vilja kunna vara gravid och helst utan donerade könsceller inblandade synes vara ett, ofta mer eller mindre implicit, antagande i fråga om de olika möjligheterna till föräldrablivande. En av de formuleringar där detta blir lite mer explicit är i en av propositionerna om adoption där det vad gäller innehållet i hemutredningen sades att

> [d]et är av stor vikt att en eventuell infertilitetskris har bearbetats och att sorgen över att inte kunna få ett biologiskt barn kan hanteras tillfredsställande.[665]

Detta kan läsas som ett uttryck för hur föräldraskap förstås såsom byggt på biologiska band, genom förväntningar på att de som ska adoptera i första hand vill ha biologiska och genetiska barn men inte har kunnat få det.

Flera diskurser om biologi som regelbundet kommer till uttryck gäller relationen mellan föräldrablivande och genetiskt ursprung. Genom regleringen av assisterad befruktning och med de nuvarande möjligheterna till DNA-undersökning för att identifiera den genetiska fadern har betydelsen av att det ska vara *rätt* genetiska far ökat, vilket även speglas på den diskursiva nivån. Också i propositionen om införandet av samkönade pars möjlighet att utredas för adoption sätts ljuset återkommande på den biologiska faderns position. Det speglar vidare ett skifte från den tidigare utgångspunkten att det varken var i barnets eller donatorns intresse att

[664] Prop. 2005/06:64 s. 35.
[665] Prop. 2003/04:131 s. 57 ff.

en donator som inte avsåg att bli dess far ”kunde påtvingas ett sådant faderskap”.[666] I fråga om förslaget att en biologisk far ska kunna fastställas genom dom oavsett hur befruktningen gått till konstateras:

> Regeringen anser dock att barnets bästa och barns rätt till kunskap om sitt ursprung numera bör väga tyngre. Fastställandet av faderskap bör lika mycket ses som ett intresse för barnet. Det ligger, oavsett faderns inställning, i barnets intresse att faderskapet fastställs. Genom att faderskapet fastställs får barnet, förutom kunskapen om sitt ursprung, också rätt till underhåll, arv och faderns namn.[667]

Diskurserna i samband med denna lagändring konstruerar med hänvisning till barnets intresse av vetskapen om, och även bandet till, sin donator som av central betydelse. Resonemanget i propositionen handlade om situationer när ingen skulle anses vara far eller förälder enligt föräldrabalkens första kapitel. Detta kan jämföras med de syften vid införandet av de första lagarna om faderskapet till barn som beskrevs inom ramen för den historiska bakgrunden – att faderskapet handlade om ansvar och rättigheter såväl som skyldigheter. Som ett av alternativen i fråga om samkönade pars möjlighet till adoption av sin partners barn diskuterades i propositionen om partnerskap och adoption att en möjlig väg var att ett fastställande av genetiskt faderskap skulle fastställas även när de tilltänkta föräldrarna var två kvinnor. Angående dettas sägs:

> Som Socialstyrelsen påpekar går det visserligen inte att bortse från att en möjlighet till styvbarnsadoption kan medföra en viss risk för att modern underlåter att medverka till att faderskapet blir fastställt. Men en möjlighet till adoption kan samtidigt i andra avseenden bidra till att faderskap blir fastställda. Det förekommer t.ex. att ett barn som växer upp hos homosexuella vuxna saknar känd far just för att fadern vill undvika det rättsliga ansvar som en bekräftelse av faderskapet innebär. Om moderns partner då kunde adoptera barnet, skulle det vara möjligt för fadern att bekräfta faderskapet utan att han för den skull blir rättsligt ansvarig för barnet.[668]

[666] Prop. 2004/05:137 s. 53. Se även RH 1998:103 och Svea hovrätt, dom 1992-04-13, mål T 1437/91.
[667] Prop. 2004/05:137 s. 53.
[668] Prop. 2001/02:123 s. 26 f.

I denna motivering till en möjlighet för samkönade par att för första gången kunna vara juridiska föräldrar tillsammans, konstrueras samtidigt det genetiska föräldraskapet som betydelsefullt. Här nedprioriteras kopplingen mellan faderskap och föräldraansvar, och faderskapet synes i denna formulering vara främst en genetisk fråga. Vidare sägs att det enligt regeringens mening är angeläget att också överväga andra möjligheter att lösa föräldraskapet.

> Som JO föreslår kan ett alternativ vara att en styvbarns-adoption sker. Enligt regeringens mening är det angeläget att även andra möjligheter att lösa föräldraskapet övervägs. Bland annat måste då vägas in hur barnets rätt till sitt ursprung kan tas till vara och vilken rätt och skyldighet som bör finnas för den biologiske fadern att bli rättslig far till barnet. Även ”medmammans” ställning bör analyseras närmare.[669]

I formuleringarna läggs således fokus vid den genetiska fadern och på ett sätt som inte synliggör andra potentiella personers vilja till föräldraskap. Mot bakgrund av att det kan antas för det mesta handla om två personer med intentioner till, och kanske redan en vardag med, socialt föräldraskap konstrueras den biologiska kopplingen till fadern som en förhållandevis viktig faktor.

I dessa förarbeten har rätten till sitt ursprung därutöver behandlats angående att kunna hitta information om sin donator. Under propositionens utgångspunkter konstaterades:

> Från samhällets sida är det särskilt angeläget att bevaka barnens intressen. En utgångspunkt är här att de barn som föds efter assisterad befruktning måste få en möjlighet att grunda sitt liv på sanningen om sitt genetiska arv.[670]

På liknande sätt formuleras i en proposition nästan tjugo år senare att

> Föräldrarna ska så snart det är lämpligt upplysa barnet om att han eller hon har tillkommit genom en sådan behandling (1 kap. 15 § föräldrabalken). Vikten av att alla barn har möjlighet att få kännedom om sitt ursprung är inte heller en fråga som specifikt riktar sig till samkönade par.[671]

[669] Prop. 2001/02:123 s. 36.
[670] Prop. 2001/02:89 s. 22.
[671] Prop. 2020/21:176 s. 27.

Prioriteringen av kunskap om genetiskt ursprung framstår i förarbetena som självförklarlig och närmast tidlös. I synnerhet när den läsas mot bakgrund av att utgångspunkten vid tiden innan införandet av lagarna om insemination och IVF i stället var att inte berätta för sitt barn hur det kommit till. Det genetiska ursprungets betydelse framstår som uttryckt på allt fler håll i rätten under de senaste decennierna. Från och med 1980-talets rättsliga reglering kom det att konstrueras som alltmer givet att barnets bästa är att veta sitt genetiska ursprung, något som återspeglas och upprätthålls på den diskursiva nivån. I samband med införandet av ändringarna i lagstiftningen om insemination och IVF för samkönade par föreslogs att åtgärder också skulle vidtas för att stärka barnets möjligheter att få kunskap om sitt ursprung.[672] Denna diskurs är även tydlig i relation till assisterad befruktning för ensamstående tio år senare.

> En möjlighet för ensamstående kvinnor att få tillgång till assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård skulle också, som bl.a. *Rädda Barnen* påpekar, leda till att barnets rätt att få kunskap om sitt genetiska ursprung stärks. När en assisterad befruktning utförs på en klinik utomlands är det vanligt att givaren är anonym. Ett barn som har kommit till med ett donerat ägg eller donerade spermier inom svensk hälso- och sjukvård har däremot, när han eller hon uppnått tillräcklig mognad, rätt att få del av de uppgifter om givaren som finns antecknade i en särskild journal.[673]

När ensamstående personer inte kunde använda assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård, konstrueras i detta resonemang vetskapen om den genetiske fadern som en avgörande aspekt och framstår i och med det också som det kanske främsta argumentet för att tillåta utförande av insemination och IVF på ensamstående personer.

Att samkönade par fram tills 2010-talets slut enbart kunde bli föräldrar genom bekräftelse om de hade genomfört en insemination i svensk hälso- och sjukvård motiverades tidigare med att barnet hade rätt till vetskap om sin biologiska far. De skilda reglerna för samkönade och olikkönade par ändrades båda i samband genom de lagändringar som infördes år 2019. Att det avgörande för om föräldern kan bekräfta sitt fader- eller föräldraskap efter assisterad befruktning numera är

[672] T.ex. Prop. 2004/05:137 s. 35 ff.
[673] Prop. 2014/15:127 s. 12.

huruvida det skett på en vårdinrättning med en öppen donator motiverades i propositionen med:

> En utgångspunkt för den föräldraskapsrättsliga regleringen bör vara att den, så långt det är möjligt, utformas på ett sätt som stärker barns rätt till information om sitt genetiska ursprung, dvs. ger barnet rätt att få information om en donators identitet. Detta medför att reglerna bör utformas på ett sätt som uppmuntrar ofrivilligt barnlösa att genomföra assisterad befruktning där barnet har en sådan rättighet.[674]

Den indirekta kopplingen framstår utifrån detta resonemang som självförklarlig genom att vara en målsättning som inte behöver vägas mot andra aspekter: Liknande konstateranden gjordes också i fråga om att tillåta IVF med enbart donerade könsceller i Sverige:

> Att tillåta befruktning utanför kroppen med enbart donerade könsceller inom svensk hälso- och sjukvård skulle vidare leda till att barnets rätt att få kunskap om sitt genetiska ursprung stärks.[675]

Barnets biologiska koppling till en person som inte är social förälder kan i dessa formuleringar läsas som en förgivettagen utgångspunkt. Möjligheten att efterforska donatorns identitet är en diskurs som numera oftare än föräldrar eller förebilder av olika kön konstrueras som en prioritet.

Vad gäller adoption har vikten om vetskapen om sitt ursprung sedan länge varit något rättsligt mycket betydelsefullt. Utgångspunkten i det biologiska ursprunget konstrueras emellertid även på det området som allt viktigare.

> Mot bakgrund av den kunskap som numera finns om vikten av att barnet tidigt får vetskap om sin tillkomst anser regeringen att ett viktigt moment i bestämmelsen är att föräldrarna ska upplysa barnet om att han eller hon är adopterad så snart det är lämpligt.[676]

Betydelsen av att berätta konstrueras som central i många diskurser om adoption, vilket emellanåt gör att betydelsen av barnets formaliserade och icke formaliserade

[674] Prop. 2017/18:155 s. 52.
[675] Prop. 2017/18:155 s. 25 t.ex.
[676] Prop. 2017/18:121 s. 50.

sociala föräldrarelationer kommer i skymundan. Prioriteringen av ursprung upprätthålls som ett ideal även genom att andra intressen inte är närvarande i resonemangen, såsom att det kan finnas en biologisk förälder som utsätts för risker om det framkommer att den fött barn utan att vara gift.

I fråga om rättsgenetiska undersökningar konstrueras dock vetskapen om genetiskt ursprung inte i sig som viktig, utan handlar lika mycket om rätten att bli far till barnet.

> I uppdraget ingår att göra en översyn av reglerna om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Uppdraget omfattar dock inte frågan om huruvida ett barn ska kunna begära en rättsgenetisk undersökning enbart i syfte att få kännedom om sitt genetiska ursprung, dvs. när den rättsgenetiska undersökningen aktualiseras utanför ramen för en utredning av det rättsliga faderskapet. Utredningen har därför inte tagit ställning till behovet av en sådan möjlighet.[677]

Då frågan om biologiskt ursprung knyts till det juridiska faderskapet, tillskrivs vetskapen om biologiskt ursprung i detta sammanhang inte ett eget värde.

Den betydelse vetskapen om genetiskt ursprung ges i materialet bidrar till att konstruera förståelser av biologiska band som centrala i den sociala konstruktionen av föräldraskap och familj. Angående hur föräldrablivande i många sammanhang konstrueras som en i grunden biologisk relation, kan hänvisas till Singer som poängterar att resonemang om regleringen av rättsligt föräldraskap präglas av föreställningen att den rättsliga regleringen utgör en tidlös spegling av existerande biologiska förhållanden.[678]

Genom detta kan också upprätthållas som självförklarligt att vetskapen om genetiskt ursprung hänger samman med juridiskt fastställande i rättens reglering av att fastställande, trots att det i många situationer möjliggörs att de biologiska föräldrarna inte är de juridiska.

Att icke assisterad befruktning är önskvärt och att biologin är en grundläggande del i regleringen av föräldrablivande har i samband med regleringen av föräldrablivande upprätthållits på en rad sätt på den diskursiva nivån. Biologins betydelse i förståelserna av föräldraskap knyts till stor del till biologiska kön, vilket

[677] SOU 2018:68 s. 68.
[678] Singer (2000) s. 521.

även gäller för begrepp och utgångspunkter i de bestämmelser som är knutna till kön. Härnäst behandlas hur kön på olika sätt konstrueras i rätten.

6.4 Betydelser av kön

Begreppen kvinna, man, far, mor och förälder är centrala för de flesta regler om föräldrablivande samtidigt som innebörden av kön inte definieras i svensk rätt.[679] Den rättsliga innebörden av dem innebär som berörts tidigare att de är knutna till juridiska respektive biologiska förståelser, och i detta utformade såsom två binära och konsekventa kön. I propositionen om upphävande av kravet på sterilitet för ändrad juridisk könstillhörighet sades om analog tillämpning av könsspecifika föräldraskapsbestämmelser att

> De bestämmelser som i dag finns i föräldrabalken och som reglerar vem som är mor, far respektive förälder till ett barn utgår […] från att en kvinna är mor till ett barn och att en man är far. När det gäller det rättsliga begreppet förälder är detta förbehållet en kvinna som lever i en relation med en annan kvinna.[680]

Detta konstaterande får här utgöra som ett exempel på att definitionerna av kön i lagstiftningen behandlas som givna. Diskurser som utgår från att innebörden av kön är underförstådd osynliggör på detta område att juridisk könstillhörighet innefattar en viss identitet såväl som reproduktiva funktioner. Det gör också att definitionerna av kvinna och man framstår som tydliga. Vid sterilitetskravets avskaffande år 2013 gjordes inga ändringar i bestämmelserna i föräldrabalken eller LGI, i jämförelse med offentlighets- och sekretesslagens ändring från ”gravid kvinna” till ”gravid person”.[681] I reglerna om insemination, IVF eller fastställande av föräldraskap finns dock inga könsneutralt definierade föräldrabeteckningar, medan begreppet förälder i senare kapitel i föräldrabalken används som ett samlingsbegrepp och därmed med en könsneutral betydelse.

[679] T.ex. Garland (2016) s. 468 ff.
[680] Prop. 2012/13:107 s. 19.
[681] 25 kap. 12 § och 26 kap. 9 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) och prop. 2012/13:107 s. 18 ff.

Föräldrabalkens första kapitel har rubriken *Om faderskapet och moderskapet till barn* trots att också föräldraskap för en kvinna regleras där och på liknande sätt är rubriken till det andra kapitlet *Om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap* trots att det även omfattar fastställande av föräldraskap och moderskap.

När formuleringar om assisterad befruktning och fastställande av föräldraskap byggs på de könade uttrycken kan detta emellanåt göra framställningarna i förarbetsresonemangen dunkla eller invecklade. Vad gäller förutsättningar för att kunna erbjudas assisterad befruktning angavs under kapitlet om den gällande rätten i 2014 års betänkande att

> En andra förutsättning är att det i paret finns en kvinna som kan bära och föda barnet. Ett par som består av två män kan således inte komma i fråga för assisterad befrukt-ning. Inte heller sådana par i vilka kvinnan t.ex. saknar en livmoder kan komma i fråga för sådan behandling.[682]

Kön konstrueras genom dessa typer av formuleringar som en av utgångspunkterna för dessa rättsliga regler, trots att den allmänna förutsättning som beskrivs helt enkelt utgörs av att någon i paret har en livmoder. I stället för befruktningsmöjligheten som det handlar om, bidrar diskurserna som främst utgår ifrån kön till att konstruera kön som betydelsefullt för det som ska förklaras i citatet.

Formuleringar rörande assisterad befruktning synes för det mesta syfta på biologiskt kön i bemärkelsen reproduktionsorgan utan att detta tydligt definieras. Ungefär fem år efter att kravet på sterilitet togs bort ur lagen och det därigenom erkändes i lagstiftningen att kvinnor kan ha spermier, konstaterades gällande assisterade befruktning:

> När det gäller assisterad befruktning för ett gift kvinnligt par är det alltid fråga om donerade spermier. Det är en undantagssituation när det gäller assisterad befruktning för ett gift par av olika kön.[683]

I formuleringen framgår sambanden mellan reproduktion och kön som enkla. Att en kvinna med ändrad juridisk könstillhörighet kan ha förmåga att producera spermier osynliggörs samtidigt som kön konstrueras som ett biologiskt faktum. Hur begreppen används förefaller i denna kontext vara grundade på en uppdelning i

[682] SOU 2014:29 s. 44.
[683] SOU 2018:68 s. 145.

genetiska föräldraskap. Den förståelsen kan dock lätt hamna i bakgrunden, då språket och den innebörd som ges könade begrepp inte ändrats i grunden i och med lagstiftningens ändringar. Det gäller även i diskussioner om just vad som gäller för personer som fått sin juridiska könstillhörighet ändrad i folkbokföringen. Denna formulering visar på en konsekvens av de könade begreppens centrala roll:

> Av samma skäl bör det i 2 kap. 9 § läggas till en hänvisning till 1 kap. 12 § för att tydliggöra att en utredning ska läggas ner om en man har fött barn efter att ha genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt reglerna om assisterad befruktning för ensamstående kvinnor.[684]

Då de invecklade bestämmelserna och hänvisningarna inte problematiseras framstår dessa och de olika innebörderna av kön i rätten som ofrånkomliga eller naturliga. Föräldraskapet i egenskap av en könad institution blir tydligt i dessa rättsliga resonemang kopplade till föräldraskap för personer som fått ändring av juridisk könstillhörighet. Resonemangen bidrar till att konstruera en binär förståelse av kön samtidigt som det sällan ges tydliga definitioner av kön. Kön behandlas ofta som något som borde ha en given innebörd samtidigt som denna innebörd skiftar mellan sammanhangen, vilket kan ses som knutet till hur kön behandlas också på andra håll i rätten. Garland belyser att de offentliga utredningar som behandlat just könstillhörighet har nått skilda slutsatser om huruvida kön har en enhetlig definition eller betydelse i en juridisk kontext.[685]

Förutom att detta är ett område där de hänvisningar till kön som görs i förarbetena hade behövt definieras närmare samt lagstiftningens innebörd förtydligas, har det under den period som här är i fokus bland annat uttryckts explicita förväntningar och ideal i fråga om kopplingar mellan kön och föräldraskap.

Möjligheterna till biologiskt och genetiskt föräldraskap inskränktes tills år 2013 av bestämmelser i könstillhörighetslagen. Även i ett betänkande från år 2007 föreslogs ändringar av denna och i samband med det skriver utredaren bland annat:

> Rent objektivt kan därvid sägas att en man är en individ som normalt sett har ett visst utseende på sina yttre könsorgan, har en viss uppsättning kromosomer och en viss uppsättning könskörtlar. På motsvarande sätt kan en

[684] Prop. 2020/21:176 s. 29.
[685] Garland (2016) s. 151 och 609 ff.

> kvinna definieras. En annan definition hör samman med möjligheten att bli far respektive mor till ett barn.[686]

Vidare sägs om detta att

> Det framstår som troligt att en biologisk kvinna, som fått sin könstillhörighet ändrad till att vara man, skulle betrakta det som onaturligt att genomgå en graviditet och föda ett barn, eftersom det är något som är så intimt förknippat med att vara kvinna. Likväl framstår det som uteslutet att en sådan situation skulle kunna tillåtas få uppstå.[687]

I detta resonemang görs en sammankoppling mellan personers kön och uttryckligen också vilka genetiska och biologiska föräldrablivanden som utifrån det är onaturliga.

Antagandet om onaturlighet blir, i frånvaro av andra diskurser som nyanserar det, sammanflätat med den betydelse av kön knutet till moder- och faderskap som konstrueras här. Angående detta betänkande menade Bremer, utifrån hur vården av personer med transsexualism framstod som syftande till att slå vakt om könsnormer, att graviditet som inte är förbehållen linjärt könade kvinnor i sågs som stridande mot en självklar och naturgiven ordning.[688] Diskurserna om kön och föräldraskap har stora likheter med de utgångspunkter som kom till uttryck när lagen som reglerar ändring av juridisk könstillhörighet infördes. Vid lagens och sterilitetskravets införande konstaterades exempelvis att de inte ville riskera att en person med ändrad juridisk könstillhörighet skulle få egna barn.[689] Också i 2007 års betänkande konstrueras transpersoners reproduktionsförmåga som mindre önskvärd, då förslaget om att ersätta kravet med ett krav på kastrering kan ses som ett uttryck för förståelser av föräldraskap som förankrade i föreställningar om kön.[690] Detta har främst konstaterats vad gäller olikkönade par men utifrån det studerade materialet konstrueras föräldrablivande numera som förväntat också i relation till samkönade par och i synnerhet ciskvinnor.

De utgångspunkter och liknande diskursiva konstruktioner läses här som sammanhängande med hur moderskapet har fortsatt att formuleras i termer av den

[686] SOU 2007:16 s. 115.

[687] SOU 2007:16 s. 115.

[688] Bremer (2017) s. 207 ff.

[689] Prop. 1972:6 s. 49 f.

[690] Jfr. hur Riggs och Peel på liknande sätt belyser att en förståelse att föräldraskap ses som konstituerande för kvinnlighet respektive manlighet och att föräldrablivande, främst för cispersoner, därmed blir konstruerande för kön (Riggs & Peel (2016) s. 36 och 149 f.).

person som varit gravid och faderskapet på motsvarande sätt utifrån gener. De sätt på vilka människor konstrueras som obegripliga män och kvinnor ifall den reproduktiva förmågan behålls, kan också ses som sammanhängande med det som Butler beskriver i termer av att en binär förståelse av kön också upprätthålls genom att personer patologiseras utifrån att det som ses som biologiskt, juridiskt och socialt kön inte hänger samman.[691]

Både möjligheter till genetiskt samt biologiskt föräldraskap och senare även föräldrabalkens bestämmelser om fastställande av föräldraskap påverkades såsom berörts av att könstillhörighetslagens krav på sterilitet togs bort. Sterilitetskravet och dess konsekvenser har i förarbeten om såväl assisterad befruktning som rättsligt föräldraskap varit i princip frånvarande i resonemangen. I propositionen inför borttagandet av sterilitetskravet fördes resonemang om att anpassa bestämmelserna till personer som fått ändring av juridisk könstillhörighet.

> Befintliga bestämmelser på området kan tillämpas direkt eller i vissa fall analogt […] om en KtM skulle föda ett barn eller en MtK bidrar med spermierna vid avlandet av ett barn, skulle föräldrabalkens bestämmelser i och för sig inte uttryckligen vara direkt tillämpbara. I dessa fall gör regeringen dock samma bedömning som i promemorian, dvs. att befintliga bestämmelser och principer kan tillämpas analogt utan att det medför rättsosäkerhet för de barn som föds i en familj där en eller båda av föräldrarna bytt kön.
>
> Regeringen anser således att den nuvarande regleringen kan ta om hand de nya situationer som kan uppkomma och att det i nuläget inte bedöms nödvändigt att genomföra några ändringar i den föräldraskapsrättsliga regleringen.[692]

När det framställs som logiskt snarare än rättsosäkert att avvakta med att göra följdändringar, osynliggörs här föräldrabalkens utgångspunkt i två enhetliga och linjära könskategorier och dess diskrepansen som finns mellan denna utgångspunkt och variationen av möjliga föräldrar. Vid borttagandet av kravet på att vara steril för att få ändring av sin juridiska könstillhörighet togs bort var explicita diskussioner om begreppen kopplade till föräldraskap och kön utifrån olika scenarier frånvarande i materialet. Att resonera kring hur den analoga tillämpningen skulle gå till hade dessutom kunnat synliggöra variationer rörande kön och därigenom även sexualitet

[691] Butler (2006) s. 71 och 89.
[692] Prop. 2012/13:107 s. 18 f.

och nära relationer. Att inte göra det bidrog till att konstruera kön som ett begrepp med en given och oproblematisk innebörd.

Robson har angående hur transpersoners relationer hanteras i familjerättslig reglering belyst hur användning av cis- och heteronormativa tankeramar och diskurser synes göra det lättare att acceptera könsöverskridande inom lagens ramar.[693] Att inkludera fler föräldrablivanden utan att ändra den grundläggande terminologin på rättsområdena framstår som en företeelse bland de rättsliga begrepp och de diskurser som här är knutna till kön.

Att definitioner av könade koncept inte görs tydligare i förarbeten gör vidare att innebörden av man och kvinna eller faderskap och moderskap inte är självskrivna och förutsebara, vilket även kommit till uttryck i hur de ska tolkas när bestämmelserna tillämpas av domstol. Talande är ett rättsfall från Hovrätten som visar på det problematiska med den förväntade förutsebarheten i dessa regler och med oviljan att definiera koncept som setts som naturliga. Det behandlade huruvida ett faderskap fastställt genom faderskapspresumtionen kunde upphävas, en fråga som uppkom efter att föräldrarna genomgått en skilsmässa. Eftersom barnet tillkommit genom privat utförd donatorinsemination blev frågan om bestämmelsen om faderskap genom samtycke till assisterad befruktning kunde tillämpas analogt då fadern till barnet vid tidpunkten för inseminationen juridiskt sett var kvinna. Bestämmelsen som i stället bara gäller för en kvinna som samtyckt till insemination på en annan kvinna kunde vid tidpunkten bara tillämpas om insemination skett i Sverige och övrigt i enlighet med lagen, utfallet skulle därmed bli olika beroende på vilken bestämmelse som ansågs tillämplig. Rätten kom fram till att bestämmelsen om faderskap kunde tillämpas analogt i detta fall även om fadern inte var man i juridisk mening förrän några månader innan barnet föddes. En av domarna var emellertid skiljaktig och menade att trots att personen som var far till barnet alltid känt sig som man var han i rättslig mening att betrakta som kvinna, samt att en analog tillämpning av faderskapsbestämmelsen stod i strid med såväl lagstiftarens ställningstaganden som lagtextens ordalydelse.[694]

Det sätt på vilket förståelserna av kön i relation till föräldrabalkens regler blev omtvistade i fallet illustrerar att det knappast kan förstås som givet hur de grundläggande bestämmelserna om fastställande av föräldraskap skulle tolkas.

[693] Robson (2013) t.ex. s. 624.

[694] Göta hovrätt, dom 2014-06-26, mål T 2656-13. Se vidare FB 1:6 och 1:9.

Hur innebörder av kön i lagstiftningen på olika sätt framställs oproblematisk eller tydlig förefaller vara sammanhängande med de olika sätt som transpersoners föräldrablivande tidigare liksom i de analyserade förarbetena inte sällan konstruerats som en marginell fråga. I betänkandet där bestämmelser anpassade efter föräldrablivande efter ändring av juridisk könstillhörighet kön föreslogs, konstateras angående att föräldrabeteckningen inte skulle stämma överens med rättigheter knutna till moderskap, faderskap och föräldraskap:

> Till att börja med handlar det om en liten grupp personer. Enligt Socialstyrelsens statistik ansöker färre än 200 personer per år om ändrad könstillhörighet. Det är inte troligt att alla de som ändrar könstillhörighet väljer att bli föräldrar.[695]

Föräldrablivande bland personer som tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet formuleras alltså som en undantagssituation, vilket bidrar till att konstruera linjära kön såsom en given huvudregel eller utgångspunkt i rätten.

I betänkandet där en könsneutral föräldraskapspresumtion behandlades konstruerades föräldrablivande för personer med transbakgrund som en separat fråga.

> De förslag som lämnas ska sträva efter en könsneutral lösning. […] Om utredningen bedömer att en föräldraskapspresumtion bör införas avser utredningen därför att även ta ställning till om det bör införas regler som medför att faderskap och moderskap kan presumeras för gifta par där en av eller båda har ändrat könstillhörighet.[696]

Genom denna typ av formuleringar förefaller de föreslagna presumtionsreglerna som utgöras av en enda könsneutral bestämmelse. När uppdelningen genom separata bestämmelserna för samkönade par och par där minst en tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet osynliggörs, bidrar det till att upprätthålla uppdelningar i könade kategorier som självskrivet.[697]

[695] SOU 2016:11, 605 f.

[696] SOU 2018:68: s. 129 f.

[697] Genom de ändringar som utformades i prop. 2017/18:155 med separata bestämmelser för par där någon tidigare haft en annan juridisk könstillhörighet, skapade ytterligare könade kategorier i bestämmelserna om föräldraskapets fastställande.

Genom både implicita och explicita diskurser befästs uppdelningen i två kön och därmed samtidigt uppdelningen av sexualitet i två tydliga kategorier. De bibehållna begreppen i denna struktur kan också problematiseras med stöd i hur Pylkkänen belyser skillnaden mellan att en reglering reformeras och utmanas i grunden och att normer kring familjen upprätthåller ontologiska uppfattningar av kön.[698]

Förståelser av kön som något enhetligt och stabilt kan även ses i handböcker om adoption.

> Hur är sökandens självkänsla? Hur trygg känner sig sökanden i sin identitet, könsidentitet och sexuella läggning?[699]

I dessa frågor kan självkänsla läsas som sammankopplat med en tydlig identitet. Handbokens formuleringar bidrar även till att konstruera att kön och sexualitet bör upplevas som inneboende egenskaper som är stabila över tid. När en tydlig identitet konstrueras som positivt osynliggörs vidare mångfalden av könsidentiteter och upplevelser av kön samt att vilken betydelse kön har för en persons identitet kan skift. Utifrån ideal knutna till kön kan de diskurser som rör kön som kommer till uttryck i materialet läsas som ett uttryck för förväntningar på tydliga könade kategorier. Dessa förståelser kan illustreras med hur reglerna om fastställande av föräldraskap delas upp i kvinnor eller män, homosexuella eller heterosexuella och numera också cispersoner eller transpersoner. Därmed tycks det utifrån föräldrabalkens begrepp bara finnas utrymme för otvetydiga identiteter. Formuleringar av könade begrepp knutna till de skilda innebörder som moderskap och faderskap ges i föräldrabalkens nuvarande utformning gör att förståelsen av kön såsom två tydliga kategorier sätts i förgrunden.

Alm menar att det ur samhällssynpunkt kan sägas ses som viktigt att individer har en enhetlig och stabil könstillhörighet, och påpekar att det är inbyggt i administrationen.[700] Idealet om en tydlig könsidentitet kommer också till uttryck i hur det i den refererade forskning som används i betänkandet om barn i homosexuella familjer lyftes upp att

> I intervjuerna med barnen framkom att de föredrog leksaker och fritidsintressen som överensstämmer med vad

[698] Pylkkänen (2011) s. 239.
[699] Socialstyrelsen (2014) s. 86.
[700] Alm (2006) s. 193 ff.

> som är vanligt för deras kön. Intervjuerna med de lesbiska mödrarna bekräftade barnens utsagor. Barnens resultat var alltså inom normen för testerna. Det vill säga att barnen uppvisade en förväntad könsutveckling.[701]

Detta resonemang, som synes konstruera resultatet som en indikation på att homosexualitet eller transsexualism utifrån undersökningsgruppen inte verkar gå i arv, vilken konstrueras som ett underförstått önskvärt resultat. När könsutvecklingen hos barnet verkade vara i linje med cis- och heteronormativa förväntningar, synes detta också kunna kompensera för avsaknaden av det olikkönade paret i föräldrablivandet.

Att rätten är ett område där kön konstrueras har uppmärksammats inom av en rad forskare.[702] De begrepp och andra diskurser i rätten som behandlas här visar på hur konstruktioner bidragit till att forma samtida förståelser och rättslig hantering av föräldrablivande. Föräldrablivande i rätten som könat är nära sammanbundet med andra delar i den sexuella familjemodellen, inte minst heterosexualitet som ska belysas härnäst.

6.5 Heterosexualitet som utgångspunkt

Nästa typ av diskurs funnen i materialet återfinns i formuleringar där heterosexualitet på olika sätt konstrueras ett ideal. Som har berörts i kapitel tre var den uttryckliga inställningen under 1900-talet att barn behövde en far och en mor för att växa upp under goda förhållanden och att det skulle strida mot värderingarna i samhället om homosexuella erkändes som föräldrar. Som även har framgått av avsnitten om biologi och dimorfism är idealet om två föräldrar av olika kön något som under 2000-talet fortsatt att komma till uttryck genom diskurser i rätten.

Många av de explicita resonemangen som rör föräldraskap kopplat till sexuell identitet och samkönade par finns i det omfattande betänkande om barn i homosexuella familjer som redovisades år 2001. I den efterföljande proposition som låg till grund för lagändringen om adoption var utgångspunkten att en möjlighet även till assisterad befruktning för registrerade partner och homosexuella sambor

[701] SOU 2001:10 s. 223.
[702] T.ex. Butler (2006) s. 58 ff. och Fineman (1995) s. 47 f.

inte heller borde införas innan frågan om hur föräldraskapet för barn som då kommer till ytterligare hade övervägts.[703] Betänkandet bestod till denna del i huvudsak av jämförelser mellan dessa barn och barn med olikkönade föräldrapar. Vad gäller tidigare, främst internationella, studier som refererades till lyftes bland annat fram att:

> Man fann inga skillnader mellan barnen till de homosexuella mödrarna och jämförelsegruppen vad gällde barnens psykiska hälsa. [704]
>
> Man fann inga signifikanta skillnader mellan barn med homosexuella föräldrar respektive barn med heterosexuella föräldrar vad gäller barnens könsutveckling, psykologiska och sociala utveckling. Inga skillnader framkom heller mellan homosexuellt respektive heterosexuellt föräldraskap.[705]

Man konstaterade att inga skillnader framkom mellan homosexuellt respektive heterosexuellt föräldraskap, en typ av formulering som också var genomgående i betänkandet. Angående barns välmående i allmänhet konstateras att en kärleksfull miljö där barnets behov står i centrum för föräldrarnas omsorger utgör goda förutsättningar för barnets utveckling. I samband med detta konstateras att homosexuella föräldrar lika väl som heterosexuella föräldrar kan ge barn en god fostran och gynnsamma uppväxtvillkor.[706] Formuleringen *lika väl* konstruerar heterosexuella föräldrar som en utgångspunkt och måttstock för att bedöma vad som är bra förutsättningar för barn i andra typer av familjer. När heterosexuella föräldrar konstrueras som självklar utgångspunkt bidrar det till utgångspunkten i att barn till heterosexuella par får bra omsorg och att deras utvecklig får utgöra standarden för normalitet och välmående. Heterosexualitet konstrueras på dessa sätt som eftersträvansvärt. Detta kan knytas till hur Fineman beskriver antagandet att en lämplig familj grundas på ett heterosexuellt par som centralt för den sexuella familjen[707]

[703] Prop. 2001/02:123 s. 34 ff.
[704] SOU 2001:10 s. 224.
[705] SOU 2001:10 s. 218.
[706] SOU 2001:10 s. 320.
[707] Fineman (2009) s. 46.

Jämförelsen är också intressant vid jämförelsen att en del av den forskning som hänvisas till i betänkandet visade att homosexuella föräldrar utifrån en del aspekter kunde anses vara bättre föräldrar. I en av de refererade utländska studierna på barn tillkomna genom insemination inom lesbiska par

> fann man […] dock att föräldrarna i de lesbiska familjerna verkade ha en större känslomässig närvaro i relationen till barnen samt större förmåga att tolka barnen och deras behov än de andra föräldrarna.[708]

Genom en studie som utredarna låtit genomföra framkom bland annat att:

> Sammanställningen av testet visar att de flesta av barnen i den undersökta gruppen har tillgång till båda sina biologiska föräldrar och det oberoende av om barnen tillkommit inom ett hetero- eller homosexuellt förhållande. De undersökta barnen har i högre grad än normgruppen också valt att inkludera fler personer än de som annars brukar räknas till familjen. De har alltså en bredare syn på sin familj än vad som är vanligt. I en del fall är det en partner till någon av föräldrarna eller en släkting som inkluderats och ibland även personer utanför familjen som står barnet nära.[709]

I en studie om homosexuella mödrar och deras barn redovisades också att barnen hade bättre kontakt med moderns nya partner än barnen i kontrollgruppen.[710] Detta utmanar förståelsen att heterosexuella föräldrar utgör de bästa förutsättningarna för föräldrablivande. Det leder dock inte till någon positiv värdering av homosexuellas föräldraskap i övervägandena, vilket blir ett uttryck för att något som jämförs med ett ideal inte kan formuleras vara bättre än detta på något sätt. Idealet utgör måttstocken genom att det är huruvida den andra är lika bra som efterfrågas. Det identifierar också Edenheim, som utifrån detta belyser hur homosexuella familjer i utredningen beskrivs som förebilder för andra icke-typiska familjer medan utredarna vägrar att framställa homosexuella familjer som möjliga förebilder för heterosexuella familjer.[711] Homosexuellas utökade rättigheter villkorades med anpassning till en

[708] SOU 2001:10 s. 238 f.
[709] SOU 2001:10 s. 245.
[710] SOU 2001:10 s. 228 f.
[711] SOU 2001:10 s. 228 f. och Edenheim (2005) s. 175 f. Se även Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 195 f.

heterosexuell norm och under förutsättning att homosexualitet inte tillskrevs ett eget värde.[712] Även Nordqvists konstaterande att den i förarbeten uttryckta målsättningen att jämställa samkönade par med andra därigenom undviker potentialen att destabilisera den modell som bygger på en heterosexuell kärnfamilj har relevans också i relation till detta.[713]

I betänkandet är barnens könsutveckling en av de aspekter som satts i fokus. Med könsutveckling avsågs här barns könsidentitet, könsrollsbeteenden och sexuella läggning.

> Den större delen av forskningen om barn med homosexuella föräldrar har behandlat barnens könsutveckling. I de studier som behandlat detta ämne har inga signifikanta skillnader vad gäller barnens könsutveckling påvisats mellan de undersökta barnen med homosexuella föräldrar och de barn som ingått i de olika kontrollgrupperna. Barnens låga ålder har i de flesta fall medfört att man inte har kunnat ta reda på deras sexuella läggning. Därför har man i huvudsak inriktat sig på att undersöka barnens könsidentitet och könsrollsbeteende.[714]

Föräldrapar vars könskonstellation avviker från denna del av den sexuella familjemodellen knyts till barnets kommande sexualitets- och könsrollsbeteende. Jämförelsen sker således med barn till heterosexuella föräldrar, för att identifiera skillnader eller likheter. Då det utifrån resonemanget framstår som positivt att ha en könsutveckling som är förväntad, konstrueras avvikelser från detta som avvikande i negativ bemärkelse.

Begreppet könsutveckling innefattade i vilken utsträckning barn till homosexuella själva verkade blir homosexuella. I den sammanfattning av tidigare forskning som utredningen gör redovisas bland annat att barnen generellt sett inte blev homosexuella.[715] En homosexuell identitet konstrueras som en negativ avvikelse i dubbel bemärkelse, när det genom diskurserna ovan även konstrueras som en oönskad konsekvens av föräldrarnas sexualitet. Det framstår också som paradoxalt i detta sammanhang att barns heterosexualitet används för att visa på homosexuella föräldrars normalitet.

[712] Edenheim (2005) t.ex. s. 176 ff.
[713] Nordqvist (2006) s.
[714] SOU 2001:10 s. 291.
[715] SOU 2001:10 s. 220 f.

I den forskning som fokus ligger på i betänkandet om barn i homosexuella familjer behandlas vidare barns val av leksaker och huruvida barnen verkade identifiera sig med sitt kön. Under ett avsnitt om barnens relationer togs upp att barnen hade en bästis av samma kön som de själva.[716] Barns könsutveckling i denna bemärkelse och det som i förarbeten knyts till den framhävs som ett positivt resultat som talar för att ändra lagstiftningen. Att uppträda i enlighet med samhällets förväntningar eller ideal i fråga om kön och senare utveckla en heterosexuell identitet konstrueras därigenom både som naturligt och positivt i frågan om icke-heterosexuellas föräldraskap. I likhet med flera av citaten i avsnittet om könsidentitet befäster detta samtidigt att barns könsidentitet och sexualitet är en indikation på bra mående och normalitet ifall dessa synes vara i linje med det som ses som naturligt eller önskvärt.

En tveksamhet om att föräldrarnas sexuella läggning utgör en risk fortsätter dock att prägla resonemang i betänkandet.

> Kommittén har vid sammanvägningen av forskningen alltså inte funnit något som tyder på att homosexuella föräldrar inte skulle kunna tillgodose de särskilda behov av omsorg som den psykiska sårbarheten hos vissa adopterade barn kan ge upphov till. Men det finns två frågor som ofta lyfts fram i detta sammanhang och som förtjänar en närmare analys. Den ena är om föräldrars homosexuella läggning i något avseende skulle kunna komplicera identitetsutvecklingen hos ett adopterat barn. Den andra är om föräldrars homosexuella läggning skulle kunna leda till en ökad psykisk belastning för ett adopterat barn.[717]

Att föräldrarna är av samma kön uttrycks kunna utgöra en risk för barnets identitetsutveckling och psykiska mående. Denna typ av diskurser bidrar också till att konstruera förståelsen att utvecklingen hos barn med heterosexuella föräldrar utgör en måttstock, vilket i sin tur förstärker idealet om heterosexualitet.

I den efterföljande propositionen, som handlar om partnerskap och adoption, hänvisas i ett bakgrundsavsnitt till att det i rättspraxis har ansetts att utländska adoptivbarn löper en oacceptabelt stor risk att drabbas av psykiska störningar om de adopteras av någon som är homosexuell. Under skälen till förslaget sades:

[716] SOU 2001:10 s. 226.
[717] SOU 2001:10 s. 320.

> Av betydelse är också om det skulle innebära en alltför stor psykisk påfrestning för ett adoptivbarn att växa upp i en familj där de vuxna är registrerade partner; förutom sitt annorlunda ursprung skulle barnet bli tvunget att hantera familjens särskilda situation.[718]

Denna typ av formulering bidrar på liknande sätt som de föregående till att konstruera icke-heterosexuellt utformade familjer som utgörande negativa förutsättningar bland annat genom hur dessa framställs som en avvikande miljö. Diskurserna har genom det även likheter med vad som uttrycks om den särskilda prövningen av ensamstående som behandlats tidigare i kapitlet.

Inkluderingen av samkönade par i regleringen av vilka som kan prövas som adoptivförälder motiverades främst med att

> Forskningen talar med tillräcklig säkerhet för att registrerade partner allmänt sett kan erbjuda adoptivbarn en god uppväxtmiljö och tillgodose adoptivbarns särskilda behov, också med beaktande av den känsliga situation som barnet då kan befinna sig i på grund av partnernas homosexualitet. [719]

Att det utifrån att vara en känslig situation kan vara en påfrestning för ett barn att leva med icke-heterosexuella föräldrar framstår i detta resonemang som en förståelse av skillnader mellan samkönade och olikkönade föräldrapar. Förutsättningarna för ett adoptivbarn verkar betraktas som sämre i ett hem där föräldrarna är av samma kön, och dessa barns familjekonstellation utifrån konstrueras genom dessa resonemang som mindre önskvärda.

I betänkandet om barn i homosexuella familjer föreslogs både en moderskapspresumtion och en möjlighet för en moders registrerade partner eller sambo att också tillerkännas moderskap efter insemination.[720] Att lagförslagen i propositionen skilde sig betydligt till nackdel för samkönade par från detta avseende möjligheten till gemensamt föräldraskap uttrycks dock inte tydligt i propositionen, vilket bidrar till att också osynliggöra att regleringen på flera sätt fortsatte att göra skillnad på samkönade och olikkönade par.[721]

[718] Prop. 2001/02:123 s. 24.
[719] Prop. 2001/02:123 s. 29.
[720] SOU 2001:10 s. 376 ff.
[721] Prop. 2004/05:137 s. 45.

I ett av förarbetena om ensamstående kvinnor och assisterad befruktning framfördes att det som talar emot ett undantag från faderskapspresumtionen bland annat är att

> moderns make i undantagsfall faktiskt kan vara barnets genetiska far och att faderskapspresumtionen då ger ett riktigt resultat. Situationen kan uppkomma om kvinnan i nära anslutning till en insemination har samlag med den man som hon sedan gifter sig med.[722]

Detta positivt formulerade möjlig scenariot, konstruerar som utgångspunkt att ensamstående och kanske i synnerhet kvinnor som vill vara gravida är heterosexuella.

I brist på en heterosexuell konstellation förväntas ett större engagemang i att aktivt tillförsäkra barnet förebilder av olika kön. I propositionen om adoption för samkönade par konstaterades att

> [u]tgångspunkten för lagstiftningen om vårdnad, boende och umgänge är att ett barn behöver nära kontakt med både sin far och sin mor. […] I den mån barnet inte växer upp med adoptivföräldrar av olika kön, är det viktigt att barnet har tillgång till en manlig och en kvinnlig förebild, dvs. en man eller en kvinna utanför adoptionsrelationen som har en tillräckligt nära kontakt med barnet och som kan vara en god förebild. Undersökningsresultaten ger vid handen att registrerade partner allmänt sett kan erbjuda en god uppväxtmiljö i det avseendet.[723]

I en av handböckerna om adoption sägs även på 2020-talet, som berörts i det föregående kapitlet, på liknande sätt:

> En annan viktig fråga rör hur sökanden kan tillgodose barnets behov av goda förebilder och naturlig kontakt med personer av båda könen under uppväxten.[724]

En liknande fråga rekommenderas till ensamstående adoptanter, och genom att dessa frågor är specifikt utformade i relation till andra än olikkönade par framstår som en utgångspunkt att olikkönade pars föräldraskap är mer komplett i sig. Också genom hur personer av olika kön i citaten formuleras som önskvärt, bidrar till att

[722] SOU 2014:29 s. 138.
[723] Prop. 2001/02:123 s. 25 f.
[724] MFoF (2021) s. 75.

mer indirekt konstruera olikkönade föräldrapar som ett ideal. I Socialstyrelsens handbok om nationell och internationell adoption utgiven år 2008 ställs en del frågor med avseende särskilt på samkönade adoptivföräldrar.

> Känner sig en homo- och bisexuell sökande respekterad i sin familj (av föräldrar, syskon etc.)? Hur påverkar fördomar i omgivningen möjligheten för sökanden att vara öppen kring sin sexuella läggning inför övrig släkt och vänner? Vad betyder eventuella svårigheter för möjligheten till stöd i föräldraskapet från det sociala nätverket? Hur kan sökanden kompensera eventuella slitningar genom att bygga upp andra nätverk?[725]

I citatet används eventuell homofobi i omgivningen som utgångspunkt. Hur den sökande förhåller sig till omgivningens attityder men även betydelsen av sin sexuella identitet, verkar antas ha en tydlig konsekvens i relation till barnet. Det betonas i samband med detta att personer med homo- och bisexuell läggning möts av fördomar och negativa attityder. Sexualiteten vävs samman med föräldrablivandet genom ytterligare frågor rörande vad eventuella svårigheter med öppenhet om den sexuella läggningen betyder för förhållandet och för ett eventuellt föräldraskap.[726] När bara möjliga negativa konsekvenser och samtidigt inga möjliga positiva konsekvenser av dessa erfarenheter, lyfts fram så konstrueras familjekonstellationer med samkönade par som mindre ideala att växa upp i. Vidare konstrueras den biologiska släkten som given att vara det sociala sammanhang som är av störst betydelse. Det kan även belysas med hjälp av Butlers analys av hur heterosexuell familjebildning för det mesta präglar förståelser av släktskap.[727]

I handbokens formuleringar konstrueras förutsättningarna för samkönade par således som i sig sämre. I Socialstyrelsen handbok om nationell och internationell adoption angavs ytterligare ett antal frågor i förhållande till sexualitet.

> Hur är sökandens självkänsla? Hur trygg känner sig sökanden i sin identitet, könsidentitet och sexuella läggning? [728]

[725] Socialstyrelsen (2008) s. 92 f.
[726] Socialstyrelsen (2008) s. 90.
[727] Butler (2006) s. 113 ff.
[728] Socialstyrelsen (2014) s. 86.

I dessa frågeformuleringar konstrueras köns- och sexuell identitet som stabilt och det framstår i detta som givet att sexualitet är en viktig del av identiteten. Tinnerholm Ljungberg betonar hur öppenhet konstrueras som viktigt för föräldrarna och som ett sätt att ansvar för sin sexualitet.[729] Detta kommer till uttryck i samma handbok där följande frågor avseende sexuell identitet föreslogs:

> När och för vilka personer kom sökanden för första gången ut med sin sexuella läggning och vad mötte det för reaktioner? Finns det personer i den närmaste kretsen som inte känner till sökandens sexuella läggning eller som har reagerat negativt? Hur har sökanden hanterat eventuella slitningar och konflikter kring detta? Hur hanterar sökanden homofobi och andra negativa reaktioner känslomässigt? Vad innebär detta i relation till ett eventuellt adoptivbarn?[730]

I dessa diskurser ligger fokus på en förståelse av sexualitet där komma ut-processer konstrueras som betydelsefull i relation till föräldrablivande och en heterosexuell identitet därmed som det naturliga eller förväntade i och med att dessa frågor rekommenderas till homo- och bisexuella sökande. En dålig relation till de egna föräldrarna och osäkerhet knuten till identitet och könsidentitet konstateras kunna tala emot ett medgivande.[731] Samtidigt som det givetvis är av vikt hur problem hanteras, konstruerar frågorna homosexualitet som avvikande genom att de kan sägas vara formulerade med utgångspunkt att heterosexualitet utgör en mer oproblematisk förutsättning för föräldraskap.

Flertalet frågor formuleras i förhållande till både samkönade och olikkönade par, såsom makarnas relation och att sökanden ska kunna och vilja ta hand om barnet även vid en eventuell skilsmässa eller om den andra föräldern avlider. En del av frågorna riktas dock särskilt till de föräldrar som inte är i en olikkönad relation. I 2014 års handbok om adoption föreslogs vad gäller adoption av ett barn som fötts i en samkönad relation bland annat frågan:

> Hur kan de förklara/beskriva sin relation för barnet?[732]

[729] Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 223.

[730] Socialstyrelsen (2014) s. 86 f.

[731] Socialstyrelsen (2014) s. 87.

[732] Socialstyrelsen (2014) s. 69.

Frågan i citatet är enbart riktad till samkönade par och föreslås inte att ställas till olikkönade par. Förutom de olika sätt på vilka homosexuella konstrueras som mindre önskvärda föräldrar än heterosexuella genom dessa formuleringar, är citatet ovan ett exempel på hur barnet synes vara en förmodad bärare av en heteronormativ förståelse, trots att det haft ett samkönat föräldrapar från födseln. I handböckerna om socialtjänstens handläggning av adoptioner konstrueras heterosexuella relationer och personer genom dessa typer av jämförelser som naturligt sammanhängande med föräldraskap.

Genom dessa olika frågor konstrueras också förståelsen av sexualitet som en inneboende egenskap eller essens, vars betydelse för identiteten inte har stora variationer mellan olika personer. I materialet blir sexualitet i denna bemärkelse en explicit faktor framförallt i form av hetero- och homosexuell parbildning i relation till de familjealternativ ett barn kan komma att leva i. Det reproducerar både uppdelningen av personer i förväntat stabila sexuella identitetskategorier och idealiseringen av heterosexuellt föräldrablivande.

6.6 Dimorfiskt ideal

De sätt på vilka kön och sexualitet konstrueras och begripliggörs genom en binär förståelse kommer också till uttryck i dimorfism i rätten, vilket i denna studie utgör den sista delen i den sexuella familjemodellen. Begreppet syftar på hur den tidigare heterosexuella tvåföräldramodellen i fortsätter att i rätten speglas i förväntningar eller utformningar knutna till olikhet.[733]

En strävan att diskursivt särskilja föräldrarna kom vad gäller formulering av rättsliga begrepp till uttryck genom hur *mor* inte ansågs som ett lämpligt begrepp för båda föräldrarna när två kvinnor blir föräldrar efter assisterad befruktning, utan det föräldraskap som fastställs för den förälder som inte varit gravid med barnet kallas i detta fall just för *förälder*.[734] Begreppsvalet motiverades i propositionen med

[733] Denna användning är influerad av McCandless och Sheldons definition av begreppet, se McCandless och Sheldon (2010) s. 188 och 193.

[734] FB 1 kap. 9 § Om modern har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. med samtycke av en kvinna som var moderns make, registrerade partner eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är

> För att undvika missförstånd bör – som många remissinstanser påtalar – partnern eller sambon till modern i lagtexten lämpligen benämnas förälder, inte mor. Alternativet skulle vara att kalla henne t.ex. medförälder eller medmor.[735]

Det framstår som förgivettaget att den förälder till ett barn som varit gravid fortsatt skulle definieras annorlunda än den andra föräldern, då det missförstånd som nämns torde syfta på att dessa inte ska sammanblandas. Att inte använda begreppet mor såsom det används om den som varit gravid motiverades förutom med undvikandet av missförstånd med att det skulle innebära svårigheter att införa en ny rättslig beteckning.[736] Det kan jämföras med att risken för sammanblandning mellan det mer generella begreppet förälder och förälder som beteckning enligt första kapitlets bestämmelserna om föräldraskap för en kvinna däremot inte berördes i sammanhanget, trots att begreppet förälder används könsneutralt i andra delar av föräldrabalken, såsom i bestämmelser om adoption och vårdnad.

Dessa definitioner kan ses som baserade på de förståelser av kön och föräldraskap som är ett uttryck för den könskomplementära delen i den sexuella familjen. McCandless och Sheldon analyserar en motsvarande formulering i engelsk lagstiftning och menar att den rättsliga formuleringen ifråga kunde kopplas till idealet om dimorfism i form av förståelsen ett barn inte ansågs kunna ha två mödrar, utan en mor respektive en far alternativt förälder.[737]

Vidare konstrueras dimorfism som ett ideal genom hur faktiska föräldrar av olika kön synes eftersträvas i förarbetena. I propositionen om samkönade pars föräldrablivande genom assisterad befruktning diskuterades möjligheten för en spermiedonator att bekräfta faderskapet, i synnerhet vid en privat insemination.

> Några remissinstanser anser att sambon eller partnern till barnets mor bör anses som förälder även om den assisterade befruktning genom vilken barnet har kommit till inte har skett enligt 1984 eller 1988 års lag utan t.ex. vid en insemination i egen regi eller vid ett sjukhus utomlands. Det hänvisas till att bestämmelserna om faderskap är utformade på det sättet (1 kap. 6 och 8 §§ föräldrabalken).

sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen, ska den som har lämnat samtycket anses som barnets förälder

[735] Prop. 2004/05:137 s. 43 f.

[736] Prop. 2004/05:137 s. 43 f.

[737] McCandless & Sheldon (2010) s. 193.

> Som konstateras i promemorian talar dock de faktiska förhållandena vid assisterad befruktning i homosexuella förhållanden mot en sådan lösning. Vid insemination i egen regi är spermagivaren är inte sällan en god vän eller annan bekant till modern som barnet har en nära kontakt med under sin uppväxt. Ibland har de också gemensam vårdnad om barnet. Statistiska Centralbyrån gjorde år 2000 en undersökning om homosexuellas syn på barn och familjebildning. Av dem [*sic!*] som ville skaffa barn svarade 28 procent att de – även om en möjlighet till assisterad befruktning införs – likväl skulle föredra att skaffa barn genom insemination i egen regi. Om den här föreslagna föräldraskapsregeln gällde i dessa fall, skulle det bli betydligt svårare för homosexuella män att bli rättsliga fäder. Vidare är det i ett barnperspektiv rimligt att faderskapet även fortsättningsvis kan fastställas i dessa fall. Barnet kan då, även vid en eventuell konflikt mellan spermagivaren och modern, ges möjlighet till en nära kontakt med sin far.[738]

I det betänkande som den citerade propositionen bygger på sades att

> Ett argument som skulle kunna tala mot att ge lesbiska par möjlighet att erhålla assisterad befruktning inom den allmänna sjukvården är att det därmed ges en möjlighet att välja bort fadern till barnet.[739]

I förarbetsresonemangen kan identifieras en mer eller mindre explicit strävan efter förebilder respektive föräldrar av olika kön. Donatorn konstrueras i dessa förarbeten som barnets far oavsett den även synes vara social eller juridisk förälder. Påståendet att de faktiska förhållandena vid assisterad befruktning i homosexuella förhållanden talade mot att bestämmelserna skulle var liknande de för heterosexuella par, kan jämföras med att gemensamt juridiskt föräldraskap och även vårdnad för samkönade par fram till år 2003 hade varit en omöjlighet, oavsett omständigheterna för befruktningen. Därmed var donatorn i dessa fall i regel den enda ytterligare person som kunde fastställas som förälder till barnet.

Det förekom långtgående resonemang om under vilka omständigheter det skulle vara positivt att mannen fastställs som juridisk förälder.

[738] Prop. 2004/05:137 s. 44.
[739] SOU 2001:10 s. 335.

> Föräldraskapet bör i stället vara gemensamt för de båda kvinnorna. När det gäller fall då en givare väljs som står paret nära kan det i och för sig antas att bidraget med sperma ibland inte är en fråga om att endast hjälpa kvinnorna att bli föräldrar utan att spermagivaren själv vill ta en mer eller mindre aktiv del som far till barnet. Som Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet framhåller skulle det därför kunna ifrågasättas om inte spermagivaren i dessa fall borde kunna bli förälder i rättslig mening i stället för partnern eller sambon.[740]

I samma proposition framfördes på ett liknande vis om privata spermiedonatorer att

> Man menade vidare att det inte kunde vara någon fördel för barnet att en givare som inte har avsett att bli dess far kunde påtvingas ett sådant faderskap (prop. 1984/85:2 s. 14). I konsekvens med dessa uttalanden har faderskapstalan mot män som givit sperma i egen regi ogillats i två hovrättsavgöranden (Svea hovrätt den 13 april 1992, T 1437/91 och RH 1998:103). Regeringen anser dock att barnets bästa och barns rätt till kunskap om sitt ursprung numera bör väga tyngre. Fastställandet av faderskap bör lika mycket ses som ett intresse för barnet. Det ligger, oavsett faderns inställning, i barnets intresse att faderskapet fastställs. Genom att faderskapet fastställs får barnet, förutom kunskapen om sitt ursprung, också rätt till underhåll, arv och faderns namn.[741]

Genom dessa formuleringar konstrueras en far till barnet som önskvärd oavsett om han vill vara en del i barnets liv eller ej. När en eventuell medförälders vilja och intresse av rättsligt föräldraskap inte diskuteras, konstrueras det föräldraskapets som mindre i sammanhanget. I resonemang som det citerade osynliggörs en avsedd medförälders föräldrastatus till förmån för möjligheten till faderskap för en genetisk förälder. Således får idealet om ett existerande sexuellt par stå tillbaka till förmån för idealet om föräldrar av olika kön till ett barn. Detta kan jämföras med att det i förhållande till olikkönade par inte diskuteras en motsvarande möjlighet för en donator av spermier eller ägg att ta på sig ett föräldraskap utan konstaterades bland annat att donatorn inte var att se som förälder.[742] Att möjligheten att fastställa

[740] Prop. 2004/05:137 s. 43.
[741] Prop. 2004/05:137 s. 53.
[742] Prop. 2001/02:89 s. 47.

genetiskt faderskap blir en central juridisk fråga i förhållande till samkönade föräldrapar och samtidigt inte vid faderskapspresumtion kan läsas som sammanvävt ett ideal om korrekta genusrelationer i samband med föräldrablivande. Formuleringarna utgör också exempel på hur avsaknaden av en man konstrueras som en brist utifrån den sexuella familjemodellen.

I flera förarbeten betonas att en spermiedonator frivilligt kan bekräfta faderskapet.[743] I betänkandet om assisterad befruktning för ensamstående kvinnor formulerades ett scenario där en spermiedonator inleder en nära relation med den ensamstående och också med barnet vilket resulterar i att han senare fastställs som juridisk far.

> Det kan […] inte uteslutas att sannolikheten för en framtida relation mellan barnet och spermiegivaren kan vara högre i sådana fall där en ensamstående kvinna har genomgått en assisterad befruktning än vid andra typer av assisterad befruktning. Om barnet dessutom skapar en bra relation till spermiegivaren, är det inte uteslutet att modern eller det myndiga barnet och spermiegivaren i framtiden vill fastställa spermiegivaren som barnets far.[744]

I likhet med när assisterad befruktning för samkönade par infördes, konstrueras två föräldrar till barnet, varav en förälder med annan könstillhörighet än den som varit gravid, som idealt genom hur det utifrån resonemanget framstår som ett sannolikt och önskvärt scenario. Liknande resonemang förekom även när frågan om vårdnad berördes i materialet.

> Frågan om det kan vara till ett barns bästa att ha fler än två vårdnadshavare bör, enligt kommitténs mening, utredas närmare. I detta sammanhang är en viktig fråga, när det gäller vårdnadsansvaret vid privat insemination i homosexuella förhållanden, möjligheten för en spermagivare att, tillsammans med det lesbiska paret, kunna ha gemensam vårdnad för barnet.[745]

Detta resonemang, även innehåller diskurser om två föräldrar, illustrerar också konstruktioner av förståelsen att det är en fördel för barn att ha föräldrar av olika kön. Liknande resonemang förs inte i förarbeten när de tilltänkta föräldrarna vid

[743] Prop. 2014/15:127, t.ex. s. 18 f.
[744] SOU 2014:29 s. 146.
[745] SOU 2001:10 s. 343 f.

assisterad befruktning är av olika kön. Samkönade föräldrapar utgör således den enda kontexten i vilken idealet med två föräldrar utmanas på detta sätt. Trots att detta rörde vårdnad kan det läsas som diskurser sammanhängande med idealisering av att föräldrakonstellationen innefattar en man. Jonsson Malm har på liknande sätt visat hur föräldrapars könskonstellation gjordes central genom att peka på hur samkönade par i det citerade betänkandet jämfördes med ensamstående föräldrar i stället för med andra par.[746] Idealet om det sexuella och tvåsamma paret sätts i dessa fall åt sidan något till förmån för att föräldrablivandet förväntas ha en dimorfisk utformning.

Carbin m.fl. menar i sin analys som rör assisterad befruktning för samkönade par i bland annat Sverige att de som motsatte sig assisterad befruktning för lesbiska par verkade betrakta faderlösa familjer som ett hot mot kärnfamiljen.[747] Liknande mönster visar forskning i andra länder på, såsom då det enligt Boyd ofta söks en biologisk far även i de fall det enligt lagen inte krävs någon mer förälder än dess mödrar.[748] Detta leder in på diskurser gällande förebilder av olika kön, vilket i detta material i regel förs på tal när ett barn inte har föräldrar av olika kön. I fråga om insemination framfördes i betänkandet om barn i homosexuella familjer att

> En annan viktig förutsättning för att insemination skall medges bör vara föräldrarna har ett brett kontaktnät som ger barnet möjlighet att finna förebilder från båda könen.[749]

Utifrån hur kön konstrueras som två närmast artskilda kategorier framstår en könskomplementaritet bland barnets förebilder som en viktig förutsättning. Resonemangen i dessa citat liknar hur vikten av en moders- och fadersgestalt vid införandet av den första inseminationslagen, och senare också partnerskapslagen, framhölls som ett skäl till att endast olikkönade par skulle ha möjlighet att erbjudas assisterad befruktning.[750]

Denna typ av diskurs konstruerar således en förväntan på att föräldrar erbjuder olika saker utifrån deras könstillhörighet och på det sättet kompletterar varandra. Det fokus som läggs på donatorn när det handlar om familje-konstellationer utan en far kan tillsammans med hur en manlig förebild konstrueras

[746] Jonsson Malm (2011) s. 258.
[747] Carbin, Harjunen & Kvist (2011) s. 70 f.
[748] T.ex. Boyd (2015) s. 43.
[749] SOU 2001:10 s. 337.
[750] T.ex. SOU 1983:42 s. 71.

som önskvärd i dessa förarbeten sägas uttrycka en idealisering av dimorfism i den sexuella familjemodellen. Detta ideal kommer också i uttryck i motiveringen avseende assisterad befruktning för ensamstående.

> Det finns, som tidigare nämnts, forskning som tyder på att de kvinnor som har genomgått en assisterad befruktning som ensamstående är mer benägna än heterosexuella par i motsvarande situation att berätta för barnen om deras tillkomst. Detta är positivt och innebär goda möjligheter för barnen att inhämta information om sitt genetiska ursprung. Det finns också forskning som tyder på att dessa barn kan vara mer benägna än andra ”donatorbarn” att efterforska sitt genetiska ursprung, ta kontakt med donatorn och eventuellt skapa en relation till honom.[751]

Här konstrueras ensamstående kvinnor som mer ideala föräldrar utifrån att det är större chans att barnet skapar en relation till spermiedonatorn. Det ideal om två föräldrar av olika kön som präglade 1900-talet har gått alltmer mot förebilder av olika kön. En utgångspunkt som alltjämt är grundad på föreställningar om kön som komplementära motsatser.

6.7 Den sexuella familjemodellens normalisering

I kapitlet har konstruktioner av föräldrablivande i relation till tvåsamhet, sexuella relationer, biologi, binära kön, heterosexualitet och dimorfism analyserats. Detta visar på hur personer och familjer i rätten framstår som mer eller mindre förväntade och önskvärda. Detta sker på det diskursiva planet både genom explicita resonemang och mer implicita utgångspunkter, inte sällan i samband med att förslagen i olika förarbeten motiveras.

Därigenom skapas begripliga och idealiserade föräldrablivanden på sätt som följer den sexuella familjemodellen. De diskursiva konsekvenserna innebär att en parrelation och biologiska band till barnet konstrueras som en given utgångspunkt. Samtidigt synliggjordes processer genom vilka denna utgångspunkt normaliseras.

Samspelet och överlappningarna mellan de diskurser som identifierades, utgör också ett uttryck hur diskurser inte fungerar oberoende av varandra. Det som

[751] SOU 2014:29 s. 146.

analyseras som dimorfism konstruerar ofta på samma gång heterosexualitet, kön och tvåsamhet som ideal. I detta förstärks även utgångspunkten i biologiskt och genetiskt föräldrablivande, något som i sin tur hänger nära samman med förväntningar på att ett föräldrablivande ska ske inom en sexuell relation. När personer förväntas vilja ha biologiska barn i sin parrelation, kan det således sägas vara knutet till både de biologiska banden och förväntningar på reproduktion inom en sexuell relation.

Av analysen framkommer också hur dessa ideal i den sexuella familjemodellen förutom att förstärka varandra också kan kompensera för varandra. Ett tydligt exempel är hur en avvikelse från det ideala föräldrablivandet i form av homosexualitet kan kompenseras genom upprätthållna eller även förstärkta förväntningar på formaliserade parrelationer.

Vidare blir tydligt hur en del förändringar skett under dessa decennier. Somliga ideal har fått minskad betydelse, och flera aspekters betydelse har förskjutits. I början av 2000-talet konstrueras olikkönade föräldrar som betydelsefullt för att kunna tillgodose barns behov, medan slutet av 2010-talet och början av 2020-talet i högre utsträckning präglats av fokus på barnets vetskap om sitt genetiska ursprung och möjligheter att få sin befintliga familjekonstellation rättsligt erkänd. Som visats i kapitlet har kön fortsatt att konstrueras som centralt på andra sätt, såsom i beteckningarna av olika föräldraskap och att tvåkönsmodellen genom dessa inte utmanas. Vad gäller biologi visar analysen också på uttryck för förändrade förståelser, inte minst i hur metoder för assisterad befruktning som används idag behandlades som otänkbara eller skadliga för människosynen under detta sekels början. Möjligheter att utföra insemination och IVF på ensamstående framstår under tidsperiodens början som i strid med barnets rätt till två föräldrar, något det läggs mindre vikt vid senare. Beständigare är hur föräldrablivande i första hand förväntas ske inom en sexuell parrelation. Därigenom upprätthålls den sexuella familjen som både en socialt och rättsligt konstruerad mall för föräldrablivande.[752]

På liknande sätt som i förhållande till den formaliserade nivån, framstår förståelser av den traditionella kärnfamiljen som ett svårrubbat ideal när inte ens uppenbara nya vägar till föräldrablivande, såsom utvecklingen av assisterad befruktning, på det diskursiva planet öppnar upp för förståelser av fler möjliga familjeformer och förhållningssätt till släktskap.[753] När flera aspekter knutna till

[752] Jfr. Fineman (2009) t.ex. s. 50.

[753] Jfr. Tinnerholm Ljungberg (2015) s. 246.

föräldrablivande behandlas som självförklarliga förutsättningar och föräldrablivande utanför en sexuell parrelation därigenom konstrueras som mindre begripligt, visar det på hur antaganden och ideal knutna till föräldrablivande har normaliserats.

7 Sammanfattning och avslutande analys

I avhandlingen har jag utifrån den rättsliga regleringen av möjligheter till biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldraskap visat hur föräldrablivande styrs och konstrueras på rättens formaliserade och diskursiva nivå. Detta sista kapitel består av en sammanfattning av resultaten, en övergripande analys som skär genom frågeställningarna samt en avslutande och framåtblickande diskussion.

7.1 Sammanfattning av resultaten

Den rättsliga regleringen och de möjligheter som följer av den behandlas i kapitel 4. Styrning av föräldrablivande utövas till stor del utifrån föräldrabalken och lagen om genetisk integritet. Den rättsliga regleringen består av många lager, inte minst i form av att olika typer av rättsliga källor används när reglerna tillämpas. Förutom bestämmelser, rättsfall och förarbeten aktualiseras i en del situationer flera sorters anvisningar för hur bedömningar inom ramen för lagstiftningen ska göras. Utrymmena för bedömningar av vad som är bäst i ett enskilt fall är samtidigt i sig genomgående små, i bemärkelsen att reglerna som styr föräldrablivande främst innehåller indispositiva kriterier och villkor.

Slutsatsen att styrningen av föräldrablivanden alltjämt följer den sexuella familjens konturer grundas på att analysen utifrån lagstiftningen visar att villkor för föräldrablivanden i regel uppställs i situationer där biologisk eller genetisk koppling till barnet eller till ett potentiellt barn. Det offentliga kan i och med det sägas utöva, genom handlingsdirigerande regler ihop med lämplighetsprövningar, en mer påtaglig styrning i relation till de som befinner sig utom ramen för den sexuella familjemodellen. Reproduktions- och familjeform har därför alltjämt en dominerande betydelse för vem som genom lagstiftningen har möjlighet till eller hindras från att bli förälder. Analysen i kapitlet visar därigenom också hur de bindande reglerna, tillsammans med anvisningar för lämplighetsbedömningar respektive utredningar av föräldraskapet till ett barn, påverkar vilka föräldrablivanden som blir möjliga och inte. Analysen belyser hur reglerna genom att kunna utgöra den enda vägen till föräldrablivande fungerar som ett uttryck för en tvingande form av makt.

I kapitel 5 framgår hur förståelser av rätten konstrueras genom diskurser som rör rättens funktion och egenskaper. De konstruktioner som identifierades visade hur rätten framstår som ett givet och enhetligt medel för styrning. Rätten framställs som given att reglera föräldrablivande, genom hur både den rättsliga regleringen och de sätt på vilka föräldrablivande bör stå under det offentligas kontroll behandlas som självklara och behövliga. Vad gäller förståelser av rätten som enhetlig visar analysen samtidigt på förväntningar gällande att rätten ska vara konsekvent, främst i form av att lagstiftningen bör behandla angivna situationer eller personer på ett likadant sätt. Förståelsen av rätten som konsekvent är på detta sätt betydelsefull också för konstruktioner av regleringen som likabehandlande. På liknande sätt konstrueras rätten emellanåt som något i första hand möjliggörande, genom hur det lyfts fram att nya familjekonstellationer inkluderas när lagstiftningen förändras. Förståelser av rätten som möjliggörande formuleras även genom att lagstiftningen beskrivs som progressiv. I och med det blir konstruktionerna av rätten och dess reglering delvis i linje med rätten som ett verktyg för behövlig styrning och kontroll, och delvis i linje med förståelsen av rätten som något som på ett neutralt sätt ska underlätta för och skydda relationer mellan barn och deras föräldrar. Diskurserna som på dessa sätt konstruerar vad som är givet respektive eftersträvansvärt bidrar därigenom både till att normalisera och osynliggöra rättens styrning.

I kapitel 6 framgår hur ideala föräldrablivanden konstrueras i det rättsliga materialet. Den sexuella familjemodellen har under de två decennier som studerats utmanats genom att de ideal den består av delvis har förändrats, men tycks utifrån de konstruktioner av rätten som identifieras som alltjämt betydelsefull. Idealet att föräldrar för barnets skull bör vara två personer uttrycks bland annat genom att ensamstående personer antas ha otillräckliga förutsättningar, hur misstänksamhet emellanåt riktas mot ensamstående personers önskan att bli förälder samt utgångspunkterna i samboskap och äktenskap. På liknande sätt framstår som en utgångspunkt att föräldrablivande hör hemma inom en sexuell parrelation. I mer implicita diskurser om föräldrablivande konstrueras sexuell reproduktion som förstahandsval medan assisterad befruktning och adoption aldrig formuleras som ett potentiellt förstahandsval. Det sistnämnda knyter också an till hur föräldraskap ges en stark koppling till biologi. Under början av 2000-talet konstrueras assisterad befruktning, med hänvisning till den humanistiska människosynen, som något onaturligt och mindre önskvärt. Också diskursen om barnets rätt till vetskap om sitt genetiska ursprung bidrar till att befästa biologins betydelse för föräldrablivande.

Prioritering av biologiska föräldraskap sammanvävs vidare i förståelserna av samkönade och olikkönade föräldrapar. Binära förståelser av kön är, trots att föräldrars kön eller tidigare ändring av juridisk könstillhörighet inte på samma sätt som tidigare innebär hinder för föräldrablivande, alltjämt närvarande i förståelsen av föräldrablivande genom diskurser om moderskap och faderskap. Till det bidrar också hur föräldraskap efter ändring av juridisk könstillhörighet konstruerats som mindre begripligt och önskvärt. Förståelser av kön och av heterosexualitet bidrar även till ett dimorfiskt ideal. Inte minst görs det genom att heterosexualitet används som måttstock i resonemang om samkönade pars föräldrablivande och föräldraskap. Analysen visar på hur konstruktionerna kopplade till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption ofta vävs samman. Sammantaget leder konstruktionerna till ett övergripande ideal för föräldrablivande som den sexuella familjemodellen bidragit till att belysa.

Genom att på detta sätt skrapa på ytan på de rättsliga reglerna framträder således mönster och motsägelser som framstår som stridande mot både idealen om enhetlighet i rätten och neutralitet inför olika familjekonstellationer.

7.2 Övergripande analys och diskussion

Detta avsnitt utgörs av en analys av hur föräldrablivande, utifrån vad som framkommit i avhandlingens olika delar, styrs och konstrueras i rätten. I avsnittet behandlas först hur förståelser av rätten och av föräldrablivande kan bidra till att konstruera varandra, därefter de utövanden av makt som behandlats och slutligen styrning mot den sexuella familjen på formaliserad och diskursiv nivå.

7.2.1 Ömsesidiga konstruktioner av rätten och av ideala föräldrablivanden

De förståelser av rätten respektive av föräldrablivande som konstrueras menar jag även bidrar till att konstruera varandra sinsemellan. Diskurserna om den rättsliga regleringen som formar hur rätten betraktas framstår här som delaktiga även i hur föräldrablivande blir betraktat. Då lagstiftningen beskrivs som konsekvent när den likställer olika familjekonstellationer, visar sig vilka som framställs som önskvärda föräldrar i stor utsträckning vara påverkat av vilka som inkluderas vid lagändringen i fråga. De möjliga föräldraskap som däremot inte inkluderas, eller överhuvudtaget

synliggörs, konstrueras då som mindre önskvärda och i somliga fall som oviktiga undantagssituationer som inte behöver omfattas av lagstiftningen. Förståelsen av rätten som enhetlig och konsekvent bidrar mot bakgrund av det till att konstruera vilka som betraktas som möjliga föräldrar. Diskurser rörande vilka som är rättens uppgifter synes på liknande sätt reproducera förståelser av vilka föräldrablivanden och vilka bedömningar som förväntas stå under det offentligas styrning respektive tillhöra den privata sfären. Det hör också samman med uttryck för förståelser av att det är självklart att föräldrars förutsättningar undersöks tidigt vid adoption och assisterad befruktning, i jämförelse med att det vid föräldraskap efter sexuell befruktning som utgångspunkt enbart görs vid misstanke om att barnet far illa. Förståelser av rätten som något givet och neutralt snarare än fullt av ställningstaganden bidrar därigenom till att idealen inom den sexuella familjemodellen konstrueras som naturliga och med en tidlös innebörd.

På motsvarande sätt förstås konstruktionerna av föräldrablivanden som en del i hur rätten konstrueras. När tveksamhet eller försiktighet uttrycks i förhållande till potentiella föräldrar som då framstår som troligtvis mindre lämpliga framstår denna form av styrning som nödvändig. Jag menar att detta bidrar till att området, och medlen, för rättens reglering därigenom konstrueras som givna. Personer och vägar till föräldrablivande som befinner sig längre ifrån den sexuella familjemodellens ideal och kanske inte heller synliggörs i explicita diskurser, såsom vänner som vill bli föräldrar tillsammans, synes kunna lämnas utanför bestämmelser eller överväganden samtidigt som rätten ses som inkluderande och konsekvent. Med den sexuella familjen som mall för vad som förstås som en familj, framstår det i regel som att alla som kan definieras som en möjlig familj eller önskvärd förälder är övervägda. Trots att förståelser gällande likabehandling liksom strävan efter enhetlighet inte behöver ses som problematiska i sig, döljer de inte desto mindre rättens komplexitet. När bara de föräldrablivanden som konstruerats som mer eller mindre ideala jämförs med varandra, ligger det nära till hands att lagstiftningen förefaller skapa likabehandling i högre utsträckning än vad den egentligen gör. Det öppnar också för att rätten uppfattas som ett neutralt medel för att organisera naturligt utformade föräldraskap snarare än också en betydande styrning av hur dessa kan utformas.

Såsom Nousiainen m.fl. lyft fram har det i relationen mellan makt och kunskap stor betydelse hur kunskapen produceras och legitimeras.[754] På de sätt som lyfts fram här utgör föräldrablivandets reglering ett område där förståelser av föräldrablivande och av dess rättsliga reglering möts och interagerar. Som visats i avsnittet normaliseras de ytterligare genom hur förståelser i fråga om rätten och föräldrablivande konstrueras ömsesidigt vilket bidrar till att de konstrueras som självklara.

7.2.2 Maktens former i föräldrablivandets reglering

Härnäst vänds blicken mot att makt opererar på skiftande sätt i föräldrablivandets rättsliga reglering. Med kunskapsintresset riktat mot maktutövning som något komplext har analyserna visat hur rätten parallellt utövar olika former av makt i förhållande till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption.

Rätten fungerar som en arena för tvingande makt dels utifrån hur lagstiftningens sätter upp gränser för det tillåtna, dels utifrån hur den får effekter för möjligheterna till föräldrablivande. Både när ledning främst finns i indispositiva bestämmelser och i allmänna råd eller handböcker har här visats på det offentligas medverkan till biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldraskap som ett uttryck för detta maktutövningsmönster. Detta då reglerna har den status som hänger samman med statlig tvångsmakt,[755] såväl som genomgående innehåller villkor som inte helt kan kompenseras med andra villkor eller med en helhetsbedömning. Bland effekterna av dessa finns de omöjliggöranden av flera former av och vägar till föräldrablivande som de rättsliga bestämmelserna i en del fall fortfarande innebär. Bestämmelser som avgör om en person ska ses som ett barns förälder eller ej påverkar på dessa sätt personers möjligheter att bilda familj och innebär därigenom makt att påverka deras val och handlingar. Regleringen innebär dessutom indirekta utövanden av tvingande makt i förhållande till föräldrablivande genom hur föräldrablivande styrs utifrån regler och råd om hur en lämplighetsbedömning ska göras. Behandlingen av dessa som en form av tvingande makt är på så sätt knutet till både den rättsliga kontexten och lämplighetsbedömningarnas konsekvenser.

Förutom att avgränsa möjliga föräldraskap har de rättsliga bestämmelserna diskursiva effekter som tar del i att forma hur verkligheten uppfattas. Lagstiftningens utgångspunkt i två gifta eller samboende föräldrar till ett barn bidrar till att det

[754] Nousiainen, Holli, Kantola, Saari & Hart (2013) s. 47.
[755] Hydén (2002) s. 131 f.

fortsätter att betraktas som i huvudsak mest naturligt och bäst för barnet att bli förälder inom en parrelation. I ljuset av denna socialkonstruktionistiska förståelse av makt gör också bestämmelser knutna till kön att moderskap och faderskap uppfattas i linje med en binär förståelse av kön. Vidare bidrar de regler om fastställande av juridiskt föräldraskap som ger incitament till att enbart vända sig till hälso- och sjukvården för insemination till att konstruera reproduktion utanför sexuella relationer som i sig en medicinsk fråga. Som följd av det konstrueras det som i behov av offentlig styrning, trots att i synnerhet insemination kan ske på olika sätt. Därigenom rör sig den rättsliga styrningens följder över rättsområdena och får betydelse för vilka föräldrablivanden som stigmatiseras respektive erkänns i rätten.[756]

Parallellt med den styrning som stöds i lagstiftningen utövas makt genom språkliga konstruktioner. Att förståelser av rätten och av föräldrablivande uttrycks och reproduceras fungerar därmed som en mer dold form av makt i rätten. Snarare än genom att tydligt uttryckta villkor för det offentligas hjälp med att bli förälder i någon bemärkelse, visar analyserna på hur denna form av makt bland annat verkar genom hur föräldrars samt sökandes egenskaper och omständigheter framställs som mer naturliga eller mindre önskvärda. Att föräldrablivande å ena sidan ofta formuleras som ett ytterst naturligt fenomen och å andra sidan framställs som i behov av att stå under det offentligas kontroll och styrning kan te sig motsägelsefullt, men framstår samtidigt som ett tydligt exempel på rättens motstridigheter på detta område. I förhållande till rättslig styrning av föräldrablivande opererar denna slags makt genom att normalisera och emellanåt utmana att föräldrablivande bör styras och kontrolleras. Det framstår som ett uttryck för hur rättens makt att forma det sociala grundats i att rätten är uppbackad av det offentligas maktutövning.[757] Rättsliga diskursers särskilda ställning ger inflytande även i form av att förståelser i motiveringar i förarbeten samtidigt kan bli en del i hur bestämmelser konkret utformas. Mot bakgrund av detta blir den makt som ligger i språket betydelsefull för att utforma rättens område och gränser. Tidigare utgångspunkter och diskurser rörande föräldrablivande synliggör genom det också hur dagens bestämmelser och motiveringar utformats och kan förstås.

[756] Stigmatisering och erkännande av föräldrablivande har synliggjorts i forskning utifrån olika länders rättsliga reglering, se Sørlie 2017 (s. 186 f.), Lotz (2012) s. 41 f. och Jonsson Malm (2011) s. 180 f.

[757] Smart (1989) s. 162, Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen (2007) s. 83 f. och Niemi-Kiesiläinen (2004) s. 168.

Uttrycken för makt på rättens formaliserade och diskursiva nivå får således inte enbart konsekvenser på respektive nivå utan framstår som ett av de sätt som makten rör sig i rätten. Detta blir även ett uttryck för hur maktprocesser inte fungerar avskilt från varandra, samt det Smart träffande formulerat som att kunskapssystem och regelsystem är sammankopplade för den som accepterar att kunskap konstruerar potentialen att utöva makt.[758] Hur föräldrablivande avgränsas och fylls med betydelser sker alltså genom en mängd maktprocesser. En styrning som på detta vis sker från flera håll i rätten är nära sammanbundet med förståelsen av makt som mångtydig snarare än enhetlig.[759]

Den tvingande maktens konsekvenser på de två nivåerna inbegriper inte minst att dörrarna i många situationer blir stängda till det offentligas hjälp med att kunna bli biologisk och genetisk förälder, eller till att få ett socialt föräldraskap att erkännas rättsligt. Avseende att den diskursiva makten kan normalisera förståelser knutna till vägarna till föräldrablivande, visar analyser hur kan detta ske både i relation till en enskild regel och i relation till hur skilda begrepp på sikt fylls med innehåll. Genom att både utgöra en viktig arena för det offentligas tvingande och diskursiva makt får rätten konsekvenser inte bara för de som bestämmelserna tillämpas på utan blir samtidigt också en del i förståelserna i andra sammanhang. Det gäller bland annat hur idealen knutna till den sexuella familjen konstruerar och upprätthåller kategoriseringar av människor. När kön och sexualitet behandlas som enhetliga och permanenta identiteter, blir en av de påtagliga effekterna att många transpersoner, bisexuella och asexuella personer osynliggörs.

Hur de olika formerna av makt opererar visar på biomaktens effekter inom ramen för den rättsliga regleringen. I forskning om assisterad befruktning har emellanåt belysts biopolitiska aspekter knutna till rättslig reglering eller könscellsdonation. Mamo beskriver reproduktionsteknisk utveckling som ett utövande av biomakt utifrån hur den kan möjliggöra reproduktion och samtidigt innebära kontroll gällande för vilka det görs möjligt.[760] Jag menar att det här också blir tydligt hur styrning av det juridiska föräldraskapet innebär kontroll genom hur och för vem föräldrablivande möjliggörs. De bindande reglerna samt icke bindande råden om föräldrablivande tillämpade inom en rad samhällsinstitutioner får därigenom sammantagen påverkan på befolkningens reproduktion.

[758] Smart (1989) s. 162.

[759] T.ex. Smart (1989) s. 4 ff. och Lacey (1998) s. 9 ff.

[760] Mamo (2007) s. 57. Gällande könscellsdonation se t.ex. Dahl & Andreassen (2021).

Det offentligas styrning av reproduktion och familj är på biopolitiskt vis uppbackad av resonemang med en till synes tydlig bild av vad som är det bästa för befolkningen.[761] Såväl bestämmelser som backas upp med olika former av kunskapsproduktion som anvisningar och råd för att tillämpa dem, kan anses fungera som generella standarder och bedömningar tillämpliga för den berörda delen av befolkningen.[762] Den historiska bakgrunden i avhandlingen visar på hur det från offentligt håll sedan lång tid tillbaka funnits ett intresse av att styra föräldrablivande. Många av dagens utgångspunkter i lagstiftningen har därigenom under lång tid varit en del i normaliseringen av hur och var i rätten dessa frågor regleras.

Slutsatserna kan med andra ord ses i ljuset av hur rätten i form av en komplex maktutövning verkar både genom formaliserade regleringar och annan kunskapsproduktion.[763] Hur en fråga förflyttar sig, genom kunskapsproduktion i rätten, från att konstrueras som något enbart för den privata sfären till en fråga för offentlig styrning utgör även en effekt av biomakt som kommer till uttryck i materialet. Förståelser rörande var och hur frågor om föräldrablivande ska avgöras blir normaliserade inte bara i de senaste årens rättsliga reglering, utan även utifrån det senaste dryga seklets rättsliga hantering av biologiskt, genetiskt och juridiskt föräldraskap. Det kan jämföras med hur den styrning som tidigare skett i fråga om adoption och assisterad befruktning genom exkludering, särskiljande och inkludering utifrån betänkanden har beskrivits som delvis konstant om än med skiftande inriktning.[764]

På båda nivåer som analyserats synliggörs de villkor, förväntningar och ideal med vilka rätten kan antas påverka personernas val och möjligheter avseende föräldrablivande. Utifrån den förståelse av makt som används kan rätten och de som tillämpar den inte helt undgå att ta ställning. Det som den rättsliga reglering som studerats kan sägas ta ställning för inkluderar den sexuella familjemodell som synliggjorts under avhandlingsarbetet och som jag härnäst återvänder till.

[761] Jfr. Foucault (2003) s. 243 och Foucault (2002) s. 141 f.
[762] T.ex. Foucault (2002) s. 144 ff., Foucault (2003) s. 243 f. och Rose & Valverde (1998) s. 543.
[763] Foucault (2002) s. 141 ff.
[764] Jonsson Malm (2011) s. 305.

7.2.3 Styrning mot den sexuella familjen

Den sexuella familjemodellen utgör, trots förändringarna i lagstiftningen, alltjämt en utgångspunkt i relation till möjliga biologiska, genetiska och juridiska föräldraskap i rätten. Oavsett om rätten anses styra i för liten eller för stor utsträckning kan konstateras att den resulterar i flera incitament för människor att anpassa sig till de formella villkoren och till idealen knutna till föräldrablivanade. Tillsammans synliggör analyserna hur styrningen av föräldrablivande i rätten sker mot denna modell.

De regler som begränsar juridiska föräldraskap till två föräldrar får som konsekvens att fler än två föräldrar inte är rättsligt möjligt, även när det utgörs av ett befintligt och välfungerande föräldraskap. Vidare är kraven på att vara sambo eller gift absoluta. En av följderna blir att om två adoptanter hinner skilja sig innan en styvbarnsadoption har beslutats, är det utifrån nu gällande lagstiftning utan betydelse att de bedömts lämpliga för gemensamt föräldraskap och att adoptionen bedöms vara det bästa för barnet. För de som inte har haft den typen av relation med varandra blir gemensam adoption eller assisterad befruktning överhuvudtaget inte rättsligt möjligt. Vad gäller biologi så går genetisk koppling i regel före en intention till föräldraskap. Det gör att vid en oplanerad graviditet ska personen vars spermier bidragit till barnets tillkomst fastställas också ifall den som föder barnet har en partner som planerat, eller vill bekräfta, ett föräldraskap.

Än mindre uppmärksammade när fokus ligger på försvårarande av föräldrablivande, blir konsekvenserna avseende mindre styrning, eller icke-inblandning, från det offentligas sida. Följder av detta slag inbegriper att det inte görs någon lämplighetsbedömning inför assisterad befruktning då spermier och ägg finns i paret och dessa används till befruktningen. En annan konsekvens är utgångspunkten att inte utreda vem som är genetisk förälder när den som föder ett barn är gift, trots att maken senare kan komma att rättsligt betraktas som ”fel” förälder.

Som analysen på den formaliserade regleringens nivå visade, både samspelar och överlappar delarna i den sexuella familjemodellen. Tvåsamhet och biologiska band som utgångspunkt för lagstiftningen resulterar också i att sexualitetens betydelse bevaras, något som tidigare har problematiserats utifrån andra rättssystem.[765] Dessa konsekvenser av lagstiftningen är i linje med hur en tvåsam parrelation och vetskap om biologiskt ursprung båda konstrueras som ideal för

[765] Fineman (1995) s. 143 f. och McCandless & Sheldon (2010) s. 187 ff.

föräldrablivande. Friktionsytan mellan hur rättens skydd framställs som inkluderande men samtidigt som en enhetlig mall i styrningen av föräldrablivande, kan belysas med hur Pylkkänen angående rättslig reglering av samlevnad betonar att inkludering i lagstiftningen inte har mycket med de inblandades behov eller val att göra, då valen sker inom vissa gränser som omöjliggör många familjeformer.[766] Det kan också ses i ljuset av hur idealen om att rätten ska vara enhetlig och möjliggörande fungerar osynliggörande av de sätt på vilka rätten i de beskrivna avseendena får inkonsekvent och hindrande konsekvenser.

Bestämmelser knutna till kön eller föräldrars könskonstellation får generellt sett inte hindrande konsekvenser på samma sätt som de tidigare kunde få. Trots att möjligheterna till assisterad befruktning alltmer bidragit till att lossa på banden mellan heterosexualitet och föräldraskap, samt att det finns bestämmelser i lagstiftningen som är tillämpliga oavsett en förälders kön, framgår att kön inte saknar betydelse. Förutom att juridisk könstillhörighet avgör hur olika föräldraskap betecknas avgör en persons kön ofta vilka bestämmelser som kan bli tillämpliga. På lagstiftningsnivå kommer det också till uttryck genom de svårigheter som ibland uppstått i att fastställa en andra förälder efter ett surrogatarrangemang, då ett faderskap i stället för moderskap har fastställts först.

Slutsatsen i fråga om att rätten inte kan ses som neutral gällande kön, gör att jag ställer mig ifrågasättande till förståelser av rätten som könsneutral, i synnerhet i fråga om tidigare gällande lagstiftning, såsom Sörgjerds påstående om att föräldrarnas kön saknat betydelse sedan samkönade par fick tillgång till assisterad befruktning och adoption.[767] På formaliserad såväl som diskursiv nivå har visats på en förändring i rätten under de senaste decennierna från att föräldrablivanden tidigare framstod som oönskade och onaturliga med hänvisning till kön, till att kön och könskonstellation främst får betydelse för kategorisering av människors föräldrablivande utifrån lagstiftningen. Genom hur konstruktioner av kön även hänger samman med kategoriseringar som sker på liknande sätt, blir här tydligt hur utgångspunkter i dimorfism och heterosexualitet inte heller är förpassade till historien.

Rätten kan utifrån de nivåer som analyserats sägas innebära styrning mot den sexuella familjens ideal. Även efter att heterosexualitet togs bort som ett formellt

[766] Pylkkänen (2011) s. 237 f.
[767] Sörgjerd (2012) s. 7.

krav för flera slags föräldrablivanden, är det påtagligt att den heterosexuella kärnfamiljen är den form som i regel har utgjort mallen vid lagändringar. Som visats har biologi idag betydelse på andra sätt än tidigare, medan föräldrarelationer såsom i grunden en parrelation alltjämt har betydelse på nästintill samma sätt. Genom hur fokus på parrelationer eller frånvaron av dessa ofta har inverkan på områdena för assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption menar jag att det med stöd av tidigare forskning kan förstås som att det sexuella familjeidealet genom den rättsliga regleringen strukturerar intimitet horisontellt.[768] Samtidigt som sexualitet sedan länge beskrivits som skild från reproduktion och ingen genetisk koppling numera krävs för föräldrablivande genom assisterad befruktning, blir förälderns eller föräldrarnas sexuella relationer påtagligt närvarande i och med att sexualitet får betydelse i flera bemärkelser. När det bara är de som vill och kan ha reproduktivt sex som kan bli föräldrar utan inblandning av det offentliga kan det med Cutas ord ifrågasättas huruvida sexuell reproduktion behandlas som mer skyddsvärd än förmågan och intentionen att bli förälder.[769]

Styrningen framstår som präglad av att förvänta sig såväl som konstruera vissa former av familjeenheter. Det görs bland annat genom, såsom synliggjorts även inom den rättsvetenskapen, att de sätt som rättsliga erkännanden av queera föräldrar är utformade på kan resultera i att begränsa mångfalden av queera släktskap.[770] Det kan här göras gällande i en bredare betydelse som även omfattar personer och familjer som inte brukar benämnas som queera, men som på något eller flera sätt avviker från den sexuella familjemodellen. Mot bakgrund av dessa aspekter framstår rättens reglering som ett område där styrning på individ- och befolkningsnivå möts, och där det synliggörs att personer styrs mot den sexuella familjemodellen på flera olika sätt. De som inte innefattas i rättsliga och diskursiva konstruktioner av möjliga föräldrar och familjeformer blir inte bara i mindre utsträckning erkända i rätten utan kan även bli uppfattade som obegripliga i relation till föräldrablivande. Till följderna av rättens styrning inbegrips med ett socialkonstruktionistiskt perspektiv också annat än föräldrablivande i sig, genom vad befolkningen genom rätten uppmuntras till på ett mer generellt plan, utifrån föräldraskapsrättens område inte minst avseende nära relationer.

[768] Fineman t.ex. (2009) s. 46 f.
[769] Cutas (2009) s. 51.
[770] T.ex. Harding (2015) s. 196.

Fler former för rättslig styrning kan sägas aktualiseras när det av olika skäl saknas reproduktiv förmåga hos föräldrarna eller föräldern, samt när en familjekonstellation avviker från en olikkönad tvåsamhet. Därigenom spelar både befruktningssätt och intentioner till föräldraskap och familje- och relationsform in i avgränsningen av möjliga föräldrablivanden. Konsekvensen att de som inte motsvarar delarna i den sexuella familjemodellen behöver underställas en mer eller mindre omfattande utredning av lämplighet alternativt utredning av vem som ska fastställas som ett barns andra förälder, fungerar som en indikation om vad som är den ideala vägen till föräldrablivande. Även vid själva tolkningarna och bedömningarna av lämplighet har såsom berörts förväntningar och ideal utrymme att påverka. En konsekvens av rättens styrning är att barnets bästa emellanåt kan ges underordnad betydelse, när rättsliga kriterier som utgår ifrån barnets familjeform prioriterats på bekostnad av andra omständigheter.

Styrningen mot den sexuella familjens form får utifrån dessa slutsatser därmed även som konsekvens att människor styr sig själva. Grundat i såväl den formaliserade som diskursiva nivån blir människor kontinuerligt påverkade av de ideal och andra förståelser som kommer till uttryck i rätten. Eftersom ett val att göra annorlunda rent konkret kan resultera i en osäkrare eller till och med stängd väg till föräldrablivande, blir det en form av nödvändighet att mer eller mindre förhålla sig till denna reglering. Genom denna styrning mot den idealiserade modellen för föräldrablivande kan de möjligheter som kommer av lagstiftningen sägas förvänta sig något i utbyte. Ett tydligt exempel är hur likabehandlingen i form av fler presumtionsregler för gifta föräldrar som infördes år 2022 ger incitament till att ingå äktenskap, bland annat i situationer där det innan dess inte hade betydelse för föräldrablivande. Sådana incitament kan vidare leda till anpassning som också baseras på en vilja att undvika att utsätta sig eller barnet för att inte passa in i denna mall och därigenom utgöra en form av reproduktiva outsiders.[771] En konsekvens av rättens reglering får således antas vara att personer inte bara när en konkret anpassning krävs för att kunna bli föräldrar söker anpassa sig till ideal och villkor med grund i lagstiftningen. Det sker både mer och mindre medvetet. Hur sociala fenomen uttrycks i rätten är något som inte bara de direkt berörda av lagstiftningen behöver förhålla sig till. Då lämpliga och ideala familjer definieras i olika delar av

[771] Begreppet ”reproductive outsiders” har använts för att benämna de som är eller försöker bli föräldrar utanför en traditionell heterosexuell kärnfamilj, se Millbank (2010) s. 106 f. och Nordqvist (2008) s. 287 f.

rätten konstrueras, såsom Jonsson Malm påpekar, samtidigt andra familjer som sämre.[772] De möjliga konsekvenserna av rättens inflytande som identifierats kan även knytas till att när rätten indikerar att förutsättningarna för gemensamt föräldraskap är bättre för de som är i en sexuell relation och andra än dessa sällan beaktas, är en sannolik följd att personer i sexuella parrelationer i betydligt större utsträckning möter förväntningar på föräldrablivande. Detta synliggör även hur det som i huvudsak ses som människors prioriteringar eller önskningar begränsas genom de ramar som förståelserna av vad som är möjligt eller naturligt bildar. Sammantaget visar detta hur den rättsliga regleringen på olika nivåer formar vad som är önskvärt och förväntat vad gäller föräldrablivande.

De konstruktioner av föräldrablivande som varit i fokus här har delvis ändrats i takt med att vägarna till föräldrablivande och regleringen av dessa har genomgått förändringar under de senaste decennierna. Likheterna med under 1900-talet är att ideal i rätten visar på förväntningar på de flesta att vilja bli föräldrar, emellertid under vissa förhållanden. Dessa förhållandens fortsatta utgångspunkt i tvåsamma parrelationer och sexuell reproduktion har såsom visats hittills varit marginellt utmanade i både lagstiftningen och rättsliga resonemang. När utgångs-.punkter, här rörande föräldrablivande, tas för givet i samband med lagändringar bidrar det dessutom till att begränsa föreställningar om hur en reglering skulle kunna se annorlunda ut. På så sätt kan de sätt på vilka föräldraskap främst förväntas uppkomma också ses som en påverkan på ramarna för vilka lagändringar som kan föreslås.

7.3 Slutord och framåtblick

Genom att kritiskt analysera det som sker på rättens formaliserade och diskursiva nivå kunde synliggöras hur rätten reglerar föräldrablivande och en rad förståelser som uttrycks och normaliseras i rätten. I den övergripande analysen belystes ytterligare hur rätten genom det gör långt mer än vad den på ytan synes göra. Att använda den sexuella familjemodellen bidrog till att synliggöra de ideal för föräldraskap som i den svenska rätten har varit i förändring såväl som bestått. Utifrån dess nuvarande utformning och funktion, framstår den rättsliga regleringen

[772] T.ex. Jonsson Malm (2011) s. 304.

som ett mer eller mindre ofrånkomligt trubbigt redskap för att försöka tillgodose behoven av rättsligt erkända föräldraskap. Det är inte desto mindre befogat att fråga sig om organiseringen av sexuella relationer i svensk föräldraskapsrätt emellanåt värnas mer än föräldra-barnrelationer.

Vid sidan av att den sexuella familjemodellen kan ges ett annat innehåll, kan lagstiftningen knuten till möjliga föräldraskap med andra perspektiv på rätten studeras med utgångspunkt i hur den formats av politiska prioriteringar, mänskliga rättigheter, barns rättigheter samt utvecklingen av reproduktiv teknik. Utifrån de utgångspunkter och frågeställningar denna avhandling är avgränsad till bidrar den främst med kunskap om på hur styrning och konstruktioner kopplade till assisterad befruktning, fastställande av föräldraskap och adoption sker i rätten. Hur denna rättsliga reglering är utformad och förstås är dock betydelsefullt för hur rätten konstrueras framöver. En spekulation är att den balansgång som också de närmaste åren kan komma att vara bland de mest utmanande för svensk lagstiftning rör föräldraskap till barn tillkomna utomlands och i synnerhet genom surrogat-arrangemang. Detta då det finns svårigheter med att tillgodose barns rätt till familjetillhörighet och samtidigt inte uppmuntra till kringgående av nationella rätt, inte minst i fråga om att den som föder ett barn ska ses som dess förälder.

I mitten av år 2022 presenterade en offentlig utredning av betydelse för föräldrablivande i rätten sitt betänkande. *Utredningen om en föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla* har gjort en översyn av främst familjerättsliga regler med utgångspunkt i föräldrabalkens regler om föräldraskap, med syftet att åstadkomma en mer sammanhållen, jämlik och könsneutral föräldraskapsreglering. Utredningen har utgått från ett barnrättsperspektiv i sina överväganden, och förslagen inkluderar ett könsneutralt föräldrabegrepp samt en rad ytterligare ändringar för att göra reglerna om föräldraskap mer heltäckande och enhetliga.[773] Vidare föreslås två personer som varit gifta eller sambor kunna bli föräldrar tillsammans genom adoption även när de inte längre är ett par. Utöver det föreslås en begränsning av utrymmet för att häva ett föräldraskap, samt förbättringar av förutsättningarna för barn att upprätthålla relationen med en icke-juridisk förälder efter separation eller

[773] SOU 2022:38 t.ex. s. 29 ff. och 371 f. Avseende FB föreslås att de första tre kapitlen helt ersätts av nya kapitel där bestämmelserna i mindre utsträckning är uppdelade utifrån kön. Begreppet föräldraskap föreslås också införas i bland andra bestämmelserna om utredning av föräldraskap, rättsgenetiska undersökningar och för fastställande av föräldraskap i internationella situationer.

dödsfall.[774] Förslagen framstår vid sidan av det senaste årets lagändringar som i linje med den internationella utvecklingen gällande familje- och föräldraskapsrätt som har präglats av att alltmer prioritera barns individuella rättigheter samt gruppers skydd mot diskriminering.[775]

Om förslagen om utredning och fastställande av föräldraskap leder till lagstiftning blir det intressant att se vad en förändrad struktur i denna del av föräldrabalken kan innebära, både för den rättsliga regleringen utifrån föräldrabalken och för konstruktioner av föräldrablivande i allmänhet. Samtidigt som grunderna för föräldraskap alltjämt föreslås vara desamma som idag, menar jag att regler om fastställande av föräldraskap som inte är uppdelade baserat på kön tillsammans med ett könsneutralt föräldrabegrepp troligtvis kan få en betydande inverkan på hur föräldrablivande behandlas och uppfattas. Trots att det för de rättsliga möjligheterna till föräldrablivande numera finns få skillnader utifrån kön, upprätthåller skilda bestämmelser och begrepp en dimorfism - och därigenom även en cis- och heteronormativitet - som könsneutralt utformade bestämmelser har potential att minska.

Det kan emellertid ifrågasättas vad ambitionen om könsneutralitet inbegriper och inte, när lagen om genetisk integritets bestämmelser om assisterad befruktning alltjämt föreslås använda begreppet kvinna för den som IVF eller insemination utförs på. Frågan om skillnaden mellan den rättsliga regleringen av assisterad befruktning och av fastställande av föräldraskap främst grundar sig på en uppdelning i biologiskt respektive socialt och rättsligt föräldraskap slår mig, likaså om det alltjämt förstås som något hotande att rättsligt sett inte knyta kön i någon av dess betydelser till befruktning och graviditet.

Utgångspunkten i sexuella relationer kunde också ha diskuterats mer av utredningen, i synnerhet då ett förslag till lagändring framöver gäller gemensam adoption utanför en parrelation. Föräldraskap genom adoption tillsammans med en före detta sambo eller make, också om denna är avliden, föreslås i syfte att erkänna ett barns relation med sina föräldrar.[776] Det betraktar jag även som en potentiellt betydelsefull anpassning till att familjer inte är tvåsamma, fastän förslagen inte leder till en närmare diskussion om fler än två föräldrar eller vårdnadshavare till ett barn. Då adoptionen baseras på en före detta parrelation samt att samtycke från en

[774] SOU 2022:38 s. 29 f.

[775] T.ex. Sverdrup (2016) s. 209 och Gonzalez-Salzberg (2019 s. 143.

[776] SOU 2022:38

nuvarande partner inte krävs, kan detta också ses som ett steg delvis bort från den sexuella familjemodellen, då förslaget grundas i att familjer kan ombildas under livets gång, vilket gör att en ändring skulle bidra till att ytterligare lossa bandet mellan adoptivföräldraskap och formaliserad tvåsamhet.

Betänkandets förslag på lagändringar i fråga om uppkomsten av juridiska föräldraskap har alltså möjlighet att öppna upp för en mer relations- och könsneutral föräldraskapsrättslig lagstiftning, och därigenom ett mindre sammanhållet familjeideal än det som är synligt i dagens lagstiftning. Förslagen skulle i förlängningen kunna leda till att större fokus läggs vid personers intentioner till, samt roll i, föräldrablivandet och mindre vid könade relationer. Å andra sidan tyder inget på att en formaliserad parrelation, befintlig eller tidigare, inte ska fortsätta utgöra en tydlig utgångspunkt för bestämmelserna om fastställande av föräldraskap såväl som adoption. När sexuella relationer och tvåsamhetens betydelse för föräldrablivande i rätten inte utmanas i högre utsträckning, framstår det utifrån hur kön och sexualitet är sammanflätade dessutom som svårt att se hur kön skulle upphöra att vara betydelsefullt på dess rättsområden trots en formellt sett könsneutral lagstiftning.[777]

Utifrån hur likhetstecken ofta sätts mellan parrelationer och sexuella relationer och blir en tyst utgångspunkt i bland annat rätten, är utgången i ett HD-avgörande från år 2022 om försäkringsersättning efter dödsfall intressant. I frågan om ifall den avlidne varit sambo i sambolagens bemärkelse kom Högsta domstolen fram till att förekomsten av en sexuell relation inte krävdes i det enskilda fallet för att två personer skulle vara sambor, då de hade ansett sig bo ihop som ett par.[778] Avgörandet innebär därigenom en möjlighet att sexualitet får en generellt sett minskad betydelse för definitionen av en parrelation, vilket kan få effekter såväl för bestämmelser inom fler rättsområden som för hur nära relationer betraktas i vidare bemärkelse.

Vad gäller styrning av föräldrablivande och utrymmet för skilda uppfattningar i samband med utredningar och lämplighetsbedömningar, är mitt intryck att förändringar däremot ytterst sällan är föremål för rättslig diskussion. Huruvida styrning och kontroll av möjliga föräldrar borde göras i högre eller lägre utsträckning än idag kan ses som en närbesläktad fråga för framtida forskning. Detsamma gäller rätten som en plats för repronormativitet eller en produkt av bio-etiska normer.

[777] T.ex. SOU 2022:38 s. 31.
[778] NJA 2022 s. 645.

Lagstiftningens särskilda ställning, ihop med att frågor om familj ofta betraktas som något av det mest naturliga och privata, framstår som bidragande till att regleringen av vilka som har rättsliga band till ett barn förhållandevis sällan analyseras med kritiska perspektiv. Eftersom föräldrablivande inte bara i rätten är ett fenomen i förändring, kan gissningsvis en del forskning på detta område vara att vänta och förhoppningsvis inbegriper den rätts- och tvärvetenskapliga analyser.

Framöver ska sannolikt både nya vägar till föräldrablivande och nya former av föräldraskap hanteras av rätten och det återstår att se i vilken mån de begripliggörs och regleras utifrån etablerade modeller och i vilken mån föräldrablivande tillåts vara mer mångskiftande även i rätten.

8 Källförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Proposition 1944:100 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändrad lydelse ar 8, 21 och 22 §§ lagen den 14 juni 1917 (nr 378) om adoption.*

Proposition 1949:93 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till föräldrabalk, m. m.*

Proposition 1958:144 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till ärvdabalk m. m.*

Proposition 1969:124 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i ärvdabalken, m. m.*

Proposition 1970:186 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i föräldrabalken, m. m.*

Proposition 1971:113 *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående avgivande av förklaring enligt artikel 46 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.*

Proposition 1972:6 *Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall, m.m.*

Proposition 1975:18 *Regeringens proposition med förslag till steriliseringslag, m.m.*

Proposition 1975/76:170 *om ändringar i föräldrabalken, m.m.*

Proposition 1979/80:5 *om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden.*

Proposition 1984/85:2 *om artificiella inseminationer.*

Proposition 1984/85:124 *om internationella faderskapsfrågor m. m.*

Proposition 1986/87:1 *om äktenskapsbalk m.m.*

Proposition 1986/87:124 *om de homosexuellas situation i samhället.*

Proposition 1987/88:160 *om befruktning utanför kroppen.*

Proposition 1989/90:107 *om godkännande av FN-konventionen om barnet rättigheter.*

Proposition 1996/97:60 *Prioriteringar inom hälso- och sjukvården.*

Proposition 1996/97:91 *Internationella adoptionsfrågor.*

Proposition. 1997/98:7 *Vårdnad, boende och umgänge.*

Proposition 2001/02:89 *Behandling av ofrivillig barnlöshet.*

Proposition 2001/02:123 *Partnerskap och adoption.*

Proposition 2003/04:131 *Internationella adoptionsfrågor.*

Proposition 2004/05:137 *Assisterad befruktning och föräldraskap.*

Proposition 2005/06:64 *Genetisk integritet m.m.*

Proposition 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler.*

Proposition 2008/09:109 *Vissa internationella adoptionsfrågor.*

Proposition 2012/13:107 *Upphävande av kravet på sterilisering för ändrad könstillhörighet.*

Proposition 2014/15:127 *Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor.*

Proposition 2017/18:121 *Modernare adoptionsregler.*

Proposition 2017/18:155 *Modernare regler om assisterad befruktning och föräldraskap.*

Proposition 2020/21:176 *Modernare regler för bekräftelse av föräldraskap, faderskapsundersökningar och för att åstadkomma könsneutral föräldraskapspresumtion.*

Proposition 2021/22:188 *Jämlika regler om föräldraskap i internationella situationer.*

Statens offentliga utredningar och betänkanden

SOU 1936:59 *Betänkande i sexualfrågan.*

SOU 1938:13. *Betänkande angående förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd.*

SOU 1953:9. *Förslag till lagstiftning om insemination.*

SOU 1972:41. *Familj och äktenskap.*

SOU 1983:42. *Barn genom insemination.*

SOU 1984:63. *Homosexuella och samhället.*

SOU 1985:5. *Barn genom befruktning utanför kroppen, m.*

SOU 1993:98. *Partnerskap.*

1993/94:LU28. *Registrerat partnerskap m.m.*

SOU 2001:10. *Barn i homosexuella familjer.*

SOU 2003:49. *Adoption – till vilket pris?*

SOU 2007:3. *Föräldraskap vid assisterad befruktning.*

SOU 2007:16. *Ändrad könstillhörighet – förslag till ny lag.*

2008/09:CU19. *Könsneutrala äktenskap och vigselfrågor.*

SOU 2009:61. *Modernare adoptionsregler.*

SOU 2014:29. *Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor.*

SOU 2015:71. *Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU.*

SOU 2016:11. *Olika vägar till föräldraskap.*

SOU 2016:19. *Barnkonventionen blir svensk lag.*

SOU 2018:68. *Nya regler om faderskap och föräldraskap.*

SOU 2000:20 *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935 – 1975: Historisk belysning - Kartläggning – Intervjuer.*

SOU 2020:63. *Barnkonventionen och svensk rätt.*

SOU 2021:56. *Nya regler om utländska föräldraskap och adoption i vissa fall.*

SOU 2022:38. *Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv.*

Direktiv

Dir. 2021:95 *Sveriges internationella adoptionsverksamhet – lärdomar och vägen framåt.*

Departementsserien

Ds 2000:51.

Ds 2004:19.

Övrigt svenskt offentligt tryck

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, *Internationell adoption: Handbok för socialtjänsten,* 2021.

RFSU, *Assisterad befruktning 2016/2017. En del av RFSU:s Sverigeberometer,* 2017.

Skatteverket, *Registrering vid ändrad könstillhörighet,* ställningstagande 2016-05-31.

Socialstyrelsen, *Klassifikation av sjukdomar och hälsoproblem 1997,* 1996.

Socialstyrelsen, *Adoption. Handbok för socialtjänsten,* 2008.

Socialstyrelsen, *Adoption. Handbok för socialtjänsten,* 2014a.

Socialstyrelsen, *Nationella adoptioner av barn i familjehem. En kartläggning av hur socialnämnderna uppmärksammar frågan,* 2014b.

Socialstyrelsen, *Assisterad befruktning med donerade könsceller – Nationellt Kunskapsstöd*, 2016.

Socialstyrelsen, *Nationell adoption. Handbok för socialtjänsten,* 2020.

Statens medicinsk-etiska råd, *Assisterad befruktning – synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen,* 1995.

Statens medicinsk-etiska råd, *Assisterad befruktning – etiska aspekter,* 2013.

Sveriges Kommuner och Landsting, *Rekommendation om enhetlighet i landstingens och regionernas erbjudande av offentligt finansierad assisterad befruktning*, 2016 (Dnr. 16/01938).

Sveriges Kommuner och Regioner, *Rekommendation om enhetlighet i regionernas erbjudande av offentligt finansierad assisterad befruktning*, 2020 (Dnr. 20/01461).

Sveriges Kommuner och Regioner, *Rekommendation om enhetlighet i regionernas erbjudande av offentlig finansierad assisterad befruktning,* 2022 (Dnr. 22/00003).

Rättspraxis

Högsta domstolen

NJA 1930 s. 218.

NJA 1949 s. 144.

NJA 1983 s. 320.

NJA 1984 s. 319.

NJA 1989 s. 67.

NJA 1989 s. 401 I & II.

NJA 1998 s. 184.

NJA 2002 s. 425.

NJA 2005 Not N 42.

NJA 2006 s. 505.

NJA 2007 s. 684.

NJA 2015 s. 526.

NJA 2015 s. 675.

NJA 2019 s. 504.

NJA 2019 s. 969.

NJA 2020 s. 980 II.

NJA 2021 s. 437.

NJA 2021 s. 801.

NJA 2022 s. 645

Hovrätten

RH 1989:56.

RH 1996:91.

RH 1997:32.

RH 1998:103.

RH 2005:28.

RH 2016:4.

RH 2016:31.

RH 2020:3.

Svea hovrätt, dom 1992-04-13, mål nr. T 1437/91.

Göta Hovrätt, dom 2014-06-26, mål nr. T 2656-13.

Svea Hovrätt, dom 2014-10-07, mål nr. Ö 6952-14.

Svea Hovrätt, 2015-01-20, mål nr. Ö 9822-14.

Göta Hovrätt, dom 2015-10-15, mål nr. T 2134-14.

Svea Hovrätt, dom 2016-04-27, mål nr. T 7894-15.

Svea Hovrätt, dom 2016-04-27, mål nr. T 7895-15.

Svea Hovrätt, dom 2018-01-23, mål nr. T 5424-17.

Svea Hovrätt, 2018-04-26, mål nr. ÖÄ 11940-17.

Hovrätten för Västra Sverige, dom 2018-05-23, mål nr. ÖÄ 5140-17.

Svea Hovrätt, dom 2019-12-17, mål nr. ÖÄ 945-16.

Göta Hovrätt, dom 2021-10-04, mål nr. T 909-21.

Tingsrätten

Södertörns Tingsrätt, dom 2014-05-09, mål nr. Ä 7793-13.

Högsta förvaltningsdomstolen och tidigare Regeringsrätten

RÅ 1993 ref. 105.

RÅ 1995 ref. 48.

RÅ 1995 ref. 67.

RÅ 2006 not. 83.

HFD 2020 ref. 13.

Kammarrätten

Kammarrätten i Stockholm, dom 2010-02-03, mål nr. 5493-09.

Kammarrätten i Stockholm, dom 2012-12-19, mål nr. 1968-12.

Kammarrätten i Stockholm, dom 2014-01-28, mål nr. 168-14.

Kammarrätten i Göteborg, dom 2015-10-05, mål nr. 6186-14.

Kammarrätten i Göteborg, 2021-04-22, mål nr. 7200-20.

Europadomstolen

Keegan mot Irland (16969/90), 26 maj 1994.

Söderbäck mot Sverige (24484/94), 28 oktober 1998.

Jevremovic mot Serbien (3150/05), 17 juli 2007.

Emonet m.fl. mot Schweiz (39051/03), 13 december 2007.

S.H. m.fl. mot Österrike (57813/00), 3 november 2011.

Mennesson mot Frankrike (65192/11), 26 juni 2014.

Paradiso och Campanelli mot Italien (25358/12), 24 januari 2017.

Valdís Fjölnisdóttir m.fl. mot Island (71552/17), 18 maj 2021.

EU-domstolen

Mål C-506/06, *Mayr mot Bäckerei und Konditorei Gerhard Flöckner OHG*, ECLI:EU:C:2008:119.

Mål C-673/16, *Coman m.fl. mot Inspectoratul General pentru Imigrări and Ministerul Afacerilor Interne,* ECLI:EU:C:2018:385.

Mål C-490/20, *V.M.A. mot Stolichna obshtina, rayon "Pancharevo"*, ECLI:EU:C:2021:1008.

Övrigt internationellt material

Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr. 14. Om barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa (CRC/C/GC/14) 2013.

Den förklarande rapporten till 1993 års Haagkonvention (Explanatory Report on the 1993 HCCH Intercountry Adoption Convention, G. Parra-Aranguren 1994).

EU-kommissionens förslag den 7 december 2022; COM (2022) 695 final: Proposal for a council regulation on jurisdiction, applicable law, recognition of decisions and acceptance of authentic instruments in matters of parenthood and on the creation of a European Certificate of Parenthood.

Hemsidor

Adoptionscentrum: Länder
https://www.adoptionscentrum.se/ac/adoption/lander
(Granskad 2023-03-12)

Annika Hamrud: "Eftersom paret inte har sex kan tingsrätten inte följa nämndens rekommendation om barnets bästa"
https://www.dagensjuridik.se/nyheter/eftersom-paret-inte-har-sex
(Granskad 2023-03-12)

DN granskar: Barn till varje pris
https://www.dn.se/om/barn-till-varje-pris
(Granskad 2023-03-12)

HCCH:s Experts' Group on the Parentage / Surrogacy Project , Report 1 nov. 2022
https://assets.hcch.net/docs/6d8eeb81-ef67-4b21-be42-f7261d0cfa52.pdf
(Granskad 2023-03-12)

MFoF: Internationella adoptioner - kostnader

https://www.mfof.se/internationella-adoptioner/att-adoptera/adoptionsprocessen/kostnader.html
(Granskad 2023-03-12)

MFoF:s tillsynsrapport 2021: Barnens Vänner
https://www.mfof.se/download/18.e9eaab18120d9a7fa346a/1654246415056/Tillsynsrapport%202021%20-%20Barnens%20V%C3%A4nner.pdf
(Granskad 2023-03-12)

MFoF: Statistik om internationella adoptioner
https://mfof.se/sarskilda-innehallssidor/statistik/statistik-om-internationella-adoptioner.html
(Granskad 2023-03-12)

Sofia Kuno & Hans Linde: Se till att barnlösa får hjälp
https://www.gp.se/debatt/se-till-att-barnl%C3%B6sa-f%C3%A5r-hj%C3%A4lp-1.4523789
(Granskad 2023-03-12)

Litteratur

Alaattinoğlu, Daniela, *The path of the law: the establishment, abolition and remedy of involuntary sterilisation and castration in Sweden, Norway and Finland,* Department of Law, European University Institute, Florence, 2019.

Alaattinoğlu, Daniela, *Ersättning och gottgörelse för kastrering och sterilisering av transpersoner i Sverige och Norge* i Hellum, Anne & Sørlie, Anniken (red.), *Frihet, likhet og mangfold: kjønnsidentitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst,* Gyldendal, Oslo, 2021.

Alm, Erika, *"Ett emballage för inälvor och emotioner": föreställningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- & 1970-talen,* Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet, Göteborg, 2006.

Andersson, Catrine, *Hundra år av tvåsamhet: Äktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009,* Lund, Arkiv, 2011.

Andersson, Catrine & Carlström, Charlotta, *More-Than-Two-Parent Families: Displaying Legitimate Parenthood in Swedish Media,* Lambda Nordica, vol. 24, nr. 2–3, 2020, s. 81–103.

Andersson, Ulrika, *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp,* Bokbox, Lund, 2004.

Andersson, Ulrika & Wegerstad, Linnea, *Sexualbrott – kriminaliserad sexualitet eller sexualiserad kriminalitet?,* Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet, vol. 17, nr. 1, 2016, s. 3–18.

Andersson, Ulrika, *Människohandel och straffrätt: Individers utsatthet i relation till strukturer och diskurser* i Elholm, Thomas, Greve, Vagn, Asp, Petter, Bragadottir, Regnheidur, Frände, Dan & Strandbakkenm, Asbjorn (red.) *Liber amicarum et amicorum Karin Cornils – Glimt af nordisk straffrätt og straffeprosessrett*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2010.

Arvidsson, Anna, *Challenges of transnational parenthood: Exploring different perspectives of surrogacy in Sweden and India,* Uppsala universitet, Uppsala, 2019.

Arvidsson, Anna, Johnsdotter, Sara, Emmelin, Maria & Essén, Birgitta, *Being questioned as parents: An interview study with Swedish commissioning parents using transnational surrogacy,* Reproductive Biomedicine & Society Online, vol. 8, nr. 20, 2019, s. 23–31.

Asch, Adrienne, *Licensing Parents: Regulating assisted reproduction* i Cutas, Daniela & Chan, Sarah (red.), *Families - Beyond the Nuclear Ideal,* Bloomsbury Publishing Plc., London, 2012.

Bainham, Andrew, *Parentage, Parenthood and Parental Responsibility: Subtle, Elusive Yet Important Distinctions* i Bainham, Andrew, Sclater, Shelley Day & Richards, Martin (red.), *What is a Parent? A Socio-Legal Analysis,* Hart Publishing, Oxford, 1999.

Baker, Hannah & Groff, Maja, *The impact of the Hague Conventions on European family law* i Scherpe, Jens M. (red.), *European Family Law Volume I: The Impact of Institutions and Organisations on European Family Law,* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Banakar, Reza, *Merging Law and Sociology: Beyond the Dichotomies in Socio-Legal Research,* Galda und Wilch, Glienicke/Berlin, 2003.

Barker, Nicola, *Sex and the Civil Partnership Act: The future of (non) conjugality?,* Feminist Legal Studies, vol. 14, nr. 2, 2006, s. 241–259.

Bergenheim, Åsa & Lennerhed, Lena, *Inledning* i Bergenheim, Åsa & Lennerhed, Lena (red.), *Seklernas sex: bidrag till sexualitetens historia,* Carlssons, Stockholm, 1997.

Berglund, Kerstin, *Den kvinnliga rätten vid sitt första skifte* i Jareborg, Nils (red.), *De Lege – Elsa Eschelsson: ad studium et ad laborem incitavit,* Årsbok, Juridiska fakulteten i Uppsala, årgång 7, Iustus förlag, Uppsala, 1997.

Bernitz, Ulf & Kjellgren, Anders, *Europarättens grunder,* 6 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2018.

Bladini, Moa, *I objektivitetens sken - en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål,* Makadam, Göteborg, 2013.

Bleiklie, Ivar, *Legislation for Protection: Why Norway designed restrictive policies in the field of ART* i Bleiklie, Ivar, Goggin, Malcolm L. & Rothmayr, Christine (red.), *Comparative Biomedical Policy: Governing assisted reproductive technologies,* Routledge, New York, 2004.

Bogdan, Michael, *HD om erkännande i Sverige av utomlands genomfört arrangemang avseende surrogatmoderskap*, Svensk juristtidning, vol. 7, 2019, s. 700–704.

Bogdan, Michael & Hellner, Michael, *Svensk internationell privat- och processrätt,* 9 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2020.

Boréus, Kristina, *Samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* i Boréus, Kristina & Bergström, Göran (red.), *Textens mening och makt,* Studentlitteratur, Lund, 2018.

Boyd, Susan B., *Gendering Legal Parenthood: Bio-genetic Ties, Intentionality and Responsibility,* The Windsor Yearbook of Access to Justice, vol. 25, nr. 1, 2007, s. 63–94.

Boyd, Susan B., *Motherhood and Law: Constructing and Challenging Normativity* i Davies, Margaret & Munro, Vanessa E. (red.), *The Ashgate Research Companion to Feminist Legal Studies,* Ashgate Publishing, Farnham, 2013.

Boyd, Susan B., *Equality: An Uncomfortable Fit in Parenting Law* i Leckey, Robert (red.), *After Legal Equality: Family, Sex, Kinship,* Routledge, Abingdon, 2015.

Brækhus, Hege, *Diskriminering i private og personlige relasjoner* i Svensson, Eva-Maria, Andersson, Ulrika, Brækhus, Hege, Burman, Monica, Hellum, Anne, Jørgensen, Stine & Pylkkänen, Anu (red.), *På vei: kjønn og rett i Norden,* Makadam, Göteborg, 2011.

Bremer, Signe, *Kroppslinjer: kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering,* 2. Uppl. Makadam, Göteborg, 2017.

Broberg, Gunnar & Tydén Mattias, *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige,* 2 uppl., Dialogos, Stockholm, 2005.

Brännström, Leila, *Förrättsligande: en studie av rättens risker och möjligheter med fokus på patientens ställning,* Bokbox, Malmö, 2009.

Brännström, Leila, *Rättens återgång och återkomst?,* Retfærd, vol. 4, nr. 131, 2010, s. 15–40.

Burman, Monica, *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet,* Iustus, Uppsala, 2007.

Burman, Monica, *Kön, makt och diskurser i straffrätten* i Svensson, Eva-Maria, Andersson, Ulrika, Brækhus, Hege, Burman, Monica, Hellum, Anne, Jørgensen, Stine & Pylkkänen, Anu (red.), *På vei: kjønn og rett i Norden,* Makadam, Göteborg, 2011.

Burr, Vivien, *Social Constructionism,* 3 uppl., Routledge, London, 2015.

Burrell, Riita, *Assisted Reproduction in the Nordic Countries: A comparative study of policies and regulation,* Nordisk kommitté för bioetik, Köpenhamn, Nordiska Ministerrådet, 2006.

Butler, Judith, Lindeqvist, Karin & Rosenberg, Tiina, *Genus Ogjort: kropp, begär och möjlig existens,* Norstedts akademiska förlag, Stockholm, 2006.

Butler, Judith, *Genustrubbel: Feminism och identitetens subversion,* Daidalos, Göteborg, 2007.

Butler, Judith, Rosenberg, Tiina & Lindeqvist, Karin, *Könet brinner!: texter,* Natur och kultur, Stockholm, 2005.

Bäck-Wiklund, Margareta, *Familj och modernitet* i Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas (red.), *Nätverksfamiljen,* Natur & Kultur, Stockholm, 2012.

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva, *Diskursanalys i praktiken,* Liber, Malmö, 2007.

Calleman, Catharina, *Befolkningskriserna och arbetsrätten* i Burman, Monica & Gunnarsson, Åsa (red.), *Familjeföreställningar: om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning,* Iustus, Uppsala, 2001.

Carbin, Maria, Harjunen, Hannele & Kvist, Elin, *(In)appropriate Mothers - Policy discourses on fertility treatment for lesbians in Denmark, Finland and Sweden* i Takács, Judith & Kuhar, Roman (red.), *Doing Families: Gay and Lesbian Family Practices,* Peace Institute Publications, Ljubljana, 2011.

Coester-Waltjen, Dagmar, *The impact of the European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights on European family law* i Scherpe, Jens M. (red.), *European Family Law Volume I: The Impact of Institutions and Organisations on European Family Law,* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Cook, Rachel, *Donating Parenthood: Perspectives on Parenthood from Surrogacy and Gamete Donation* i Bainham, Andrew, Day Sclater, Shelley & Richards, Martin (red.), *What is a Parent? A Socio-Legal Analysis,* Hart Publishing, Oxford, 1999.

Cutas, Daniela, *On triparenting. Is having three committed parents better than having only two?,* Journal of Medical Ethics, vol. 37, nr. 12, 2011, s. 735–738.

Cutas, Daniela & Bortolotti, Lisa, *Natural versus Assisted Reproduction: In Search of Fairness,* Studies in Ethics, Law, and Technology, vol. 4, nr. 1, 2010, s. 1–18.

Cutas, Daniela & Smajdor, Anna, *Artificial gametes and the ethics of unwitting parenthood,* Journal of Medical Ethics, vol. 40, nr. 11, 2014, s. 748–751.

Cutas, Daniela & Smajdor, Anna, *Will Artificial Gametes End Infertility?,* Health Care Analysis, vol. 23, nr. 2, 2015, s. 134–147.

Dackling, Martin, *Istället för äktenskap? Att driva jordbruk tillsammans med syskon i 1900-talets Sverige,* Nordic Academic Press, Lund, 2018.

Dahl, Ulrika, *Not Gay as in Happy, but Queer as in Fuck You,* Lambda Nordica, vol. 19, nr. 3–4, 2014, s. 143–168.

Dahl, Ulrika, *Becoming fertile in the land of organic milk: Lesbian and queer reproductions of femininity and motherhood in Sweden,* Sexualities, vol. 21, nr. 7, 2017, s. 1021–1038.

Dahl, Ulrika, *Precarious labourers of love: Queer kinship, reproductive labour and biopolitics* i Griffin, Gabriele & Leibetseder, Doris (red.), *Bodily Interventions and Intimate Labour: Understanding Bioprecarity,* Manchester University Press, Manchester, 2020.

Dahl, Ulrika & Andreassen, Rikke, *Donors we choose: race, nation and the biopolitics of (queer) assisted reproduction in Scandinavia,* BioSocieties, 2021.

Dahl, Ulrika & Björklund, Jenny, *Editorial: A Decade with lambda nordica,* Lambda Nordica, vol. 25, nr. 1, 2020, s. 7–24.

Dahl, Ulrika & Gunnarsson Payne, Jenny, *Introduction: (Re)thinking queer kinship and reproduction,* Lambda Nordica, vol. 19, nr. 3–4, 2014, s. 11–28.

Dane, Louise, *Barnets bästa* i Åhman, Karin, Leviner, Pernilla & Zillén, Kavot, *Barnkonventionen i praktiken: rättsliga utmaningar och möjligheter,* Norstedts juridik, Stockholm, 2020.

Davidoff, Leonore, *"Old Husbands' Tales": Offentligt och privat i feministisk historia,* Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 2, 2001, s. 5–25.

Davies, Margaret, *Delimiting the Law: 'Postmodernism' and the Politics of Law,* Pluto Press, London, 1996.

Davies, Margaret, *Asking the Law Question: The Dissolution of Legal Theory,* 2 uppl., Lawbook Co, Pyrmont, NSW, 2002.

Davies, Margaret, *Beyond Unity* i Munro, Vanessa & Stychin, Carl F. (red.), *Sexuality and the Law: Feminist Engagements,* Routledge Cavendish, Abingdon, 2007.

Davies, Margaret, *Legal Pluralism* i Cane, Peter & Kritzer, Herbert M. (red.), *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research,* Oxford University Press, Oxford, 2010.

Davies, Margaret, *Feminism and the Idea of Law,* feminists@law, vol. 1, nr. 1, 2011.

Davies, Margaret, *Law's Truth and the Truth About Law: Interdisciplinary Refractions* i Davies, Margaret & Munro, Vanessa E (red.), *The Ashgate Research Companion to Feminist Legal Studies,* Ashgate Publishing, Farnham, 2013.

Day Sclater, Shelley, Bainham, Andrew & Richards, Martin, *Introduction* i Bainham, Andrew, Day Sclater, Shelley & Richards, Martin (red.), *What is a Parent? A Socio-Legal Analysis,* Hart Publishing, Oxford, 1999.

De Baere, Geert & Gutman, Kathleen, *The impact of the European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights on European family law* i Scherpe, Jens M. (red.), *European Family Law Volume I: The Impact of Institutions and Organisations on European Family Law,* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Diduck Alison & Kaganas, Felicity, *Family Law, Gender and the State: Textes, Cases, and Materials,* 2 uppl., Hart, Oxford, 2006.

Edenheim, Sara, *Begärets lagar: moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi,* Symposion, Eslöv, 2005.

Edenheim, Sara, *No Kin: Between the Reproductive Paradigm and Ideals of Community,* Lamdba Nordica, vol. 24, nr. 2–3, 2020, s. 29–52.

Ewald, François, *Norms, Discipline, and the Law,* Representations, vol. 30, nr. 1, 1990, s. 138–161.

Fenton-Glynn, Claire, *Adoption in a European perspective* i Scherpe, Jens M. (red.), *European Family Law Volume III: Family Law in a European Perspective,* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Ferrer-Riba, Josep, *Parental responsibility in a European perspective* i Scherpe, Jens M. (red.), European Family Law Volume III: Family Law in a European Perspective, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Fineman, Martha Albertson, *The Neutered Mother, the Sexual Family, and Other Twentieth Century Tragedies,* Routledge, New York, 1995.

Fineman, Martha Albertson, *The sexual family* i Fineman, Martha Albertson, Jackson, Jack E. & Romero, Adam P. (red.), *Feminist and Queer Legal Theory: Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations,* Ashgate, Farnham, 2009.

Fineman, Martha Albertson, *Introduction* i Fineman, Martha Albertson & Thomadsen, Nancy Sweet (red.), *At the Boundaries of Law: Feminism and Legal Theory,* Routledge, New York, 2013.

Fitzpatrick, Peter, *Foucault's other law* i Golder, Ben (red.), *Re-reading Foucault,* Routledge, Abingdon, 2013.

Forsman, Maria, *Rättsliga ingripanden vid föräldrars våld och övergrepp mot barn,* Norstedts juridik, Stockholm, 2013.

Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi,* Cavefors, Staffanstorp, 1972.

Foucault, Michel, *Sexualitetens historia: Bd 1 Viljan att veta,* Daidalos, Göteborg, 2002.

Foucault, Michel, "*Society Must be Defended": Lectures at the Collège de France, 1979-76,* Picador, New York, 2003.

Friðriksdóttir, Hrefna*, The Nordic Model: Same-Sex Families in Love and Law* i Gallo, Daniele, Paladini, Luca & Pustorino, Pietro (red.), *Same-Sex Couples before National, Supranational and International Jurisdictions,* Springer, Heidelberg, 2014.

Friðriksdóttir, Hrefna, *Nordic family law: new framework – new fatherhoods* i Eydal, Guðný Björk, & Rostgaard, Tine (red.), *Fatherhood in the Nordic Welfare States: Comparing Care Policies and Practices,* Policy Press, Bristol, 2015.

Garland, Jameson, *On Science, Law, and Medicine: The case of gender-"normalizing" interventions on children who are diagnosed as different in sex development,* Department of Law, Uppsala University, Uppsala, 2016.

Garland, Jameson, *A Role for Critical Legal Theory in Swedish Family Law?* i Singer, Anna, Brattström, Margareta & Jänterä-Jareborg, Maarit, *För barns bästa: vänbok till Anna Singer,* Iustus förlag, Uppsala, 2017.

Golder, Ben & Fitzpatrick, Peter, *Foucault's Law,* Routledge, Abingdon, 2009.

Gondouin, Johanna, *Gay Fathers, Surrogate Mothers, and the Question of the Human: A Postcolonial Feminist Analysis of Emotions in Barn till varje pris?,* Lambda Nordica, vol. 19, nr. 3–4, 2014, s. 109–139.

Gonzalez-Salzberg, Damian A., *Sexuality and Transsexuality under the European Convention on Human Rights: A Queer Reading of Human Rights Law,* Hart Publishing, Oxford, 2019.

Grahn-Farley, Maria, *Barnkonventionen: en kommentar,* Studentlitteratur, Lund, 2019.

Granström, Görel & Åström, Karin, *Lifecycle of a Hate Crime: Country Report for Sweden* i Edström, Örjan, Lindholm, Johan & Mannelqvist, Ruth (red.), *Jubileumsskrift till Juridiska institutionen 40 år,* Umeå universitet, Umeå, 2017.

Gunnarsson, Åsa, *Familjen – genusforskningens utmaning* i Burman, Monica & Gunnarsson, Åsa, *Familjeföreställningar: om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning,* Iustus, Uppsala, 2001.

Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria, *Genusrättsvetenskap,* Studentlitteratur, Lund, 2009.

Gunnarsson, Åsa, Svensson, Eva-Maria, Käll, Jannice & Svedberg, Wanna, *Genusrättsvetenskap,* 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Gunnarsson Payne, Jenny, *Grammars of Kinship: Biological Motherhood and Assisted Reproduction in the Age of Epigenetics,* Signs: Journal of Women in Culture and Society, vol. 41, nr. 3, 2016, s. 483–506.

Gunnarsson Payne, Jenny & Erbenius, Theo, *Conceptions of transgender parenthood in fertility care and family planning in Sweden: from reproductive rights to concrete practices,* Anthropology & medicine, vol. 25, nr. 3, 2018, s. 329–343.

Gunnarsson Payne, Jenny & Korolczuk, Elzbieta & Mezinska, Signe, *Surrogacy relationships: a critical interpretative review,* Uppsala Journal of Medical Sciences, vol. 125, nr. 2, 2020, s. 183–191.

Gustafsson, Håkan, *Rättens polyvalens: en rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet,* Sociologiska institutionen, Lunds universitet, 2002.

Gustafsson, Håkan, *Dissens: om det rättsliga vetandet,* 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2021.

Gustavson, Malena*, Till tygellöst leverne: En bisexuell kritik av tvåsamhetens hegemoni,* Lambda Nordica, vol. 7, nr. 1–2, 2001, s. 12–25.

Gustavson, Malena, *Blandade känslor: bisexuella kvinnors praktik och politik,* Kabusa Böcker, Göteborg, 2006.

Hagren Idevall, Karin, *"Politiskt korrekt" och normalisering av rasism: En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält,* Språk och stil, vol. 24, 2014, s. 101–130.

Harding, Rosie, *(Re)inscribing the heteronormative family: Same-sex relationships and parenting 'after equality'* i Leckey, Robert (red.), *After Legal Equality: Family, Sex, Kinship,* Routledge, Abingdon, 2015.

Hart, Linda, *Relational Subjects: Family Relations, Law and Gender in the European Court of Human Rights,* Faculty of Social Sciences, University of Helsinki, 2016.

Hellner, Michael, *Erkännande av utländska surrogatarrangemang,* Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet, vol. 20, nr. 20, 2019, s. 433–447.

Hellum, Anne & Sørlie, Annike, *Innledning,* i Hellum, Anne & Sørlie, Anniken (red.), *Frihet, likhet og mangfold: kjønnsidentitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst,* Gyldendal, Oslo, 2021.

Herring, Jonathan, *Making family law less sexy…and more careful* i Leckey, Robert (red.), *After Legal Equality: Family, Sex, Kinship,* Routledge, Abingdon, 2015.

Hirdman, Yvonne, *Genus: Om det stabilas föränderliga former,* 2 uppl., Liber, Malmö, 2003.

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik,* 4 uppl., Carlsson, Stockholm, 2010.

Hollander, Anna, *Har "barnets bästa" något innehåll som rättslig tolkningsprincip?* i Singer, Anna, Brattström, Margareta & Jänterä-Jareborg, Maarit, *För barns bästa: vänbok till Anna Singer,* Iustus förlag, Uppsala, 2017.

Howarth, David, *Discourse,* Open University Press, Buckingham, 2000.

Hunt, Alan, *Encounters with Juridical Assemblages: Reflections on Foucault, Law and the Juridical* i Golder, Ben (red.), *Re-reading Foucault: on Law, Power and Rights,* Routledge, Abingdon, 2013.

Hunter, Rosemary, *Contesting the Dominant Paradigm: Feminist Critiques of Liberal Legalism* i Davies, Margaret & Munro, Vanessa (red.), *The Ashgate Research Companion to Feminist Legal Theory,* Ashgate, Farnham, 2013.

Hübinette, Tobias, *Internationell adoption, en cynisk människohandel* i Ramberg, Ingrid (red.), *Blod och andra band: Om identitet, tillhörighet och konsten att vara människa,* Botkyrka, Mångkulturellt Centrum, Tumba, 2004.

Hübinette, Tobias, *Bilaga I: Sverige som adoptionsland och adopterade som migranter* i Hübinette, Tobias & Tigervall, Carina, *Adoption med förhinder: Samtal med*

adopterade och adoptivföräldrar om vardagsrasism och etnisk identitet, Mångkulturellt centrum, Tumba, 2008.

Hydén, Håkan, *Normvetenskap,* Sociologiska institutionen, Lunds universitet, 2002.

Johnson, Martin, *A Biomedical Perspective on Parenthood* i Bainham, Andrew, Day Sclater, Shelley & Richards, Martin (red.), *What is a Parent? A Socio-Legal Analysis,* Hart Publishing, Oxford, 1999.

Jonsson, Elin & Mägi, Erik, *Ändrad könstillhörighet och rättsligt föräldraskap,* Juridisk Publikation, nr. 2, 2021, s. 273–305.

Jonsson Malm, Carolina, *Att plantera ett barn: Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik,* Historiska institutionen, Lunds universitet, 2011.

Ketscher, Kirsten, *Relationsret - en ny retsvidenskabelig optik? Fra ægteskabs- og familieret mod en inkluderende relationsret* i Retfærd: Nordisk Juridisk Tidsskrift, vol. 35, nr. 1/136, 2012, s. 81–98.

Kleineman, Jan, *Rättsdogmatisk metod* i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära,* 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Kling, Sofia, *"Med känsla för det ansvar som påvilar mig använder jag därför condom": barnbegränsning, sexualitet och genus i den svenska 1930-talsfamiljen* i Rosenbeck, Bente & Sanders, Hanne (red.), *Det politiska äktenskapet: 400 års historia om familj och reproduktion,* Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Stockholm, 2010.

Lacey, Nicola, *Unspeakable Subjects,* Hart Publishing, Oxford, 1998.

LaFollette, Hugh, *Licensing Parents,* Philosophy and Public Affairs, vol. 9, nr. 2, 1980, s. 182–197.

Leckey, Robert*, Introduction: After Legal Equality* i Leckey, Robert (red.), *After Legal Equlity,* Routhledge, Taylor & Francis Group, Abdingdon, Oxon, 2015.

Leckey, Robert, *One Parent, Three Parents: Judges and Ontario's All Families Are Equal Act, 2016,* International Journal of Law, Policy and the Family, vol. 33, nr. 3, 2019, s. 298–315.

Leviner, Pernilla, *Kärnfamiljsideal och fri familjebildning - oförenliga utvecklingsspår i den svenska familjerätten?,* Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet, nr. 3, 2016, s. 625–642.

Lie, Merete & Spilker, Kristin, *Assistert befruktning og nye familier* i Rosenbeck, Bente & Sanders, Hanne (red.), *Det politiska äktenskapet: 400 års historia om familj och reproduktion,* Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Stockholm, 2010.

Liljestrand, Petra. *Rhetoric and reason: Donor insemination politics in Sweden,* University of California, San Francisco, 1990.

Lindgren, Cecilia, *En riktig familj: Adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917–1975,* Carlssons Bokförlag, Stockholm, 2006.

Lindgren, Cecilia*, Internationell adoption i Sverige: politik och praktik från sextiotal till nittiotal,* Myndigheten för internationella adoptionsfrågor, Stockholm, 2010.

Lindgren, Cecilia, *Time for Good Parenthood: A Study of Intercountry Adoption Assessment in Sweden* i Sparrman, Anna, Westerling, Allan, Lind, Judith & Dannesboe, Karen Ida (red.), *Doing Good Parenthood: Ideals and Practices of Parental Involvement*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016.

Lotz, Mianna, *The Two-Parent Limitation in ART Parentage Law: Old-Fashioned Law for New-Fashiones Families* i Cutas, Daniela & Chan, Sarah (red.), *Families: Beyond the Nuclear Ideal,* Bloomsbury Academic, London, 2012.

Lundqvist, Åsa, *Familjen i den svenska modellen,* Boréa, Umeå, 2007.

Lundström, Karin, *Jämlikhet mellan kvinnor och män i EG-rätten: En feministisk analys,* Iustus, Uppsala, 1999.

Madsen, Helle B. *Health Law as a Legal Discipline* i Rynning, Elisabeth & Hartlev, Mette (red.), *Nordic Health Law in a European Context: Welfare State Perspectives on Patients' Rights and Biomedicine,* Liber, Malmö, 2011.

Malmquist, Anna, *Pride and Prejudice: Lesbian Families in Contemporary Sweden,* LiU-tryck, Linköping, 2015.

Malmquist, Anna, Hydén, Margareta & Zetterqvist Nelson, Karin, *Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer* i Bäck-Wiklund, Margareta &

Johansson, Thomas (red.), *Nätverksfamiljen,* 2 uppl., Natur & Kultur, Stockholm, 2012.

Malmquist, Anna & Spånberg Ekholm, Alexander, *Swedish Gay Men's Pursuit of Fatherhood: Legal Obstacles and Strategies for Coping With Them,* Lambda Nordica, vol. 24, nr. 2–3, 2020, s. 53–80.

Mamo, Laura, *Queering Reproduction: Achieving Pregnancy in the Age of Technoscience,* Duke University Press, Durham, N.C., 2007.

Mannelqvist, Ruth, *Efterlevandepensioner och familjen – tillbaka till framtiden*? i Burman, Monica & Gunnarsson, Åsa (red.), *Familjeföreställningar: om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning,* Iustus, Uppsala, 2001.

Mansell, Wade, *A Critical Introduction to Law,* 4 uppl., Routledge, London, 2015.

Martiny, Dieter, *The impact of the EU private international law instruments on European family law* i Scherpe, Jens M. (red.), *European Family Law Volume I: The Impact of Institutions and Organisations on European Family Law*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Mattsson, Titti, *Barnet som subjekt och aktör: en rättslig studie om barn i familjehem,* Iustus, Uppsala, 2006.

McCandless, Julie, *The Role of Sexual Partnership in UK Family Law: The Case of Legal Parenthood* i Cutas, Daniela & Chan, Sarah (red.), *Families: Beyond the Nuclear Ideal,* Bloomsbury Academic, London, 2012.

McCandless, Julie & Sheldon, Sally, *The Human Fertilisation and Embryology Act (2008) and The Tenacity of the Sexual Family Form,* Modern Law Review, vol. 73, nr. 2, 2010, s. 175–207.

McCandless, Julie & Sheldon, Sally, *Genetically challenged: The determination of legal parenthood in assisted reproduction* i Freeman, Tabitha, Graham, Susanna, Ebtehaj, Fatemeh & Richards, Martin (red.), *Relatedness in Assisted Reproduction: Families, Origins and Identities,* Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Melhuus, Marit, *Problems of conception: Issues of Law, Biotechnologies and Kinship,* Berghahn Books, New York, 2012.

Millbank, Jenni, *Reproductive Outsiders - The Perils and Disruptive Potential of Reproductive Coalitions* i Leckey, Robert & Brooks, Kim (red.), *Queer Theory: Law, Culture, Empire,* Routledge, London, 2010.

Monk, Daniel, *Sexuality and children post-equality* i Leckey, Robert (red.), *After Legal Equality: Family, Sex, Kinship,* Routledge, Abingdon, 2015.

Monk, Daniel, *'Inheritance Families of Choice'? Lawyers' reflections on gay and lesbian wills,* Journal of Law and Society, vol. 43, nr. 2, 2016, s. 167–194.

Moring, Anna, *Underliga familjenormer i Norden,* NIKK MAGASIN, nr. 1, 2011, s. 26–27.

Moring, Anna, *Oudot perheet: Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa,* Unigrafia, Helsinki, 2013.

Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan,* Omtr., Nya Doxa, Nora, 1997.

Mägi, Erik & Zimmermann, Lina-lea, *Stjärnfamiljejuridik,* Gleerups utbildning, Malmö, 2015.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, *The Reform of Sex Crime Law and the Gender-Neutral Subject* i Svensson, Eva-Maria, Pylkkänen, Anu & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (red.), *Nordic Equality at a Crossroads: Feminist Legal Studies Coping With Difference,* Ashgate, Aldershot, 2004.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Honkatukia, Päivi, & Ruuskanen, Minna, *Legal texts as discourses* i Gunnarsson, Åsa, Svensson, Eva-Maria & Davies, Margaret (red.), *Exploiting the Limits of Law: Swedish Feminism and the Challenge to Pessimism,* Ashgate, Aldershot, 2007.

Nordborg, Gudrun, *Rätten att föda,* Kvinnovetenskaplig tidskrift, vol. 7, nr. 4, 1986, s. 21–32.

Nordborg, Gudrun, *Läkarmakten över moderskapet,* Retfærd, vol. 14, nr. 1, 1991, s. 75–90.

Nordborg, Gudrun, *Konstruktioner av moderskap och faderskap: genom reproduktionsteknologin och i rätten* i Nordborg, Gudrun (red.), *13 kvinnoperspektiv på rätten,* Iustus, Uppsala, 1995.

Nordqvist, Petra, *Önskat och oönskat föräldraskap: kön och sexualitet i svensk lagstiftningshistoria om insemination,* Lambda Nordica, vol. 11, nr. 1–2, 2006, s. 30–46.

Nordqvist, Petra, *Feminist heterosexual imaginaries of reproduction: Lesbian conception in feminist studies of reproductive technologies*, Feminist theory, Vol. 9, nr. 3, 2008, s. 273–292

Nordqvist, Petra & Smart, Carol, *Relative Strangers: Family Life, Genes and Donor Conception,* Palgrave Macmillian, Basingstoke, 2014.

Nousiainen, Kevät, Holli, Anne Maria, Kantola, Johanna, Saari, Milja & Hart, Linda, *Theorizing gender equality: perspectives on power and legitimacy,* Social Politics, vol. 20, nr. 1, 2013, s. 41–64.

Nousiainen, Kevät & Niemi-Kiesiläinen, Johanna, *Introductory Remarks on Nordic Law and Gender Identities* i Nousiainen, Kevät, Gunnarsson, Åsa, Lundström, Karin & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (red.), *Responsible Selves: Women in the Nordic Legal Culture,* Ashgate, Aldershot, 2001.

Nyström, Katarina, *Att göra det politiska personligt: Lämpliga och önskvärda föräldrar i socialtjänstens utredningar av samkönad närståendeadoption,* Tidskrift för genusvetenskap, vol. 39, nr. 1, 2018, s. 73–94.

Ohrlander, Kajsa, *I barnens och nationens intresse: socialliberal reformpolitik 1903–1930,* Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1992.

Olsen, Frances, *Constitutional Law: Feminist Critiques of the Public/Private Distinction,* Constitutional Commentary, vol. 10, nr. 2, 1993, s. 319–327.

Palmblad, Eva, *Den disciplinerade reproduktionen: Abort- och steriliseringspolitikens dolda dagordning,* Carlssons Bokförlag, Stockholm, 2000.

Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation,* Fritze, Stockholm, 1995.

Pylkkänen, Anu, *Liberal family law in the making: Nordic and European harmonisation,* Feminist Legal Studies, vol. 15, nr. 3, 2007, s. 289–306.

Pylkkänen, Anu, *Regleringen av nära relationer: en fråga om sexualitet eller omsorg?* i Svensson, Eva-Maria, Andersson, Ulrika, Brækhus Hege, Burman Monica,

Hellum, Anne, Jørgensen, Stine & Pylkkänen, Anu (red.), *På Vei: kjønn og rett i Norden,* Makadam Förlag, Göteborg, 2011.

Pylkkänen, Anu, *Beyond Marriage,* Suomen antropologi, vol. 1, 2012, s. 44–49.

Pylkkänen, Anu & Wennberg, Lena, *Intersektionalitet i rätten: en metod för att synliggöra det osynliggjorda,* Retfærd, vol. 3, nr. 138, 2012, s. 12–28.

Ramberg, Christina & Malmström, Åke, *Malmströms civilrätt,* 26 uppl., Liber, Stockholm, 2020.

Riggs, Damien W. & Peel, Elizabeth*, Critical kinship studies: an introduction to the field,* Palgrave Macmillan, London, 2016.

Roach, Thomas J., *Sense and Sexuality: Foucault, Wojnarowicz, and Biopower,* Nebula: A Journal of Multidisciplinary Scholarship, vol. 6, nr. 3, 2009, s. 155–173.

Robson, Ruthann, *Assimilation, Marriage, and Lesbian Liberation,* Temple Law Review, vol. 75, nr. 4, 2002, s. 709–820.

Robson, Ruthann, *Reinscribing Normality: The Politics of Transgender Marriage* i Stryker, Susan & Aizura, Aren Z. (red.), *The Transgender Studies Reader 2,* Routledge, New York, 2013.

Robson, Ruthann, *Sexuality and Law vol. I-III,* Ashgate Publishing, Farnham*,* 2011.

Rose, Nikolas & Valverde, Mariana, *Governed By Law?,* Social & Legal Studies, vol. 7, nr. 4, 1998, s. 541–551.

Rosenbeck, Bente, *Ægteskab og familie: fremtidige perspektiver* i Rosenbeck, Bente & Sanders, Hanne (red.), *Det politiska äktenskapet: 400 års historia om familj och reproduktion,* Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, Stockholm, 2010.

Rosenbeck, Bente, *I Foucaults fodspor,* Kvinder, Køn & Forskning, nr. 1/2, 2014, s. 94–101.

Runcis, Maija, *Steriliseringar i folkhemmet,* Ordfront, Stockholm, 1998.

Rydström, Jens, *Tvåsamhetens brunn: registrerat partnerskap i Norden* i Kulick, Don (red.), *Queersverige,* Natur och Kultur, Stockholm, 2005.

Rynning, Elisabeth, *Samtycke till medicinsk vård och behandling: en rättsvetenskaplig studie,* Iustus förlag, Uppsala, 1994.

Rynning, Elisabeth, *Mänskliga rättigheter och biomedicin – om Europarådets konvention och svensk rätt* i Jareborg, Nils (red.), *De Lege – Elsa Eschelsson: ad studium et ad laborem incitavit,* Årsbok, Juridiska fakulteten i Uppsala, årgång 7, Iustus förlag, Uppsala, 1997.

Rynning, Elisabeth & Hartlev, Mette, *Nordic Health Law in a European Context: Welfare State Perspectives on Patients' Rights and Biomedicine,* Liber, Malmö, 2011.

Ryrstedt, Eva, *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer,* Svensk Juristtidning, nr. 5/6, 2003, s. 554–576.

Saldeen, Åke, *Barn- och föräldrarätt,* 7 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2013.

Sandén, Ulrika, *Sekretess och tystnadsplikt inom offentlig och privat hälso- och sjukvård: ett skydd för patientens personliga integritet,* Iustus förlag, Uppsala, 2012.

Scherpe, Jens M., *The Present and Future of European Family Law: Volume IV of European Family Law,* Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Schiratzki, Johanna, *Some reflections on the principle of the best interests of the child – in the light of normality and exceptions,* International Family Law, Policy and Practice, vol. 1, nr. 1, 2013, s. 8–13.

Schiratzki, Johanna, *Barnrättens grunder,* 7 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2019.

Sayed, Mosa, *Svensk och Islamisk familjerätt: en jämförelse,* Juridisk Publikation, nr. 2, 2010, s. 201–234.

Semanda, Freya, *Kønsstereotyper i den retlige regulering af forældre-barn relationer,* Retfaerd, vol. 39, nr. 3/154, 2016, s. 7–16.

Semanda, Freya, *Normbrydende forældre-barn relationer i retlig belysning,* Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet, 2017.

Singer, Anna, *Föräldraskap i rättslig belysning,* Iustus, Uppsala, 2000.

Singer, Anna, *En, två, ett par eller flera? Föräldraskap i det 21:a århundradet,* Svensk Juristtidning, nr. 4, 2002, s. 377–389.

Singer, Anna, *Barns rätt till två föräldrar - en överspelad grundregel?,* Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet, vol. 10, nr. 2, 2009, s. 411–429.

Singer, Anna, *Barnets bästa: Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle,* 7 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2019.

Smart, Carol, *Feminism and the Power of Law,* Routledge, London, 1989.

Smart, Carol, *Reflection,* Feminist Legal Studies, vol. 20, nr. 2, 2012, s. 161–165.

Spade, Dean, *Normal Life: Administrative violence, critical trans politics, and the limits of law,* rev. uppl., Duke University Press, Durham, 2015.

Stang Dahl, Tove (red.), *Kvinnerett I & II,* Universitetsforlaget, Oslo, 1985.

Stoll, Jane, *Swedish donor offspring: and their legal right to information,* Uppsala universitet, Uppsala, 2008.

Stoll, Jane, *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood. Swedish Law in a Comparative Context,* Juridiska institutionen, Uppsala universitet, 2013.

Stoll, Jane, *Assisted Reproduction and the Child's Right to Know His or Her Origins: Sweden's Response to its International Law Obligations and New Challenges raised by Surrogacy* i Diduck, Alison, Peleg, Noam &Reece, Helen (red.), *Law in Society: Reflections on Children, Family, Culture and Philosophy: Essays in Honor of Michael Freeman,* Brill Nijhoff, Leiden, 2015a.

Stoll, Jane, *Establishing legal parenthood after surrogacy arrangements: discriminatory effects of the Swedish family law rules* i Kaiafa-Gbandi, Maria, Kounougeri-Manoledaki, Efi och Symeonidou-Kastanidou, Elissavet (red.), *Assisted reproduction in Europe: Social, ethical and legal issues,* Sakkoulas Publications, Athens Thessaloniki, 2015b.

Surtees, Nicola & Bremner, Philip, *Gay and Lesbian Collaborative Co-Parenting in New Zealand and the United Kingdom: 'The Law Doesn't Protect the Third Parent',* Social & Legal Studies, vol. 29, nr. 4, 2020, s. 507–526.

Svedberg, Wanna, *Ett (o)jämställt transportsystem i gränslandet mellan politik och rätt: en genusrättsvetenskaplig studie av rättslig styrning för jämställdhet inom vissa samhällsområden,* Bokbox, Malmö, 2013.

Svensson, Eva-Maria, *Genus och rätt: en problematisering av föreställningen om rätten,* Iustus, Uppsala, 1997.

Svensson, Eva-Maria, *Boundarywork in legal scholarship* i Gunnarsson, Åsa, Svensson, Eva-Maria & Davies, Margaret (red.), *Exploiting the Limits of Law: Swedish feminism and the challenge to pessimism,* Ashgate, Aldershot, 2007.

Svensson, Eva-Maria, *Formering och transformering av et kunskapsfält* i Svensson, Eva-Maria, Andersson, Ulrika, Brækhus, Hege, Burman, Monica, Hellum, Anne, Jørgensen, Stine & Pylkkänen, nu (red.), *På vei - Kjønn og rett i Norden,* Makadam förlag, Göteborg, 2011.

Svensson, Eva-Maria, *Genusrättsvetenskap och juridiska metoder* i Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära,* Studentlitteratur, Lund, 2013.

Svensson, Eva-Maria, *De lege interpretata – om behovet av metodologisk reflektion,* Juridisk Publikation, Jubileumsnummer, 2014, s. 211–228.

Svensson, Eva-Maria, *Genusrättsvetenskap och juridiska metoder* i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära,* 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Svensson, Eva-Maria & Pylkkänen, Anu, *Contemporary Challenges in Nordic Feminist Legal Studies* i Svensson, Eva-Maria, Pylkkänen, Anu & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (red.), *Nordic Equality at a Crossroads: Feminist Legal Studies Coping With Difference,* Ashgate, Aldershot, 2004.

Swennen, Frederik, *Un-Coupling Family Law: The Legal Recognition and Protection of Adult Unions Outside of Conjugal Coupledom,* Feminist Legal Studies, vol. 28, nr. 1, 2020, s. 39–60.

Sverdrup, Tone, *The changing concept of "family" and challenges for family law in the Nordic countries* i Scherpe, Jens M. (red.), European Family Law Volume II: The Changing Concept of 'Family' and Challenges for Domestic Family Law, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Sörgjerd, Caroline, *Rätten att bli förälder: en analys av reglerna om assisterad befruktning och adoption,* Svensk Juristtidning, nr. 8, 2012, s. 675–707.

Sørlie, Anniken, *Tvungen identitet - en vurdering av norsk forvaltningspraksis' krav om irreversibel sterilisering ved endring av juridisk kjønn,* Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål, vol. 12, nr. 4, 2014, s. 272–295.

Sørlie, Anniken, *Governing (trans)parenthood: The tenacious hold of biological connection and heterosexuality* i Otto, Dianne (red.), *Queering International Law: Possibilities, Alliances, Complicities, Risks,* Routledge, London, 2017.

Sørlie, Anniken, *Lov om endring av juridisk kjønn, bioteknologiloven og barnelova - reproduksjon og foreldreskap i kontinuitet og endring* i Hellum, Anne & Sørlie, Anniken (red.), *Frihet, likhet og mangfold: Kjønnsidentitet og seksuell orientering i rettslig, medisinsk og samfunnsvitenskapelig kontekst,* Gyldendal, Oslo, 2021.

Tinnerholm Ljungberg, Helena, *Politik och fantasi i svensk reproduktionspolitik,* Kvinder, Køn og Forskning, nr. 1–2, 2014, s. 44–56.

Tinnerholm Ljungberg, Helena, *Omöjliga familjen: ideologi och fantasi i svensk reproduktionspolitik,* Stockholms universitet, Stockholm, 2015.

Trimmings, Katarina & Beaumont, Paul, *Parentage and surrogacy in a European perspective* i Scherpe, Jens M. (red.), European Family Law Volume III: Family Law in a European Perspective, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2016.

Van Deth, Jan W., *Preface* i Bleiklie, Ivar, Goggin, Malcolm, & Rothmayr, Christine (red.), *Comparative Biomedical Policy: Governing assisted reproductive technologies,* Routledge, New York, 2004.

Warner, Michael, *Fear of a Queer Planet,* Social text, vol. 29, 1991, s. 3–17.

Wegerstad, Linnea, *Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande,* Media-Tryck, Lund universitet, 2015.

Wennberg, Lena, *Social security for solo mothers in Swedish and EU law: on the constructions of normality and the boundaries of social citizenship,* Iustus, Uppsala, 2008.

Wennberg, Lena, *Genusperspektiv på socialrätten: om ensamstående mödrar och tvåsamhetens normalitet* i Svensson, Eva-Maria, Andersson, Ulrika, Brækhus Hege, Burman Monica, Hellum, Anne, Jørgensen, Stine & Pylkkänen, Anu (red.), *På Vei: kjønn og rett i Norden,* Makadam Förlag, Göteborg, 2011.

Weston, Kath, *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship,* Columbia University Press, New York, 1997.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod,* Studentlitteratur, Lund, 2000.

Zetterqvist Nelson, Karin, *Mot alla odds: regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn,* Liber, Malmö, 2007.

Zillén, Kavot, *Reproduktiv hälso- och sjukvård* i Mattsson, Titti, Slokenberga, Santa & Zillén, Kavot (red.), *Medicinsk rätt,* Norstedts Juridik, Stockholm, 2020.

Zillén, Kavot, Mattsson, Titti & Slokenberga, Santa, *Inledning* i Mattsson, Titti, Slokenberga, Santa & Zillén, Kavot (red.), *Medicinsk rätt,* Norstedts Juridik, Stockholm, 2020.

Åhman, Karin, *Från folkrätt till svensk rätt* i Åhman, Karin, Leviner, Pernilla & Zillén, Kavot, *Barnkonventionen i praktiken: rättsliga utmaningar och möjligheter*, Norstedts juridik, Stockholm, 2020.

Åmark, Klas, *Trygghet och tvång: två teman i aktuell nordisk välfärdsstatshistorisk forskning,* Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia, nr. 91, 2004, s. 1–18.